Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут українознавства

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції

Україна, Київ

25 травня 2023 року

Київ – 2023

УДК 908 (478)
ББК 63.5(4Укр)
П 25

Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства
(протокол № 6 від 27 червня 2023 р.)

Рецензенти

Богданов С. В., доктор філософських наук, професор Черкаського державного технологічного університету

Кагамлик С. Р., доктор історичних наук, старший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Крисаченко В. С., доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, НДІУ МОН України

П 25 Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ: НДІУ, 2023. 414 с.

У збірнику представлено матеріали доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько- української війни та у повоєнний період». Учасники конференції запропонували для обговорення актуальні теоретичні і прикладні проблеми, пов'язані з ідентифікацією культурної спадщини України, її збереженням і захистом в умовах російсько-української війни та у повоєнний період.

Видання адресоване політичним і громадським діячам, науковцям, освітянам, студентам, усім, хто цікавиться проблематикою соціогуманітаристики в контексті європейського освітньо-наукового та культурного простору.

Редакційна колегія

Стадник М. М., доктор філософських наук, професор; **Ятченко В. Ф.**, доктор філософських наук, професор; **Крисаченко В. С.**, доктор філософських наук, професор; **Казакевич О. М.,** доктор історичних наук, професор; **Клименко О. Ю**, доктор соціологічних наук, професор; **Сцібан О. Є.,** науковий співробітник.

ISBN 978-617-8073-00-8

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, посилань, статистичних даних та інших відомостей несуть автори публікацій.

© Науково-дослідний інститут українознавства МОН України, 2023

ЗМІСТ

Вітальне слово.....9

Алпеісова Ш. Російсько-українська війна як черговий етап світової духовної кризи……...11

Андрійчук Л .Ф. Культурна спадщина рідного краю як основа проєктно-впроваджувальної перекладацької діяльності з формування національної ідентичності……15

Бевз Т. А. Національно-патріотичне виховання як складова державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: нормативно-правові засади……..…20

Безсмертна Н. С. Державна мовна політика на Сході України та її вплив на формування національної ідентичності українського народу….26

Берест П. М. Участь туристичних дестинацій у формуванні культурної генетичної пам'яті…….32

Бобков О. О. Культурна спадщина: проблеми управління в умовах російсько-української війни та у повоєнний період……37

Богданович Г. О. Вплив воєнних злочинів проти культурної спадщини на психоемоційний стан українців.....41

Божук А. О. Місце поховання Степана Руданського як чинник формування ідентичності української громади Ялти……..…46

Веремейчик О. М. Археологічні дослідження Любеча: перспективи в умовах сьогодення……..51

Ворончук І. О. Архівна українка ранньомодерної доби……56

Газізова О. О. Сучасні освітні практики з вивчення та збереження культурної спадщини українського народу як засіб формування патріотизму учнівської молоді……...64

Грабець Ю. А. Внесок греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини у збереження національної ідентичності українців міжвоєнної доби……...…69

Губський С. І. Українська національно-культурна праця у сухопутних військових частинах Кримського півострова (1917 – поч. 1918 рр.): до історіографії проблеми.....74

Гулюк І. Ю. «Kozacy zaporoscy na powiatrzu się rodzą»: кордони «людини рицарської» в Речі Посполитій у першій половині XVII ст..... 82

Дем'яненко Н. Д. Дерев'яні пристрої для добування меду у колекції Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини…….....88

Дюкарєв Т. М. Нормативно-правова база арт-ринку України……...93

Забродська М. А. Війна проти України. Система протидій геноциду української нації..……...96

Замрозевич-Шадріна С. Р. Особливості формування національно-культурної ідентичності особистості ……...100

Зелінський Р. М. Національна ідентичність – запорука успішного державотворення…….103

Зубер С. М. Народне ткацтво та вишивка Житомирського Полісся (за матеріалами етнографічної експедиції)……108

Казакевич О. М. Мовний ландшафт і ідентичність в умовах урбаністичного середовища……...114

Калакура О. Я. Історико-культурна спадщина як цивілізаційна цінність і пріоритет етнонаціональної пам'яті українського народу……..118

Клименко О. Ю. Роль терміна «Русь» у викривленні розуміння етнокультурного коріння українського народу…….…….124

Климчук І. С. Основні шляхи розвитку хореографічного мистецтва у XXI столітті.....129

Ковалів О. І. Потреба реалізації конституційних прав власності українського народу на землю та її природні ресурси…….....134

Коваль Г. В. Фольклор зараженої землі: усна традиція переселенців Чорнобильської зони…….....139

Кононенко А. М. Формування національно-культурної ідентичності української молоді через мистецькі практики…….....144

Кононенко Т. П. Жити Українцем. Філософський нарис…….....149

Колюбаєв А. О. Інтегративна ідеологія як чинник національної ідентичності.154
Краснодемська І. Й. Кримський українець Геннадій Афанасьєв – захисник національної ідентичності та соборної України……..159
Крисаченко В. С. Русь-Україна і московія-росія: спадкоємність і борня за спадщину…….…….....166
Кузьменко А. В. Реалізовані архітектурні проєкти студентів В. Г. Заболотного другої половини 1930-х рр. у Хрещатому парку м. Києва……..173
Купрійчук В. М. Культурна спадщина як системоутворююча ознака національної ідентичності……..177
Курило Л. Ф. Творче використання К. Ушинським етнокультурних традицій як важливого засобу утвердження української та європейської ідентичності.....183
Лозко Г. С. Український ідеал духовної ідентичності в ордені Бога Сонця (період від німецько-радянської до російсько-української воєн)……..187
Маргулов А. Х. Проблема збереження субкультури українського Приазов'я в умовах російсько-української війни та у повоєнний період…...192
Маркова О. М., Шевченко Л. М. Національні виміри культурно-мистецького надбання Одеси – поліетнічного центра Півдня України……...197
Морозова О. С. Проблема збереження культурної спадщини України в контексті російсько-української війни……..205
Олійник М. В. Популяризації іменних орнаментів вишивки: проєкт «Вишивка в одязі видатних українців»……..209
Олійник О. В., Олійник А. Ф. Роль Единбурзького осередку Спілки українців Британії у справі збереження й поширення української культури в середовищі місцевої громади під час російсько-української війни…….214
Олійник О. Л. Протодержавні утворення на українських теренах…….221
Отрошко Л. Г. Міжнародна культурно-просвітницька та дипломатична діяльність Ярослави Стецько задля збереження української ідентичності в еміграції……..227

Павко А. І. Культурно-мистецька спадщина П. І. Чайковського в контексті історії та сучасності: проблеми української ідентичності……..232

Пашук В. С. Відзначення столітнього ювілею відродження української літератури в 1898 р. у Львові…….236

Петерсонс А. Роль російської збройної агресії у переході українського суспільства від інформаційного до цифрового……....242

Подкупко Т. Л. Вивчення історичного та етнокультурного коріння здобувачами вищої освіти ОНМЕДУ через залучення до родинних великодніх традицій……..246

Позній О. В. Трансформація ставлення до історичних діячів на тлі рашистської агресії як маркер зміцнення української ідентичності……..249

Покропивна І. М. Лялька як сакральний елемент народної педагогіки: традиції та сучасність……..255

Ругаль В. П. Церковна архітектура України – об'єкт руйнування загарбниками у XX–XXI ст…….259

Савченко Л. Л., Отич Г. О., Савченко Д. Р. Теоретичні аспекти національної самосвідомості ……264

Савченко С. О. Ланцюг, або безкінечна структура (Власність історично-культурного спадку)……270

Савчин Л. М. Традиції танцю у духовному житті українського народу: культурологічне осмислення наукового дослідження…….274

Сальнікова Н. В. Збереження національної ідентичності українців як символу перемоги……...279

Сиваш І. О. Традиційна українська дитяча іграшка як чинник національної ідентичності…….281

Сокіл Г. П. Хлібороб чи/і воїн: українська національна ідентичність у фольклорі…….286

Сорочук Л. В. Острозька Біблія як визначна пам'ятка українського книговидання XVI ст. та чинник утвердження культурної ідентичності…….291

Стадник М. М., Походзей І. І. Збереження культурної спадщини як чинник формування національної ідентичності……297

Телегуз І. О., Телегуз А. В. Українці за кордоном: культурна спадщина та національна ідентичність…..…….....301

Трачук О. В. «Українці, «...Ми повинні зважати, що між нами і людністю неолітичної України лежить кілька перейдених нашими предками епох...»……...……..…….306

Турпак Н. В. Соціокультурне значення та перспективи розвитку біосферних заповідників України в умовах глобальних викликів війни.....313

Федоренко Я. А. Формування нової обрядовості у 1950-х рр. ХХ ст. як спосіб знищення національної ідентичності українців.....318

Фігурний Ю. С. Актуалізація культурної спадщини України у національно-патріотичному вихованні українських громадян під час повномасштабного вторгнення рашистів.....323

Халявка І. Г. Друге життя Юрія П’ядика.....328

Хилько М. І., Семенченко Ф. Г. Національно-культурна ідентичність як політична цінність.....337

Чирков О. А. Вплив російсько-української війни на розвиток етнічної будови людності України.....342

Чирков О. А. Представлення знань про походження українців у шкільних навчальних атласах з українознавства.....348

Чміль Л. В. Іванківщина: дослідження 2013–2021 рр. і перспективи подальшого вивчення в умовах війни.....353

Шакурова О. В. Впровадження нових знань про етнокультурне коріння українського народу в систему національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни…….....358

Шинкарик Ю. В. Засадничі положення мовної політики України на сучасному етапі……..363
Шкурко М. П. Україноцентризм як засіб відродження нації……..369
Янковська Ж. О. Маркери національних ідентичностей в умовах Другої Світової війни та у повоєнний час крізь призму творів Ірини Савки…….....375
Ятченко В. Ф. Процеси трансформації ціннісних настанов українського суспільства та розвитку української нації в умовах російсько-української війни…….....381

Додатки. Програма Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»……...…..…….387

ВИЗВОЛИМО КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ З РОСІЙСЬКОГО ПОЛОНУ

Вступне слово директора Науково-дослідного інституту українознавства

Шановні учасники конференції, дорогі гості!

Конференція проходить у дуже непростий для нашої держави, нашої культури і для всіх нас час. Саме в ці дні і навіть у ці хвилини роботи конференції на землі України тривають важкі криваві бої з російським агресором, який не зупиняється перед найжорстокішими, найбезжаліснішими злочинами у своєму жаданні знищити нашу державу, нашу культуру, наші прагнення жити у вільному цивілізованому суспільстві.

Суворі реалії сучасного українського життя з усією жорстокою прямотою підтвердили висновок вчених-гуманітаріїв про екзистенційний характер російсько-української війни, адже від її результату нині залежить саме існування української держави. Небезпека згущення мороку імперського життя над теренами України нині постала як реальна загроза. В цих умовах як ніколи необхідна мобілізація всіх духовних сил нації, концентрація енергії, спрямованої на зміцнення відпорності асиміляційним потугам адептів «русского мира». Далеко не остання роль у цих процесах належить зусиллям у царині збереження духовних надбань української нації, її культурної спадщини.

Для мене важлива не етнічна ідентифікація. Я син «репаних» українців – Гната і Мокрини. Для мене в сучасних умовах навіть не важливо, яка кров тече в моїх венах, які я маю гени: кельтів чи індусів, антів чи норманів. Для мене зараз найголовніше національна ідентичність, оскільки вона гуртує українців у потужну націю. Ми маємо свою державу. Ми маємо свою мову, яка вивчається сьогодні у всьому світі і навіть в окопах. Ми маємо свою віру. Отже, у нас є всі підстави заявити всьому світові: сформувалася мужня, непереможна, мудра і працелюбна українська нація. А кожна нація, як і сім'я, має свою спадщину, даровану Богом і попередніми поколіннями. «Старший брат» агресор століттями безсоромно крав її в українського народу. Крадійство – це генетична риса нашого сусіда. Ось такий приклад: у 1890 році з Японії привезли в росію подарунок – статуетку мудреця Фукуруми. Оскільки він був багатодітним, то його дітлахи зберігалися всередині статуетки. Це суто японська ідея. І що ви думаєте, в росії незабаром з'являється «матрьошка», яка і нині продається в усьому світі як російська лялька. Впродовж віків у них нічого не було свого: академія наук німецька, Ломоносов вчився в Києві, в «Могилянці», а потім у Європі, архітектори були італійські і т. д. Ми тепер маємо все зробити, аби визволити свою спадщину з російського полону.

Саме це державне завдання й мусить постати головним об’єктом обговорення на нашій Міжнародній науково-практичній конференції. Недарма ж вона і має назву «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період».

У роботі конференції беруть участь 160 учасників, з них: 120 дослідників з України (Богуслав, Вінниця, Дніпро, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Калуш, Київ, Кропивницький, Львів, Луцьк, Ніжин, Одеса, Острог, Переяслав, Тернопіль, Харків, Черкаси, Чернігів, Ужгород), 10 науковців з 6 країн світу – Великої Британії, Казахстану, Латвії, Німеччини, Польщі, Сполучених Штатів Америки. Серед авторів – 5 академіків, 36 докторів наук, 41 кандидат наук. На конференції зареєстровано 52 учасники, 30 слухачів, 19 zoom-учасників.

На адресу конференції надійшли численні привітання від організацій українців з різних країн і континентів. Це живе свідчення того, що українська діаспора активно допомагає нам вистояти та протидіяти навалі рашистів, ми спільно маємо зробити все для того, аби захистити свою культурну спадщину.

Шановне товариство! Ця конференція має незвичайний формат – вона триватиме п’ять місяців. За цей час вчені напрацюють головні напрямки досліджень, будуть створені спеціальні експертні комісії з літератури, музики та образотворчого мистецтва, до складу яких увійдуть найвідоміші вчені та експерти. Вже дали згоду очолити експертні комісії керівники Національних творчих спілок та Національної академії мистецтв. Попереду дуже складна робота. На підставі їхніх досліджень і експертних висновків ми проведемо спеціальні окремі пленарні засідання, на яких затвердимо рішення експертних рад і спрямуємо їх до Офісу Президента, Верховної Ради, Уряду та ЮНЕСКО, аби, нарешті, поставити крапку в справі визволення нашої історичної спадщини. Я сподіваюся, що наукова спільнота підтримає цю ідею. Тож я бажаю успіхів у роботі нашої конференції.

Чернець В. Г.,

директор Науково-дослідного інституту українознавства, професор, доктор філософії, Заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, почесний академік Національної академії мистецтв України, член Спілки журналістів України

Алпеісова Шолпан
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту
Казахського агротехнічного університету імені С. Сейфулліна
м. Астана, Казахстан

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ЧЕРГОВИЙ ЕТАП СВІТОВОЇ ДУХОВНОЇ КРИЗИ

Всупереч усталеному переконанню про об'єктивність часу необхідно враховувати його підвладність людині. Людство постійно створює час і здійснює його видозміни, що і становить смисл розумних дій. Через посередництво свідомості розум змінює в соціальному універсумі характер дії з ентропічного на ектропічний і виділяє як індивідуальні, так і загальні, об'єднуючі центри. Тим самим розум впорядковує й організовує явища соціального світу, збирає енергію окремих його елементів, об'єднуючи в єдину цілісність рівнодіючі розрізнені прагнення складових цієї системи.

Розв'язана рф збройна агресія проти України, її незалежності, державності та національної ідентичності стала своєрідним індикатором цивілізованості та порядності для усієї світової спільноти. Війна обумовила радикальну зміну вимог до життя не тільки людей, а й конкретних суспільств, що запустило механізми радикальної зміни соціальної свідомості. Відповідно до зростання рівня усвідомленості власного «Я» як частини нації, котра веде боротьбу за власну незалежність, збройна агресія спровокувала трансформацію усієї соціальної системи українського суспільства. Це проміжна ланка між потребою та можливістю (попитом і пропозицією) і є основним стимулом для прискорення існуючого порядку речей. У системі, де наявне усвідомлення закономірності цієї розбіжності, встановлюється розуміння сутності колективної взаємодії, спрямованої на збереження національної державності, забезпечується загальна консолідація соціальної системи, що, на думку Т. Веблена, є визначальним для суспільного розвитку [1]. Внаслідок цього

звичний для пересічних громадян затишний світ – «дім буття» (М. Бубер) [2] став розширеним суспільством, де особистість свідомо здійснює продуктивну діяльність на благо суспільства (благодійність, волонтерство, пожертвування).

Однак, запустивши в Україні механізми позитивного розвитку суспільства, для інших акторів політичної арени вона стала справжнім випробуванням на адекватність культурних наративів та спровокувала справжню культурну кризу. Людина західної Європейської цивілізаційної спільноти не змогла швидко впоратись з темпоральними випробуваннями – моральними дилемами, спровокованими фактами жорстоких злочинів проти української нації, однак швидко пов'язала власне безсилля з традиційними духовно-культурними феноменами, що заважають її поступу на всьому історичному шляху, а науковці почали говорити про чергову проблему антропологічної кризи західної цивілізації [3].

Нагадаємо, що попередніми етапами світової духовної кризи були:

1. Трансформація особистості в «людину-ділка» (діяча) у процесі економізації суспільств західної цивілізації, яка відбувалась внаслідок науково-технічної революції, зростання швидкості й складності соціальних дій, опосередкування особистісних стосунків, котрі стали базуватись виключно на матеріальній мотивації. Людина-ділок була продуктом соціального відчуження, аномії (Е. Дюркгейм), перетворення закритих (заповідями релігії, нормами моралі, канонами культури) «теплих» суспільств у відкриті (вільні й холодні, «цивілізовані»). У процесі становлення особистості ділком (діячем) культура як регулятор соціальних відносин замінювалась інноваційними технологіями і соціотехнікою [4].

2. Виникнення «постлюдини», яке відбулося в результаті масового розповсюдження взаємодії людини і техніки. Основна відмінність «постлюдини» від особистості та «людини-ділка» полягає у тому, що особистість втрачає свої соціальні характеристики, позбавляється самототожності, фрагментизується, «розчиняється» в технологіях та втрачає свою суб'єктність. Отже, за таких умов остаточне вирішення питань під час соціальної взаємодії переходить до техніки [5, с. 12]. У цьому і полягає сутність

другої кризи суспільства гуманізму, яка почалася з впровадженням у життя комп'ютерних технологій, за допомогою яких життя суспільства стало більш динамічним та прогнозованим, а техніка замінила не лише фізичну, а й розумову силу людини.

3. Перетворення особистості на «людину-ресурс» відбулось нещодавно та пов'язано з активним розвитком генної інженерії. Яскравим показником цієї кризи є намір окремих держав контролювати людський капітал за допомогою «чипів», «ін'єкцій» тощо. Глобальність цієї проблеми продемонструвала пандемія COVID-19, коли держави-світові лідери заручилися послугами генної інженерії та намагалися створити систему тотального контролю людських мас, повністю ігноруючи загальноприйняті права та свободи, гарантовані правилами соціальної взаємодії в цивілізованих суспільствах. Людина стала сприйматись як певний ресурс, який потрібно активізувати й особливо – «контролювати за надійністю». «Людині-ресурсу» не потрібна любов, не потрібна релігія, не потрібна комунікація та будь-яка інша форма соціальної взаємодії, оскільки вона відволікає від її прямих обов'язків – ефективного функціонування. Такий процес доповнюється втратою смислу буття. Якщо попередня інтелектуальна культура, насамперед філософія, релігія, наука, були сповнені пошуків істини як смислу буття, то за нових умов цей пошук втрачений.

З початком війни, розв'язаної рф в Україні – самому центрі Європи, виникла передумова для розвитку четвертого етапу світової духовної кризи, яка почала проявлятись через нездатність деяких суспільств або деяких членів суспільств адекватно реагувати на події, спрямовані на винищення українців як європейської нації. Проте зустріч з цією новою людиною здебільшого дивна: одні, зазвичай, не розуміють і не помічають, що відбувається, перебуваючи в полоні минулих світоглядних ідеалів, проголошуючи гасло «повернення в минуле», інші заперечують наочне, намагаючись не порушувати питання про причини розв'язання війни і про те, кому вона вигідна, уникаючи обговорювань та залишаючись байдужими до людських втрат українського народу. Реалії сьогодення дають нам можливість усвідомити той факт, що людство опинилося в іншому духовному вимірі.

Образно це можна подати як «третю природу» буття людини: перша – природа, яка є колискою життя всього і життя людини; друга – культура, де сформовані всі основні детермінанти духовного буття сучасної цивілізації і де криза постала умовою трансформації людини – від «мікрокосму» до «економічної людини», «фактора», «ресурсу» і, зрештою, «постлюдини»; третя виникає в умовах нових цінностей, котрі є результатом прагматизації життя.

Таким чином, цивілізація, в якій відбуваються сьогодні основні події буття людини, у зв'язку з різними обставинами, зокрема війни та пов'язаних з нею кризових процесів, є не лише технологічною, генною, інформаційною, цифровою тощо, а й цинічно-прагматичною, що вкрай негативно впливає на людину, знищуючи її духовність та стираючи цінності й моральні норми і правила. Отже, ми можемо розглядати питання про закінчення ери існування гуманізму і появу нового типу соціальної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Veblen T. An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation. New York: MacMillan, 1997. 399 p.

2. Buber Martin, Paul R. Mendes-Flohr. A land of two peoples: Martin Buber on Jews and Arabs. Chicago: University of Chicago Press, 2005. 348 p.

3. Brooker P. Non-Democratic Regimes. Theory, Government & Politics, Houndmills, Basingstoke Hampshire, Macmillan Press, 2000. 380 p.

4. Emile Durkheim, Foundations of the Classic Sociological Theory. Classical and contemporary sociological theory: text and readings. Pine Forge Press, 2007. №1. P. 101–102.

5. Stefan Lorenz Sorgner Philosophy of Posthuman Art. / Ed. by S. Sorgner. 2023. 280 p.

Андрійчук Лідія Федорівна
директор Саджавського ліцею
Коломийської міської ради
Івано-Франківської області
Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА РІДНОГО КРАЮ ЯК ОСНОВА ПРОЄКТНО-ВПРОВАДЖУВАЛЬНОЇ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В умовах війни великого значення для української спільноти набуває формування національної ідентичності через збереження автентичності своїх традицій, через вивчення культури українців та етнічних меншин. Віками транслює наш народ через етнокультуру своє бачення світу. Робота з фольклорними текстами на уроках іноземної мови дозволяє залучити учнів до вивчення та популяризації місцевого фольклору, донести унікальність етнокультури до світової спільноти, що є актуальним для розвитку міжнародних та міжкультурних відносин.

Мета статті: сприяти формуванню національної свідомості завдяки перекладацькій діяльності та виробленню індивідуального лінгвостилю; спонукати здобувачів/здобувачок освіти до творчого пошуку, до осмислення мовних засобів іноземної мови, якими вони могли б передати культурно значущі смисли своєї етнокультури.

Завдання проєктно-впроваджувальної діяльності в закладі загальної середньої освіти:

- розкриття ефективності методу проєктів в організації системи роботи на уроках з іноземної мови й поза ними для розвитку індивідуальних лінгвостилістичних компетентностей учнів/учениць [2];
- формування національної ідентичності через вивчення етнокультури на основі місцевого фольклорного матеріалу.

Для реалізації завдань дослідження використано такі методи:

теоретичний – аналіз педагогічної, лінгводидактичної літератури щодо узагальнення наукових напрацювань із проблем впливу застосування методу проєктів на формування комунікативної компетентності учнів; обґрунтування життєвокомпетентнісного потенціалу методу проєктів;

емпіричний – зовнішнє спостереження з метою відстеження особистісного зростання у процесі формування в здобувачів/здобувачок освіти життєвих компетентностей.

Залучення учнів/учениць до участі в проєктно-впроваджувальній перекладацькій діяльності дозволяє застосовувати лінгвокультурологічний підхід, орієнтуючись на формування в них початкового розуміння законів функціонування й використання як рідної, так й іноземної мов. Практична діяльність вирізьблює лінгвостилістичні компетентності, необхідні для повноцінного спілкування.

Результати дослідження та дискусія

У межах шкільної освіти проблемі перекладу з української на іноземну мову не відводиться належна роль як методу, який дозволяє сформувати білінгвальні вміння. Застосування методики навчання перекладу передбачає поетапне формування:

- необхідних знань із теорії перекладу та мови;
- навичок на матеріалі окремих слів, словосполучень, речень;
- умінь на матеріалі текстів різного обсягу [3].

Формування необхідних знань із техніки й теорії перекладу відбувається в ході роботи над автентичними текстами. Проєкти щодо вивчення фольклорної спадщини за провідною діяльністю є інтегрованими, оскільки вони включають дослідницьку (пошук матеріалу) та творчу роботу (опрацювання й переклад), і практикоорієнтованими.

Робота над проєктами відбувається в декілька етапів:

- пошук автентичного матеріалу;
- переклад на іноземну мову, що включає в себе чотири етапи роботи з автентичним текстом: орієнтування, сприйняття й розуміння, інтерпретації, реалізації;

- представлення результатів своєї роботи.

Проєктно-впроваджувальна перекладацька діяльність передбачає інноваційний підхід у здобутті освіти. Поліфункціональність проєктно-впроваджувальної перекладацької діяльності впливає на формування національної ідентичності, підштовхує до ведення пошукової діяльності. Комунікативна та когнітивна функції такого виду діяльності реалізуються через пізнання, вивчення етнокультурної спадщини рідного краю.

Фольклорні тексти – благодатні джерела інформації про характер, життєвий уклад, ціннісні критерії-орієнтири наших предків. Працюючи над перекладом їх іноземною мовою, учнівство діяльнісно навчається осмислювати власне походження, свою історію, розуміти, що, зберігаючи етноспадщину, воно ідентифікує себе як нащадків народу, котрий має багату історію. Тексти насичені смисловими значеннями, які близькі та зрозумілі жителю певної місцевості, тому потребують роз'яснення не тільки для іноземців, але й для жителів інших регіонів.

Сприйняття й розуміння фольклорних текстів передбачає складання короткого словничка ужитих лексем, словосполучень чи зворотів, які є діалектними, пояснивши їх значення та нюанси вживання. Наступним кроком є переклад окремих лексем на іноземну мову відповідно до їх належності. Переклад лексем стає певним «каменем спотикання», вимагає від учнів/учениць ідентифікувати лексичні одиниці мовлення з розумінням головної інформації висловлювання чи тексту, спонукає уважно читати тексти, аналізувати інформацію та запам'ятовувати випадки вживання багатозначних лексичних одиниць. Працюючи з монолінгвальними словниками, учні запам'ятовують лексику, мимохіть вивчаючи нову.

Етап інтерпретації матеріалу передбачає визначення особливостей смислового сприйняття, яке зумовлене його стилістикою. Часто для збереження ритміки перекладеного іноземною мовою автентичного тексту використовуються слова, яких немає в його початковому варіанті, однак тільки ті, які не спотворять ні смислового посилу, ні змісту. Наступним кроком є переклад тексту з дотриманням відповідних норм стилістики. Переклад

автентичних творів часто супроводжується пошуком перифразу або його комбінованої модифікації [4].

Важливим є етап представлення результатів роботи. Участь у локальних, міжнародних проєктах, пошук можливостей для популяризації місцевої автентики дозволяє дослідити та зберегти культурну спадщину, поширити набуті знання.

Основна перевага залучення здобувачів освіти до проєктно-впроваджувальної перекладацької діяльності виявляється в самомотиваційному практикозначущому аспекті юних мовців і мовиць через її попереднє глибоко продумане планування із вільним застосуванням і вибором тих методів і методик дослідження, які ненав'язливо сприяють розвитку здібностей та інтересів дітей, пробуджують жагу пізнання власної національної ідентичності та міжкультурного взаєморозуміння.

Працюючи з автентичними текстами для перекладу, здобувачі й здобувачки освіти навчаються концентрувати увагу на деталях, на смислових навантаженнях, на красі мови як рідної, так й іноземної. За програмою загальноосвітньої школи на кінець 11-го класу вони повинні володіти такими загальнонавчальними компетенціями:

- усвідомлювати мету поставленого завдання;
- ефективно співпрацювати під час парної та групової роботи;
- активно застосовувати іноземну/іноземні мову/мови, що вивчається/вивчаються;
- визначати власні потреби та цілі, організовувати власні стратегії для досягнення цих цілей відповідно до своїх особливостей та здібностей тощо [1].

Лінгвістичні компетенції, а саме лексична, граматична й фонетична, розвиваються в ході перекладацької роботи над текстами. Здобувачі освіти, працюючи з автентичними текстами, вчаться:

- описувати та інтерпретувати рідну культуру;
- аналізувати явища суспільно-політичного, економічного, соціокультурного життя своїх предків.

У процесі роботи над перекладом учні й учениці здобувають нові знання, набувають умінь та навичок, необхідних для розвитку комунікативної компетенції. Основною перевагою залучення здобувачів і здобувачок освіти до проєктно-перекладацьких студій є те, що це навчання здійснюється за ретельно спланованим алгоритмом безпосереднього практикування, за вільним вибором методів і методик, інструментарію дослідження з урахуванням здібностей та інтересів дітей.

Обмін інформацією про традиції, фольклорну спадщину – це важливий крок до розуміння та співпраці народів сьогодні й у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний стандарт базової середньої освіти : постанова від 30 вересня 2020 р. № 898 «Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти». Кабінет Міністрів України. URL: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti

2. Єрмаков І. Компетентнісний потенціал проектної діяльності. *Проектна діяльність у школі* / упорядн. Голубенко. Київ : Шкільний світ, 2006. С. 5–18.

3. Зінукова Н. В. Типологія вправ для формування фахової компетентності в усному послідовному професійно орієнтованому перекладі. *Іноземні мови.* Київ : Педагогічна преса, 2018. № 4 / (96). С. 26–36.

4. Харламова Т. І. Відтворення фольклорних компонентів при перекладі народних казок. URL: http://er.nau.edu.ua:8080/xmlui/handle/NAU/8950

Бевз Тетяна Анатоліївна
доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України,
м. Київ, Україна

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Про необхідність унормувати сферу національно-патріотичного виховання йшлося ще наприкінці 2021 р. Тоді ж був зареєстрований проєкт Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Однак лише майже через шість місяців після повномасштабного вторгнення, 16 серпня 2022 р., Верховна Рада України ухвалила законопроєкт у першому читанні, а 13 грудня остаточно ухвалила Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Вагомість цього Закону підтверджує і створення центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності.

Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» складовими державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності визначені: 1) національно-патріотичне виховання; 2) військово-патріотичне виховання; 3) громадянська освіта [1]. Закон України визначає національно-патріотичне виховання як «наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності

та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України» [1].

Зазначимо, що ще у «Стратегії національно-патріотичного виховання» (18.05.2019) було визначено, що «в Україні національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей» [2]. Основними складовими національно-патріотичного виховання є: громадсько-патріотичне, військово-патріотичне та духовно-моральне виховання [2].

Уже в «Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року», ухваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р., зазначалося, що «державна політика у сфері національно-патріотичного виховання потребує удосконалення з метою приведення у відповідність з потребами та викликами українського суспільства [3]. Аналізуючи об'єктивні причини виникнення проблеми та обґрунтування необхідності їх розв'язання, програмним методом були визначені такі: наслідки деструктивного впливу на формування національної свідомості українців, в тому числі імперського колоніального та тоталітарного режимів; здійснення ситуативного, негативного зовнішнього та внутрішнього інформаційного впливу на громадян України; слабкий інституційний розвиток інститутів громадянського суспільства національно-патріотичного спрямування, їх неготовність системно працювати для підвищення громадянської активності та формування української ідентичності [3]. Суб'єктивними причинами були названі: відсутність упродовж періоду існування незалежної України загальнодержавної політики, довгострокового,

послідовного, конструктивного плану дій та комплексу взаємозв'язаних завдань і заходів із проведенням постійного аналізу та моніторингу в процесі їх реалізації у сфері національно-патріотичного виховання і формування громадянської ідентичності; слабка координація і взаємодія між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, закладами освіти, культури, інститутами громадянського суспільства, молодіжними центрами, центрами національно-патріотичного виховання під час реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання [3].

30 червня 2021 р. постановою Кабінету Міністрів України № 673 було затверджено першу в Україні «Державну цільову соціальну програму національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України», в якій було визначено, що метою програми є удосконалення та розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання шляхом формування та утвердження української громадянської ідентичності [4]. Досягнення мети має відбутися за чотирма пріоритетними завданнями: формування української громадянської ідентичності – здійснення заходів, спрямованих на впровадження та утвердження суспільно-державних (національних) цінностей, розвитку громадянської ідентичності населення України; військово-патріотичне виховання – здійснення заходів, спрямованих на формування у громадян готовності до захисту України, громадського сприяння безпеці та обороні України та підвищення престижу військової й спеціальної державної служби; формування науково-методологічних і методичних засад національно-патріотичного виховання – здійснення заходів, спрямованих на розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання; підтримка та співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства щодо національно-патріотичного виховання[4]. Варто наголосити, що Програма формує єдиний курс для всіх центральних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадськості у сфері національно-патріотичного виховання.

В умовах повномасштабної війни органи влади, наукові та освітянські заклади організовували заходи з національно-патріотичного виховання, спрямовані на реалізацію Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Так, *1 лютого 2023 р. відбулася зустріч «Національно-патріотичне виховання молоді Переяславщини в умовах війни», яка згуртувала численну спільноту освітян, громадських діячів, місцевої влади, молодіжних лідерів та благодійників. Обговорювали першочергові напрями та завдання щодо організації різнопланових заходів навчально-виховного, літературно-мистецького, оборонно-спортивного та інших напрямів. Університет Григорія Сковороди в Переяславі активно долучається до національно-патріотичного виховання молоді* [5]. Відповідно до плану роботи Національної академії педагогічних наук України **6 квітня 2023 р.** відбувся **методологічний семінар: «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання»**. Обласна військова адміністрація Хмельницької області стала ініціатором з проведення низки заходів та проєктів, у яких значна увага приділяється розвитку національної ідентичності в умовах війни росії проти України. Зокрема, були підготовлені напрацювання щодо роз'яснень для молоді відмінностей національної ідентичності та національної свідомості й самосвідомості українців і росіян у різні історичні часи [6]. За участю представників структурних підрозділів обласної військової адміністрації та обласної ради Кіровоградської області, територіальних громад, Українського державного центру національно-патріотичного виховання, керівників закладів освіти та патріотичної спільноти області відбувся круглий стіл щодо актуалізації національно-патріотичного виховання в області. Учасники наради акцентували увагу на інструментах імплементації Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» в області, стану справ з напрямом на місцях, в закладах освіти, профорієнтаційної роботи серед молоді, проблемними питаннями та шляхами їх вирішення [7].

В умовах повномасштабної війни рф проти України система національно-патріотичного виховання потребує перегляду, удосконалення та посилення. Серед ключових заходів: удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання; діяльність у сфері національно-патріотичного виховання органів місцевої влади та місцевого самоврядування; створення міжшкільних ресурсних центрів;. удосконалення нормативно-правової бази щодо національно-патріотичного виховання (зокрема розроблення проєкту закону «Про національно-патріотичне виховання»); створення соціально-педагогічних умов для реалізації національно-патріотичного виховання; зміни змісту й форми національно-патріотичного виховання; організація інформаційно-просвітницької роботи у сфері національно-патріотичного виховання; розвиток військово-патріотичного виховання.

Таким чином, національно-патріотичне виховання має стати дієвим інструментом, який сприятиме формуванню нового покоління українців, які усвідомлюють свою громадянську і національну ідентичність, володіють оборонною свідомістю та здатні протистояти наративам ворожої пропаганди, інформаційним та когнітивним війнам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». 13.12.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text

2. Про Стратегію національно-патріотичного виховання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text

3. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року. 09.10.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 673 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких

постанов Кабінету Міністрів України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/673-2021-%D0%BF#Text

5. «Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни»: в університеті відбулася зустріч, де напрацювали план дій у цьому напрямку. 02.02.2023. URL: https://uhsp.edu.ua/2023/02/02/naczionalno-patriotychne-vyhovannya-molodi-v-umovah-vijny-v-universyteti-vidbulasya-zustrich-de-napraczyuvaly-plan-dij-u-czomu-napryamku/

6. В ОВА відбулося засідання Координаційної ради з питань національно-патріотичного виховання. 01.05.2023. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?p=123741

7. У Кропивницькому обговорили національно-патріотичне виховання. 06.02.2023. URL: https://kirovograd24.com/shortly/2023/02/06/u-kropivnitskomu-obgovorili-natsionalno-patriotichne-vihovannja.htm

Безсмертна Наталія Сергіївна
науковий співробітник відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА НА СХОДІ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Актуальність дослідження полягає у тому, що державна мовна політика на Сході України після повномасштабного вторгнення військ російської федерації (далі – рф) на територію України (з 24.02.2022 р.) є одним із ключових питань українського суспільства. Саме від державної мовної політики залежить формування національної ідентичності українського народу. На жаль, державна мовна політика на Сході України після здобуття Україною незалежності не проводилася на належному рівні. Тільки після повномасштабного вторгнення рф на територію України політичне керівництво та більшість українських громадян, нарешті, усвідомили, що українська мова – це один із чинників формування національної ідентичності українців, який відмежовує нас від ворога та об'єднує всередині країни.

Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували Б. Ажнюк [1], С. Єрмоленко [2], О. Руда [7], С. Савойська[8], Ю. Шевчук[9] та ін. За роки незалежності України державна мовна політика базувалася на Конституції України, міжнародних зобов'язаннях та трьох фундаментальних мовних законах. Стаття 10 Конституції України стверджує, що державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом [4].

Державотворчу функцію мови можна порівняти із значенням державної символіки: як символіка національної держави (прапор, герб, гімн) виокремлює це суспільне утворення серед інших національних держав, так і державна мова репрезентує особовість, цілісність держави [2, с.82]. Тобто українська мова виконує державотворчу функцію. Адже саме єдина мова робить населення державним народом, який живе у самостійній державі. Саме через українську мову відбувається ідентифікація людей з українською нацією Української держави.

До 2012 р. в Україні діяв закон «Про мови в Українській РСР» 1989 р. У Статті 2 цього мовного закону прописано, що відповідно до Конституції Української РСР (888-09, 254к/96-ВР) державною мовою Української Радянської Соціалістичної Республіки є українська мова. Українська РСР забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя. З приводу мов міжнаціонального спілкування у Статті 4 зазначено, що мовами міжнаціонального спілкування в Українській РСР є українська, російська та інші мови. Українська РСР забезпечує вільне користування російською мовою як мовою міжнаціонального спілкування народів Союзу РСР. У Статті 5 прописано, що громадяни Української РСР мають право звертатися до державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій українською чи іншою мовою їх роботи, російською мовою або мовою, прийнятною для сторін [6].

Оскільки цей мовний закон був прийнятий у колишній республіці СРСР, а не у створеній Українській державі, то цілком очевидно, що у ньому дуже обережно написано про українську мову як мову міжнаціонального спілкування, але лише у парі з російською. Тобто, на нашу думку, це було великою помилкою державної мовної політики користуватися цим мовним законом аж до 2012 р., що був прийнятий у колишній республіці СРСР. Натомість потрібно було після проголошення незалежності України у 1991 р. розробити і прийняти новий мовний закон вже у новоствореній Українській державі, де було б чітко прописано, що державною мовою Української держави

є українська мова як засіб консолідації суспільства, що має виходити на міжнародну арену як мова суверенної держави.

Мовний закон «Про засади державної мовної політики» (неофіційно відомий як «Закон Ківалова – Колесніченка»), який був ухвалений з порушенням Конституції України, норм регламенту та процедури розгляду, все ж таки набув чинності 10 серпня 2012 р. У Статті 5 цього мовного закону визначено цілі та принципи державної мовної політики, яка формально базується на визнанні і всебічному розвитку української мови як державної і гарантуванні вільного розвитку регіональних мов або мов меншин, інших мов, але реально закон надавав преференції для розвитку саме російської мови у всіх сферах суспільного життя [5]. Тобто мовний закон «Про засади державної мовної політики» 2012 р. надав російській та іншим мовам національних меншин статус регіональної мови, що дозволило використовувати мови національних меншин у освітніх, культурних та інших державних установах у тих місцевостях України, де національні меншини перевищують 10% населення. Цей мовний закон поширювався здебільшого в східних і південних областях України, де переважна або значна частина населення розмовляє російською мовою. Прикриваючись Європейським законом про так звані міноритарні (регіональні) мови, проросійські політики надавали російській можливість поступового реваншу, а з часом і перемоги над українською та витіснення її з усіх сфер суспільного життя. Отже, мовний закон «Про засади державної мовної політики» 2012 р., порушуючи Статтю 10 Конституції України, знецінював роль і значення української мови в формуванні національної ідентичності українського народу та консолідації українського суспільства.

25 квітня 2019 р. під час завершення каденції президенства П. Порошенка Верховна Рада України, нарешті, ухвалила мовний закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який набув чинності 16 липня 2019 р. (через два місяці з дня його опублікування «Голосом України»: 16 травня 2019 р.). У Статті 1 чітко прописано, що єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова; статус української

мови як єдиної державної мови зумовлений державотворчим самовизначенням української нації; державний статус української мови є невіддільним елементом конституційного ладу України як унітарної держави; статус української мови як єдиної державної мови в Україні визначається виключно Конституцією України; статус української мови як єдиної державної мови передбачає обов'язковість її використання на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначені цим Законом; українська мова як єдина державна мова виконує функції мови міжетнічного спілкування, є гарантією захисту прав людини для кожного українського громадянина незалежно від його етнічного походження, а також є фактором єдності і національної безпеки України [3].

Впровадження мовного Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р. став дуже важливим прогресивним кроком державної мовної політики України. Адже він закріпив за українською мовою поважний статус її поступального розвитку у всіх сферах суспільства. Окремо треба відзначити, що 16 липня 2022 р. набрали чинності окремі норми мовного закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р., які закріпили статус української мови у інформаційній та бізнесовій сферах (ст.27). Тобто людина або дотримується його, або веде свою діяльність у іншій країні, закони якої її влаштовують.

Після 24 серпня 1991 р. державна мовна політика на Сході України проводилася у контексті пострадянської парадигми, основою якої були проросійськи налаштовані політики, які проводили деструктивну державну мовну політику та діяли в інтересах рф. Діяльність таких була налаштована на те, щоб українські громадяни не ідентифікували себе українцями, а мали пострадянську (проросійську) свідомість. Мешканці Сходу України також є громадянами Української держави і мають знати, розуміти та володіти українською мовою. Якщо навіть не спілкуються українською мовою у побуті, то в інших сферах своєї діяльності мають послуговуватися саме державною українською мовою, адже саме мова є ознакою національної належності.

Таким чином, проаналізувавши державна мовну політику на Сході України та її вплив на формування національної ідентичності у період незалежності України, ми прийшли до таких висновків. По-перше, державна мовна політика була непослідовною і не завжди відповідала потребам часу. Так, дуже важливий мовний закон 1989 р., який був проривним у кінці 80-х рр., у 90-х рр. ХХ ст. вже застарів і потребував суттєвого доопрацювання, оскільки приймався за часів СРСР, а почав реально функціонувати в незалежній Україні. По-друге, українська влада була дуже толерантною щодо росії і тому намагалася не порушувати статус-кво і не обмежувала сферу вживання російської мови, яка продовжувала домінувати над українською у суспільстві, за винятком освіти і науки. По-третє, навіть за часів президенства В. Ющенка, який постійно декларував свою українськість і любов до української мови та культури, питання повернення повноцінного функціонування української мови в усіх сферах державного і суспільного життя відкладалося. По-четверте, за каденції проросійського президента В. Януковича почався активний наступ на українську мову та повернення російській не лише де-факто, а і де-юре офіційного статусу в Україні. Яскравим прикладом цього стало прийняття і впровадження в життя мовного закону «Про засади державної мовної політики» 2012 р. По-п’яте, лише з початком російсько-української війни українська мова почала поступово відновлювати свої позиції і витісняти російську на задвірки суспільного життя. Цей позитивний процес був підтверджений довгоочікуваним мовним законом «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р., який, нарешті, поступово впроваджується у всі сфери життєдіяльності українського суспільства та допомогає українській мові зайняти своє належне та гідне місце в Українській державі. Отже, державна мовна політика має впроваджуватись у контексті україноцентричної парадигми у всі сфери суспільного життя на всій території України, а особливо на Сході України, бо саме там потрібно виправляти помилки державної мовної політики попередніх років.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ажнюк Б. М. Мовна політика: Україна і світ: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2021. 420 с.

2. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд. Монографія. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.

3. Закон України про забезпечення функціонування української мови як державної. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text

4. Конституція України.URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

5. Про засади державної мовної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17/ed20120703#Text

6. Про мови в Українській РСР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11

7. Руда О. Г. Мовне питання як об’єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія. НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2012. 232 с.

8. Савойська С. В. Модель мовної політики у контексті пострадянської парадигми. *Політичне життя.* 2019. № 3. С. 82-86. URL: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.3.13

9. Шевчук Ю. Мовна шизофренія. Брустури: Дискурсус, 2015. 60 с.

Берест Павло Михайлович
аспірант кафедри культурології та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
м. Київ, Україна

УЧАСТЬ ТУРИСТИЧНИХ ДЕСТИНАЦІЙ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРНОЇ ГЕНЕТИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Одним із найбільш актуальних питань сучасних гуманітарних наук в цілому та культурології зокрема в найближчі роки постане аналіз того, що з декларованих раніше підходів не спрацювало, що призвело до агресії проти держави, які причини такого важкого шляху до перемоги, які концепції треба змінити, щоб ні всередині України, ні в усьому світі не існувало сумнівів щодо існування української державності, народу, історії, культури тощо. У деяких випадках такий аналіз призведе до коректування шляхів розвитку, в інших – до повного перегляду та зміни концепцій і підходів, у тому числі й наукових. Історична наука, культурологія, політологія, соціологія потребуватимуть запровадження таких практичних інструментів, які наочно сприятимуть подальшому утвердженню української державності та розвитку суспільства.

В цьому контексті збереження історико-культурних пам'яток, визначних місць, достойних пам'ятників, архітектурних і мистецьких творів, а також формування на їх основі успішних, всесвітньо відомих туристичних дестинацій є важливою складовою не лише державної економічної та гуманітарної політики, але й одним із ключових факторів формування та збереження культурної генетичної пам'яті нації.

Культурна, історична, національна, генетична пам'ять – ці терміни можна часто зустріти в наукових дискурсах, проте концептуальних напрацювань та практичної реалізації відповідних напрямків в державній політиці поки що зустрічається доволі мало. Культурну пам'ять можна визначити як сукупність знань, традицій, що передаються з покоління в покоління й дозволяють формувати, відтворювати та усвідомлювати власну

ідентичність. Цей процес відбувається за допомогою текстів, церемоніалів, спільних ритуалів, комунікації, символів і сенсів, різноманітних практик – усього того, що є діяльністю, яка характеризує своїх áкторів як членів конкретної спільноти [1, с. 26].

В цивілізованих розвинених державах туристичні дестинації є не лише важливим джерелом прибутку та складовою національних економік, але й тим інструментом, завдяки якому зберігається історико-культурна пам’ять та формується імідж відповідної країни у світі. З огляду на це важливо підкреслити, що формування ціннісних систем відбувається в тому числі й на фундаменті культурної спадщини. Соціокультурний розвиток неможливий без формування відповідної суспільної свідомості, що базується в тому числі на історії, культурі, традиціях. Тим більше, що, як зазначають дослідники, якщо владі не вдасться створити навколо історико-культурних пам’яток, місць пам'яті атмосферу уваги, зацікавленості у їх відвіданні, конструктивної участі громадян у процесах піднесення духовності, моралі, просвіти, то навіть найкращі ініціативи можуть залишитись тільки на папері [2, с. 313].

Розвиток якісно розроблених, науково опрацьованих, професійно реалізованих туристичних дестинацій, які викликають живе зацікавлення у відвідувачів, подивитись які спеціально планують, а після їх відвідування – діляться позитивними враженнями з рідними та знайомими, є одним із вагомих чинників формування культурної генетичної пам’яті. Історичними прикладами подібних дестинацій є Києво-Печерська лавра чи Тарасова гора, які вже давно стали символами української національної ідентичності. В ці та подібні туристичні дестинації їздять, щоб доторкнутись до символів України, пізнати її історію, відчути національних дух, зрозуміти культурні коди.

Дані питання важливо практично розвивати, особливо в сьогоденні, коли існує загроза знищення всього українського та втрати самоідентичності, коли йде боротьба за право на існування цілого народу в центрі Європи. Тому туристичні дестинації потрібно зберігати та активно розвивати відразу після нашої перемоги, адже вони мають потужний потенціал, який здатен стати чинником піднесення нації на новий рівень розвитку.

Додатковим інструментом популяризації туристичних дестинацій в руслі формування культурної генетичної пам'яті є етнодизайн, який можна ефективно застосовувати як в оформленні самих дестинацій, так і супровідної літератури (брошур, довідників, проспектів), сувенірної продукції, вказівників, промо-роликів тощо. Адже етнодизайн також є невичерпним джерелом натхнення, винятковою можливістю для популяризації української історії та культури у світі, що формує імідж країни, стверджує спроможність і завзятість українського характеру, духовну красу нашого народу, його вміння перемагати [3, с. 121].

З іншого боку, потрібно відзначити, що важливим є не лише сам історико-культурний об'єкт чи туристична дестинація та її оформлення, але й ті сенси, якими ми їх наповнюємо, ті інтерпретації, які сприймають їх відвідувачі. Отже, контексти важливі ще й тому, що вони віддзеркалюють конкретні явища чи історичні події. А також вони самі є об'єктом сприйняття та спонукають до подальших роздумів чи дій. Загалом туризм як набір практик, туристичні дестинації як складова частина цих практик здатні впливати на поведінку суспільства, а також на передачу знань, духовної культурної спадщини через символи та сенси, що втілені в туристичних дестинаціях. Таким чином, туризм як складна, багатошарова система демонструє особливу роль у взаємодії між простором і досвідом (особистості та спільноти), що досягає концептуального центру свідомості. Він сягає глибинних пластів, пов'язаних з тим, як ми створюємо та розуміємо себе, світ і їх багаторівневі взаємовідносини. Структурні реалії туризму значною мірою обрамлені ідеєю національної держави та мають своє коріння в сучасній політичній географії та програмах націєтворення з XIX століття. Кожна свідома нація просуває туризм, власні туристичні дестинації не тільки як фактичне або потенційне джерело доходу, але й як маркер політичного статусу, як вклад у культурний капітал і як засіб легітимізації себе як суверенної територіальної одиниці [4, с. 2].

У цьому відношенні туристичні дестинації постають як вагомий соціокультурний феномен, який спроможний впливати на формування культурної генетичної пам'яті суспільства. Вони є двигуном багатьох процесів

в соціумі при їх належному розвитку та комплексному залученні до різноманітних державних і регіональних програм.

В туристичних дестинаціях кристалізуються культурні надбання народів і держав, за їх допомогою відбувається пізнання та освоєння навколишнього світу, своєї або зарубіжних історії, культури, звичаїв і традицій. Туристи через отримані під час відвідання туристичних дестинацій переживання, враження, емоції, знання відкривають для себе нове й одночасно долучаються до глибинних генетичних культурних пластів.

Туристичні дестинації, що спираються на культурну спадщину нації, наповнюють їх відвідувачів неповторною ціннісною енергетикою, наповненою віковічними сенсами та ідентичностями. Отже, туристичні дестинації є тим ресурсом, що сприяє формуванню й передачі культурної національної пам’яті народу. Подальші ґрунтовні культурологічні, соціологічні, філософські та інші наукові дослідження взаємозв’язку належного професійного розвитку туристичних дестинацій та збереження культурної пам’яті є важливими для розвитку української держави й суспільства, адже нададуть розуміння як правильно розвивати туристичну галузь та зберігати культурні пам’ятки в державі, враховуючи сучасні тенденції глобалізації, генеруючи та приймаючи величезні потоки туристів, й при цьому розвивати власні наративи, самосвідомість та передавати багатотисячолітню історію, культуру й ідентичність наступним поколінням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Долгочуб В. «Культурна пам’ять» у дискурсі та практиках реконструкторів української традиційної культури. *Народна творчість та етнологія.* Київ, 2017. № 5. С. 25–31.

2. Нагорна Л.П. *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії.* Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. 328 с.

3. Сиваш І. О. Етнодизайн – важливий чинник консолідації українського суспільства в умовах війни. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. Київ, 2022. № 3. С. 120–123.

4. Smith M. K., Robinson M. Cultural tourism in a changing world: Politics, participation and (re) presentation. Channel view publications, 2006. 303 p.

Бобков Олексій Олександрович
завідувач відділу міжнародних зв'язків та євроінтеграції
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА: ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Вирішення проблеми ідентичності культурної спадщини тісно пов'язане з ефективною управлінською складовою. Важливим у цьому процесі постає компетентнісний підхід, який включає функцію контролю. У період російсько-української війни, особливо в регіонах, значимою є відсутність контролю за станом пам'яток, що призводить до їх руйнування, а відсутність чітко сформованого алгоритму дій та складного процесу отримання дозволів може мінімізувати значимість та процес обліку культурних цінностей, пам'яток, що визначають нашу ідентичність як українців. Означене змушує власників пам'яток виконувати реставраційні роботи самостійно. Крім того, мешканці не завжди знають про статус своїх будинків як культурної спадщини, тому можуть не виконувати обов'язки щодо їх збереження та не ефективного використання. Ці проблеми є типовими для багатьох громад в Україні.

Часто можна почути судження, що проблеми з культурною спадщиною виникають через недостатнє фінансування. Однак у багатьох випадках об'єкти культурної спадщини перебувають у власності приватних осіб, ОСББ або державних установ, тому відповідальність за їхній стан лежить не тільки на місцевій владі [1]. Проте саме місцева влада має повноваження захищати культурну спадщину та використовувати різні інструменти для спонукання власників нерухомості до належного поводження з культурними об'єктами.

Ключовими проблемами з ефективного управління культурною спадщиною щодо її збереження в громадах є :

- відсутність або розпорошеність відповідальності через відсутність чіткої системи та розпорошеності обліку, контролю над об’єктами культурної спадщини. Наприклад, деякі громади можуть передавати питання управління культурною спадщиною на обласний рівень, тому що не мають фінансування та фахівців, які спеціалізуються на культурній спадщині, що ускладнює здійснення відповідальності.

- сприйняття управління як виключно контролю та розподілу фінансування – коли службовці розуміють свої функції як здійснення примусу, накладання штрафів та виділення фінансування на роботи, без наявності інших інструментів управління, таких як інформування, співфінансування та взаємодія;

- закритість, кумівство та непотизм – робота з певними об'єктами та зацікавленими сторонами, яка може відбуватися без взаємодії або з відкритими конфліктами з іншими. Також може бути наявне дружнє коло експертів, яке не виключає інших людей і громадськість, що досить часто призводить до зміни цільового призначення об’єктів, знецінення їх заради прибутку;

- погане володіння інформацією та фактажем – часто громади не мають належної інформації про свою культурну спадщину, не тільки стосовно її кількості або фізичного стану, але й, зокрема, про плани, наявну документацію, концепції використання тощо;

- нерозуміння множинності підходів – часто відповідальні особи у місцевій владі, які займаються реконструкцією та використанням пам'яток, мають власні переконання про те, яким чином слід організовувати ці процеси. Водночас вони можуть не мати достатньої компетенції для оцінювання інших, альтернативних, підходів і не проводять відкриті дискусії із зацікавленими сторонами з метою пошуку найбільш оптимального рішення;

- неефективність або відсутність цілісних процесів – місцеві громади часто не мають цілісних реєстрів культурної спадщини, а отримання нової інформації про неї не є структурованим. Навіть коли такі процеси

існують, вони неавтоматизовані, непрозорі та несталі, відбуваються лише за наявності часу та можливостей;

- перекладання відповідальності суто на органи влади – мешканці часто пов'язують культурну спадщину виключно з відповідальністю місцевої влади, не беручи до уваги наявність різних власників та свою власну відповідальність за нерухомість. Місцева влада не пояснює мешканцям цю ситуацію, беручи на себе ролі, які їй не властиві, наприклад, відповідальність за реставрацію всіх пам'яток архітектури. Це спричиняє патерналістське ставлення до громади[2].

Регіональна складова етнонаціональної ідентифікації історико-культурної спадщини є вагомим фактором і важливим інструментом «м'якої дипломатії»; захисту національних політичних інтересів; формування позитивного іміджу України та її народу; популяризації української мови, науки, мистецтва. Завдячуючи культурному обмінові, культурна спадщина України стає відкритою для представників інших держав. Постійний міждержавний діалог між Україною та державами-членами ЄС відбувається через заснування культурно-історичних центрів у європейських столицях; взаємний культурний та науковий обмін; організацію міжнародного туризму з обов'язковим відвідуванням визначних місць та об'єктів культурної спадщини Європи та України; розширення участі національних професійних та аматорських колективів у світових мистецьких проектах. Сьогодні, в період глобалізації, на перший план висувається ідея збереження культурної різноманітності. Мінімізувати етнічні протиріччя покликана концепція багатокультурності. Потрібно визнати, що глобалізований світ відкрив нові можливості для взаємодії різних культур, просування національних культурних спадщин та культурної продукції через використання сучасних інформаційних технологій. На національний ґрунт сучасної культури прищеплюються загальносвітові досягнення, без яких загалом неможлива національна модернізація та виокремлення національної ідентичності. Кожна держава виробляє власну національну стратегію просування та захисту культурної спадщини, враховуючи реальні фінансово-економічні можливості та історико-культурні

традиції, намагаючись не допустити некерованої комерціалізації культурної сфери [3]. В Україні в останні роки реалізовуються різноманітні проекти, спрямовані на розвиток міжкультурного діалогу, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, підтримку народної творчості, культурного туризму. Наша країна чітко визначила європейський вектор свого подальшого розвитку, інтеграцію до євроспільноти, а консолідації суспільства можна досягти через формування національного культурно-інформаційного простору, міжетнічного діалогу та співпраці, використання культурного різноманіття та національної ідентичності. Отже, сучасні глобалізаційні виміри України спрямовані на забезпечення подальшої соціальної модернізації, де пріоритетом має стати національна ідентичність та євроатлантична стратегія розвитку з урахуванням досвіду розбудови державності попередніх поколінь та своєї багатогранної культурної спадщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини». URL: http://www.zakon.rada.gov.ua

2. М. М. Стадник, Н. В. Ігнатенко, В. В. Редзюк, Управлінські пріоритети розвитку культурного туризму. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* № 11 (2022) (електронне видання).URL: http://www.nayka.com.ua

3. Svistunov O, Panchenko A., Stadnyk M., Li M. (2020) Strategic management of intellectual capital of the enterprise in the framework of informatization of the economy. *Academy of Strategic Management Journal.* Volume 19. Issue 1. URL: https://www.abacademies.org/articles/Strategic-management-of-intellectual-capital-of-the-enterprise-in-the-framework-of-informatization-of-the-economy-1939-6104-19-1-488.pdf

Богданович Ганна Олександрівна
науковий співробітник
відділу військово-патріотичного виховання
Науково-дослідного інституту українознавства
м. Київ, Україна

ВПЛИВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН УКРАЇНЦІВ

рф цілеспрямовано руйнує культурну спадщину України, це одна зі стратегій знищення української ідентичності на тимчасово захоплених територіях. Внаслідок обстрілів постраждали музеї, твори мистецтва, бібліотеки, церкви, пам'ятники архітектури, історичні забудови, театри та інші об'єкти культурної інфраструктури. Велика кількість вцілілих експонатів музейних закладів пограбована та вивезена за межі території України, зокрема, цінні експонати з Маріупольського краєзнавчого музею та Художнього музею імені А. І. Куїнджі (м. Маріуполь), Мелітопольського міського краєзнавчого музею, Херсонського обласного краєзнавчого музею та Херсонського обласного художнього музею. Доля багатьох музейних експонатів та культурних цінностей на окупованих територіях Криму, Донецької та Луганської областей з 2014 року невідома. У війні з російським окупантом ми стали свідками не лише нехтування міжнародних норм та конвенцій ЮНЕСКО у контексті збереження об'єктів культурної спадщини та мистецьких колекцій, але й порушень усіх можливих законів та звичаїв війни, що є масштабним воєнним злочином.

За даними Міністерства культури та інформаційної політики України станом на 25 квітня 2023 року, через російську агресію в Україні зазнали збитків 1464 об'єкти культурної інфраструктури, без урахування пам'яток культурної спадщини, третина з них – 523 об'єкти – зруйновані [1]. Найбільших втрат і збитків культурна інфраструктура зазнала у Донецькій, Луганській, Херсонській, Харківській, Миколаївській, Київській та Запорізькій областях. За

ініціативи Міністерства культури створено сайт «Зруйнована культурна спадщина України» (https://culturecrimes.mkip.gov.ua), в якому фіксуються пошкоджені та зруйновані об'єкти культурної спадщини і культурні установи України. Станом на травень 2023 року на сайті висвітлено інформацію про 553 зруйнованих або пошкоджених через російську агресію в Україні об’єкти культурної спадщини.

Однією з особливостей військової агресії рф проти України є те, що завдяки розвитку інформаційних технологій наслідки від військових дій відображаються «в прямому ефірі». Кожного дня українці мають можливість спостерігати за катастрофічними жахами війни, в тому числі і за руйнуванням історичної та культурної спадщини України, та зазнають як індивідуальної, так і колективної травматизації.

Під колективною травмою розуміють деструктивні, дисфункціональні наслідки соціальних перетворень, які стосуються великих груп людей, зокрема війни, катастрофи, терористичні акти, інші події, пов’язані із загибеллю, втратою свободи [2]. Характерною рисою колективної травми є те, що крім безпосередніх учасників, вона зачіпає людей, прямо не причетних до травматичних подій, навіть тих, кого особисто не торкнулася трагедія, іноді – все суспільство.

Серед найбільших колективних травм в історії України XX ст. є колективна травма голодоморів (1932–1933, 1946–1947 рр.), Другої світової війни (1939–1949), Голокосту (1941–1944), колективної депортації кримських татар (1944), вибіркової депортації українців часів СРСР, Чорнобильської катастрофи (1986). Наймасштабнішою колективною психотравмою українського суспільства за часів незалежності України є травма російсько-української війни, масштаби і наслідки якої для населення сьогодні не піддаються оцінці.

Наслідки колективної травматизації залишають сліди у колективній пам’яті цілої спільноти і незворотно змінюють структуру суспільної ідентичності. Колективна травма не обмежена в просторі, розтягнута в часі, закріплюється в історичній пам’яті та проходить через декілька поколінь.

Поняття «колективна травма» може бути співвіднесено з поняттями «історична травма», «національна травма», «культурна травма» [3].

Переживання катастрофічних наслідків війни призводить до погіршення психоемоційного стану українців, що супроводжується тривалим стресом, тривожністю, депресією, безсонням, апатією, втратою працездатності, постійним відчуттям небезпеки, безсилля, аж до хронічних негативних порушень психічного стану – посттравматичних стресових розладів (ПТСР).

Важливим аспектом зцілення та емоційного опрацювання травмівного досвіду є подолання психотравми. Деструктивні тенденції подолання або компенсації колективних травм призводять до тероризму, расизму, створення тоталітарної ідеології тощо, яка диктує форми подальшої взаємодії з іншими групами, включаючи агресію, війни [3, с. 60]. Наслідки неопрацьованих колективних травм можуть передаватися із покоління в покоління та закріплюватися в особливостях національного характеру та колективної ідентичності.

Ефективним способом подолання колективної травми війни є належне вшанування пам’яті загиблих, відзначення річниць, днів пам’яті та скорботи. В культурно-історичному вимірі важливою для подолання колективної травматизації є ритуалізація травми – трансформація травмівного досвіду в історичні символи, міфи, театральні постановки, музичні твори, кінофільми. Фольклор, анекдоти, політична карикатура теж є формами емоційного відреагування травми.

Одним з актуальних шляхів подолання колективної травми внаслідок втрати та руйнування культурної спадщини є тенденція щодо піднесення української культури, починаючи з 2022 року. Тотальна переоцінка та відмова від впливу наративів російської культури, мови позитивно відобразились на підвищеній зацікавленості мистецько-культурною спадщиною України серед українців та всієї світової громадськості. Так, зворотним ефектом від руйнування об’єктів культурної спадщини є зацікавленість та заглиблення в біографії та творчий здобуток митців, чиї музейні експонати було знищено або вивезено, популяризації їхніх робіт у соціальних мережах, мас-медіа,

проведення круглих столів із вшанування пам’яті видатних українських діячів культури і мистецтв. Можна стверджувати, що відбувається черговий етап відродження української культури, а також вбудовування її надбань у світовий контекст.

Важливою тенденцією відродження є визволення культурної спадщини з світоглядного російського полону. Нам вкрай необхідно довести світові, що Україна – батьківщина багатьох митців світового рівня, яких протягом багатьох століть росія мала на меті привласнити собі. Красномовним прикладом деколонізації української культури на світовому рівні є зміни підписів до робіт художників Іллі Рєпіна та Івана Айвазовського в Музеї мистецтва Метрополітен у Нью-Йорку та відзначення, що це роботи саме українських художників [4].

Кожна колективна історична травма впливає на подальше життя спільноти. Травмоване війною суспільство вимагає справедливого покарання сторони, що спричинила конфлікт. Пріоритетами державної системної політики є фіксація та документування воєнних злочинів проти культурної спадщини з дотриманням міжнародних стандартів, передача фактів викрадення уповноваженим органам та організаціям, які протидіють незаконному переміщенню культурних надбань, та розробка спільно з міжнародними партнерами дієвих механізмів щодо повернення культурних цінностей на підставі рішень міжнародних судових інституцій. Так, процес повернення буде тривалим, проте надзвичайно важливим для встановлення справедливості та збереження культурної спадщини і національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Через російську агресію в Україні постраждали вже 1464 об’єкти культурної інфраструктури. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/cherez-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-vzhe-1464-obiekty-kulturnoi-infrastruktury (дата звернення: 15.05.2023).

2. Сушій О. Проблема колективної травми в українському соціумі та пошук стратегій її опанування. Наукові записки Інституту політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2014. №6 (74). С. 18–32.

3. Горностай П. П. Колективна травма як проблема соціальної та політичної психології. Проблеми політичної психології. 2018. Вип. 7. С. 54–68.

4. Музей мистецтва Метрополітен визнав Рєпіна та Айвазовського українськими художниками. URL: https://www.unian.ua/culture/muzey-mistectva-metropoliten-viznav-ryepina-ta-ayvazovskogo-ukrajinskimi-hudozhnikami-12140898.html (дата звернення:15.05.2023).

Божук Антон Олександрович
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри мовної підготовки НМУ ім. О. О. Богомольця,
старший науковий співробітник відділу історико-правових
і теоретико-методологічних проблем українознавства
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

МІСЦЕ ПОХОВАННЯ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДИ ЯЛТИ

3 травня 1873 року в Ялті на 40-му році життя помер український поет, перекладач, міський і карантинний лікар Степан Руданський. Він був похований коштом міста на цвинтарі, відомому в історії під різними назвами – «Полікурівський», «Івано-Золотоустівський» (за назвою розташованої поруч церкви), «Масандрівський» (помилково) або ж просто «другий» чи «старий». Протягом майже 20 років могила Степана Руданського не мала жодних розпізнавальних знаків, і протягом багатьох десятиліть місцю поховання класика української літератури з огляду на різні причини не приділялася належна увага. Наразі у відкритому доступі відсутні документи, що свідчили б про передумови та наслідки процесів, якими супроводжувалися видозміни могили Степана Руданського. Цим зумовлена актуальність поданої розвідки.

У 1892 році майбутній відомий громадський діяч, на той час – студент медичного факультету Харківського університету Іван Липа побував на місці поховання Степана Руданського, яке він описав таким чином: *«Могила поета на головній алеї, і місце чимале. Ані огорожі, ані хрестика – тільки травиця зелена та два-три деревця»*. У нотатці для львівського часопису «Зоря», підписаній псевдонімом «Іван Степовик», Іван Липа запропонував до 30-х роковин за Руданським на його могилі *«добру огорожу зробити і поставити поки хоч якого-небудь монумента з написом»* [1, с. 39–40]. Наприкінці того ж року один із провідників української громади Одеси Михайло Комаров на

шпальтах «Зорі» під криптонімом «М. К.» повідомив, що за гроші, зібрані на Шевченкових роковинах та від продажу портретів Руданського, на могилі поета було встановлено пам'ятник, опис якого автор подав у репортажі:

«Поверх міцного мурованого цоколю лежить плита з дикого каменю, а на плиті поставлено пам'ятник, зроблений з рожевого з білими жилками мармуру, з мармуровим хрестом, обробленим під дерево. Пам'ятник має вигляд скелі і заввишки буде від цоколя до хреста 1 сажень і 5 вершків. На скелі зверху вниз навкось відполірована довгенька і широченька хартія, на котрій вирубано і залито чорною фарбою такий напис: "Степан Руданський. Малоруський поет. Помер квітня 21 дня 1873 року, 39 літ". Вгорі над сим меншими літерами виписка з віршів Руданського: "На могилі не заплаче / Ніхто в чужині: / Хіба хмаронька заплаче / Дощем по мені" – а внизу "1892 р.", коли поставлено пам'ятник. Збоку коло хартії зроблено круглу нішу, куди буде вправлено бюст поета, що має зробити приятель його В. Ковалев, а до того часу вправлено буде під склом фотографічний портрет поета» [2, с. 218]. Слід відзначити, що погруддя Руданського на його могилі не з'явилося: митець Віктор Ковальов, не здійснивши цього задуму, помер у грудні 1894 року.

Стислий опис місця поховання Степана Руданського у своїй праці «Листи з Криму» на сторінках «Зорі» подав літературний і громадський діяч Олександр Кониський, що відвідав Ялту взимку 1895–1896 рр.: *«Могила недалеко від входу* (на цвинтар – авт.)*, ліворуч над самою доріжкою. Навкруги вона обмурована диким каменем. Посередині стоїть великий, з одного боку поливаний камінь, а поверх його хрест. З лівого боку пам'ятника на краю могили ростуть три кипариси: один доволі гонкий, а один ще малесенький»*. При цьому Кониський не згадував ані про погруддя, ані про фотографію чи будь-яке інше портретне зображення на надгробкові [3, с. 279].

На початку літа 1911 року в київському щоденнику «Рада» було опубліковано нотатку без підпису, в якій розповідалося про незадовільний стан могили Руданського в Ялті під «невеликим пам'ятничком»: *«Могила до неможливості занедбана і запущена. <…> І як таке допустити? Адже у Ялті живе постійно чимало українців. Сюди приїздять під час сезону українські*

інтелігенти, і ніхто не подбав, щоб зібрати трохи грошей та упорядкувати могилу» [4, с. 4]. Практично тими ж словами майже за рік місце поховання Руданського описав тогочасний редактор «Літературно-Наукового Вістника» Максим Ґехтер [5, с. 162], який, можливо, й подавав роком раніше подібну нотатку до «Ради» без підпису, під криптонімом «Г.».

Навесні та восени 1913 року могилу Руданського відвідав секретар катеринославської «Просвіти» Євген Вировий, що перебував тоді в Ялті. Уперше його до цього спонукало ознайомлення з планами місцевої української громади щодо впорядкування та встановлення огорожі на могилі поета, опублікованими у місцевому часописі «Русская Ривьера». У день 40-х роковин смерті Руданського Вировий поклав вінок від катеринославської «Просвіти» до його надгробка, описаного такими словами: *«На витесаному з звичайного місцевого граніту низенькому постаменті поставлено грубу, необтесану глибу теж місцевої гірської породи* (Михайло Комаров у своєму описі згадував «рожевий мармур» – авт.)*, а на ній зверху невеличкий хрестик» [*6]. Наприкінці серпня того ж року могилу Руданського відвідав український публіцист і науковець Сергій Єфремов, що перебував на відпочинку в Гурзуфі. За його визначенням, поховання Руданського є в Ялті єдиним місцем, *«на якому жвавіше заб'ється серце у кожного українця, на яке він не дивитиметься байдужним оком чужого туриста, де чимось рідним подихне на нього, де озветься йому спогадами недавнє минуле й рідне слово до нього заговорить»*. При цьому Єфремов зазначав, що «бути в Ялті й не розшукати могили Руданського українцеві неможливо», і що місце поховання відвідується часто, хоч до нього ніхто не робить «спеціальних подорожей», як на могилу Шевченка. Також Єфремов подав опис надгробка: *«Півкругла брила дикого, необтесаного каменя, аршинів на 2 ½ заввишки <…> Червонясто-сірий колір каменя гарно вирізняється на зеленому тлі дерев і відтіняє невеличкий білий мармуровий хрестик на своєму вершечку. Кілька високих кипарисів та два рідні дубочки тісно обступили самотню могилу. <…> По каменю повився розгорнутий аркуш і на йому вирито: "На могилї не заплаче…" Чиясь дбайлива*

рука почала була сріблом вкривати чорні літери, але на половині урвала» [7, с. 2].

В описах надгробка на могилі Степана Руданського кінця XIX – початку XX ст., крім згадки різних матеріалів – від мармуру та граніту до «місцевої гірської породи», – увагу привертає ще одна розбіжність: якщо пам'ятник у 1890-х рр. Комаров і Кониський, а в 1913 р. Єфремов визначають заввишки приблизно в людський зріст, то для деяких інших спостерігачів у 1910-х рр. (Вировий, Ґехтер) він є «невеличким», «убогим» і «нужденним».

Після революції у Російській імперії в середині квітня 1917 року в Ялті було проголошено заснування української громади, яку очолив педагог Павло Горянський. При комісії згодом було засновано комісію з охорони могили Степана Руданського: першою її очільницею стала Ївга Лапа, згодом її змінив Микита Харченко. Передусім комісія займалася питанням збору коштів у Криму та інших регіонах на підтримку могили Руданського у належному стані: з цією метою відраховувалися відсотки зі зборів аматорських вистав, залучалися пожертви місцевих мешканців, розсилалися підписні листи та відозви до інших українських громад Криму. На зібрані кошти комісія викупила в Івано-Золотоустівської церкви земельну ділянку з місцем поховання Руданського: таким чином Ялтинська українська громада стала розпорядницею могили поета. На заплановане встановлення огорожі коштів забракло. 3 травня 1917 року на місці поховання Степана Руданського в Ялті відбулося перше відоме колективне вшанування пам'яті поета [8, с. 404].

Таким чином, наявні джерела можуть містити розбіжності в описах пам'ятного знака на могилі Степана Руданського та окресленні причин і наслідків його видозмін у період 1892–1917 рр. Цим зумовлена необхідність подальшого дослідження проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іван Степовик. Могила Ст. Руданського. *Зоря.* Ч. 2. Р. XIII. 15 (27) січня.
2. М. К. Пам'ятник на могилі С. Руданського в Ялті. *Зоря*. 1892 . № 11.

3. Кониський О. Листи з Криму. *Зоря.* 1896. № 14.

4. Г. Ялта (в Криму). Могила С. Руданського. *Рада.* № 113. 1 червня 1913 р.

5. М. Гехтер. Українське життє в 1911 р. (Докінченнє). *Літературно-Науковий Вістник.* 1912. Річник XV. Том LVIII. Книжка IV. За квітень.

6. Євген Малий. На могилі Степана Руданського. *Дніпрові хвилі.* № 9. 4 травня 1913 р.

7. Сергій Єфремов. Самотня могила. *Рада.* №196. 10 вересня 1913 р.

8. П. Горянський. Біля могили Степана Руданського. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*. 1926. Кн. 7/8.

Веремейчик Олена Михайлівна
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,
археології та краєзнавства
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка;
кафедра християнської археології та візантійського мистецтва
Philipps-Universität Marburg, Німеччина

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮБЕЧА: ПЕРСПЕКТИВИ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Любецька постійно діюча археологічна експедиція Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка під керівництвом автора працює в Любечі з 2009 р. На базі експедиції щорічно проходили археологічну практику студенти та магістранти Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум». Археологічні дослідження у Любечі здійснювалися на виконання «Цільової програми проведення археологічних досліджень у Чернігівській області».

Карантинні обмеження протягом 2020–2021 рр. значно вплинули на скорочення обсягу проведених археологічних досліджень. А з початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України взагалі припинились на невизначений час. Спрогнозувати подальшу долю археологічних досліджень на сьогодні дуже важко, адже розташування населеного пункту в прикордонній зоні з республікою Білорусь унеможливлює залучення науковців та студентів до археологічних розкопок.

Археологічні старожитності Любеча привертали увагу наукової спільноти ще наприкінці XIX ст. Але найбільші за обсягом дослідження були проведені під керівництвом Б. О. Рибакова у 1957–1960 рр. Проте, крім окремих публікацій, повне узагальнення здобутого матеріалу так і не було оприлюднене [1, 2]. В цілому роботи кінця XIX – другої половини XX ст. дозволили з’ясувати розміри, складові частини давнього міста та поховальних

комплексів, визначити історичну топографію, а також простежити особливості господарства та матеріальної культури передусім давньоруського часу побутування Любеча.

Значні зрушення у вивченні Любеча відбулися за останні роки, коли почала функціонувати Любецька археологічна експедиція. Одним із завдань експедиції було планомірне вивчення ранньомодерних старожитностей Любеча, яким не приділялось належної уваги у роботах попередників.

Протягом 2009–2020 рр. археологічні роботи проводились у трьох частинах сучасного містечка – на городищі Замкова Гора, в парковій зоні поблизу кам'яниці П. Полуботка та на городищі в урочищі Монастирище. Окрім того, були обстежені та частково досліджені території середньовічної фортеці, посаду Любеча та навколишні сільські поселення. Така широка зона досліджень дозволила з'ясувати хронологію культурних нашарувань, етапи функціонування Любеча та його складових частин протягом X–XVIII ст.

На городищі Замкова Гора роботи Любецької експедиції тривали впродовж 2010–2012 рр., в результаті чого було розкопано 712 кв. м. Головна увага була зосереджена на північно-східній ділянці городища, де залишилися неохоплені експедицією Б. О. Рибакова ділянки. В цій частині городища досліджено комплекс споруд, які загинули в пожежі середини XIII ст. Цей комплекс отримав умовну назву садиба ювеліра [3]. Він складався із залишків житлової споруди, побудованої на нежитловому підкліті, та ряду ремісничих та господарських споруд. На території садиби знайдені кам'яні форми для виготовлення ювелірних прикрас та приблизно десяток цілих та фрагментованих тиглів різної форми, ювелірна наковальня тощо. На території садиби досліджена споруда із залишками виробничої печі, в якій зафіксовано скупчення скловидної маси та скляних браслетів.

Ще одним об'єктом уваги Любецької археологічної експедиції було городище в урочищі Монастирище. Попри пильну увагу до старожитностей Любеча протягом кінця XIX–XX ст., це городище залишилося поза увагою дослідників. Археологічні дослідження на городищі тривали у 2010 та 2012–2015 рр. Тут виявлено шари зарубинецької культури, X–XI ст., забудова кінця

XII – середини XIII ст. та XVII–XX ст. Шари XVII–XVIII ст. пов'язувалися з функціонуванням в цій частині Любеча Антоніївського чоловічого монастиря. Після його ліквідації тут утворився парафіяльний цвинтар [4].

Третя частина давнього Любеча, де тривали дослідження, знаходиться поблизу кам'яниці П. Полуботка. У 2009 р. археологічні роботи проводилися в зоні реконструкції кам'яниці [5]. Упродовж 2013 та 2016–2020 рр. археологічними дослідженнями були охоплені ділянки північніше та західніше кам'яниці П. Полуботка. В X ст. в цій частині Любеча існував курганний могильник, від якого досліджені два поховання – одне за обрядом кремації, друге – за обрядом інгумації. Крім того, виявлені також безінвентарні християнські поховання.

Наступний етап функціонування цієї частини Любеча припадає на XVI–XVIII ст. До забудови XVII ст. відноситься великий будинок, що загинув у пожежі середини XVII ст. В заповненні виявлені речі та печатка господаря, виготовлена з мідного сплаву.

Від забудови другої половини XVII ст. досліджені прямокутні фундаменти трьох печей, побудованих з цілої та фрагментованої жолобчастої цегли. Ідентичність мурування печей та цегли, яка була використана, свідчить про те, що побудовані вони були одночасно.

У 2009 та 2012 рр. у складі Любецької археологічної експедиції працював загін Національного архітектурно-археологічного заповідника «Чернігів стародавній», очолюваний В. Я. Руденком та Т. Г. Новик. В результаті розкопок була виявлена та досліджена ближня печера Прп. Антонія [6].

Таким чином, в результаті робіт Любецької археологічної експедиції Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка протягом 2009–2020 рр. в різних частинах містечка були виявлені елементи планування, особливості забудови та фортифікаційних споруд середньовічного та ранньомодерного Любеча, реконструйована історична та церковна топографія та отримані численні артефакти.

Археологічні колекції, здобуті в результаті досліджень Любецької експедиції, передані на зберігання у Чернігівський історичний музей

ім. В. В. Тарновського та у музейний комплекс «Древній Любеч». Саме у музейному комплексі «Древній Любеч» у 2018 р. було презентоване відкрите фондосховище, яке наповнене артефактами, здобутими археологічною експедицією Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка під керівництвом автора.

Одночасно з археологічними дослідженнями у Любечі на його окрузі велась робота щодо з'ясування долі археологічних колекцій, здобутих попередниками. та вивчення наукової документації за результатами цих досліджень (щоденники, наукові звіти, ілюстрації, описи матеріалів тощо). Вивчення розпорошених артефактів та наукової документації поміж різними музейними та науковими установами України та російської федерації і до війни було ускладнене, а після повномасштабного вторгнення взагалі стало неможливим.

Результати робіт Любецької археологічної експедиції знайшли відображення у наукових статтях О. М. Веремейчик, О. М. Бондаря та інших. Студенти Навчально-наукового інституту історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського також використовували здобутий археологічний матеріал для написання студентських наукових робіт. В цілому у подальшому планувалося продовження дослідження різночасових пам'яток Любеча та його округи, але на сьогодні такі дослідження неможливі. На наш погляд, напрямком подальших наукових студій є узагальнення археологічного матеріалу та введення у науковий обіг у вигляді наукових, науково-популярних статей та монографічних видань за наслідками археологічних досліджень кінця XIX – початку XXI ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веремейчик Е. М. Итоги и перспективы археологического изучения Любеча. *Міста Давньої Русі*: *зб. наук. праць пам'яті А.В. Кузи.* Київ, 2014. С. 208–216.

2. Рыбаков Б. А. Любеч – феодальный двор Мономаха и Ольговичей. *Краткие сообщения Института археологии.* 1964. Вып. 99. С. 21–23.

3. Веремейчик Е. М. Усадьба ювелира середины XIII в в Любече. *STRATUM: Нашествие. Пределы катастрофы XIII века*. Кишинев, 2016. №5. С. 99–116.

4. Веремейчик О. М., Бондар О. М. Дослідження городища Монастирище в Любечі у 2013–2015 рр. *Покликання археологія: Матеріали Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О. В. Шекуна*. Чернігів, 2015. С. 307–317.

5. Веремейчик О. М., Бондар О. М., Коваленко О. Б. Кам'яниця Павла Полуботка XVIII ст. в Любечі: дослідження, реконструкція та реставрація. *Могилянські читання 2013*. Київ, 2014. С. 301–308.

6. Руденок В. Я., Новик Т. Г. Дослідження печери Антонія в Любечі у 2009 р. *Археологічні дослідження в Україні*. Київ, 2010. С. 361–362.

Ворончук Ірина Олексіївна
доктор історичних наук, доцент,
завідувачка відділу історичних пам'яток та культурної спадщини
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

АРХІВНА УКРАЇНІКА РАННЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Історико-культурна спадщина має особливе значення для державності будь-якої країни: вона вводить до соціального обігу інформацію, що формує національну свідомість і закладає фундамент національної психології, політики, культури [1, с. 7–27]. Отже, питання національної документальної спадщини України виходить на рівень не лише державної, а національної ідентифікації у світовому просторі. Зовсім не випадково 2021 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову соціальну Програму національно-патріотичного виховання на період до 2025 р., серед низки пріоритетів якої визначено завдання популяризації та збереження культурної спадщини і культурних цінностей України [2]. Проте актуальність цього завдання ускладнюється, оскільки з різних причин протягом багатьох століть (XIV–XX) українські землі входили до інших державних утворень: Корони Польської, Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), Речі Посполитої, Австро-Угорської та Російської імперій. Тож невід'ємною частиною історичної спадщини українського народу ранньомодерної доби є унікальні за змістом, різноманітні за типом і характером писемні джерела, які знаходяться в архівосховищах та бібліотечних і музейних зібраннях інших країн. Тож актуальність проблеми полягає в необхідності мати якомога найповніше знання про архівну україніку та взяття її на облік.

Термін «архівна україніка» саме й означає масив архівної документації, яка перебуває за кордоном [3, с. 141]. Її джерела поділяють на такі групи: 1. документи, пов'язані з Україною, але створені за її межами; 2. документальні матеріали, що були вивезені за межі України; 3. писемна спадщина української

діаспори, створена за межами України [4, с. 71]. До даної теми стосуються документи першої групи.

Необхідно відзначити значну роботу Держархіву України, який з 1999 р. очолив реалізацію державними архівними установами програми «Архівна Україніка», спрямовану на виявлення документальної україніки в закордонних архівах; були складені реєстри колекцій мікрофотокопій документів із зарубіжних архівів для централізованого обліку документів історико-культурної спадщини. У 2007 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 279-р було створено Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), головним завданням якого є поповнення Національного архівного фонду документами, що перебувають за кордоном.

Більшість українських документальних матеріалів ранньомодерної доби зберігається у найбільшому архівосховищі Польщі, яким є «Główny Archiw Dawnych aktów» (AGAD) у Варшаві. Тут зосереджені документи державних і публічних установ Речі Посполитої та ВКЛ, зокрема архіви Коронної та Литовської метрик, Скарбу Коронного тощо, у фондах яких знаходяться різноманітні документи щодо історії різних українських воєводств і повітів XIV–XVIII ст. (поборові реєстри, люстрації староств, інвентарі замків та міст тощо). Значну історичну цінність для вітчизняної історії містять метрики – Литовська (далі – ЛМ) і Коронна (далі – МК). За середньовіччя зразком діловодної практики для усієї Європи була папська канцелярія, яка поширилась у Польщі через угорську королівську канцелярію завдяки успадкуванню польського престолу після смерті Казимира Великого Людовиком Угорським, а через Польщу на ВКЛ [5, с. 58]. Основний зміст ЛМ складали актові записи – книги записів публічно- й приватноправних актів, які походили з державної канцелярії ВКЛ. Слово «метрика» походить від лат. реєстр, регест чи регіст [5, с. 52]. Термін ЛМ вживаємо у значенні державного архіву ВКЛ, в якому регулярне ведення актових книг фіксується з сер. XV ст. Практика середньовічного діловодства передбачала записування текстів більшості документів, виданих від імені монарха, зокрема земські привілеї, королівські

універсали, надання на земельні володіння українській шляхті, приватно-правні акти тощо.

Значення книг було настільки великим, що спершу вони зберігалися у великокнязівській скарбниці у Троках, а з 1511 р. – у Віленському замку, тобто резиденції великого князя. Після третього поділу Речі Посполитої ЛМ у 1796 р. разом із МК була вивезена до С.-Петербурга й розміщена при імператорському кабінеті. Частина книг ЛМ за умовами російсько-прусської угоди була передана Пруссії, яка 1808 р. повернула їх до Варшави [5, с. 53]. Російська частина була розпорошена між різними відомствами: міністерством внутрішніх справ, Сенатом, імператорською Публічною бібліотекою тощо. 1887 р. метрикант С. Пташицький уклав і видав «Описание книг и актов Литовської метрики». Тоді ж більшість книг була передана на зберігання в Московський архів Міністерства юстиції. 1923 р. згідно з Ризькою угодою ЛМ разом із МК була повернута до Польщі. Проте в радянський час ЛМ увійшла до складу Центрального державного архіву давніх актів СРСР (ЦДАДА) у москві, де знаходиться й зараз. У цьому фонді залишилися й книги Руської т. зв. Волинсьої метрики (1569–1673) – структурної частини повернутої в 1923 р. до Польщі Коронної метрики [6, с. 51–57]. Окремі справи ЛМ знаходяться в архівах Познані, Кракова, Вільнюса.

Хронологічно документи ЛМ охоплюють кінець XIV ст. – 1794 р., а за змістом відзначаються значним тематичним діапазоном. Для нас важливе значення мають книги переписів, де представлені люстрації (описи) і ревізії замків [7, с. 13–15]. В інших книгах містяться дані з української генеалогії, метрології, сфрагістики, топоніміки, антропоніміки, демографії, загалом станів українського соціуму [6, с. 57]. Документи XIV–XVI ст. написані «руською» мовою. Окремі документи ЛМ опубліковані у багатотомних виданнях «Акты, относящиеся к истории Западной России», «Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России», «Русская историческая библиотека» [7, с. 13–22]. Публікація книг ЛМ пожвавилась у 1980–1990 рр. За цей час опубліковано понад 35 книг серії «ЛМ».

Не зупиняючись на тематичній характеристиці книг МК, зазначимо, що до книг вписів королівської канцелярії відносяться книги Руської або Волинської метрики, що велися протягом 1569–1673 р. Тут були зосереджені офіційні копії вихідних документів польської коронної канцелярії, які стосувалися трьох українських воєводств Київського, Волинського і Брацлавського, інкорпорованих до складу Корони актом Люблінської унії, а з 1620 р. – й Чернігово-Сіверщини. Сьогодні до Руської серії МК відносить 29 книг (понад 3500 документів), 28 з яких зберігаються в РДАДА у складі фонду ЛМ, а одна – у Курнікській бібліотеці Польської академії наук [5, с. 60].

В «Archiwum skarbu koronnego» збереглися найдавніші матеріали про українські землі. Щоправда, люстраційні акти українських староств представлені доволі нерівномірно: деякі староства інвентаризували дуже часто, інші рідше. Так, інвентарі Дрогобицького староства маємо за 1508, 1521, 1527, 1530, 1535, 1541, 1543, 1556 роки [8, Archiwum skarbu koronnego, dział 56, № D I]. Близькими до люстраційних актів є податкові реєстри, які стосуються Подільського воєводств XVI ст. за 1530, 1542, 1565, 1566, 1569, 1578, 1583 рр. та Волинського – за 1570, 1577, 1583, 1589 рр. [8, Archiwum skarbu koronnego, dział LVI, sygn. 5]. В різних фондах АГАД містяться також й інвентарі приватних маєтків. Цінними в цьому плані є «Archiwum Lubomirskich z Maley Wsi» та «Zbior Branickich z Suchej» [9, с. 255]. Зібрання Любомирських обіймає матеріали XIV–XX ст. Збірка належала відомому історику, видавцю і публічному діячеві другої половини XIX – початку XX ст. Яну Тадеушу Любомирському. Тут зберігаються документи князів Острозьких, які породичалися з Любомирськими ще на початку XVII ст. 10.11 1613 р. онука князя В.-К. Острозького, найстарша дочка його молодшого сина Олександра, Софія була видана за руського воєводу Станіслава Любомирського, який згодом став краківським воєводою і каштеляном. Тут знаходиться «Тека Острозьких», де міститься документ про поділ добр між братами Янушем і Олександром, синами В.К. Острозького 1603 р. [8, Archiwum Lubomirskich z Maley Wsi, sygn. 127]. Події, пов’язані з поділом величезного Острозького

домену, який в літературі подеколи називали «удільним князівством» або «Острозькою державою», отримали свого часу гучний резонанс [10, с. 71–73].

В люстраціях та інвентарях подається інформація про міста, містечки, села, їх топографію, міститься етнічна та демографічна характеристика населення, як правило, з поіменним переліком містян і селян, зазначаються розміри їхніх земельних наділів, повинності, наявність у поселеннях промислових об'єктів тощо. За певної частотності фіксацій з'являється можливість простежити виникнення, розвиток/занепад конкретних поселень, проаналізувати їх соціо-топографічний, економічний демографічний стан, етнічний склад тощо.

В АГАД зберігається також значне число приватних архівів польських та литовських родів: Тарновських, Любомирських, Замойських, Потоцьких, Радзивілів та ін., з якими були споріднені визначні Доми української еліти: князі Острозькі, Заславські, Вишневецькі, Сангушки та ін., внаслідок чого тут опинилися масиви їхніх фамільних архівів [9, с. 254]. Тут містяться не лише документи майнового, а й приватного характеру, які становлять значний інтерес для дослідження внутрішньосімейних та міжродинних стосунків. Так, в архіві Замойських знаходиться листування Катерини Острозької з чоловіком Томашем Замойським, який на час одруження був київським воєводою, а з 1635 р. – коронним канцлером [8, sygn. 924). 15 листів Катерини Острозької до Томаша Замойського, написаних у 1620–1632 рр., було опубліковано [11, с. 126–134].

Багато документів ранньомодерної доби знаходяться у збірці «Оссолінеум». Так називається польська наукова інституція, заснована 1817 р. у Львові істориком і бібліографом Юзефом Максиміліаном Оссолінським на базі зібраних ним колекцій і подарованих Львову як столиці Галичини. У складі бібліотеки, музею і друкарні заклад офіційно був відкритий 1827 р. На 1939 р. у бібліотеці налічувалося близько 430 тис. томів, серед яких значну частину зібрання становили архіви багатьох магнатських родів. 1940 р. це зібрання увійшло до фондів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника. Проте у 1945–1956 рр. основні фонди зібрання були передані Польщі, й зараз ця

наукова інституція знаходяться у Вроцлаві. Незначна частина колекції залишилася в рукописному відділі бібліотеки В.Стефаника.

Тут зберігається Інвентар 1620 р. поділу Острозьких володінь між спадкоємицями молодшого сина князя В.-К. Острозького Олександра. Це унікальне джерело з ранньомодерної історії Волині, зокрема соціально-економічної, оскільки охоплює 320 поселень, з них 20 міст і 300 сіл з детальним їх топографічним описом, інформацією щодо часу локації міст, назвами передмість та вулиць, поіменним переліком міщан, подеколи їх етнічним складом, міськими промислами та ремеслами. Так само подається поіменний список селян 300 сіл, зазначено їх категорії за розмірами земельних наділів, повинності, фіксуються фільварки та їх врожаї за 1618–1620 роки тощо [12]. Це джерело містить великий обсяг необхідної інформації, яка дає можливість простежити тогочасні господарські тренди, а отже, робити певні обгрунтовані висновки. Аналогів такому джерелу в українських архівосховищах ми не маємо.

Ще одним важливим документальним зібранням є Державний архів у Кракові, де зберігається фамільний архів Сангушків. Вважають, що саме до них у XVIII ст. потрапив Дубенський архів князів Острозьких, а також і Заславських, оскільки один із Сангушків був останнім ординатом. Тут зберігається багато майнових документів, що охоплюють цілі ключі й волості, зокрема у поділі добр між Янушем і Олександром Острозькими 1603 р. Тут міститься люстрація Київського, Брацлавського і Подільського воєводств з описом замків, міст і сіл, проведена між 1629 і 1632 рр. [13, sygn. 92], опис Острозької ординації XVII [13, sygn. 311], значне число інвентарів резиденції князів Заславських – міста Заслава, зокрема за 1597, 1605, 1609, 1612, 1613, 1616–1618, 1621–1625, 1631, 1635–1637, 1642–1647, 1679 рр. [13, sygn. 64], інвентар міста Межирича 1640, 1643, 1650 рр. [13, sygn. 118), міста Шепетівки 1643 р., 1644 р., 1696 р. [13, sygn. 127/1–3]. Унікальним документом є книга судових справ Заславського замку 1572–1575 рр. [13, sygn. № 27]. Тут знаходиться чотири томи листування князя Олександра Заславського з рідними та клієнтами, у яких йдеться про різні сімейні та публічні події [13, sygn. 88].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боряк Г. Національна архівна спадщина України та державний реєстр «Археографічна Україніка». Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи. Київ, 1995. С. 7–27.

2.URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/uploads/public/60d/dc3/923/60ddc3923f2c5155908043.doc

3. Палієнко М. Джерельний потенціал зарубіжної архівної україніки: проблеми вивчення та використання. *Архівознавчі та джерелознавчі галузі знань: проблеми взаємодії на сучасному етапі.* Матеріали наукової конференції з міжнародною участю 14 березня 2013 р. м. Київ. Київ, 2014. С. 140–143.

4. Сохань П. Зарубіжні джерела з історико-культурної спадщини України і проблеми їх використання. *Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи.* Київ, 1999. Вип. 12. С. 67–77.

5. Кулаковський П.М. Коронна метрика (центральний архів Речі Посполитої). Руська (Волинська) метрика. *Нариси історії архівної справи в Україні.* Київ, 2002. С. 57–67.

6. Абросимова С. В. Литовська метрика як центральний архів (архів канцелярії) Великого князівства Литовського. *Нариси історії архівної справи в Україні.* Київ, 2002. С. 51–57.

7. Ковальский Н.П. Источники по социально-экономической истории Украины (XVI – первая половина XVII века). Днепропетровск, 1982. 90 с. 13–22.

8. Archiw Główny akt dawnych (AGAD).

9. Ворончук І. Інвентарі приватних маєтків Волині XVII ст. в архівосховищах та бібліотеках Варшави. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства.* Київ, 2006. Т. С. 253–263.

10. Ворончук І. Володіння князів Острозьких на Східній Волині. Київ–Старокостянтинів, 2001.

11. Ворончук І. Dobra zona godna mezowi korona (До історії подружніх стосунків Катерини Острозької і Томаша Замойського). *Київська старовина.* 2002. № 5. С. 120–134.

12. Biblioteka Zakladu Narodowego im. Ossolińskich. Dział rękopisów. Sygn. 3669|II.

13. Archiwum Państwowe w Krakowie. Archiwum Sanguszków. Rękopisy.

Газізова Олена Олександрівна
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу українознавства в науково-світньому просторі
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ОСВІТНІ ПРАКТИКИ З ВИВЧЕННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Збереження єдності спільноти в її регіональному різноманітті та діаспорному представленні залежить від формування української ідентичності, яка розкривається через практики освіти, історичні студії, виявляється у її носіїв через культурно-смислові репрезентації, базові національні цінності.

Війна має потужний вплив на українську ідентичність, масове усвідомлення українськості, розуміння небезпеки і необхідності захищати Батьківщину, остаточно розвіяла кремлівські міфи про «старшого брата» і гасла «навіки разом». Українськість виступає не лише як ознака тієї чи іншої людини, але й суспільства загалом, усіх його сфер, включаючи й розвиток культури, науки, освіти, видавничої та енциклопедичної сфери. Вона покликана стати маркером творення національної науки, освіти і культури загалом, їх світоглядно-ідейного спрямування та змісту [1, с. 16].

І в цьому напрямку вагомим кроком є наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». Цим наказом затверджені заходи щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 року. Серед основних складових виокремлено громадянсько-патріотичне, духовно-моральне, військово-патріотичне та екологічне виховання [2]. Метою визначено становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста та демократа,

готового до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, виконання громадянських і конституційних обов'язків, формування активної позиції, утвердження національної ідентичності на основі духовно-моральних цінностей українського народу та самобутності.

Пам'ятки історії та культури відіграють ключову роль у відтворенні історичної пам'яті народу, збереженні і збагаченні патріотичних цінностей, є важливою складовою формування національної ідентичності українства.

Комплексний підхід до збереження та популяризації культурної спадщини українського народу включає широкий спектр можливих форм застосування: це публікації та виступи в ЗМІ; проведення масових заходів і акцій, в тому числі протестних; створення інформаційних стендів; організація тематичних виставок. Одним із основних завдань у цьому напрямку є виховання культурного менталітету українського суспільства, підвищення рівня обізнаності про необхідність охорони культурної спадщини, боротьба з вандалізмом. Державна політика повинна перетворити освіту в галузі охорони культурної спадщини в один із ключових елементів стратегії розвитку держави [3, с. 4].

Відношення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність, є одним із важливих показників культури. Збережена та належним чином репрезентована культурна спадщина – джерело зростання і духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті [3, с. 4]. Упродовж останніх років значно актуалізувалося вивчення історико-культурної спадщини українського народу в зв'язку з прагненням скласти об'єктивну картину історичного буття народу, подій, що мали місце на українських теренах, бажанням розглядати свою державу і її надбання у контексті європейського виміру. Цьому значною мірою сприяє підготовка унікального енциклопедичного видання «Зводу пам'яток історії та культури України», завданням якого є виявити та дослідити всі нерухомі пам'ятки, що збереглися на території країни. Робота над 28-томним виданням стала важливим етапом збереження культурного надбання, науковим

підґрунтям для створення Державного реєстру нерухомих пам'яток України [3, с. 6].

У процесі освіти людина залучається до системи культурних цінностей (через пізнання історичної спадщини, мистецтво, архітектуру). Оскільки досягнення пізнавального характеру являють собою сукупність матеріального і духовного надбання людства, остільки освоєння вихідних наукових положень також є знаходженням культурних цінностей. Серед пропонованих форм і методів роботи зі збереження культурної спадщини є взаємодія музеїв з освітніми закладами крізь призму музейної педагогіки як значного дидактичного потенціалу в організації виховного та освітнього процесу. Виокремлюємо такі головні напрями у використанні музейної педагогіки в роботі з учнями: перший напрям характеризується тим, що діти, згідно із заздалегідь складеною програмою, стають постійними відвідувачами класичних (дорослих) музеїв; другий напрям – музейні працівники, згідно із заздалегідь складеною програмою, приходять в заклад освіти до дітей і розповідають про його експонати, демонструють їх по можливості (можливе використання інформаційних технологій); третій напрям – в освітньому просторі створюється один чи декілька тематичних міні-музеїв у різних вікових групах, експонати використовуються в навчальному процесі; четвертий напрям – створення в закладі освіти виокремленого музею, який містить оригінальні експонати і здійснює свою просвітницьку діяльність не лише серед учнів, але й серед родин вихованців, громадськості [4, с. 398].

Важливим напрямком роботи є науково-пошукова діяльність вчителів й учнів, результатом якої може стати: розроблення туристсько-краєзнавчих маршрутів; збір інформації про пам'ятки архітектури та ін.; проєкти з вивчення пам'яток культури рідного краю, їхньої популяризації, охорони й збереження; проведення популяризаційних та наукових заходів краєзнавчого спрямування; написання наукових розвідок про пам'ятки культури рідного краю; долучення до місцевих та загальноукраїнських проєктів зі збереження культурної спадщини України.

З початку російської агресії на Сході України та анексії Криму зафіксовані численні приклади руйнування історико-культурних об'єктів на Донбасі та в Криму, які в багатьох випадках не підлягають відновленню. При вирішенні історико-культурного аспекту трагедії, що відбувається в умовах російсько-української війни, значну роль можуть відіграти напрацьовані матеріали «Зводу пам'яток історії та культури України» по Донецькій і Луганській областях, які у майбутньому стануть підґрунтям для охорони і збереження пам'яток археології, історії, архітектури, містобудування, мистецтва, науки і техніки на Донбасі як одного з регіонів України [3, с. 5]. В умовах воєнної агресії з боку російської федерації, коли гинуть тисячі військових і мирних мешканців, слід фіксувати пам'ятні місця боїв, загибелі військових, гвардійців, воїнів добровольчих батальйонів, волонтерів, поховання воїнів Збройних сил України і Національної гвардії і вносити їх до Книги пам'яті загиблих під час військових дій. Ситуація з пам'ятками культури на тимчасово окупаваних рф територіях, крім політико-територіальних проблем, порушує низку питань. Одним із них є захист культурної спадщини, збереження культурних цінностей і нерухомих пам'яток, у тому числі внесених до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, які відтепер перебувають під контролем російської держави [3, с. 6].

Сьогодні в Україні важливо виробити концепцію відвідування місць пам'яті російсько-української війни, які мають показати всі ті звірства, які вчинила армія рф, а також показати наших військових і простих мешканців, які цю навалу зупинили. Про це заявила під час круглого столу в Укрінформі голова Державного агентства розвитку туризму Мар'яна Олеськів: «Для нас важливо напрацювати таку культуру, правила і ті сенси, які ми будемо нести під час відвідування місць пам'яті. Оскільки це має важливе етичне, культурне, історичне значення для самих українців і для майбутніх поколінь, щоб вони зростали з усвідомленням того, що пережили їхні батьки. Обговорення концепції передбачає дуже широке коло учасників, це має бути спільна робота державних діячів, істориків, культурологів, військових експертів, дизайнерів, архітекторів туристичної спільноти» [5].

Таким чином, в умовах російсько-української війни одним із головних пріоритетів сучасної освітньої політики має стати формування в сучасної молоді національних суспільно-державних цінностей як ідейного підґрунтя української ідентичності. Формування національних ідентитетів підростаючого покоління потребує міждисциплінарного українознавчого підходу, в умовах якого громадянство особи має неодмінно співдіяти з її культуротворчими засадами. Вивчення та збереження культурних надбань українського народу, вшанування місць пам'яті учасниками освітнього процесу має важливе значення для національно-патріотичного виховання підростаючого покоління, становлення громадянської позиції молоді, формування в особистості ціннісного ставлення до суспільства, держави та самої себе, відчуття власної гідності, належності до України як її громадянина і патріота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Калакура Я. Українознавство у викликах війни московії проти України. *Українознавство.* 2023. №1 (86). С. 15–25.
2. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text (дата зверн.: 15.04.2023).
3. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С.І. (відповідальний редактор), Денисенко Г.Г., Івакін Г. Ю., Катаргіна Т.І., Ковпаненко Н.Г., Скрипник П.І., Тимофієнко В.І., Титова О. М., Федорова Л.Д. Київ: Інститут історії України, 2015. 486 с.
4. Бєлєнька Г.В. Місце музейної педагогіки в освітньому процесі сучасного дошкільного навчального закладу. *Збірник наукових праць.* Випуск 18 (1–2015). С. 396–400.
5. Концепція відвідування місць пам'яті російсько-української війни. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3569613-koncepcia-vidviduvanna-misc-pamati-rosijskoukrainskoi-vijni.html (дата звернення: 15.04.2023).

Грабець Юлія Андріївна
аспірантка
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

ВНЕСОК ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ У ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

Актуальність обраної теми зумовлена сучасним становищем, у якому перебуває Україна через тривалу російсько-українську війну. Перед українцями нависла небезпека руйнування державності. Для того, щоб протистояти ворогу, суспільству необхідно мобілізовувати не лише фізичні сили, але й посилювати національний та духовний розвиток. Досвід греко-католицького парафіяльного духовенства у контексті збереження національної самосвідомості за умов відсутності української держави є вагомою опорою для наслідування сучасними священиками, педагогами та загалом громадянами України.

У липні 1919 р. Східна Галичина була анексована Польською Республікою. Новий уряд одразу ж запровадив у регіоні надзвичайний стан, скасував Галицький сейм, запровадив назву «Східна Малопольща» та новий адміністративно-територіальний устрій (1920 р.) [1, с. 94]. Польська влада мала намір створити мононаціональну державу шляхом асиміляції етнічних українців. В цих умовах Греко-Католицька Церква під керівництвом митрополита Андрея Шептицького своєю діяльністю намагалася протистояти полонізаційним процесам для збереження національної ідентичності українців **[**2, с. 11–12].

Впродовж міжвоєнного періоду духовенство зосередило свою культурно-освітню діяльність у двох напрямках. Перший – збереження української мови у діловодстві та освіті, другий – організація акцій відзначення пам’ятних дат,

просвітницька робота з населенням у контексті виховання національної самосвідомості.

В 1920 р. Митрополичий Ординаріат видав розпорядження, в якому наголошувалося на участі священиків в організації освітнього процесу, а за необхідності – відстоювати право освітніх закладів навчати дітей українською мовою [3, с. 41–42]. На середину 1920-х рр. кількість шкіл, в яких навчання проводилось українською мовою, значно зменшилося [4, с. 10], оскільки ухвалений владою закон від 31 липня 1924 р. про так звану «утраквістичну» (двомовну) школу змушував більшість учнів переходити на польську мову навчання [5, с. 274]. В цих умовах священики з достатнім рівнем матеріальної забезпеченості створювали приватні українські школи та з власних прибутків надавали фінансову допомогу здібним учням [6, с. 573–574].

Під час зустрічі представників товариства «Рідної школи» з сенатором польського сейму від Українського національно-демократичного об'єднання А. Горбачевським 28 квітня 1930 р. у Чорткові були присутні 12 греко-католицьких священиків. Головною темою для обговорення було питання щодо розширення мережі українських приватних шкіл в Чортківському повіті Тернопільського воєводства [7, с. 33]. Цей факт підтверджує те, що духовенство ГКЦ активно долучалося до організації української освіти.

Також греко-католицьке духовенство проводило просвітницьку роботу з батьками школярів, роз'яснюючи їхні права навчати дітей українською мовою. Зокрема, у звіті поліції м. Тернополя від 19 лютого 1925 р. міститься інформація про те, що священики з сіл Грабовець та Біла під час проповідей агітували віруючих збирати підписи з вимогою зберегти в школах українську мову навчання та відстоювати національне шкільництво [8, с. 18].

Упродовж міжвоєнного періоду вище керівництво ГКЦ видавало низку розпоряджень, які наголошували на використанні української мови у діловодстві та листуванні. Від 20 жовтня 1917 р. в Перемишльській єпархії діяло розпорядження, згідно з яким листування між церковними та світськими структурами мало вестись виключно українською мовою і згідно з шкільним правописом. Метричні книги також необхідно було заповнювати українською

мовою [9, с. 51]. Ідентичні вказівки містилися у розпорядженні Мирополичого Ординаріату від 28 січня 1933 р. [10, с. 16].

Польська влада пильно слідкувала за діяльністю греко-католицьких священиків, особливо за тими, які працювали у школах, були активними організаторами громадської роботи. Під час шкільної ревізії представники духовенства з активною українською позицією часто отримували дисциплінарні покарання, для них встановлювались певні обмеження. Наприклад, у квітні 1934 р. о. Ігнат Цегельський надіслав звернення до Митрополичого Ординаріату, в якому повідомляв, що йому заборонили використовувати під час роботи з учнями українські видання. А саме ті, які містили статті про Західну Україну, в яких використовувалася назва «Галичина» замість «Малопольща», антисемітського характеру та не апробовані Міністерством віросповідань та освіти [4, с. 89]. Таким чином, духовенство було змушене організовувати свою просвітницьку роботу у школі так, щоб не потрапити під арешт.

Вшановуючи пам'ять про визвольні змагання 1917–1921 рр., греко-католицькі священики у Східній Галичині організовували їх публічне відзначення. Серед таких публічних заходів – день утворення Західноукраїнської Народної Республіки, День соборності України, Різдво Христове, Зелені свята та інші. В урочистій процесії брали участь представники товариства «Молода громада», члени Католицької акції української молоді, Марійські дружини, члени «Обнови» тощо [2, с. 35]. Таким чином, ГКЦ опікувалася не тільки духовним зростанням своїх віруючих, але й належну увагу приділяла їх національній ідентичності. Проте варто зауважити, що такі дії Церкви ускладнювали її стосунки з державою.

Найбільш масовим та активним народним товариством Східної Галичини у першій половині XX ст. було товариство «Просвіта». Завдяки участі в ній духовенства вдавалося організовувати різноманітні заходи: відзначення ювілеїв відомих українців, місяці доброї преси, хорові виступи, театральні вистави тощо. Наприклад, серед звернень в період весна–літо 1939 р. до Борщівського повітового староства надходили листи від читалень «Просвіти» з проханням

про дозвіл на показ вистав: «Данило Чарівник», «Ой та Просвіта», «Стрілецька писанка», «Козачка», «Ой не ходи, Грицю» [10, с. 4, 16, 23].

Отже, греко-католицьке духовенство у міжвоєнний період проводило свою діяльність не лише як релігійна, але й як національна інституція. Зокрема, священики брали участь в організації приватних шкіл, використовували українську мову у діловодстві та листуванні. Важливим інструментом національного просвітництва були масові акції українського громадянства, переважно ініційовані священиками, а також активна співпраця духовенства з товариством «Просвіта». Напрямками подальшого дослідження теми можуть бути: діяльність окремих священиків у своїх парафіях у контексті підвищення рівня національної самосвідомості віруючих; політика польської влади щодо національно орієнтованого греко-католицького духовенства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Делятинський Р. Станіславська єпархія греко-католицької церкви у суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.) : дис. … к. іст. наук : 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 390 с.
2. Перевезій В. О. Служіння Богу і народу: Українська греко-католицька церква між двома світовими війнами. Київ, 2004. 203 с.
3. Львівські архіепархіальні відомости. 1920. 30 листопада. С. 41–42.
4. Розпорядження, обіжники, звернення й вказівки ординаріату та Шептицького А. 1930–1938 рр. *ЦДІАЛ* (Центр. держ. іст. архів м. Львів). Ф. 408. Оп. 1. Спр. 10.
5. Литвин В. М. Національне питання в Україні XX – початку XXI ст.: історичні нариси / за ред. В. Литвин. Київ : Ніка-Центр, 2012. 592 с.
6. Руда О. Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках XX століття: реалізація та рецепції. Львів, 2019. 802 с.
7. Тижневі звіти Тернопільського воєводського управління про політичне становище, стан безпеки і громадського порядку у воєводстві. *ДАТО* (Держ. архів Тернопільської обл). Ф. 287. Оп. 1. Спр. 86.

8. Донесення повітових староств, органів поліції про вимоги українського населення щодо навчання в школах українською мовою. *ДАТО* (Держ. архів Тернопільської обл). Ф. 231. Оп. 1. Спр. 621.

9. В справі вживання української мови в урядованню з властями і веденю метрикальних книг. *Перемиські єпархіяльні відомості.* 1919. 3 жовт. (№3). С. 51.

10. Заяви членів українських націоналістичних товариств про дозвіл на проведення художніх вечорів та ігр. *ДАТО* (Держ. архів Тернопільської обл). Ф. 6. Оп. 2. Спр. 66.

Губський Сергій Іванович
науковий співробітник відділу історико-правових
та теоретико-методологічних проблем українознавства
Науково-дослідного інституту українознаства МОН України
м. Київ, Україна

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ПРАЦЯ У СУХОПУТНИХ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА (1917 – ПОЧ. 1918 РР.): ДО ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Питання організації визвольного руху, національно-культурної праці у сухопутних військових частинах Криму у 1917 – на поч. 1918 рр. завжди мали важливе значення в українській історіографії. Особливо актуальними вони стали з 2014 р. після анексії росією Криму та повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. До праць, присвячених даній проблематиці, насамперед віднесемо роботи та спогади сучасників та безпосередніх учасників тих подій: військових, громадських діячів, істориків та публіцистів Ю. Тютюнника [1], В. Проходи [2], В. Кедровського [3], П. Шандрука [4], Х. Пекарчук (Ізбіцької) [5], С. Шрамченка [6], М. Неклієвича [7], Я. Христича [8].

Деякі аспекти українського національно-військовиого руху та започаткування культурно-освітньої праці серед вояків-українців сухопутних частин Криму в 1917 – на поч. 1918 рр. висвітлюються в працях вітчизняних істориків В. Голубка [9], В. Сергійчука [10; 11], В. Солдатенка [12; 13], Л. Хало [13], В. Корольова [14].

Безпосередньо дослідженню вищезазначеної нами теми із залученням маловідомих матеріалів і публікацій, введенням у науковий обіг невідомих раніше архівних матеріалів присвячені наукові праці сучасних українських вчених-істориків А. Іванця [15, 16], Г. Савченка [17; 18], В. Кучера [19].

До революції 1917 р. значна частина військовослужбовців у Криму були українцями. Проте в Україні недарма казали про мобілізованих до російської

армії, що вони «пійшли у москалі» – за часів царату армія служила надійним засобом русифікації. З вибухом революції в армії і на флоті український національний рух почав розвиватися дуже бурхливо. Безпосередній учасник українізації сімферопольської залоги (гарнізону) поручник (на той час. – С. Г.) Ю. Тютюнник наводить приклад, що характеризує стан національної свідомості вояків з українських губерній навесні 1917 р.: «Прибуло близько семи тисяч. Відкривши віче, я запропонував: – Хто поміж вами українці, піднесіть руки догори! Піднеслося не більшу трьохсот рук. – Малороси! Піднесіть руки! Піднесло руки коло половини присутніх. – Хохли! Піднесіть руки! Знов піднесла руки добра третина. – Українці, малороси і хохли! Всі разом піднесіть руки! Понад головами кількатисячної юрби піднісся ліс рук. Одиниці, що не піднесли рук, не були помітні серед загалу» [1, с. 85].

Аналізуючи розвиток українського національного руху та поширення культурно-освітньої праці серед військовослужбовців сухопутних військових частин російської армії Кримського півострова, А. Іванець, Г. Савченко та В. Кучер наводять місця дислокації військ та зазначають, що сухопутні війська були розкидані по всьому Криму. Одним із найчисельніших був сімферопольський гарнізон. У місті квартирували 32, 33 та 34 піхотні запасні полки, знаходився штаб 38-ої піхотної запасної бригади та інші частини. У Феодосії основу залоги складав 35 піхотний запасний полк. До залоги Севастополя входили частини Севастопольської фортеці, підрозділи забезпечення Чорноморського флоту. У місті дислокувалися 8 дружин державного ополчення, до складу залоги входила Севастопольська авіаційна школа. У місті та передмістях розміщувалися царгородський, нахімовський, корніловський, істомінський полки Чорноморської морської дивізії, яка готувалася до висадки десанту та захоплення Константинополя [15, с. 53–57; 17, с. 170–171; 18, с. 43; 19, с. 173].

Автори зазначають, що на початку березня 1917 р. у Сімферополі відбулося перше зібрання українців, у якому взяло участь близько 200 чоловік. Було прийнято рішення про створення Сімферопольської української громади й обрано її раду. Велику роль на зібранні відігравали військові. Поручник

Ю. Тютюнник, обраний членом Ради громади, так писав про її соціальний склад: «Майже вся інтелігенція, більшість військових» [1, с. 84]. Було постановлено в числі іншого «…розпочати освідомлюючу роботу серед українців, що перебували у війську» [1, с. 84]. Цю роботу було доручено Радою громади старшинам П. Мацькові та Ю. Тютюннику. Останній зазначає в своїх спогадах, що все починалося з азів – присутнім розповідали що національну назву українців, національну символіку, була ухвалена програма лекцій з актуальних питань. Автор писав: «Всі промовляли по-українському. Промови інтелігентів «мужицькою» мовою справили надзвичайне враження на присутніх. Ніби не дихаючи, слухали «дядьки в шинелях», а коли промовець кінчав, буря оплесків зривалася понад головами і помішані «слава» та «гура» неслися вулицями Сімферополя [1, с. 85].

На зібранні для присутніх вояків було з'ясовано, що «малороси» і «хохли»– це назви, якими нас наділяли наші вороги, і що справжня назва всіх, хто говорить нашою мовою, є «українці», мова – «українська», а наша батьківщина в козацькі часи переважно звалася «Україною», а не «Малоросією» і повинна знову повернутися до назви вільних часів. Ю. Тютюнник констатує, що тільки з десяток присутніх розуміли значення кольорів національного синьо-жовтого прапора. Тому роботи було дуже багато [1, с. 85]. За спогадами Ю. Тютюнника, тоді ж було обрано Комітет Українського військового клубу ім. гетьмана П. Дорошенка, на чолі якого став старшина П. Мацько (за постановою Комітету військового клубу, стали використовувати назви «старшина», «козак» замість «офіцер» та «солдат») [1, с. 85]. Автор зазначає, що військовому клубу ім. П. Дорошенка вдалося досягти помітних успіхів – уже в середині квітня 1917 р. він налічував близько 10 тис. членів. Це була доволі значна сила, оскільки вихідці з українських губерній становили 11 тис. чоловік, а вся залога налічувала приблизно 30 тис. вояків [1, с. 86].

За даними Г. Савченка, у ротах запасного полку, який дислокувався у Феодосії, у першій половині березня 1917 р. були організовані ротні українські ради. З часом вони об'єдналися і утворили українську полкову раду. Українські

громади були створені також у Євпаторії, Ялті та інших містах Кримського півострова [17, с. 174].

В. Корольов звертає увагу на діяльність у гарнізонах півострова українських політичних партій. У березні 1917 р. вони організувалися у Севастополі, а у квітні була створена есерівська організація у Феодосії. Влітку 1917 р. у Севастополі заснували осередок Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Саме ці партії тоді найбільше впливали на вояків-українців Кримського півострова [14, с. 68].

Г. Савченко акцентує увагу на поширенні агітаційно-пропагандистської роботи посланців українських організацій серед військовослужбовців гарнізонів Кримського півострова, які прищеплювали солдатам усвідомлення їх приналежності до Української нації і України. Основна увага у цьому зв'язку зверталася на формування національної свідомості вояків-українців [20, с. 174]. Агітатори-українці, – зауважує Г. Савченко, – відчували брак літератури, скупим був і арсенал агітаційних матеріалів. У зв'язку з цим вони сподівалися на підтримку українських організацій, які успішно діяли в інших містах чорноморського узбережжя [17, с. 175]. В. Сергійчук наводить цікавий факт звернення члена Чорноморської Української громади Севастополя В. Богомольця за допомогою в Одесу. Він прохав відомого українського діяча С. Шелухіна приїхати в Севастополь читати лекції, надіслати «Історію України» М. Аркаса та малюнки Запорозьких прапорів [10, с. 189]. Г. Савченко констатує, що під впливом агітації та пропаганди українські гуртки, що діяли у Севастополі на кораблях, сухопутних частинах Севастопольської морської фортеці, в армійських частинах, авіаційній школі, активізували свою роботу [17, с. 175]. С. Шрамченко у своїй праці стверджує, що на перших порах після Лютневої революції тон у Севастопольському гарнізоні задавав особовий склад севастопольського флотського півекіпажу, яким командував В. Савченко-Більський. Його зусиллями весною 1917 р. ця військова частина стала на шлях українізації. За свідченням очевидців, моряки півекіпажу були першими у російській армії і на флоті, хто мав власний український прапор із оригінальним

малюнком та портретом Т. Шевченка. Оркестр цієї частини першим почав виконувати гімн «Ще не вмерла Україна» [6, с. 7].

Українці-військовики кримських гарнізонів активно виступали за створення своїх національних військових частин. За даними Г. Савченка, найбільшого поширення рух, унаслідок чисельності гарнізонів та прошарку в ній українців, набрав у запасних полках сімферопольського та феодосійського гарнізонів, севастопольській авіаційній школі, береговій артилерії Керчі [17, с. 178]. Звичайно, рух за українізацію запасних військових частин стимулювали повідомлення про створення у Києві українського полку імені Богдана Хмельницького та українського запасного полку.

День Шевченкового свята у Сімферополі, – наголошує А. Іванець, – можна вважати днем проголошення першого українського полку в Криму. За даними кримської щоденної газети «Южные ведомости», – зазначає науковець, – це відбулося 28 травня [15, с. 56].

«Українське свято, – повідомлялось в статті часопису, – пройшло дуже урочисто й жваво. Вулицями увесь день рухалися війська з національними українськими прапорами, написаними гаслами: «Хай живе Україна», «Не вмерла Україна», «Українці, об'єднуйтесь!» тощо. Багато солдат і офіцерів були в українських бойових костюмах. Війська супроводжували оркестри та численна юрба народу» [15, с. 56]. Також А. Іванець звертає увагу, що процеси, подібні до сімферопольських, відбувалися і в інших містах Криму. Вже на початку весни 1917 р. в Керчі існував Український військовий гурток, утворювалися українізовані частини в Євпаторії, особливої сили рух за українізацію війська набрав у Феодосії [15, с. 57].

Діяльність українських військових організацій у Криму координував Чорноморський військовий комітет. У його статуті наголошувалося: «Перше завдання комітету – вжити всіх заходів, щоб мати зв'язок з Центральною Радою, з Українським Військовим Генеральним Комітетом, а також з усіма військовими організаціями Чорного моря і його побережжя» [17, с. 187]. Комітет мав проводити в життя усі розпорядження УГВК, якнайшвидше організувати просвітні гуртки в кожній частині армії і флоту, де були українці.

Чорноморський військовий комітет підпорядковувався УГВК, який і затвердив його статут, – констатує Г. Савченко [17, с. 187].

УГВК намагався повністю опанувати українським рухом на Чорноморському флоті та у гарнізонах Кримського півострова, але більшовицький переворот у Петрограді 25 жовтня 1917 р. та проголошення 7 листопада 1917 р. III-м Універсалом УЦР Української Народної Республіки (УНР) суттєво вплинули на розвиток подій у кримських гарнізонах. Говорячи про ці події, Г. Савченко зазначає, що 12 листопада 1917 р. заходами УВК у Севастополі святкували проголошення УНР. На кораблях Чорноморського флоту поруч із андріївськими та червоними прапорами були підняті синьо-жовті знамена [17, с. 191].

У цей же час окремі частини гарнізонів продовжували заявляти про свою українізацію. У середині листопада севастопольський військовий фортечний телеграф оголосив себе українським. На шлях українізації стали частини морської піхоти [17, с. 192].

Проте у грудні 1917 р. у гарнізонах Кримського півострова значно посилилось революційне бродіння. На їх стан впливали демобілізація та шалена більшовицька пропаганда з її демагогічними гаслами: миру – народам і землі – селянам. Військовики ставали то під українські національні знамена, то підтримували більшовиків. 3 січня 1918 р. представник Румчероду (Центрального виконкому Ради (Совєта) Румунського фронту, Чорноморського флоту і Одеси. – С. Г.) доповідав із Севастополя: «У Севастополі велике полівіння мас… Навколо Ради групується лише частина матросів з «Волі» (корабля-лінкора. – С. Г.)… Піхотних частин мало: маси розповзлись, арсенали нікому охороняти» [17, с. 193]. Подібним був стан і в інших гарнізонах. Українці не змогли пройти до кінця випробування революційним часом, – стверджує у своєму дослідженні Г. Савченко [17, с. 193].

На нашу думку, цей висновок занадто категоричний і всеузагальнюючий. Так, значний відсоток військовиків-українців і на Чорноморському флоті, і в сухопутних частинах або повірив більшовицькій пропаганді, або просто кинув службу, маючи на меті тільки одне – якнайшвидше повернутись додому. Але

для багатьох військовослужбовців українського походження попередня національно-культурна та просвітня праця не пройшла даремно. Вони до кінця залишились вірні ідеї національної державності, усвідомили себе частиною великого українського народу, про що переконливо доводять подальші події збройної національно-визвольної боротьби за незалежність України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тютюнник Ю. Революційна стихія. *Дзвін*. Львів, 1991. № 7. С. 84–95.

2. Прохода В. Записки непокірливого. Історія національного усвідомлення, життя і діяльності звичайного українця. Торонто, 1967. Ч. 1.

3. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського генерального військового комітету. Вінніпег, 1967.

4. Шандрук П. Армія УНР та її боротьба за державність. *Гуртуймося.* 1932. № 9.

5. Пекарчук Х. Вояцьким шляхом. *Наше життя.* 1963. № 2–10. URL: http://docs.wixstatic.com/ugd/8b9e4a_cb2e0c07c66a4309afceaea03683081f/pdf

6. Шрамченко С. Рідкий Ювілей. *Літопис Червоної Калини*. 1937. Ч. 9.

7. Неклієвич М. На Українській Чорноморській флоті 20 років тому. *Літопис Червоної Калини.* 1938. Ч. 4.

8. Христич Я. Українські зелені свята у Севастополі. Спогад учасника. *Дороговказ.* 1969. Квітень–червень. Ч. 24.

9. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918 рр. Утворення та боротьба за державу. Львів: Кальварія, 1997.

10. Сергійчук В. Українська соборність: відродження українства у 1917–1920 рр. Київ, 1999.

11. Сергійчук В. Український Крим. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2001. 304 с.

12. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ, 1999.

13. Солдатенко В. Ф., Хало Л. Г. Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр. Київ, 2002.

14. Королев В. И. Крым и Северная Таврия в 1907–1917 гг. Страницы политической истории. Симферополь, 1995. 72 с.

15. Іванець А. Українізація сухопутних військових частин у Криму (1917 р.). *Український історичний журнал.* 2001. № 1(436). С. 53–62.

16. Іванець А. До питання про кримський період життя української діячки Христини Пекарчук та її участь у збройному захисті УНР (1894–1920 рр.). *Українознавство.* 2017. № 4. С. 126–141.

17. Савченко Г. П. Український рух у гарнізонах російської армії Кримського півострова у 1917 році. *Матеріали наукової конференції «Крим в історичних реаліях України: До 50-річчя входження Криму до складу УРСР».* Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. С. 170–198.

18. Савченко Г. Український рух у сімферопольському гарнізоні російської армії в 1917 р. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2012. Вип. 113. С. 43–46.

19. Кучер В. В. Участь Ю. Тютюнника в українізації військових частин у Криму. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства*. Київ: Рада, 2009. Т. 25. С. 172–186.

Гулюк Ігор Юрійович
науковий співробітник
відділу історичних пам'яток та культурної спадщини
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України,
аспірант ІІІ року навчання
Волинського національного університету імені Лесі Українки
м. Київ, м. Луцьк, Україна

«KOZACY ZAPOROSCY NA POWIATRZU SIĘ RODZĄ»: КОРДОНИ «ЛЮДИНИ РИЦАРСЬКОЇ» В РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.

В ранньомодерному українському суспільстві найбільш значимою та впливовою верствою була шляхта. У цьому переконують її виняткові права на землеволодіння та співучасть в управлінні державою, а як наслідок – властива етика та звичаї. Проте в українській історіографії ранньомодерний період тривалий час розглядався крізь призму історії козацтва: розпочинаючи від його зародження та закінчуючи періодом Переяславської ради, Руїни і, зрештою, обмеженням козацької автономії Російською імперією. Козацтво трактувалося із перспективи (1) оборони українського пограниччя від татарських набігів, а дещо пізніше (2) захисту українських національних інтересів в Речі Посполитій, насамперед відновленої єрусалимським патріархом Феофаном ієрархії Православної Церкви. До прикладу, ця схема присутня в праці Ореста Субтельного, а діяльність козаків історик вмістив у своєму розділі, присвяченому польсько-литовській добі, назвавши його козацькою ерою, підкресливши тим самим її значення [1, с. 97–183]. Іван Огієнко натомість писав про «тяжкий утиск католицької Польщі на православну віру» як ключову підставу для опору з боку українського народу, що створювала ґрунт для 1648 р. Шукаючи інших причин, дослідник вдався до цитати Михайла Грушевського, згідно із яким, вслід за питаннями Церкви, варто виділяти соціальні проблеми, які «підіймали людність проти польського режиму і

шляхетського панування» [2, с. 173–174]. Вказуючи на ораторське мистецтво Богдана Хмельницького, дослідник наголошував, що гетьман «підняв майже всю Україну на повстання», сконсолідувавши простий народ та рядове козацтво [2, с. 49]. Віддаючи належне згаданим історикам, варто вказати, що з кінця 90-х рр. XX ст. розпочався значимий перегляд схеми української історії, а з тим – подій ранньомодерного періоду. Переосмислення торкнулися як політичної історії, так і соціально-економічної та культурної. Виявлення джерел та «безпосередня» комунікація із сучасниками цієї доби виразно продемонстрували відмінність доіндустріального та індустріального суспільства. Незважаючи на позитивні зрушення, українській шляхті й надалі часто відводиться другорядна роль – сили, яка, сформувавшись у середньовіччі, в ранній Новий час відмовилася від руської традиції, підпавши під окатоличення та полонізацію. Не вдаючись до комплексного розгляду образу шляхти – подібні інтерпретації цілком слушно були заперечені низкою праць, зупинимося на аналізі не менш важливої проблеми – належності до суспільної верхівки. Проаналізуємо штрихи ідентичності шляхтича першої половини XVII ст. («Я» – «Інший»). За джерела слугуватимуть: (1) лист волинського князя Олександра Заславського від 1623 р.; (2) щоденниковий запис князя Альбрехта-Станіслава Радзивілла, присвячений подіям interregnum, після смерті Сиґізмунда III Вази (1632 р.); (3) пункти Війська Запорозького, презентовані перед Сеймом у 1632 р. На підставі цих документів буде простежено, (а) в який спосіб шляхта трактувала козацтво, (б) яке місце йому відводила, а також (в) як самі козаки бачили себе в тодішній соціальній структурі.

Статус козацтва у Речі Посполитій коливався від більш значимого, коли йшлося про участь у військових кампаніях, до менш істотного, в періоди відносного спокою. Проте можна констатувати, що в проміжку 1569–1648 рр., незважаючи на часте порушення козацького питання на публічних форумах Речі Посполитої, врегулювати його місце у суспільстві таки не вдалося. Цей процес не був однобічним. Поступово козацтво розпочало публічно декларувати власну позицію. Історик Петро Кулаковський звернув увагу, що їхню активізацію можна простежувати від рокошу Зебжидовського (1606–

1607 рр.). Козаки відправляли свого посла на Сейм, наділяючи інструкцією з переліком власних інтересів, що процедурно дублювало роботу шляхетського сеймика. Зокрема, автор вказав, що такі інструкції були менш розбудовані, порівняно із шляхетськими, і зазвичай містили такі пункти: (1) подяка й засвідчення підданства Війська Запорозького правлячому монарху; (2) статус Православної Церкви в Речі Посполитій; (3) захист і потенційне розширення прав та вольностей козацтва; (4) матеріальне забезпечення за військові кампанії. Зовнішнє питання не входило до пріоритетних питань козацтва. Тим самим, влучно зауважував науковець, козацтво долучалося до законотворчої діяльності Речі Посполитої, ключовою ціллю якої було прагнення «домогтися включення себе до bellatores – рицарів-шляхти» [3, с. 265–281].

Показовим у цьому сенсі став 1632 р., коли зі смертю Сигізмунда III в Речі Посполитій відбувався конвокаційний, а згодом елекційний Сейм. Під час його роботи були також подані статті Війська Запорозького. За структурою вони відповідають вищезгаданим пунктам. На початку документа було порушено проблему «religiey naszey starożytney Greckiey», в контексті якої згадувалися обіцянки усієї шляхти та монарха гарантувати збереження прав «narodu naszego Ruskiego [...] krwawie zagartowanych». В іншій частині інструкції вказувалося, що в разі, якби їх було відкинуто і попередні військові заслуги не були належно оцінені, тоді «przyszło by nam na żadną usługę Rzptey nie pomykać się». Примітно, що автори інструкції використали прислів'я, яке в характерний спосіб демонструвало їхню оцінку власного місця у суспільстві («kto kołace temu otwarzaią») [4, k. 274–274 v.].

У цьому ж сеймі брав участь Альбрехт-Станіслав Радзивілл. Князь достатньо вимовно зреагував на приїзд козацьких послів та подання ними інструкції. У своєму щоденниковому записі від 3 липня 1632 р. він вказав, що «oni [Kozacy. – І.Н.] są wprawdzie częśią Rzpltej jako się mianują», деталізуючи при цьому, що «taką jaką są włosy albo pazury w cielie ludzkiem, które gdy zbytnie wyrosną, włosy głowę obciążają, pazury zaś ostro kolą, przeto je trzeba obcinać». З огляду на що козацтво вимагало контролю з боку держави. Альбрехт-Станіслав Радзивілл вказував, що «podobnym sposobem kozaków mała liczba może ku

obrone Rzpltej służyć, gdyby się zaś oni rozmnożyli, bać się trzeba królewstwu, żeby od chłopstwa ruskiego rebellia przeciwko panom nie powstała» [5, s. 24]. Пізніше, 7 липня, князь повернувся до козацького питання, вказуючи, що «kozackich też posłów dobrze połajano, iż smieli upraszać o wolny głos na elekcya». При цьому всі моменти, пов'язані із виплатами, були передані коронному гетьману Станіславу Конєцпольському, який мав їх вирішити [5, s. 33]. З цих слів видно, що згідно із переконаннями Альбрехта-Станіслава Радзивілла, з ним мали би солідаризуватися представники Сенату та Посольської Ізби – володіючи спільними правами та привілеями, козацтво перебувало на нижчому, порівняно із шляхтою, щаблі, незважаючи на спільний захист Речі Посполитої. Князь вбачав у можливому чисельному зростанні козацтва приховану небезпеку для держави.

Два документи, які будуть проаналізовані далі, постали 1623 р. Вони переносять з переделекційних дискусій у Варшаві до двірського життя в Дубні. Нас цікавитиме інтерпретація козацтва як явища, до якої вдався князь Олександр Заславський. Цю проблему він порушив в декількох місцях. Так, в одному із листів, який був адресований коронному гетьману Станіславу Конєцпольському, Олександр Заславський дивувався прагненню козаків отримати додаткові доплати за участь у війську: «ktoż to widział, żeby zaciągnionym na ćwierć lata kozakom barwy kiedy dawano» [6, k. 375–376]. Більш виразну дефініцію козацтва князь дав в іншому листі, який був адресований Сенюті (ймовірно, Павлу-Христофору), домагаючись звільнення свого підданого. З формулювань, які були вміщені, випливало, що в попередньому листі адресат пояснив причини ув'язнення, які мали б тісно стосуватися козацького статусу ув'язненого. Саме на ці слова реагував Олександр Заславський, пояснюючи природу козацтва: «Nie dziw za WM, iako ten, któryś s tamtych kraiow nie wiadom, to piszesz y rozumiesz to WM [...] że kozacy zaporoscy na powiatrzu się rodzą. Z naszych oni są maiętności, z nich na posługę rycerską wychodzą. Z zaś, gdyż nie maią czo czynić, nazad do domu się wracaią» [6, k. 422]. Бачимо, що Олександр Заславський в дещо відмінний спосіб оцінював козацтво, наголошуючи, з одного боку, на його походженні, з іншого –

окреслюючи статус таких людей – піддані, які виконують рицарську службу. Олександр Заславський асоціював козацтво із руськими землями, вказуючи, подібно як це згодом зробив Альбрехт-Станіслав Радзивілл, на його нижчий статус.

Отже, прерогатива називання себе «людиною рицарською» належала тому, хто від предків успадковував такий титул і, маючи осілість в певному повіті, впродовж життя користувався усіма вольностями та свободами, що гарантувало право. Козацтво, як і інші «нижчі» стани, не могло ними користуватися. Шляхта пильно стежила, аби її права та вольності слугували винятково «людям зацним і добрим». Проте військові кампанії, а з ними політичні події на українських землях в XVI–XVII ст. та інтерес самих козаків до зрівняння в правах із шляхтою робили їхню присутність на сцені Речі Посполитої дедалі помітнішою, а вживання щодо них терміна «рицар» – частішим. Наведені дефініції двох князів – Альбрехта-Станіслава Радзивілла та Олександра Заславського – досить яскраво показують, що козакам відводилася роль тих, хто перебував на службі в монарха (шляхти), за яку вони, як військові, могли сподіватися матеріальних винагород. Якщо ж звертатися до козацької самосвідомості, з наведених пунктів проступає апеляція до православної віри, а при ній – руського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Субтельний О. Історія України. Київ: Либідь, 1991. 509 с.
2. Огієнко І. Богдан Хмельницький. Київ: Наша культура і наука, 2004. 448 с.
3. Кулаковський П. З ради інструкцію від нас взявши: козацькі парламентські практики. *«Прикладом своїх предків…». Історія парламентаризму на українських землях у 1386–1648 роках: Польське Королівство та Річ Посполита* / В. Михайловський, О. Вінниченко, І. Тесленко, П. Кулаковський. Студії з історії парламентаризму на українських землях у XIV–XX ст. Том І. Київ: Темпора, 2018. С. 265–281.

4. PAN Biblioteka Kórnicka. Sygn.BK00991. Odpisy akt i korespondencji z kancelarii królewskiej (XVI–XVII w.).

5. Radziwiłł Albrycht Stanisław. Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego. T.1. Poznań. 1839. 435 s.

6. APK. Archiwum Sanguszków. Rkps. 75\3.

Дем'яненко Наталія Дмитрівна
старший науковий співробітник
Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
м. Переяслав, Україна

ДЕРЕВ'ЯНІ ПРИСТРОЇ ДЛЯ ДОБУВАННЯ МЕДУ У КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРІЇ БДЖІЛЬНИЦТВА СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ

Бджільництво – давній промисел українського народу, який відомий тисячі років. Як зазначають вчені, упродовж століть він пройшов три основні етапи свого розвитку: дикий (хаотичний), бортницький (лісовий), раціональний (рамково-вуликовий), який існує до сьогодні. З кожним його етапом розвитку в бджільництві змінювалися процеси переробки воску, добування меду. При цьому удосконалювався інвентар пасічників: від малопродуктивних, простих, примітивних інструментів до модернізованих механічних заводського виробництва.

На сьогоднішній день виникає інтерес у науковців та пасічників до давнього інвентаря пасічника для добування меду.

Основною метою статті є дослідження та характеристика дерев'яного пасічницького інвентаря для добування меду у колекції Музею історії бджільництва Середньої Надніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

У музеї експонуються дерев'яні ночви і лозяна сітка, сплетена із червоної лози і закріплена у рамку (НДФ-12455). Використовувалася така сітка до винайдення медогонки для відбору меду із стільників. Зверху на сітку клали посічені гострим ножем медові стільники, мед з яких стікав поступово у ночви [1]. З пасіки додому приносили заповнені стільники медом у невеликих липівках чи берестяних кошиках. Відціджений рідкий мед зберігали у темному прохолодному приміщенні у великих дерев'яних ємностях – липівках. Також мед із стільників добували за допомогою клинового преса «лисиці». Клиновим

пресом могли витискати мед і віск. Клиновий прес – найпростіший рухомий прес, що має систему прямовисних клинів, які забивалися обухом. Принцип його роботи в тому, що процес тиснення відбувається механічним способом. Розпечатані стільники знаходилися у полотняному ворочку, який встановлювали між двома «плахами». Чим більше забивали клинів, тим більший створювався тиск між плахами, мед стікав у ночви. Відбувався процес відокремлення меду від домішок. Такі клини були недовговічними, швидко виходили з ладу. Верхня частина тріскалась і розбивалася від надмірного «биття клинів». Центральні дошки «плахи», між якими закладався «ворочок» із медом, підтримує поперечка, що з'єднує між собою ніжки пристрою. Клиновий прес (ПХІМ 3649) експонується у музеї бджільництва. Виявлено його під час експедиції до села Харківці Переяслав-Хмельницького району. Пристрій стоїть на двох дерев'яних ногах. На верхній планці посередині є два отвори для забивання клинів, у нижні частини яких вставлено дві пласкі «плахи» для «ворочока» [2].

Наступним етапом розвитку відокремлення меду від воску було винайдення та вдосконалення медогонки. Серед найвідоміших розробників медогонок можна назвати Д. Грушка, Л. Лангстрота, М. Квінбі, А. Рута, Т. Уільяма, А. Джонсона та ін [3].

В енциклопедії І. Єфрона та Ф. Брокгауза згадується: «медогонка была изобретена пчеловодом Д. Грушкою в Австрии в 1865 году, работа которой подобна работе сепаратора для отделения сливок от молока, основана на центробежной силе. Благодаря этой медокачке-центробежке, удаляющей мед из вощины без порчи последней, пчеловоды получили возможность собирать мед два раза в лето, выгадывая то время, которое было бы затрачено пчелами на постройку новой вощины; с другой стороны – иметь мед чистый, без примеси, кусочков сот» [4].

Медогонка – це механічний пристрій для відкачування (видалення) дозрілого меду із комірок воскових стільників [5].

Принцип роботи медогонки полягає у тому, що зі стільників, які дістають із вуликів, спеціальними ножами зрізують верхню воскову кришечку,

«запечатану» бджолами – печатку (забрус). Потім розпечатані стільники поміщають у касети медогонки, де під час обертання під дією відцентрової сили мед вибризкується на стінки медогонки, стікає і збирається на її дні. По мірі наповнення медогонки медом його зціджують в окремий посуд. Не допускають, щоб відкачаний мед діставав до нижніх планок рухомої частини медогонки. Відкачують мед лише з тих рамок, де площа запечатаних комірок із дозрілим медом становить не менше третини загальної площі рамки [6]. У дозрілому меду, міститься набагато менше вологи, він може довше зберігатися й не закисати, має вищу в'язкість, кристалізується і перетворюється на однорідну масу. Мед, відкачаний з рамок, які не повністю «запечатані», вважається недозрілим, неякісним, який швидко втрачає корисні властивості. В ньому понад 20% води і до тривалого зберігання він непридатний [7].

Після відкачування мед відстоюють 2–3 дні, він має велику щільність і високу питому вагу, яка витісняє на поверхню всі механічні домішки, шматки воску.

У колекції музею експонуються 2 дерев’яні неповоротні медогонки для відкачування рамок хордіальним способом, які вміщують 2 рамки «Дадан» висотою 300 мм, 2 «Українські рамки», 2 рамки «Рута 230 мм».

У дерев’яних медогонках рамки в касетах за допомогою центрифуги обертаються в один бік. Особливість роботи пристрою полягає в тому, що під час відкачування меду зупиняли центрифугу, витягували рамки з касет, переміщували їх у протилежний бік обертання і далі розкручували центрифугу. Після переміщення рамок мед повністю відкачувався із комірок стільників. Дерев’яні неперекидні медогонки ручного приводу, в яких рамки розміщуються в напрямку руху по колу.

Одним із найунікальніших експонатів Музею історії розвитку бджільництва Середньої Наддніпрянщини є дерев’яна медогонка (Е-2972), яку виготовив у 30-х роках ХХ ст. батько відомого українського етнографа і краєзнавця Василя Тимофійовича Скуратівського, пасічник із с. Медовий Ліс Житомирської області.

Основою медогонки є дерев’яна діжка, виготовлена з 25 дубових клепок,

трохи розширена до низу, стягнута металевими обручами. На другому обручі, з боків діжки, прикріплені дві металеві ручки. Дно – пласке, в центрі якого закріплена металева опора з пазом, у який встановлено рухому частину медогонки з металевим стрижнем, на якому вона обертається. Рухома частина медогонки має форму видовженого куба, виготовленого з дерев'яних струганих планок, скріплених між собою в паз. У середині є дві площини, які розміщено протилежно одна від одної. Дві з них обтягнуті металевою сіткою, куди вставляються рамки, дві інші – відкриті. У центрі діжки, зверху в клинках, вирізані пази, в які закріплена планка, де розміщено пласке дерев'яне коліща. З краю планки, на металевій осі, встановлено більше коліща з металевою ручкою, за допомогою якої приводиться в дію медогонка. Коліщата між собою з'єднані пасом. Медогонка розрахована на відкачування стільників із вуликів системи Дадан і Українець. Висота медогонки 86 см, діаметр – 62 см [8].

Фондова колекція музею має ще одну дерев'яну медогонку індивідуального виробництва (інвентарний № НДФ-13399), передану до музею у 2012 році жителем міста Переяслава-Хмельницького Долгоносовим М. К. Пристроєм користувався пасічник Шеремета Василь Петрович (1898–1988 рр.), переселенець із села Новий Мир Поліського району, який проживав у м. Баришівка Київської області. Основу медогонки складає циліндричний бак, який виготовлений із суцільної частини стовбура дерева. Бак прикріплено до рами на ніжках гвіздками. У середині медогонки вільно по колу за допомогою шестерні обертаються 2 касети, в які вставляються рамки. У нижній частині бака розміщено отвір для виливу меду. Висота бака – 61, 5 см, діаметр – 54 см [9].

Розглянуті пристрої для відокремлення меду від воску є малопродуктивними і розраховані для невеликих домашніх пасік. Медогонками користуються сучасні пасічники, але вони заводського виробництва, модернізовані, удосконалені й більшість із них приводяться в рух за допомогою електричного двигуна.

На сьогоднішній день промисловість випускає поряд із хордіальними потужніші та високопродуктивні медогонки радіальні та комбінованого

радіально-хордіального типу, на яких за один цикл роботи відкачують від 10 до 50 стільників, що призначені для домашніх і промислових пасік.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Обліково-фондова документація. Групи «НДФ».
2. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Обліково-фондова документація. Групи «ПХІМ».
3. Кирьянов Ю.Н. Пчеловодный инвентарь и пасечное оборудование. Москва: Мир, 2004. 176 с.
4. Каратыгин Е. Пчеловодство. *Энциклопедический словарь* / издатели: Брокгауз Ф., Ефрон И. Санкт-Петербург, 1898. Полутом 50 (XXv).
5. Рут А. И. Энциклопедия пчеловодства. Москва: МП «Брат», 1993. 368 с.
6. Лукоянов В. Д., Павленко В. Н. Пчеловодный инвентарь, пасечное оборудование: справочник. Москва: Агропромиздат, 1988. 158 с.
7. Бабич І. А., Мегель О. Г. Бджільництво. Київ: Вища школа, 1987. 336 с.
8. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Обліково-фондова документація. Групи «Е».
9. Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав». Обліково-фондова документація. Групи «НДФ».

Дюкарєв Тимофій Миколайович
аспірант
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
м. Київ, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА АРТ-РИНКУ УКРАЇНИ

Арт-бізнес є важливою складовою культурного життя України та має значний вплив на розвиток мистецтва. Сучасний стан нормативно-правової бази арт-ринку України потребує удосконалення, оскільки існуючі нормативно-правові акти не забезпечують ефективного функціонування ринку мистецтва.

Актуальні проблеми, що виникають у діяльності арт-бізнесу в Україні, пов'язані з нестабільністю законодавства, нечіткістю правових норм, відсутністю чітких механізмів контролю та регулювання діяльності на ринку мистецтва.

Важливим науковим та практичним завданням є вдосконалення нормативно-правової бази арт-ринку України шляхом розробки та впровадження нових законодавчих актів, що відповідають сучасним викликам та потребам ринку мистецтва.

Подальші напрямки дослідження проблем нормативно-правової бази арт-ринку України пов'язані з аналізом законодавства та механізмів його впровадження, вивченням практики застосування нормативно-правових актів у роботі арт-бізнесу, а також розробкою рекомендацій щодо покращення діяльності на ринку мистецтва.

Нормативно-правова база арт-ринку України включає ряд законів та підзаконних актів, які регулюють діяльність у сфері мистецтва та культурної спадщини. Основні законодавчі акти включають:

1. Закон України «Про мистецтво» (№ 2119-XII, 1993 р.). Цей закон визначає правові, економічні та соціальні засади розвитку мистецтва в Україні, а також гарантує дотримання прав і свобод громадян у цій сфері.

2. Закон України «Про культурну спадщину» (№ 1805-IV, 2004 р.). Закон регулює збереження, використання та охорону культурної спадщини на території України.
3. Закон України «Про авторське право і суміжні права» (№ 3792-XII, 1993 р.). Цей закон встановлює правила захисту авторських прав у сфері мистецтва, культури та науки, а також регулює відносини, пов'язані з використанням творів мистецтва.
4. Закон України «Про порядок проведення аукціонів з продажу майна» (№ 2286-IV, 2004 р.). Закон встановлює правила проведення аукціонів з продажу майна, включаючи мистецькі твори, а також визначає права та обов'язки учасників аукціонів.
5. Податковий кодекс України (№ 2755-VI, 2010 р.). Податковий кодекс встановлює правила оподаткування операцій з мистецькими творами, включаючи ПДВ, акцизний збір та інші податки.

Українське законодавство у сфері арт-бізнесу має деякі недоліки та проблеми, які потребують вирішення:

1. Застарілість та недосконалість деяких норм: законодавство у сфері мистецтва та арт-бізнесу часто не відповідає сучасним реаліям ринку. Деякі норми потребують оновлення та модернізації, щоб врахувати зміни, які відбулися протягом останніх десятиліть. А саме звільнення від оподаткування митними платежами по операціях із ввезення на митну територію України культурних цінностей [1].
2. Відсутність комплексного підходу до регулювання арт-ринку. Законодавство у сфері арт-бізнесу часто виявляється розподіленим між різними законами та підзаконними актами. Це ускладнює процес регуляції арт-ринку та його розвиток. Відсутність спеціалізованого закону або комплексного підходу може призвести до розривів у законодавстві та неконсистентності у регулюванні. Немає спеціального закону про скасування податків на благодійність або сформульованого статусу для художніх галерей [2].

3. Бюрократія та корупція. Бюрократичні процедури та корупція у державних структурах можуть становити перешкоди для арт-бізнесу в Україні. Такі явища можуть утримувати розвиток ринку та дезорієнтувати іноземні інвестиції. Процедура ввезення та вивезення культурних цінностей є недосконалою, оскільки є тривалою і забюрократизованою.
4. Недостатній захист прав власності. В Україні іноді можуть виникати проблеми з ефективним захистом прав власності на мистецькі твори, особливо в контексті порушень авторських прав. Недоліки у законодавстві та слабка прозорість судових процедур можуть призвести до зростання кількості випадків порушення прав авторів та власників мистецьких творів.
5. Недостатня регуляція сучасних технологій. Законодавство може виявитися недостатнім для регулювання нових технологічних аспектів арт-бізнесу, таких як NFT, віртуальна (VR) та аугментована (AR) реальність. Це може призвести до правової неясності та бар'єрів для розвитку інноваційних підходів в арт-бізнесі.

Зважаючи на ці недоліки, українське законодавство у сфері арт-бізнесу потребує подальшого розвитку та модернізації. Важливо оновити існуючі закони та врахувати сучасні тенденції ринку мистецтва, нові технології та міжнародний досвід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до статті 374 Митного кодексу України»

2. Яким є арт-ринок в Україні та чим він відрізняється від світового. Пояснюють експерти. *Українська правда. Життя.* 2019. URL:https://life.pravda.com.ua/culture/2019/09/20/238261/

3. Андрощук Г. О., С. А. Давимука. Арт-ринок і право слідування в ЄС та Україні: економіко-правовий аналіз. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 1 (2015). С. 49–58.

4. Диндар А. С. Особливості європейського вектору розвитку арт- ринку України. *Економіка та держава*. 8 (2018). С. 103–108.

Забродська Мирослава Анатоліївна
заступник директора з наукової, освітньої та рекламної роботи
Музею Становлення української нації
м. Київ, Україна

ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ. СИСТЕМА ПРОТИДІЙ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Протягом століть українську націю та державність України руйнують і намагаються знищити. В українців крадуть історію, території, національні надбання. На підтвердження цього є достатньо історичних фактів. Вороги ведуть боротьбу системно, на усіх рівнях. Головна мета – знищення фундаменту нашої нації, тобто історії, культури, традицій, мови.

Ця війна ведеться ще з часів Золотої Орди, Московського царства, Російської імперії, радянської епохи. І сьогодні рашистська росія продовжує її, використовуючи вже сучасні технології та методи, але при цьому не змінюючи риторики та цілі.

Протягом 400 років нашу історію фальсифікували і присвоювали, нищили українські книжки, історичні артефакти, пам'ятки культури і мистецтва. Навіть вивозили з України кістки князів, гетьманів, відомих лідерів, не дозволяли хоронити їх на наших територіях (наприклад, Нестор Махно, Симон Петлюра, Степан Бандера).

Московити 134 рази забороняли українську мову та знищували і продовжують знищувати все українське, бажаючи, щоб України не було взагалі. Вони переселяли народи з території України і заселяли країну іншими народами, наповнювали шкільні програми російською пропагандою, штучно створювали економічну залежність України, не дозволяючи робити повний цикл виробництва на одній території.

Україна пережила три етапи системного знищення:

-деукраїнізацію,

-русифікацію,

-комунізацію.

Ворог свідомо намагався підрубати коріння, щоб українці не знали своєї історії, не користувалися своєю мовою. Якщо у дерева підрубати коріння, воно не буде рости, не буде гілок, ні листя ні плодів. Так і нація, найглибше коріння якої–історія, культура, мова.

Наші пращури вигравали багато битв на полі бою, але, зрештою, не могли виграти головної битви за незалежність. Тому що у найбільш вирішальні моменти знаходилися зрадники і запроданці, підкуплені або залякані, виховані на проросійській пропаганді, які, на жаль, унеможливлювали перемогу меншості свідомих патріотичних українців, не давали їм переломити нав'язану ззовні систему цінностей.

Коли людина не усвідомлює свого коріння, не знає своїх героїв, вона не буде розуміти, чому і як захищати свою Батьківщину. Якщо проаналізувати, з якими намірами та гаслами путінські рашисти розпочали війну в 2022 році, все стає зрозуміло:

– «Росія закінчується там, де закінчується російська мова».

Їхня мета – чергове знищення української мови і повна русифікація українців.

– «..Ленін придумав Україну, княгиня Ольга створила Росію, Катерина II заснувала Одесу, Другу світову війну можна було виграти і без України тощо…».

Мета – нав'язати нам викривлену сфальсифіковану історію і «зачистити» Україну від національно свідомих людей.

І так було завжди. Все, що несе росія, – це руйнування, геноцид, голодомор, пропаганда. Ось і зараз ми маємо гарячу фазу цієї 400-річної війни. Тепер у нас великий шанс переломити ситуацію. Ми просто не маємо права залишити її у спадок своїм внукам і правнукам. Проти цієї системної війни на знищення України необхідно ввести продуману сильну систему протидій.

Як створити систему протидій?

Якщо ми знаємо. за якою системою нас знищують, то зможемо протидіяти, а саме:

- відроджувати та зміцнювати фундамент нації,
- ознайомлювати українців з правдивою історією, культурою, традиціями і об'єднувати їх навколо цього,
- переходити на українську мову,
- піднімати імідж українців та України,
- обирати до влади свідомих українців, які будуть розбудовувати українську державність, відновлюючи її фундамент.

Національні проєкти, які будуть системно виконувати подібні завдання

Дехто каже, що зараз війна і не на часі. Саме це і потрібно нашим ворогам. Вони завжди роблять так, щоб нам було не на часі робити для нас, для українців. Насправді, зараз саме час!

Один із таких проєктів вже створено. Це «Музей становлення української нації», який має на меті відродження української нації через історію, культуру, традиції. Загалом МСУН – це 8 інноваційних, мультимедійних музеїв, які використовують сучасні технології та мають державотворчу ідеологію. Вони несуть просвітницьку місію і виховують свідомих українців, патріотів, які потім можуть не тільки боронити Україну, а й відроджувати, розвивати та піднімати її імідж як незалежної європейської держави. Такі музеї планується розбудувати у всіх великих містах України.

Кожен музей має на меті висвітлити історію і традиції народів, які проживали на тих територіях, показати особистості, які доклали зусилля до становлення української нації та державності.

За роки існування двох таких музеїв у Києві та Львові ми побачили, що вони вкрай актуальні і викликають велику зацікавленість. Якщо ми втілюватимемо в життя сучасні технологічні проекти, спрямовані на

відродження нації, дуже скоро у нашого народу не буде потреби рятуватися в інших країнах та збирати на допомогу армії та переселенцям.

«Завдяки історичній пам’яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою». Михайло Грушевський

За матеріалами Музею «Становлення української нації»

Замрозевич-Шадріна Світлана Романівна
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНІСТІ ОСОБИСТОСТІ

У наш час в Україні відбувається важкий і складний процес свого державотворення. Наше суспільство стикнулося з багатьма викликами, і щоб здолати їх, українська нація повинна показати національну гідність всіх, хто може ідентифікувати себе з нею. Тому так важливо берегти та примножувати морально-світоглядні норми та цінності (честь, гідність, справедливість, самопожертва, патріотизм). Попередній досвід повинен відновити зруйновану ідентичність, систему моральних цінностей, розширювати демократичні традиції та цінності.

Кожен народ у найважливіші історичні періоди повертається до досвіду свого покоління, який допомагає йому вирішувати сьогоднішні проблеми. Тому українці мають бути свідомі того, якого вони роду, схожий закон діє й у житті кожної людини. Життєвий шлях особистості є змістовним і творчим, коли поєднує в собі культурну спадщину минулих поколінь, а якщо вона не пам’ятає досвіду своїх предків, то психологічно, морально деградує [1]. Пам’ять допомагає підтримувати зв’язки з минулим. Вона – свідок життя та смерті людини, вона є фундаментом її життєвих історій. Коли втрачається пам’ять, ми не можемо критично оцінити себе, навколишній світ. За допомогою пам’яті поєднується минуле та сучасне, за допомого асоціативних засобів пов’язуються в одне ціле минулі події, щоб постійно сприяти забезпеченню відчуття своєї ідентичності.

Ідентичність – це сукупність значимих для особистості ідентифікацій, що відбуваються впродовж її життя. Ідентичність перетворює результати певних ідентифікацій у єдину, яка унікальна для кожної особистості.

Пам'яттю керує, розподіляє всі явища і події на важливі та несуттєві людська уява, але немає готових відповідей для вирішення суспільних проблем. Історична пам'ять сприяє діалогу між минулим і сьогоднішнім для майбутнього. Оцінка попереднього досвіду предків сприяє його осмисленню у сучасному світі. Минулий досвід допомагає зрозуміти теперішнє, спланувати майбутнє. Якщо особистість згадує, то аналізуються факти минулого, з'являються нові смисли, що є важливими в наш час. Під час пригадування відбувається смислотворчість свого буття.

Історична пам'ять збуджує нашу волю, спрямовує майбутнє. У певних політичних умовах вона стає фактором напруги, протистояння в соціумі. Наприклад, історичні діячі, яких ми пам'ятаємо і шануємо, стають схематичними маріонетками, а їхнє життя, погляди сприяють підтвердженню, розповсюдженню в суспільстві ідеологем. Пам'ять висвітлює їх як ідоли, приклади певної епохи, знецінення «людського», унікального, тобто того, що дало їм можливість уособити свою епоху. Тому така пам'ять небезпечна, бо вона є інструментом багатьох маніпуляцій громадянською свідомістю різних політичних сил. Внаслідок цього в суспільстві існує розколення та кризовий стан історичної пам'яті. Виявляється така криза в співіснуванні колективної свідомості різного бачення проекцій минулого України. Перспектива розбудови нашого суспільства передбачає відродження культури, звичаїв і традицій, передачі історичної пам'яті предків, примирення суспільної думки щодо спірних історичних тем, проходження важкого шляху подолання стереотипів, деміфологізації поглядів на минуле. На жаль, українська еліта на сьогоднішній день не прийшла до згоди відносно бажаного майбутнього держави, а безкомпромісно сперечається про минуле, показуючи різні образи. Все це сприяє появі нових міфів, а частина українців не відчувають своєї належності до європейського простору. Тому необхідно позбутись стереотипів, які вважають історію України як історію нещасливого народу, який завжди

перебуває в залежності від когось. Неприпустимим для розвитку українського суспільства є сприйняття України як жертви, що не має національної гідності, не встає з колін, існують братовбивчі непорозуміння та розбрат. Молодь повинна бути позитивно налаштована та позитивно сприймати історію свого народу, виховуватись на багатьох прикладах героїв минулого. Всі трагічні події минулого мають стати пересторогою для людства в майбутньому. Пам'ять скорботи з'являється внаслідок геноцидів минулого. Так проявляється здатність співчувати у випадку трагедії, планувати майбутнє, толерантно ставлячись до інших культур і світогляду [2; 3]. Трагічне минуле із стражданнями і втратами має стати засторогою для всіх, щоб у подальшому не виникало міжкультурних, міжетнічних чи міжрелігійних конфліктів. Таке розуміння дасть можливість молодому поколінню усвідомити, що воно належать до сильного, самобутнього, талановитого, хороброго та працьовитого народу, а це сприятиме патріотичному вихованню.

Отже, історичне минуле сприяє вихованню в особистості всіх необхідних якостей, які є важливими при державотворенні. Перспективи наших досліджень передбачаємо у вивченні та осмисленні історичного минулого нашого народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Ідентифікація у вихованні та розвитку особистості. *Педагогіка і психологія.* 2013. № 4 (81). С. 42–49.

2. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1994. 390 с.

3. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.

Зелінський Руслан Мар'янович
головний спеціаліст
Літинської селищної ради Вінницької області,
член Національної спільки краєзнавців України
смт Літин Вінницької області, Україна

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ – ЗАПОРУКА УСПІШНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

«Ми створили Італію, а тепер треба створити італійців» – цю крилату фразу дослідники приписують Джузеппе Гарібальді після об'єднання Італії в одну державу. Цей вислів актуальний і для сучасної України. Ця проблематика супроводжувала українське суспільство з часу відновлення Української державності – з 1991 року до новітнього часу.

Державотворчим рушієм нації є її ідентичність. Визначальною рисою національної ідентичності є психологічне усвідомлення особливої самобутності всіх членів нації, розуміння національної єдності через регіональне різноманіття в прагненні до державного життя. Українська самобутність має глибокі витоки, які знайшли своє відображення в культурі, мистецтві, господарстві та особливому світосприйнятті. Проте тривалий період бездержавності української нації створив умови для культурної та політичної асиміляції українства, що мало наслідком поступове виродження національної самобутності. Проявом колоніального минулого України, здебільшого російського панування, постало відчуження маргінальної частини українства від національної окремішності на догоду «старшому брату». Часова тяглість такого способу мислення увійшла в структуру генетичної спадковості психології певних груп населення. Виродження національної еліти, за винятком нечисленної національно свідомої інтелігенції, стало суттєвою перешкодою українського державотворення.

За відсутності національної еліти розбудова власної держави для бездержавного народу – справа занадто важка. Приклад України – показовий. З

1991 року Україна, за наявності формальних ознак державності, за своєю суттю залишалася радянською. Переважна більшість керівної верхівки в центрі і на місцях пересіли в крісла органів виконавчої влади з директорських кабінетів, парткомів, виконкомів різного рівня та їх підрозділів. В економічній сфері запанувало масове розкрадання господарського ресурсу, соціалізм змінився на дикий феодалізм. На тлі матеріальних нестатків пересічний громадянин плекав ностальгію за минулими часами. Все це мало наслідки і в гуманітарній політиці держави. Засади цієї політики від радянської відрізнялись лише за формою (змінились кольори), суть залишалась незмінною – культ Великої Вітчизняної війни, ігнорування борців за українську державність, відзначення ювілеїв, пов'язаних з радянським минулим, використання радянських ритуалів (факельна хода, Дошка пошани, червонопрапорна символіка, перерізання стрічок та ін.). Варто лише вдуматись: з 1991 по 1999 рік в незалежній Україні 7 і 8 листопада як «річниця Великої Жовтневої соціалістичної революції» були державним святом, а отже – вихідними днями. В ці дні вже демонстрацій не проводили, але вони 8 років в Українській державі були вихідними як святкові!!! А у 2009 році Верховна Рада України прийняла рішення про святкування на державному рівні 90-річчя Ленінської комуністичної спілки молоді України! Період президентства Віктора Ющенка був спробою відродження української національно-культурної спадщини та вшанування пам'яті борців за незалежність України. Щоразу у своїх указах Віктор Андрійович давав рекомендації органам самоврядування щодо перейменування вулиць, площ, що названі іменами комуністичних діячів. Однак здебільшого ці рекомендації розбивались об моноліт радянської свідомості керманичів тих же органів самоврядування [1].

Досить відчутного удару українська ідентичність зазнала за часів більшовицької окупації. Тяглість масової свідомості з часів панування російського царату та впродовж всього радянського періоду на українських землях побудована на ілюзії уявлень щодо «невід'ємності» українських теренів від московських, на «однорідності» українського та російського народів, на мінімізації різниці між цими етносами. І хоча при детальному знайомстві

пересічного українця з ментальністю та звичаями, способом життєвої поведінки росіянина різниця відкривалася колосальна, громадська ж свідомість, під впливом безперервної пропаганди, створювала зовсім протилежні ілюзорні уявлення. Це підсилювалося ще й тим, що значна частина представників української нації, пристосовуючись до умов радянської дійсності, ставала до керма радянського управлінського апарату. А ті, хто не досяг цього рівня, намагалися зайняти вищий щабель суспільної ієрархії. Обов'язковою неписаною умовою такого поступу мала бути свідома втрата національної самобутності, відмова від традицій, мови, а інколи навіть і від українських прізвищ[2].

Протягом всього радянського часу п'ята колона в Україні з представників української нації відігравала провідну роль у русифікаторській політиці кремля. У незалежній Україні тяглість радянської свідомості сприяла гальмуванню розвитку української ідентичності. Проросійська орієнтація вищих кіл української влади створювала сприятливі умови для розвитку «руского міра» на українських теренах. Як не згадати тут слова Махатми Ганді: «Еліта, вихована колонізаторами, є головним ворогом свого народу».

Таке підготовлене гуманітарне поле стало живильним середовищем для розвитку російського шовінізму, що мало логічне продовження у збройному вторгненні російських окупаційних військ на українські терени. На тлі слабкості національної ідентичності зросла активність українофобських елементів, які зіграли вирішальну роль у збройній агресії росії у 2014 році та з часу широкомасштабного вторгнення 2022 року.

Попри наявність патріотичних сил на зросійщених теренах України, більшою частиною місцевого населення Криму та Донбасу українська ідентичність не сприймалась. Агресивне ставлення до українства проявлялось у зневазі до української національно-культурної спадщини, історичних постатей, символів Української держави, а також категоричне несприйняття українського поступу в його європейському виборі. Тобто очевидним є конфлікт двох ідентичностей: проєвропейської української та радянсько-російської.

Ідеологічна підготовка до російської збройної агресії в Україну пропагувала з путінських уст наративи про так званий єдиний народ, про заперечення українства як явища, а відтак про недоречність існування Української держави. Рашистський вождь не є тут оригінальним, він озвучив напрацювання російських ідеологів попередніх поколінь. Свого часу російський діяч Ніколай Ульянов видав в еміграції монографію (згодом перевидану у москві) «Происхождение украинского сепаратизма». У цій псевдоісторичній праці Ульянов, пропагуючи ідеї великодержавного російського шовінізму, все ж визнає самобутність кавказьких та тюркських народів Російської імперії, а українську ідентичність категорично заперечує [3].

Таке ідеологічне огрунтування виправдовує російський імперіалізм. В основі цієї ідеології – не лише заперечення українства, а й несприйняття західної цивілізації, продукування права сили, а не сили права. Кінцевою метою московського імперіалізму є відновлення імперії в радянських кордонах 1991 року та впливу на країни колишнього соціалістичного табору.

Путінсько-дугінська концепція возз'єднання нібито розділеного російського народу перегукується з ідеологічними засадами нацистських ідей Адольфа Гітлера та Альфреда Розенберга 1920–1930 років щодо об'єднання розділеної німецької нації.

Зміцнення української національної ідентичності напряму залежить від реалізації національної ідеї. Сучасна російсько-українська війна, як ніколи, консолідувала українське суспільство. В умовах відсічі російської збройної агресії перед українським суспільством постає чимало викликів ідейного супроводу захисту державності та подальшого розвитку державтворення. Тому з великим запізненням в Україні реалізуються заходи з декомунізації та деколонізації суспільства. Отже, основним завданням у цьому напрямку є впровадження ціннісної українізації суспільства, що грунтується на мовних та культурних цінностях української нації.

В умовах війни утверджувати українську ідентичність – це готовність захищати свою країну, наповнену національним змістом. Саме в таких умовах формується національна військова еліта, віддана ідеї захисту Української

держави, її незалежності та суверенітету, утвердження євроатлантичного щляху розвитку України.

Українська ідентичність є визначальною засадою державотворення, яка здатна засвідчити нашу національну безперервність і відмінність, а отже, незворотно легітимізувати факт існування держави-нації[4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зелінський Р. М. Вулиці Літина. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. С. 17–18.

2. К. В. Завальнюк. Р. М. Зелінський. Лінія часу: український вектор. Хронологічний довідник. Хмельницький: ІРД, 2014. С. 336–337.

3. Н. И. Ульянов. Происхождение украинского сепаратизма. Москва: Изд-во «Индрик», 1996. 278 с.

4. М. Т. Степико, Т. В. Черненко. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 179.

Зубер Світлана Миколаївна
старший науковий співробітник
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
м. Переяслав, Україна

НАРОДНЕ ТКАЦТВО ТА ВИШИВКА ЖИТОМИРСЬКОГО ПОЛІССЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ)

Українське Полісся – один із унікальних регіонів слов'янського світу з глибокою історичною пам'яттю. Тут, окрім інших, збереглися такі архаїчні пласти народного прикладного мистецтва, як ткацтво, вишивка.

Матеріали, зібрані авторкою під час експедиції до переселенців з Овруцького, Лугинського та південно-східної частини Народицького районів Житомирщини, виселених в результаті аварії на Чорнобильській АС, підтверджують це. Експедиційна робота дала можливість детальніше дослідити традиційне декоративне мистецтво. Фіксували те, що ще збереглося, адже люди залишали нажиті здобутки та виїжджали із забрудненого Чорнобильською катастрофою Поліського краю.

Найбільш рівномірно розвивалося художнє ткацтво, проте виділялися окремі села, які були центрами, осередками художньої творчості. В таких населених пунктах, як Христинівка, Делета, Звіздаль, Любарка, Малі Кліщі, відчувається глибинний зв'язок поколінь. В той же час виникають і нові мистецькі явища, які з плином часу стають традиційними. Так, ряд осель прикрашають картини з сюжетними узорами, букетними композиціями, виконані переважно технікою хрестик. Зафіксована цікава інтер'єрна річ – «латушник», зшитий на швейній машинці із клаптиків різнокольорової тканини. Ним прикрашали стіни у селі Христинівка.

Із ткацтвом пов'язаний цілий світ звичаїв, повір'їв, вірувань місцевих жителів. До льону поліщуки відносяться як до своєрідної святості. Особливо ретельно вибирали ділянку землі, оскільки рослина любить вологу. «Сіяли попіл, на попелі дуже родив льон» [1]. Далі «поле підготовляють добре, грудки

качають, щоб не було, тими качалками» [2]. Вкинувши зерно у землю, поліщуки знали, як його виростити, як прополоти. Потім вручну брали льон. «Берут руками вночі, могли і вдень. Вночі складніше це робити, зате з коробочок не висипалось сім'я. Обмолочували та розстеляли соломку на стелищі» [2]. Сонце, дощ, росяні ранки робили свою справу і через два–три тижні за допомогою простих пристосувань – терниці, «трепачки», «гребйонки», щітки зі свинячої щетини – звільняли волокно від костриці та надавали кожній волокнинці одного напрямку. Таким чином отримували мички. Наскільки старанно й ретельно все це робили – настільки якісною була майбутня тканина.

Сировиною для домашнього ткацтва були також коноплі та овеча вовна. Конопель «було вельми мало, бо з ними було багато мороки. Їх ще треба було м'ять ногами». А отримавши конопляне полотно, шили переважно чоловікам штани, «бо вони моцні були». Овець тримали багато, тому поряд з рослинними волокнами виготовляли й вовняні. Стригли овець один раз у рік після весняного Миколи. Вовну сортували, відбирали брудну, мили, потім скубли руками і вичісували на «згремблях». Це дошка з набитими цвяхами, на які клалася вовна і вичісувалася дротяною щіткою. Після цього несли сировину до вовночесальні.

Пряли на веретені або «коворoдці» у чітко визначений народним календарем період року, навіть день тижня. Ці роботи розпочиналися з пізньої осені (особливо активно працювали в Пилипівку) і тривали до Різдва. «Большінство пряли оце вже як обробляться. Це считається Пилиповка. Не працювали проти п'ятниці (у четвер увечері) та в саму п'ятницю» [3]. Дівчаток саджали за прядку з малих літ, років з десяти. «Я в третій клас ходила, а так десь може три клубки, отако, напряла, а четвертий маленький» [4]. Напрядені нитки змотувались на мотовило, отримували мотки, які могли парити в гарячій воді у жлукті, щоб відбілити, а могли фарбувати в темні кольори, залежно від того, яку річ будуть виготовляти.

Зафіксовані відомості про барвники. Це бруньки вільхи, кора дуба та крушини, листя мученишника і навіть… «коло рєчки така колдобіна, там вода іржава така і брали ту воду [5]. Або «…багато листя мученишника і кидали туди залізне шось і це його варили там» [1]. Крім природних барвників, пізніше

стали купувати і хімічні фарби. «Спеціально це жидовська семня. В їх краска була всяка. Все це на моточки намотають, зважать, сколько її. Це вона покрасить його, а тоді заплатите» [5].

Після М'ясниць протягом Великого посту снували основу, навивали її на верстат та ткали. Із семи тижнів посту один – Середохресний – був винятком. «Оце вже сновать, це вже пост послі Роздва. Теперечка ж, розсчитують Хресті. Це тиждень, це три неділі одойшло до Роздва, тоді четверта неділя і три неділі до Великодня. На цей не снують, і не тчут, і не навівают. З прядива нічого не роблять, щоб воно не крутилось, не хрестилось» [5]. Снували основу в хатах на кілках, зрідка зафіксовані відомості про наявність у респондентів вертикальної снівниці. Навивали основу на горизонтальний верстат, який після цього перетворювався у кросна. «То вже як тче, до все сукупне. Нитки тіє і там вже полотно йде все. Ото вже називається: тче кросна, сукупно все. А верстать це токо дерево, станок…» [6].

Найбільш досконало майстри володіли такими техніками ткання: просте полотняне переплетіння («просто»), багаторемізне човникове чиноване переплетіння (на чотири поножі), ручний узорний перебір. Найпоширенішою була техніка простого полотняного переплетіння. Нею ткали полотна. Зустрічаються також речі, виткані цією ж технікою, в яких рівномірно чергуються вибілені та невибілені нитки або конопляна та лляна пряжа різного відтінку (міцніша конопляна на основу і м'якша лляна для піткання), утворюючи клітинки (настольніки, рушники-утиральники, рушники-завєски). Цією ж технікою ткали також із тонкопрядених вовняних ниток і сукна на одяг: свити, бурки, чемерки, піджаки переважно чорного, коричневого кольорів. Траплялися і світлі тони: білі, сиві. Перш ніж зшити одяг, зіткане сукно несли у валюші, які були при водяних млинах. «То у тіх млинах були такіє ступи й вода крутила тіє ступи. Й товкачі такіє були над кожною ступою, там три чи чотири. То це вода крутить колесо, кладуть те сукно туди – двє губки чи три губки – вобщем, розполагали, шоб два поджака пошить» [5].

Техніка багаторемізного човникового чиноватого переплетіння поширена в усіх селах. В результаті такого ткання утворюються узори: кружки (великі і

малі), купки, рядки, хвойки, коски. Виділяються декоративністю вироби, виткані із продуманої ритмічності повторень поєднання ниток лляних в основі і бавовняних в переборі (заполоч, горіна, лучка). Серед виробів інтер'єрного призначення помітно виділяються покривала на ліжка – рядюжки, якими також могли прикрашати стіни замість килима. Це і є узорні килимові вироби. Різниця між килимом і рядюгою в тому, що рядюжки лляні в основі. Остання пофарбована в чорний колір, а сам узор перебраний різнокольоровими вовняними, рідше бавовняними, нитками. Переважає рослинно-квітковий орнамент, зустрічається і геометризований. Композиції: віночкові, концентричні, смугасті, сітчасті. Найпоширеніші узори: папороть, рози, гречка, квєткі, голуби, акація. Зустрічаються рядюги, в яких між кольоровими смугами розміщені ряди квіткових чи геометричних мотивів (розети, зірки, ромби).

Особливих успіхів досягли місцеві майстри в тканні рябчунів. Ці вироби ткалися на подвійній лляній основі, піткання переважно вовняне. Тому рябчуни товщі за рядюжки. Мотиви: чергування гладкотканих смуг різного кольору. При зшиванні двох рябчунів отримували рядно, яким вкривалися під час спання.

На особливу увагу заслуговують збережені в багатьох селах одягові поясні тканини – літники, запаски, ондораки. Літники – одяг в клітинку, смужку, запаски мали переважно геометричний стрічкової прямолінійної композиції орнамент. Колорит тканння поліхромний.

Як унікальні текстильні твори виділяються рушники на ікони: набожніки, завєски. Основа – лляні нитки, піткання – бавовна (чорна і червона «горіна»). Техніка – килимове «закладне» тканння.

Звичаї та обряди населення цієї території надзвичайно архаїчні і також пов'язані з мистецькою творчістю. Так, околиці обстежуваних сіл зазвичай зустрічають приїжджих майстерно виробленими дерев'яними хрестами – фігурами, на яких майорять вишиті або виткані рушники – «завєски». Їм поклоняються, їх шанують. Також виготовляють одноденні (обиденні) рушники, які, за переконанням поліщуків, мають чарівну силу, боронять від посухи чи іншої пошесті (Рудня Повчанська, Любарка, Хрипля).

Ось свідчення Ганни Андріївни Комінар, 1921 року народження, переселенки із села Хрипля: «Такий год сухий був. Було це послє войни, вже Кошечко був головою. А ми по жмені (в мене у ланці було тих десять чи п'ятнадцять жонок) хто льону, а хто конопель. Ми до сусідки, да давай. Зараз посіли во дворє, прядем і снуєм. І основалі і шоб до вечора ще його й виткати. А вон приїхав, той голова, да каже: «Ковпакова (Ковпак – дівоче прізвище), помні: це ж ланка вся не пошла на роботу». А я кажу: «Ну, шо буде. Сказали мені так люди, шо як зробимо це, то пойде дощ». Он каже: «Ну, гляди, як пойде дощ, то й я тобі прощаю». То ми основали, навили й тчем, тчем, і тчем, і тчем. Уже от треба може на два метри доткати, отакий гузирчик. І зюль, іде, Господи! Як пошов тей дощ, як пошов тей дощ, злив усе. Ми так і стоїм і не втікаєм» [7]. А Надія Гнатівна Шляга, 1926 року народження, з села Любарка Народицького району наголошує, що в цьому обряді брали участь тільки вдови. Зафіксовані непоодинокі свідчення цього обряду, і кожного разу це закінчувалось дощем чи навіть зливою.

Вишивальне мистецтво – яскрава сторінка традиційної прикладної творчості обстежуваної території. В кожній поліській хаті присутні вишиті вироби: подзорніки, завєски, наволочки, вишиті деталі одягу – сорочки, фартухи. Техніки вишивання виробів – хрестик (найпоширеніша), настилування, художня гладь, мереження. Матеріалом для вишивання здебільшого служать куповані нитки (горіна, лучка, заполоч). Трапляються рушники, вишиті вовною, пофарбованою у темні тони. Орнамент – геометризовано-рослинний, квітковий, геометричний. Розміри різні – від двох до п’яти метрів, шириною близько тридцяти сантиметрів. Вироби вишиті переважно на крамній тканині – перкалі, трапляються й полотняні.

Зібрані матеріали дають підставу виділити окремі села як центри-осередки ткацтва, вишивки. Це Любарка, Звіздаль, Заводне, М. Кліщі, Христинівка, Делета, Рудня Повчанська, М. Міньки.

Поліські майстри внесли вагомий доробок в орнаментальну культуру українського народу. Матеріали, зібрані під час експедиції, – важливі джерела

для вивчення різних видів народного декоративного мистецтва поліського краю, зокрема ткацтва та вишивки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матеріали польових досліджень автора (далі МПДА). Записано від А. Г. Гречаник, переселенки із села Малі Кліщі Народицького району Житомирської області.
2. МПДА. Записано від А. Т. Єсипчук, переселенки із села Великі Кліщі Народицького району Житомирської області.
3. МПДА. Записано від О. А. Фурманенко, переселенки із села Христинівка Народицького району Житомирської області.
4. МПДА. Записано від Н. М. Смиковської, переселенки із села Рудня Повчанська Лугинського району Житомирської області.
5. МПДА. Записано від М. П. Гаури, переселенки із села Малі Міньки Народицького району Житомирської області.
6. МПДА. Записано від Б. К. Хвалєнського, переселенця із села Рудня Осошня Народицького району Житомирської області.
7. МПДА. Записано від Г. А. Комінар, переселенки із села Хрипля Народицького району Житомирської області.

Казакевич Ольга Михайлівна
доктор історичних наук, професор,
завідувачка відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

МОВНИЙ ЛАНДШАФТ І ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ УРБАНІСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА

Мова будь-якого міста представлена сукупністю практичних повсякденних практик і смислових вимірів. Спільний комунікативний простір, центром якого виступає середовище міста, впливає на формування мовної ідентичності її мешканців. Історично обумовлена поліетнічність окремих міст зумовлює відмінності у формуванні мовної ідентичності їхнього населення.

Дослідження питання лінгвістичних процесів у міському просторі знаходиться у сфері наукового вивчення філологів, соціологів, антропологів, філософів, істориків. Зокрема, вияви мовної взаємодії населення і урбаністичного середовища досліджували автори праці, присвяченої мові та ідентичності в Європі [1], дослідниці Петровська Ю. [2], Олійник О. [3] та ін.

Основними маркерами мови міста є його лінгвістичний та звуковий ландшафти. Лінгвістичний ландшафт майже всіх сучасних міст характеризується різноманітністю і може розглядатися як «центральний елемент мовної політики, який увічнює ідеології певних мов» [1, p. 14–15], відображає вибір мови, ієрархію мов, закріплення, формування чи відмову від певних цінностей. Звуковий ландшафт міста відображає специфіку використання мов у повсякденному житті на індивідуальному або груповому рівнях і може бути пов’язаний з етнічною, соціальною належністю чи статусом мовців. Мова населення міста також може виступати маркером національної або політичної ідентичності. Таким прикладом слугує рішення депутатів міської ради міста Прудентополіс (Бразилія, штат Парана) щодо надання

українській мові статусу спів офіційної, ухвалене у жовтні 2021 року [4]. Це рішення було викликане наявністю численної української діаспори в регіоні.

Вибір на користь дотримання мовної традиції чи поступової зміни мовної ідентичності (зокрема, у формі переходу на стандартизовану мову більшості) переважно зумовлений бажанням досягнення особистих соціальних цілей. Питання трансформації мовної ідентичності є досить актуальним для мігрантів. Залежно від ступеня інтегрованості у соціальний простір міста, виникає потреба у знанні стандартизованої мови, яка використовується як основна у міському просторі, в органах державного управління, на роботі, в освіті, культурному житті тощо. У мегаполісах кількість мовних етнічних груп може сягати кількох сотень, однак лише частина з них суттєво впливає на міське середовище, а більшість залишаються не помітними. З одного боку, під впливом процесів глобалізації міський простір зазнає впливів англійської мови, яка сьогодні має фактичний статус мови міжнародного спілкування, що відображено, зокрема, у назвах об'єктів, у рекламі, оголошеннях. З іншого боку, мовний і культурний дуалізм притаманний тій частині міського населення, яке поєднує використання у повсякденних практиках мови власної етнічної групи, поряд із домінуючою мовою міста.

Візуальний мовний простір, репрезентований назвами елементів міського простору, вулиць, площ, проспектів, провулків, різноманітних назв об'єктів інфраструктури міста, вивісок, рекламних оголошень тощо, переважно зазнає змін внаслідок державної політики, її ідеологічної складової. Так, в Україні радянської доби лінгвістичний ландшафт характеризувала уніфікованість, яка передавала комуністичну символіку і мала кілька лінгвістичних універсалій, пов'язаних з нею [5, с. 72–73] .

В Україні доби незалежності лінгвістичний ландшафт зазнав змін, які відбувалися досить повільно і швидше залежали від регіональних особливостей колективної ідентичності населення та представників місцевої влади, аніж від загальнодержавної мовної політики. Наприклад, спроби перейменування вулиці Московської на честь родини Фальц-Фейнів у Херсоні, здійснені у 2021 році, не були підтримані [6]. Натомість дискусії, пов'язані з дерусифікацією і

декомунізацією назв топонів і урбанонімів міста Херсона, актуалізовано у 2023 році у громадському просторі та на управлінському місцевому рівні.

Отже, мова міста становить певну систему зі своїми елементами, які перебувають у постійній взаємодії і зазнають трансформацій. Як правило, міське поліетнічне середовище схильне до більш швидких асиміляційних процесів. В умовах поліетнічного міста для лінгвістичних процесів характерна мовна толерантність, яка дозволяє його мешканцю вільно обирати мову/мови комунікації. Лінгвістичний ландшафт міста, формування урбанонімів, як правило, є наслідком історико-культурної традиції, мовної політики. Він відображає соціокультурні пріоритети сучасності. Водночас на прикладі подій російсько-української війни XXI століття стали помітними зміни мовної ідентичності населення урбаністичного простору не лише внаслідок державної мовної політики, але й свідомо ініційовані «знизу». Останнє викликано внутрішньою потребою іншування країни-агресора за мовною ознакою, зокрема, через сприйняття і надання смислового навантаження і асоціативних оцінок українській мові як мові опору, єдності, свободи, незалежності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Penka Hristova, Daniela Modrescu, Dilyana Pavlova, Lorna Carson. European multilingual cities and their citizens: Research perspectives. *Language and Identity in Europe: The Multilingual City and its Citizens /* Edited by Lorna Carson, Chung Kam Kwok, Caroline Smyth. Peter Lang, 2020. 264 p.

2. Петровська Ю. Є. Мова міста та її вивчення у соціолінгвістичному аспекті. *Культура народов Причерноморья*. 2011. № 203. С. 81–82.

3. Олійник О. М. Місто та ідентичність: у пошуках самовизначення. *Мистецтвознавчі записки*. 2019. Том. 35. С. 60–65. URL: http://journals.uran.ua/mz/article/view/181533 (дата звернення: 15.05.2023 року).

4. «Dispõe sobre a co-oficilialização da língua ucraniana à língua portuguesa, no Município de Prudentópolis, e dá outras providencias.» LEI Nº2.479/2021. *Legislação Municipal de Prudentópolis/PR*. URL: https://leismunicipais.com.br/a2/pr/p/prudentopolis/lei-ordinaria/2021/248/2479/lei-

ordinaria-n-2479-2021-dispoe-sobre-a-co-oficilializacao-da-lingua-ucraniana-a-lingua-portuguesa-no-municipio-de-prudentopolis-e-da-outras-providencias?q=024%2F2021 (date of access: 15.05.2023 року).

5. Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології: минуле і сьогодення. *Мова і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 71–82.

6. Херсонська міська рада. URL: https://miskrada.kherson.ua/news/khersontsi-ne-pidtrymaly-perejmenuvannia-vulytsi-moskovskoi-na-rodyny-falts-fejniv/ (дата звернення: 15.05.2023 року).

Калакура Олег Ярославович
доктор політичних наук, професор,
головний науковий співробітник Інституту політичних
і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
м. Київ, Україна

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ЦІННІСТЬ І ПРІОРИТЕТ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Російська збройна агресія проти України, хід повномасштабної фази війни, яка має ознаки геноциду українського народу, засвідчили, що перед українцями постало питання виживання не лише української держави, але й українства як планетарного явища. Тому актуальним є аналіз складової війни – нищення історико-культурної спадщини українського народу, яка виступає маркером євроатлантичної цивілізації та пріоритетним чинником збереження етнонаціональної пам'яті, потужним фактором зміцнення національної стійкості українців у боротьбі із загарбниками. Концепт «український народ» закріплений в Конституції України і трактується нами як громадянське об'єднання українського етносу (нації), корінних народів, національних меншин та етнічних груп. Мета нашого дискурсу – привернути увагу до важливості наукового осмислення взаємовпливів збереження історико-культурної спадщини і етнонаціональної пам'яті українського народу в умовах російської збройної агресії проти України, окреслити роль українознавчих студій в протидії ідеології та практиці рашизму.

З погляду історичної ретроспективи, рашисти перевершили злочини й жорстокість гітлерівського фашизму, а їхня поведінка є продовженням геноцидної політики імперської та більшовицької Росії, спрямованої на знищення свого часу Української козацької держави, Української Народної Республіки, насадження тоталітарного режиму, окупацію і радянізацію західноукраїнських земель, придушення українського національно-визвольного

руху, голодоморів та масових репресій проти української інтелігенції, які увійшли до національної пам'яті як «розстріляне відродження». Засобами насильницького впровадження «радянських цінностей» стали масові арешти, терор, депортації, переслідування інакомислячих, нав'язування ідеологем про «братні народи», нову історичну спільність «радянський народ», зросійщення та нищення традиційних етнокультурних і релігійно-духовних цінностей українства. Практично упродовж всього свого існування Російська імперія та її спадкоємець Радянський Союз переслідували все українське саме як альтернативне бачення світу, а українців як носіїв інших – європейських – культурних цінностей: свободи, демократії, республіканізму, секулярності тощо.

Продовжувачем цього злочинного курсу сьогодні виступає путінський режим рф. Уже за перший рік повномасштабної війни було зафіксовано не лише колосальні людські втрати, депортації, масові викрадання дітей, але й сотні випадків знищення російським агресором культурної спадщини українського народу. Так, окупанти повністю знищили або пошкодили релігійні споруди, пам'ятки історії, архітектури та містобудування, меморіальні пам'ятники на честь історичних особистостей та подій XIX – початку XXI століття, будівлі та комплекси музеїв і заповідників на Харківщині, Сумщині, Чернігівщині, Київщині, Херсонщині, Запоріжжі, Миколаївщині, Одещині та ін. регіонах. Окрім цього, під ворожі обстріли потрапили будинки культури, театри, бібліотеки, архіви та інші об'єкти цінної історичної забудови. Ворог знищив полотна всесвітньо відомої художниці Марії Примаченко разом з Історико-краєзнавчим музеєм в Іванкові, Охтирський міський краєзнавчий музей, Національний музей Григорія Сковороди, найбільший дерев'яний храм України – Всіхсвятський скит Святогірської лаври тощо, вдався до насильницького зросійщення освітнього процесу на тимчасово окупованих територіях Сходу та Півдня України. Тотальне нищення культурних пам'яток, освітньо-культурних закладів, пограбування архівних і музейних цінностей, масове мародерство цивільного населення – маркери геноциду українського народу. Як зазначає О. Забужко, саме те, що росіяни прийшли в Україну

нищити місцеві музеї-театри-бібліотеки, відразу перевертає співвідношення сил на «з точністю до навпаки» і виносить росію за дужки great nation просто-таки ударною хвилею, вмикаючи натомість зовсім інший архетип: орда варварів приперлась палити Рим/Константинополь! Саме тому тема знищеного українського культурного спадку має на найближчі роки стати для нас інформаційно пріоритетною: це наша найсильніша наративна зброя, каже письменниця [1].

Важливою складовою подолання наслідків політики декомунізації, активізованої окупацією рф АРК, частин Донецької та Луганської областей, стало відновлення історичної топонімії, в тому числі як засобу збереження історичної пам’яті та національно-культурного взаємопізнання українців різних етнічних спільнот, передумови задоволення їхніх мовних та культурних потреб, збереження національної культурної спадщини. Зокрема, тільки у Південно-Східному регіоні відновили свої історичні назви міста: Бахмут, Залізне, Торецьк, Чистякове, Яни Кату, Олешки та ін. Знаковим стало перейменування Дніпропетровська на Дніпро, а Кіровограда на Кропивницький. Загалом в Україні, станом на липень 2020 р. за даними голови Українського інституту національної пам’яті А. Дробовича, понад 51 тисячу об’єктів топоніміки було змінено, зокрема, близько тисячі назв населених пунктів, 26 районів, 75 закладів освіти, понад 30 залізничних об’єктів та морських портів. Щодо монументів, пам’ятних знаків, то близько 2,5 тис. були демонтовані або прибрані з публічного простору. З них понад 1,3 тис. – це монументи Леніну [2]. Декомунізація, діалог з суспільством, донесення до громадян правди про злочини тоталітарного режиму, корективи у змісті освітньо-виховного процесу призводять до корінних змін у свідомості і ціннісних настановах громадян, насамперед молодого покоління.

Друга хвиля перейменувань почалася в Україні після 24 лютого 2022 р. і має деколонізаційну спрямованість. Вона пов'язувалася з відмовою від назв, пов'язаних не стільки з комуністичним минулим, скільки з російською спадщиною загалом. Важливу роль на шляху дерусифікації і деколонізації відіграє ухвалення й впровадження в дію Закону «Про внесення змін до Закону

України «Про географічні назви» щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України», який передбачає подальшу «деколонізацію» географічних назв в Україні, засуджує і забороняє пропаганду російської імперської політики в Україні. Згідно з цим законом в Україні відтепер заборонено давати географічним об'єктам назви, які символізують або звеличують росію. Також заборонені топоніми, пов'язані з пам'ятними місцями, датами, подіями в російській історії. Закон прямо забороняє називати географічні об'єкти на честь історичних діячів, які здійснювали агресію проти України або іншої країни, або здійснювали тоталітарну політику і практику радянського і російського режимів, у тому числі на тимчасово окупованих територіях України. В пояснювальній записці до закону наголошується, що назви російських міст, сіл, вулиць, річок, озер, гір на топонімічній карті України – це п'ята колона в нашому суспільному житті, це гострий ніж, що зачаївся над нашим буттям і щодня впливає на нашу свідомість, намагаючись притупити сприйняття цивілізаційного, пригальмувати розвиток українського світогляду та української ідентичності [3]. Важливим елементом цієї політики стане також повернення історичних назв у місцях традиційного проживання корінних народів та національних меншин України, адже радянському періоду було властиве нехтування локальною історією. Є всі підстави вважати, що рашизм – «русскій мір» – перетворився на своєрідну символічну антитезу декомунізації. Водночас саме цей шовіністичний проєкт почав становити реальну загрозу українській державності, територіальній цілісності й суверенітету України, безпеці й добробуту її мешканців. Таким чином, всебічна декомунізація як процес системного аналізу, оцінки й відходу від зразків комуністичного світогляду, засудження комуністичної практики й пропаганди стала актуальним завданням внутрішньої політики [3, с. 488].

Нинішня війна росії проти України прискорила об’єктивний процес остаточного відриву від імперії, дала поштовх подальшій консолідації українського суспільства та прискореного формування громадянської ідентичності, заснованої на традиційних українських та загальнодемократичних цінностях, самовизначення українського народу як складової євроатлантичної

цивілізації. Всупереч агресивній і людиноненависницькій політиці росії пріоритетом державної доктрини України у сфері етнонаціональних відносин залишається людиноцентризм і гуманізм у його цивілізаційному вимірі, захист гідності, прав і свобод людини. Не чекаючи закінчення війни, необхідно вже зараз аналізувати її повчальні уроки, виявляти прорахунки, робити висновки щодо поглибленого дослідження проблем етнокультурної складової державної політики в контексті нових реалій, подолання комплексу меншовартості, синдрому комунізації, малоросійства і колоніального мислення. На передній план повинно вийти розуміння цінностей історико-культурної спадщини українського народу як спільного надбання усіх етнічних спільнот України. Маємо розглядати українських євреїв, поляків, німців, угорців, румунів, болгар та представників інших національних меншин як носіїв складової частини української культури. Українська культура – це сузір'я культур її етнічних складників, тому важливо вести облік та шукати можливості відновлення об'єктів та місць історико-культурного значення для етнічних спільнот, які зазнали пошкоджень або були зруйновані. Саме на такому підході мають наголошувати українознавці, засоби масової інформації, всі учасники соціогуманітарного діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Забужко О. Розбомблені музеї – наша найсильніша наративна зброя. 2.04.2023. URL: https://espreso.tv/rozbombleni-muzei-nasha-naysilnisha-narativna-zbroya

2. За роки декомунізації в Україні демонтували більш як 1300 пам'ятників Леніну. 16.07.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3064494-za-roki-dekomunizacii-v-ukraini-demontuvali-bils-ak-1300-pamatnikiv-leninu.html

3. Кобзар Ю. Зеленський підписав закон про деколонізацію топонімів: вулиці Суворова під забороною. 22.04.2023. URL: https://www.unian.ua/society/zelenskiy-pidpisav-zakon-pro-dekolonizaciyu-geografichnih-nazv-12228549.html

4. Шаповал Ю. І. Україна у 2014–2020 роках: запізніла декомунізація. *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми:* монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2022. С. 486–510.

Клименко Олена Юріївна
доктор соціологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу культурології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

РОЛЬ ТЕРМІНА «РУСЬ» У ВИКРИВЛЕННІ РОЗУМІННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОРІННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В умовах російської збройної агресії проти української державності особливої актуальності набуває ідеологічна боротьба на інформаційному фронті, де ворог, шляхом викривлення історичних фактів та подій, застосовує цілу низку штучно створених наративів, спрямованих на спростування можливості самостійного існування української нації. Країна-загарбниця активно використовує підміну таких понять, як «Русь» та «руський», ідеологічно виправдовуючи факт агресії проти України.

Саме тому особливої актуальності набуває необхідність встановлення історичної справедливості щодо ролі термінів «Русь» та «руський» в розумінні етнокультурного коріння українського народу, що й стало метою нашого наукового пошуку.

Ідея глобальної підміни термінів «московський» на «руський» і зміни назв на «Російська імперія» спала на думку Петру І та була вдало реалізована в 1721 р. за підтримки двох українців – ректора Києво-Могилянської академії Феофана Прокоповича та місцеблюстителя патріаршого престолу, а потім першого голови Синоду Стефана Яворського, які запропонували ідеологічне обґрунтування претензій династії Романових на споконвічні землі Рюриковичів та Гедеминовичів, на які вони не мали жодних прав. Унаслідок церковної реформи титул «Государ, Цар і Великий князь всієї Русі було замінено» на «Імператор Всеросійський» [12].

Так в історичному наративі виникла **міфологема про великий народ руський**, на який покладена історична місія – збирання усіх слов'янських

земель, завдяки чому розпочалась вікова боротьба за статус Москви, як «центру слов'янської цивілізації». Продовжила викривлення історичних скреп уже Катерина ІІ, завдяки старанням якої була сфабрикована **«нормандська теорія»** запрошеними нею німецькими істориками – Готлібом-Зігфрідом Байєром, Августом Людвігом Шлецером і Герард-Фрідріхом Міллером, в рамках якої сформувалась концепція, що ніяких українців не існує – усе це руський народ [10, с. 35].

Суть такої масштабної історичної містифікації полягає в підміні понять та привласненні історичних самоназв:

1. **Термін «руський народ»** виник значно раніше, ніж запропонований Петром І у XVIII ст., і застосовувався він до земель слов'янського племені полян. Так, автор **Гуситського літопису** зазначає, що назва «Русь» – це споконвічна назва полянської землі, яка пішла від річки Рось, а плем'я проживало на землях між Дніпром, Ірпенем та Рось [4].

2. **Київський літопис** звертає увагу, що варяги «прийшли на Русь» і ця назва на них поширилась, там же зазначено, що були вони і в землі Новгородській, однак ті землі за давніх часів Руссю ніколи не звались. На думку відомого українського історика Івана Огієнка, назва «Русь» пристала до варягів саме на Київщині, це підтверджено й тим фактом, що у скандинавів по сьогоднішній день аналогічного терміна в сагах не знайдено [11, с. 106–107].

3. **Арабські джерела** свідчать про існування русів та Русі у IX ст.

Ібн-Хордадбех у творі «Книга шляхів для пізнання держав» у 60-х роках IX ст. пише про «руських купців», які вивозять хутра лисиць і мечі з далеких кінців «Славянщини» [6].

Аль Джайгані у книзі «Книга доріг для пізнання держав», написаній на початку X ст., зауважив, що русини в торговельних справах ходять до Хозарії. Володар русинів живе в місті Куяб [Київ], яке більше від Булгара [1, с. 14].

Ахмед Ібн-Фадланд в своїх «Записках», написаних в 20-х роках X ст., описує похід русинів до булгар. Він розповідає про побут, звичаї, спосіб життя та зовнішній вигляд русів: «Я бачив русів, коли вони прийшли з своїм крамом і стали над рікою…» [2].

Ібн-Хаукаль у нарисі мандрівника «Книга шляхів і держав» у 70-х роках X ст. зазначав, що «не залишилось і сліду ані від Булгара, ані від Хозара, бо русь напала, забрала в них всі ті краї і привернула до себе» [5].

4. Візантійські джерела торкаються переважно боротьби візантійських імператорів з київськими князями.

Патріарх Фотій у 865 р. був свідком облоги Царгорода Руссю, залишив про цю подію спогади та детальні характеристики своїх ворогів: «Руси народ дикий і суровий, без страху… все руйнує, все нищить…». Цікавим це джерело для нас є саме тому, що докорінно спростовує нормандську теорію і засвідчує наявність державності на Русі ще до появи варягів [12, с. 24].

Костянтин Порфирородний у своїх писаннях чимало місця приділяє Руси, у своїй книзі він присвятив цілий розділ «Про Русь, як їдуть вони човнами з Руси до Царгороду», в якій детально описано подорож човнами по Дніпру з Києва до Чорного моря [8].

5. У XI ст. термін **«Руська земля»** остаточно закріплюється за плем'ям полян, так, один із перших європейських мандрівників **Бруно з Кверфурта** в своєму листі до Генріха II, написаному у 1008 р. пише: «Князь Русів (Rusorum), великий і багатий володар, що проти моєї волі здержав мене місяць у себе… з військом провожав мене два дні до останнього кордону своєї держави – землі руської…» [3].

6. **Московське князівство** виникло у 1277 р. за наказом татаро-монгольського хана Менгу-Тімура як окремий зулус Золотої Орди, в якому першим московським князем було призначено одного з роду Рюриковичів – Данила (1277–1303). Таким чином, московська державність значно молодша за українську, що свідчить про очевидне необґрунтоване запозичення (відверту крадіжку) термінів «Русь» та «руський», намагання генетично приписати витоки російської державності до Русі, столицею якої був Київ, який отримав у X–XII ст. статус центру слов'янської цивілізації [10, с. 124].

7. Назва «**Велике князівство Московське**» проіснувала до 1547 р., коли Іван Грозний після земської реформи щодо централізації держави на свій

розсуд оголосив себе «Государь, Царь і великий князь всєя Русі», а землі, зібрані ним в результаті військових походів, – «Російське царство».

Таким чином, в результаті низки історичних підмін та фальсифікацій виникла стійка міфілогема про походження російської державності від Руської землі, центром якої був Київ, що обґрунтувало ідеологічну необхідність нинішньої російської військової агресії як акту повернення історичного центру слов'янської цивілізації до складу держави, яка претендує залишити за собою статус «збирача земель руських». Завдяки старанням у викривленні історичних фактів та подій, ініційованих представниками династії Романових, метафізика усієї російської державності базується на відвертій історичній фальсифікації сконструйованій на спробах встановлення генетичних зв'язків з прийшлими на Русь варягами та необхідністю повернути Київ як ключове для історії слов'ян місто.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аль Джайгані. Книга дорог для пізнання держав. *Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть.* Київ: Довіра, 1992. 254 с.

2. Ахмед Ібн-Фадланд. Книга о его путешествии на волгу в 921–922 гг. *Средневековые исторические источники востока и запада*. URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus16/Fadlan/text.phtml?id=6123

3. Бруно з Кверфурта. Послание к германскому королю Генриху II. *Средневековые исторические источники востока и запада.* URL: https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Germany/XI/1000-1020/Bruno_Querfurt/brief_Henrich_II_2.phtml?id=9691

4. Гуситський літопис. URL: http://litopys.org.ua/old17/old17_08.htm

5. Ибн-Хаукаль. Книга путей и стран. *Енциклопедія українознавства* / гол. ред. В. Кубійович. Париж, Нью-Йорк, Львів : Молоде життя – НТШ; 1994. Т. 3. С. 850.

6. Ібн-Хордадбе. Книга шляхів для пізнання держав. *Средневековые исторические источники востока и запада.* URL: https://www.vostlit.info/Texts/rus2/Hordabeh_2/text1.phtml?id=1508

7. Київський літопис. URL: http://litopys.org.ua/litop/lit13.htm

8. Костянтин Порфирородний. Про Русь, як їдуть вони човнами з Руси до Царгороду**.** *Писемні пам'ятки візантійських і західноєвропейських авторів про Русь УІ–ХІ ст.* URL: https://wikipage.com.ua/1x118c.html

9. Кубійович В. Географія українських і суміжних земель. Львів, 1938. Т. 1. 517 с.

10. Ломоносов М. Труды по русской истории, общественно-экономическим вопросам и географии 1747–1764 гг. Полное собрание сочинений. 1952. Т 6. 694 с.

11. Огієнко І. Історія церковно-слов’янської мови. Варшава, 1927. Т.1. 324с.

12. Патріарх Фотій. Похід русів на Царгород. *Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть.* Київ: Довіра, 1992. С. 24.

13. Самарин Ю. Стефан Яворский и Феофан Прокопович как проповідники. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Stefan_Javorskij/stefan-javorskij-i-feofan-prokopovich-kak-propovedniki/

Климчук Ірина Сергіївна
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри хореографії
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
м. Київ, Україна

ОСНОВНІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ХОРЕОГРАФІЧНОГО МИСТЕЦТВА У XXI СТОЛІТТІ

Мистецтво танцю у XXI столітті зазнало значної еволюції та трансформації, включаючи нові техніки, стилі, технології та культурні впливи. Можемо виокремити деякі помітні аспекти хореографічного мистецтва XXI століття.

Злиття стилів: сучасний танець у XXI столітті часто поєднує елементи різних танцювальних стилів, таких як балет, сучасний танець, хіп-хоп і традиційні народні танці. Танцівники та хореографи експериментують зі змішуванням різних танцювальних рухів, щоб створити унікальні виступи.

Інтеграція технологій: використання технологій стає все більш поширеним у танцювальних виставах. Танцюристи включають мультимедійні елементи, інтерактивні проекції, датчики руху та переносні пристрої у свої шоу, створюючи візуально приголомшливі та захоплюючі враження для глядачів.

Міжкультурний вплив: глобалізація та збільшення культурного обміну призвели до багатого злиття танцювальних стилів різних культур. Хореографи беруть натхнення з різноманітних традицій, у результаті чого танцювальне підґрунтя стає всеохопним і мультикультурним. Це також стало поштовхом до спільних проектів між танцюристами та хореографами з різних частин світу.

Імпровізація та співпраця: імпровізація набула популярності в сучасному танці, дозволяючи танцюристам досліджувати свою творчість і реагувати на момент. Процеси співпраці за участю танцюристів, хореографів, композиторів і художників стали більш поширеними, заохочуючи міждисциплінарні підходи та розсуваючи межі танцю як виду мистецтва.

Соціально-політичний коментар: танець у XXI столітті часто відображає соціальні та політичні проблеми. Хореографи використовують своє мистецтво для вирішення таких тем, як гендерна ідентичність, раса, нерівність, екологічні проблеми та права людини. Танець стає платформою для підвищення обізнаності, спонукання до роздумів і надихання на зміни.

Розмивання кордонів: межі між танцем, театром, перформансом та іншими формами мистецтва стають дедалі розмитішими. Майстри сучасного танцю досліджують міждисциплінарні підходи, включаючи елементи театру, розмовного слова, живої музики та образотворчого мистецтва у свої вистави, що призводить до інноваційних та багатовимірних творів.

Доступність і цифрові платформи: епоха цифрових технологій надала танцювальному мистецтву нові можливості для охоплення ширшої аудиторії. Онлайн-платформи, потокові сервіси та соціальні медіа дозволили танцюристам і компаніям ділитися своїми роботами по всьому світу, долаючи географічні бар'єри та роблячи танець більш доступним для ширшої аудиторії.

Акцент на індивідуальному самовираженні: у той час як танцювальні компанії та ансамблі продовжують процвітати, спостерігається підвищена увага до індивідуального вираження та унікальних художніх голосів танцюристів. Сольні роботи та незалежні проекти набули популярності, дозволяючи танцівникам досліджувати свої особисті стилі та наративи.

Танець у віртуальній реальності: технології віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR) почали впливати на танцювальне мистецтво. Хореографи та артисти балету експериментують із захоплюючим досвідом віртуальної реальності, де глядачі можуть залучатися до танцювальних постановок абсолютно по-новому, часто стираючи межі між фізичним і віртуальним світами.

Ці тенденції відображають динамічний характер танцювального мистецтва XXI століття, що розвивається. З акцентом на інновації, співпрацю та соціальну значущість сучасний танець продовжує розширювати мистецькі межі та захоплювати глядачів у всьому світі.

У розвитку хореографічного мистецтва людство може очікувати подальшого еволюційного зростання та новацій. Ось деякі можливі напрямки, які можуть виникнути у майбутньому:

1. Експерименти з технологіями: з використанням швидкого розвитку технологій, хореографи можуть продовжувати впроваджувати в свою роботу розширену реальність (AR), віртуальну реальність (VR) та інші інтерактивні технології. Це може створити зовнішні та внутрішні світи, які допомагають зрозуміти і почути танець у новому світлі.

2. Розширення інтердисциплінарних підходів: хореографи можуть продовжувати використовувати елементи театру, музики, поезії, візуального мистецтва і фізичного театру, щоб створювати багатогранні та вражаючі вистави. Інтердисциплінарність може змінювати форму танцю та розширювати його межі.

3. Використання аналітики даних та штучного інтелекту: аналітика даних та штучний інтелект можуть стати інструментами для вивчення і аналізу рухів, створення нових танцювальних патернів та генерації інноваційних хореографічних ідей.

4. Співпраця з науковцями та дослідниками: зростаюча співпраця між хореографами та науковцями може призвести до нових досліджень у галузі танцю. Вивчення фізіології, кінезіології, психології руху та інших наук може призвести до більш глибокого розуміння танцю і його впливу на фізичне та емоційне благополуччя людей, культурну спадщину, спосіб сприйняття мистецтва та спілкування.

Дослідження взаємодії танцю з рухом, мозковою діяльністю, емоціями та іншими аспектами можуть допомогти покращити нашу здатність сприймати і розуміти танець, а також використовувати його як інструмент для фізичного й емоційного здоров'я, самовираження та спілкування.

Більше того, співпраця між хореографами і науковцями може також привести до розробки нових технологій для танцю, реабілітації та фізичного тренування. Інноваційні методи і пристрої можуть допомогти танцюристам

вдосконалити свої навички, запобігти травмам і підтримувати своє фізичне здоров'я.

Дослідження взаємодії танцю та руху з різними науковими дисциплінами здійснюють вчені з різних галузей. Ось кілька прикладів:

1. Емі Лав’єрс (Amy Laviers): вона є професором робототехніки і танцю в Університеті Іллінойсу та досліджує взаємодію між людиною і роботами, використовуючи танцювальні принципи та рухову аналітику. Її дослідження спрямовані на розвиток нових робототехнічних систем, які взаємодіють з людьми через танець.

2. Бетані Е. Фаррелл (Bethany E. Farrell): вона є науковцем з кінезіології та спортивних наук і вивчає рухову діяльність в контексті танцю. Її дослідження зосереджені на аналізі біомеханіки, фізіології та травмопрофілактики у танці.

3. Едгар Сарате (Edgar Zárate): він є науковцем з когнітивної науки, який досліджує вплив танцю на мозок і когнітивні процеси. Його дослідження включають вивчення пам'яті, уваги та рішення при прийнятті рішень у контексті танцю.

4. Корінн Джола (Corinne Jola): вона є науковцем з психології мистецтва та нейронаук і досліджує емоційні та естетичні аспекти танцю. Її дослідження спрямовані на розуміння впливу танцю на емоції, сприйняття краси та міжособистісні взаємодії.

Таким чином, співпраця хореографів і науковців може відкрити нові можливості для розвитку хореографічного мистецтва і розширити його вплив на людське життя та культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brooks Pauline. Creating New Spaces: Dancing in a Telematic World. *International Journal of Performance Arts & Digital Media* . 2010.

2. Jola Corinne ; Reason Matthew. Audiences' experience of proximity and co-presence in live dance performance. *Theatre and cognitive neuroscience. /* editor Clelia Falletti ; Gabriele Sofia ; Victor Jacono. 1. ed. London : Bloomsbury Publishing, 2016. pp. 75 – 92.

3. Williamson Amanda, Batson Glenna. Dance, Somatics and Spiritualities: Contemporary Sacred Narratives. USA, 2015. p. 500.

Ковалів Олександер Іванович
доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Інституту агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна

ПОТРЕБА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ЗЕМЛЮ ТА ЇЇ ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

Здійснювана в Україні дотепер так звана «земельна реформа» як аграрна, всупереч Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) і Конституції України (1996 р.), норми яких декларують абсолютну (неподільну) власність на землю та її природні ресурси як на природні об'єкти, що належать Українському народу (всім громадянам України) і є основним національним багатством, була спотворена (30 січня 1992 р.) і заснована на штучному розчленуванні такого права – на три різні форми власності на землю (державну, колективну і приватну). Тому земельно-аграрна реформа вважається нікчемною, оскільки не введена дотепер в чинне конституційне поле України, і такою, що сприяє прогресивній деградації не лише довкіллю, особливо в агросфері *(через: ерозію, деградацію, забруднення, виснаження, зниження родючості ґрунтів; порушення водорегулювання і водозабезпечення; руйнування агроландшафтів тощо)*, але й самому процесу державотворення.

На жаль, на такій основі, застосувавши по-шулерськи в земельному та цивільному «законодавстві» (ст. 79 ЗКУ і ст. 373 ЦКУ) антиконституційну норму «поширення», було перекручено сутність конституційного права «користування» (ч. 2, ст. 13 КУ), що дозволило олігархічним кланам ставитися до «землі та її природних ресурсів» як начебто до власних об'єктів цивільних прав і буцімто – до звичайного ринкового товару.

Доведено, що саме ці антиконституційні «трюки» стали передумовами здійснення немовби «законної», проте системно-монопольної експлуатації чужої власності, завдаючи великої шкоди справжнім власникам землі.

До цього всього тепер додалися ще й проблеми зовнішньої воєнної агресії «рашизму» й окупація російською федерацією Криму й частини території Сходу і Півня України. Внаслідок смертоносної війни проти України відбулася (продовжує відбуватися) жахлива руйнація життєдіяльності всіх громадян України – їхнього життєвого, фізичного, духовного й матеріального простору. Знищено не лише будівлі, споруди, інфраструктуру та інше майно, але руйнуються, забруднюються, зникають природні ресурси як природні об’єкти права власності Українського народу – основне національне багатство, включаючи довкілля, водні джерела і цілі природні екосистеми тощо.

Зважаючи на потребу врегулювання цих та інших проблем, в тому числі проблем ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період, нами запропоновано звершити земельну реформу в Україні як нову парадигму, що базується на повноцінній імплементації чинних земельних норм Основного Закону України – де-факто.

Чинна Конституція України однозначно декларує те, що земля та її природні ресурси (стисло «земля») є природними об'єктами абсолютного права власності Українського народу – всіх громадян України (ч. 1 ст. 13 КУ) – основним національним багатством, що де-юре перебувають під особливою охороною держави (ч. 1 ст. 14 КУ). При цьому «Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону» (ч. 2 ст. 13). Водночас громадянами, юридичними особами та державою набувається і реалізується право власності лише на земельні ділянки (землю) як на об’єкти цивільних прав (ч. 2 ст. 14) для здійснення законного господарювання (природокористування).

Важливо, що природні багатства України, які беруть участь в процесі життєдіяльності, в тому числі для задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини та суспільства, і є природними об'єктами лише «користування», а не «володіння» і «розпорядження». За найзагальнішими відомими і доступними визначеннями їх можна охарактеризувати як сукупність систем живої та неживої природи, об'єктів і компонентів природного середовища, а також літосфери і гідросфери. Природні ресурси – це також

космічна і сонячна енергія, корисні копалини, атмосферне повітря, екосистеми разом з наземною рослинністю, ґрунтами, водою, тваринним світом, включаючи видимі й невидимі мікроорганізми, ландшафти тощо. Природні ресурси класифікують за різними критеріями, зокрема, належністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, ґрунтові, лісові, водні тощо); можливістю відтворення в процесі їх використання – на вичерпні і невичерпні, поновлювані й непоновлювані та ін.

Тому повноцінне пізнання й уявлення ролі та функцій цих природних об'єктів в часі й просторі, враховуючи наведений спектр їхніх характеристик, з позиції конституційно декларованих прав всіх суб'єктів таких земельних відносин і природокористування в Україні є надвагомими передумовами для нашого законного державотворення і відновлення історичної справедливості.

Нами доведено, що з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України, а особливо – з моменту прийняття Конституції України, вимагалося першочергово: провести делімітацію і демаркацію кордону; поіменну реєстрацію всіх громадян України – як засновників держави і як співвласників землі та її природних ресурсів (природних об'єктів – основного національного багатства); здійснити облік і взяти на повноцінний баланс власника (громадян України) землі всіх категорій, забезпечуючи повноцінне функціонування Національного кадастру природних ресурсів як природних об'єктів, в тому числі Державного кадастру ґрунтів; моніторингу і контролю.

Для цього мала бути створена відповідна позавідомча Національна земельна установа України як загальнонаціональний інститут, – на кшталт Національного банку України. Водночас мала функціонувати багатогранна позавідомча Національна геоінформаційна система, в основі якої повинні функціонувати (в автоматичному режимі) кадастрові бази даних з фіксацією природних об'єктів і їхніх економіко-правових, екологічних, функціонально-господарських та інших властивостей, реєстраційні системи (земельних ділянок – меж простору і пов'язаних з ними (ділянками) об'єктів нерухомості (будівлі, споруди) як об'єктів цивільних прав. Обов'язково мали фіксуватися параметри обов'язків і відповідальності та здійснюватися інші заходи.

На превеликий жаль, такого фундаментального комплексу заходів, як основи трансформації (реформування) земельних відносин і господарського природокористування, а також запровадження механізмів конституційно вмотивованої когнітивної земельної економіки, не здійснено дотепер.

Надважливо також знати, оскільки власність Українського народу на землю та її природні ресурси «…зобов'язує і не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству» (ч. 3, ст. 13 КУ), а самі об'єкти не в однаковій мірі приноситимуть прямі фінансові прибутки (доходи) нації, перш за все ідентифікуються й сертифікуються всі природні об'єкти, які мають природно-заповідну, природоохоронну, оздоровчу, рекреаційну, історико-культурну та іншу цінність. Також визначаються всі ділянки, що підлягають залуженню, залісненню та мають ґрунтоводоохоронне значення тощо (прогнозується всього понад 5 млн. га). При цьому до всіх встановлюються адекватні (безапеляційні) регламенти (вимоги) з подальшого використання.

Перелічені категорії природних об'єктів є своєрідними й неповторними в усіх без винятку природно-кліматичних зонах України, тому їх використання має максимально узгоджуватись із відповідним статусом (національного, регіонального, місцевого значення), для чого набувається право власності (користування) на відповідні земельні ділянки (межі), а саме на:

- нерукотворні природні об'єкти, що мають духовну (чудотворну), цілющу й життєдайну силу, історичну пам'ять і цінність (джерела, печери, скелі, балки, долини, купелі, парки, байраки, цвинтарі, місця перебування святих, преподобних, героїв тощо), не можуть використовуватися поза духовним (божественним) призначенням і мають перебувати в безстроковому (переважно в безоплатному) користуванні громад українського християнства та інших нехристиянських громад (етнічних меншин, корінних народів), які постійно проживають на певній території;
- інші природні об'єкти, що мають природно-заповідну, природоохоронну, оздоровчу, рекреаційну, історико-культурну та іншу цінність, не можуть використовуватися поза відповідним цільовим

призначенням і повинні перебувати у відповідному безстроковому користуванні (громадян, їхніх об'єднань, юридичних осіб тощо).

Лише після виконання таких першочергових заходів стосовно окреслених категорій земель можна вести мову про формування (реформування) прав суб'єктів права власності на земельні ділянки на всіх інших категоріях землі (землі сільськогосподарського призначення; землі житлової та громадської забудови; землі лісогосподарського призначення; землі водного фонду; землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення).

Саме тому філософія нової парадигми звершення земельної реформи в новій Україні побудована на пріоритетному праві як безкомпромісній довірі використовувати основний національний капітал нації лише дбайливими громадянами-господарями, які водночас є співвласниками землі та її природних ресурсів – основного національного багатства і безперешкодно ставатимуть (у процесі звершення земельної реформи) повноправними власниками земельних ділянок, споживачами продуктів і продукції та активними членами місцевих громад, на території яких розміщуватимуться їхні ділянки .

Здійснювана в Україні дотепер так звана «земельна реформа» через «колективну власність на землю» потребує негайного, безболісного (конституційно вмотивованого) і повноцінного введення її в чинне конституційне поле України, шо є одним із реальних інструментів, який дає можливість виправити помилки поспішної «приватизації землі» та забезпечити вимоги охорони й раціонального використання всіх земельних категорій.

Ми переконані, що саме такий крок започаткує реальний захист конституційних прав власності Українського народу на землю та її природні ресурси – основне національне багатство – як фундаментальних прав людини, що вважається невідкладною потребою сьогодення, в тому числі сприятиме усуненню наявних проблем ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період.

Коваль Галина Василівна
доктор філологічних наук,
провідний науковий співробітник відділу фольклористики
Інституту народознавства НАН України
м. Львів, Україна

ФОЛЬКЛОР ЗРАНЕНОЇ ЗЕМЛІ: УСНА ТРАДИЦІЯ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ ЗОНИ

Чорнобильська катастрофа відокремила поліську землю, перенесла в іншу «відчужену» реальність. Проте традиції, культура цього краю завжди були в об'єктиві уваги науковців. За словами Тамари Гундаревої «народжується образ світу, фрагментованого на шматки, спогади, цитати, і такий світ доводиться збирати заново». Це насправді так і відбувається в експедиціях до місць переселених полісян, в яких мені довелося двічі брати участь (1998, 1999 роки). Тому хочеться зосередити увагу на одній із ланок духовної культури – фольклорі переселенців-поліщуків. Цей матеріал став особливо актуальним під час російської воєнної агресії, оскільки респонденти свого часу були вивезені на Київщину, зокрема у Макарівський, Бородянський райони, де вони пережили ще й сучасне повномасштабне вторгнення російських військ. Звісно, що голос цих людей має бути збережений для наступних поколінь.

Основна мета дослідження – представити усну традицію переселенців з Чорнобильської зони. Важливими стануть особисті дані респондентів: місце народження → проживання → переселення. Це сформує певний образ інформатора. Фольклорні записи розкриють пам'ять людини, яка пережила екстремальні, стресові ситуації та при цьому зуміла зберегти свою ідентичність. Пріоритетність виконавця в тому, що саме він формує поетичну структуру тексту.

Для аналізу візьмемо фольклорні матеріали одного дня – 9 липня 1998 року.

Місце запису: с. *Липівка Макарівського р-ну Київської обл.*

Респонденти: *Ващенко Пелагія Гаврилівна*, 1916 р.н., переселенка зі с. *Річиця Чорнобильського р-ну*, *Савенок Григорій Хомич*, 1919 р.н., переселенець із с. *Буряківки Чорнобильського р-ну*, *Савенок Горпина Мойсеївна,* 1909 р.н., *переселенка із с. Буряківки Чорнобильського р-ну.*

Від зазначених інформаторів удалося зафіксувати календарно-обрядові твори зимового циклу «Каляду, каляду», «Ого-го, каза», «Щедрий вечер», «Щедрик-Петрик», «Чи дома, дома».

Зимова обрядова традиція була досить насиченою, зокрема, у с. Річиця Чорнобильського р-ну. У ній брали участь різні вікові категорії – діти, дорослі, чоловіки, жінки. З певних фрагментів реконструюємо обряд колядування: «*І, значить, перед колядами, це перед седьмим января, вот, це були у нас коляди – називались так, вот. Ну, і дітвора, взрослиє мало ходілі…*» Важливо зробити акцент на процесі згадування фольклорного твору. Спочатку моделюється момент самої обрядової дії, далі вже фіксується пісня. Дистанціювання людей старшого віку в час дитинства у простір, в якому воно проходило, викликало досить зворушливий емоційний стан. А фольклорні сеанси можна було сприймати як певну психотерапевничну практику. На піднесенні згадувалось слово за словом, образ за образом:

Чи дома, дома наш пан гасподар?
Ой я знаю, шо йон робіць.
Сидіть же йон на пакуті,
Лічмить гроші у каліті.
Вали рогаті пашлі араті
На ніву, ніву, на параніву.
Хадів Ілля кала Василя,
Насів пугу жіта.
Куди замахне – там жіто растє,
Раді, Боже, жіто, пшеніци,
А нам, дядухно, по паляніци [1, арк.4].

Відтворили носії поліської традиції і весняний русальний обряд із пісенним супроводом «Проведу я русалочки до броду». Маністичну основу має образ русалки. Цікавим моментом самого наряджання обрядового персонажа було закривання обличчя, очей, щоб «русалка» нічого не бачила. Цей факт дає підстави стверджувати, що саме «невидимість» пов'язується із потойбіччям: «Собіраються люди, ось туди на роздорожже, всі жінки в вінках. Собіраємось, ідем по вулиці, співаєм. Доходим на кладбіща, тоже коло кажного гробка… підходим до гробків, так беремось, людей багато, всі за руки, обходим цю гробницю і співаєм…»:

Проведу русалочки до броду,
А сама вернусе додому.
Проведу русалочки до ямки,
*А сама вернусе до мамки [*2, арк.6].

У народній культурі те, що відкрите для споглядання, привертає особливу увагу, виконує естетичну функцію, номінується видовищем, бо саме на ньому фокусується сприйняття суб'єкта. Такими виступають традиційні обряди у супроводі пісень, що сприймалися як необхідне, а згодом – як поетично-прекрасне. Візуалізація проявляється в образах-масках, у конкретному випадку – «Русалки», жінок та дівчат у вінках. Самі календарні обряди та супроводжуючі пісні справляли сильне враження на присутніх. Важливу роль при цьому відігравали зорові образи – святкове вбрання, значна кількість зелені, вінків тощо. За своїм призначенням такі знаки культури зачисляють до візуальних (звернені до зору).

Значущість цих фольклорних текстів досить вагома, оскільки це відтворення поліської культури. За записами чітко можемо окреслити, що особливо потужною в цьому регіоні була календарна пісенність зі своїми мотивами та образами. На жаль, не завжди вдавалось зафіксувати цілісний текст, оскільки носії традиції, які були переселені в інше географічне місце, поступово втрачали її, тому часто під час сеансу намагались пригадати пісню чи її фрагмент. Зрозуміло, що на процес відтворення фольклору впливають різні чинники, а особливо стресові ситуації. Підтвердженням цього є слова

самого інформатора: «Ох, сколькі знав цяго. Дак шо ж така жизнь, мамка… ». Проте у момент згадування, відтворення тексту емоційний стан респондента змінювався на позитивний. Це очевидний факт, бо в усній словесності пам'ять відіграє вагому роль. На думку психологів, запам'ятовування власних дій чи власної присутності в обряді відбувається завдяки моторній пам'яті. Запам'ятовування тексту особою, яка лише взяла інформацію від носія традиції, підпорядковується іншим закономірностям. Тут уже інша міра емоційної реакції. У конкретній ситуації важливим є те, що саме емоції відіграють важливу роль, а це визначає роботу пам'яті. Якщо події торкаються широких мас, зберігаються в пам'яті колективу, то твір викликає великі естетичні якості, має більше можливостей для збереження. Особливого значення додає осмислення пережитого, побаченого, скажімо, того ж таки календарного обряду. Таким чином, інформатор у процесі згадування, відтворення тексту проходить весь спектр емоцій.

Необхідно зазначити, що фольклору властива контактна комунікація. Відлік розпочинається від конкретного виконавця. Специфіка поширення усної словесності характеризується часовими межами, у яких передається народний твір. Суб'єкт, який згадує текст, обрядову дію, яка його супроводжує, постійно перебуває в часовому русі, дистанціюючись від часу, про який згадує. Зрозуміло, що в цьому процесі особливу роль відіграє пам'ять виконавця (народу), його майстерність. Саме він є тим носієм, хто формує поетику тексту, оскільки виконує функцію «зберігача» фольклорних тем, сюжетів, мотивів, образів [3]. Така темпорально-просторова динаміка для інформаторів-переселенців має не лише інформативний, а й емоційний сенс.

Варто наголосити, що усна традиція повноцінно існує тільки в процесі її функціонування, що гарантує їй близькість до живого спілкування, народного слова, танцю, гри, обрядодії. Коли немає повторення, відтворення традицій, очевидно, це призводить до забуття, зникнення. Тому необхідно всі зафіксовані експедиційні записи із фольклорних фондів оприлюднювати, впроваджувати в різноманітні проєкти. Такі дослідження дадуть змогу окреслити широкомасштабність проблеми та виокремлять значущість людини з

її нематеріальним надбанням у цьому процесі. Воно стане базою для української культури, особливо у час російської агресії, коли знищується духовна спадщина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Експедиційні фольклорні записи Г. Сокіл (Коваль), зібрані в 1998–1999 рр. від переселенців з Чорнобильської зони. *Архів Інституту народознавства НАН України.* Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 453. 294 арк.

2. Експедиційні фольклорні записи Г. Сокіл (Коваль), зібрані в 1998-1999 рр. від переселенців з Чорнобильської зони. *Архів Інституту народознавства НАН України.* Ф. 1. Оп. 2. Од. зб. 453. 294 арк.

3. Коваль Г. Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців. Львів, 2020. 440 с.

Кононенко Алла Михайлівна
старший науковий співробітник відділу
українознавства в науково-освітньому просторі
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ЧЕРЕЗ МИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ

Актуальним у гуманітарній складовій національної української освіти є проблема формування національно-культурної ідентичності підростаючого покоління в умовах повномасштабного військового вторгнення з боку рф.

В умовах глобальних викликів і загроз сьогодення, агресивного знищення культурної спадщини, навчальних закладів у вирішенні проблемних питань для освітян під час військових дій важливою складовою національно-патріотичного виховання українських дітей є долучення до мистецьких практик. Вони допомагають формуванню національної ідентичності в позитивному ставленні до своєї нації, країни, держави. Вже зараз соціологічні дослідження свідчать, що більшість українців пишаються своєю країною, вважають себе патріотами, незважаючи на всі соціально-економічні проблеми. Зростає і розуміння політичної суб'єктності громадян як визначальної характеристики політичної нації. Це відбувається, в тому числі, і завдяки мистецьким практикам, які допомагають формувати національно-культурні ідентичності підростаючого покоління.

Формулювання терміна «мистецькі практики» пов'язується переважно з авангардними напрямами мистецтва початку ХХ ст., презентаціями творів на вулицях та інших просторах. Важливою функцією мистецтва цього періоду була дієвість, соціальна комунікація. Мистецтво повинно було вразити, викликати активну реакцію стороннього [1]. Культурні практики вміщають у себе проведення різних мистецьких заходів, будь-то динамічні: інсталяція, флешмоб, гепенінг, перформанс чи статичні: стріт-арт, паблік-арт.

Так, від початку російського вторгнення «Червона калина» стала символом спротиву російській агресії. У лютому 2022 р. лідер гурту «Бумбокс» Андрій Хливнюк заспівав «Червону калину» на Софійській площі у Києві. Пізніше легендарний гурт Pink Floyd записав композицію Hey Hey Rise Up, використавши вокал Хливнюка. Також в Естонії відбулася масштабна акція, коли 11-річна Варвара Бражник виконувала пісню «Ой у лузі червона калина». Пісню підхоплює величезний хор. Гімн Українських січових стрільців звучить у виконанні чотирьох тисяч естонців, фінів, литовців та латвійців, як зазначив композитор Йонас Тарм, пісню обрали не випадково, для цього заходу він адаптував цей музичний твір для багатоголосного хору. Починаючи з 24 лютого, багато музикантів в Естонії та й по всьому світу з жахом спостерігали за тим, що відбувається в Україні. І не знали, що робити. Лише згодом почали усвідомлювати цю нову реальність. Ми почали задумуватися про наші власні традиції. Саме хоровий спів – це великий культурний феномен Естонії, який ми можемо подарувати світові, щоб підтримати Україну, – в коментарі BBC News Україна розповів Йонас Тарм. – У 1980-х естонці боролися з СРСР та радянською окупацією. Тоді нам вдалося зробити це завдяки співу. В Естонії був масовий протест. Люди збиралися разом й співали рок, народні пісні. Сьогодні ми називаємо той період Співочою революцією. За словами Тарма, естонці ототожнюють хорову музику з боротьбою за свободу та незалежність. Крім того, організаторам хотілося підтримати українців у боротьбі за власну державу [2].

Сучасна хвиля національного відродження (таких в історії української культури маємо декілька) відбувається завдяки зростанню ролі української інтелігенції, яка завжди вирізнялася невідривним зв’язком із народною культурою. Таким чином, сучасне відродження потребує поєднання народності і елітарності, що сприятиме подоланню національної замкненості, виявленню загальнолюдського в національних цінностях.

Якщо українська культура визнає людську особистість як вищу цінність, то й зможемо утворити такі культурні форми, які задовольнять потреби людини, сформують яскраві індивіди. Саме їхня наявність забезпечує процес

творення нових культурних цінностей. Як приклад, Stefania, в принципі – це пісня, написана для мами, яка потім потрапила на Євробачення, а тепер я можу її вважати протестною піснею. Хоча там про це немає ні слова, але вона стала якраз тою піснею, в якій дуже багато українського етнокоду. І яка його максимально зараз піднімає, бойовий дух нашої країни…– поділився музикант Олег Псюк [3].

Не менш потужним чинником культурних практик стають стріт-арт митці. З усього світу вони відреагували на війну в Україні своїми роботами, які молодь активно обговорює в соцмережах. Так, Олександр Корбан, який вимушено переїхав у 2014 році з Донецька до Києва, у часи боїв за Ірпінь і Бучу створив на Оболоні мурал із прапором «Все буде Україна!», який свідчить, за його словами, що тільки завдяки зусиллям українців ворогу не вдалось роздерти Україну. В той же час команда «Kailas-V» створює свою скандальну «Святу Джавеліну», яка є символом значущості протитанкової зброї в поєднанні з хоробрістю українських воїнів. В цей же час по всьому світу з'являються мурали, які кожну хвилину нагадують перехожим громадянам цих країн, як Україна відстоює своє право на сучасні системи цінностей шляхом узгодження загальнолюдського та національного. На жаль, діти також потерпають від жахів війни, і митці про це говорять своїми стінописами: у Парижі з'являється мурал з маленькою українкою, створений художником C215, у Празі мурал з українською дівчинкою, яка ховається зі своїми іграшками під українським прапором, при цьому іграшки художник зібрав із легковпізнаваних героїв відомих мультфільмів різних країн, це і французький Обеліск, і польські Лелик та Болек, і звісно ж американський Мікі Маус, німецька бджілка Майя, британський баранчик Шон та чеський Крот, створив Chemis. «Україна зараз бореться, щоб захистити своє майбутнє і свою свободу, а також нашу. Як батько двох дітей, я не можу уявити безпорадність, біль і страх, які відчувають батьки в Україні**.** Ми всі бачили кадри трупів, зруйнованих міст і повних спортзалів жінок з дітьми та їхніх бабусь і дідусів. Продовжуйте допомагати й показувати, які цінності ми відстоюємо», – з таким закликом до людей звернувся у соцмережах художник [4].

Попре це Україна думає і про африканських дітей та намагається допомагати країнам, які потерпають від голоду. Тому не дивно, що в Кенії створили мурал-триптих «Зерна культури», в яких торкнулись дуже важливих та болючих тем для наших двох країн: колоніального минулого, національної ідентичності та стійкості.

Не варто говорити, наскільки зрозумілим для сирійців є те, що відбувається зараз в Україні, саме тому художник Азіз Аль-Асмар зробив свій стінопис **«Солідарність сирійців з українцями»** на розбомбленому російськими військами будинку. Сила інформаційного простору доносить до українців єдність усього прогресивного світу з ними. Молодь особливо активно користується соціальними мережами, і тому для них настільки є значущим вибір митців для своїх зображень, як, наприклад, глиняний «Півень із Бородянки» з гаслом «Ні війні», якого зобразили в Швейцарії.

Всі ці символи національно-культурної ідентичності виховують українську молодь завдяки різноманітним мистецьким практикам, які, безумовно, і надалі будуть постійно гостро реагувати на всі виклики і загрози. І як слушно зауважив Ярослав Назар: «Мистецтво має допомагати людям хоча б на емоційному рівні зрозуміти, що взагалі відбувається у світі. Особливо в час війни людям треба давати зрозуміти, хто наш ворог і чому ми з ним воюємо. Мистецтво оперує не інформацією, а емоціями. А вони часом правдивіші за будь-яку інформацію» [5].

Наша українська культура належить до західного типу, де вищою цінністю визначаються особистість та свобода. Така орієнтація є істотною. Дослідження історії української культури протягом століть відзначають такі риси менталітету українця, як індивідуалізм та неприйняття насильства влади. Тому через мистецькі практики освітяни можуть допомогти молоді виробити моральну стійкість в умовах війни та сформувати у них національно-культурну ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабій Н. П. (2020). Актуальні культурно-мистецькі практики та

процеси: проблематика наукового дискурсу. *Питання культурології.* (36). С. 69–78. URL: https://doi.org/10.31866/2410- 1311.36.2020.221047

2. В Естонії кілька тисяч людей заспівали «Червону калину». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/media-61770935 (дата звернення: 10.04.2023).

3. Мележик Т. Stefania: текст, історія створення, сенс пісні та її вплив на українську культуру URL: https://tsn.ua/ato/stefania-tekst-istoriya-stvorennya-sens-pisni-ta-yiyi-vpliv-na-ukrayinsku-kulturu-2063092.html (дата звернення: 10.04.2023).

4. Намалюю тобі Україну: ТОП муралів, що нагадують світові про підтримку українців. URL: https://rubryka.com/article/murals-in-support-of-ukrainians/ (дата звернення: 19.05.2023).

5. Назар Я. Мистецтво про війну: між творчістю та агіткою. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/02/160222_war_art_lviv_hk (дата звернення: 15.05.2023).

Кононенко Тарас Петрович
доктор філософських наук,
завідувач кафедри історії філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

ЖИТИ УКРАЇНЦЕМ

Філософський нарис

Українська людність долає віхи власної долі – від осмислення цілісного Буття («Книга буття українського народу» Микола Костомаров) крізь зосередження на Прагненні («Хто такі українці і чого вони хочуть» Михайло Грушевський) до, наразі, витруджування Образу Життя – Життя Українця.

Чого прагне вороже сучасне буття «російського світу»? Воно прагне поглинути увесь Світ Українства, знищити навіть натяки у пам'яті Людини на її сродність з українством – як в Україні, так і у світі, розчинити у кислотності «царської водки» самоусвідомлення українською Людиною її одвічної риси – волелюбності, готовності душу й тіло положити за свою свободу, а відтак – й за свободу кожного зі спільноти таких самих волелюбних співгромадян.

Сучасна віха української Долі – осмислення призначення у цьому світі українства Кожного, самостійної і самочинної особистості, з власним образом, гідністю, неповторним творчим стрижнем, здатним до моральної взаємності з довкіллям Людності і Природи. Ціна ж цього Осмислення – Життя і боротьба за Життя. Життя кожної Людини української людності.

Вибір вкрай куций – або вижити Українцем, або припинити Бути ним, як тілесно, так і Душею-Умом, бути вбитим чи зануритися у безпам'ятство самозречення, несходимі сутінки свідомості.

Що то важить – Бути і прагнути Жити Українцем?

Збігаючи з висот узагальнених рис всього народу у долину неповторності кожної особи з-поміж українського народу, запитуємося і про те, що охоплюється природністю кожної Людини? Що робить її не лише голою

думкою свідомості, а унаочнює у осяжності українського середовища, злютовує неповторність людської особистості з волелюбним світом українства? Врешті, згідно з настановами українознавства, зі світом України та світового Українства?

Не беремося давати відповідь на одвічне питання про те, що то є Людина! Але наміримося хоча б на те, щоб визначитися з опертями того місточка, який єднає Людину з Українством.

Кожна Людина, здатна до самоспостереження, не буде заперечувати власну і своєрідну симфонічну природність – узгодженість у тій чи іншій мірі власної тілесно-чуттєвої, розумової та морально-чутливої, емоційної частини. Живим Тілом ми відчуваємо, Умом – осягаємо і розумуємо, моральною Чутливістю зазнаємо людиновимірних переживань і емоцій – гордості, приниження, захоплення, ненависті… Усі ці частини неначе існують самостійно, але мешкають спільно у середовищі тривалості Життя, неначе симфонізуючися одна з одною. Кожна частина зазнає природних для неї Вражень, а потому переінакшуються Умом у сув'язь наших думок, ідей, понять. Ними керує Розум, збираючи чи роз'єднуючи змісти цих думок, утворюючи ставлення до довкілля, суспільства і, врешті, до самого себе – бо ми є також сув'яззю чи зібранням усвідомлених вражень від усіх трьох частин. Що ж «вражає» наші Чуття, Ум і моральну Чутливість, що цілісно створює Образ Українця? Того, хто у цій цілісності Живе Українцем?

Для цього важливо встановити ті джерела, які водночас, але різнорідно відбиваються у Спроможностях Чуттів, Ума і Морального самопочування. Надалі варто хоча б схематично відобразити царини, які невіддільно співіснують з нашими Спроможностями і визначають їхні Образи і Змісти. Зауважуючи, що вони не існують самостійно і розрізнено, а співіснують у симфонічній Єдності – позмінно виринаючи у нашій Свідомості як провідний Образ нашої Уваги.

1. До Чуттєвості Людини належить усе те, що ми можемо: тілесно Осязати, Бачити, Чути, Смакувати і розрізнювати Пахощі.

2. До Ума стосуються усі види Усвідомлень і Дій Ума: усвідомлення Сприйнятого, Дії Пам'яті і Уяви, Розумування у застосуваннях Ума, Дисциплінування (Логіка) і Виховання (витруджування спроможностей шляхом застосування Ума), Освіченість Ума, Дослідження Досвіду власного морального і емоційного Життя, світу нуртувань і переживань у тому, що ми охоплюємо ємкістю Душі.

3. До Моральної чутливості належить увесь світ Переживань і Емоцій Людини – саме вона становить осердя Людяності в Людині, є невід'ємною ознакою належності Істоти до світу Людності, своєрідним мірилом її гуманітарної самовизначеності. І саме Моральна самочинність утворює той зміст, який ми можемо називати чи Свободою, чи знелюдненим Рабством. Зруйнувати це Осердя – означає знищити Людяність у Людині і отримати людиноподібну Істоту, пригніченого раба, нехай і такого, який спроможний на Чуттєвість і Ум.

Саме тому ці три Ознаки Властивостей мусять співіснувати сув'язно у людяній Людині, утворюючи щораз той неповторний Образ Людяної Людини, який необхідний для Життя Людини. Для Українства – Життя людяної Людини у стані Свободи – з почуванням власної Гідності, Гордості за співтовариство і належність до нього, Самоповаги і поваги до суспільства і усіх у ньому… Це й буде Україна – з цього й цим Живе Україна, як це засвідчили мільйони Людяних Людей, які, кожен на своєму місці, боронять свій Світ – Світ України.

Встановивши загальні обумовленості і обставини формування середовища Життя вільної людяної Людини, встановимо і чинники, які формують середовище Життя Українця.

Згідно з провідними трьома Спроможностями встановимо основні джерела надходження Змістів, які Зумовлюють Середовище існування і життя Людини. З тим, щоб потому зумовити і Змісти, які визначають Життя Людини у Середовищі як Життя Українця у Середовищі України, врешті, Українського Світу.

За неповним переліком до таких Джерел належать:

1. Довкілля, усе те, що сприймається нашими Чуттями:

- Природа, ландшафти, ближче довкілля;
- Побут, архітектура, вбрання, логістика транспорту і зв’язку, сільське, селищне і урбанізоване середовище тощо…

2. Естетична Чуттєвість, симфонізована з Свідомістю і Умом:

- Фонетичний світ – мелодика і музичність;
- Символічний світ – геральдика, знаки, топоніміка, реклама …
- Символи (атрибути) державності – Гімн (текст, виконання), Прапор (опис), Герб (опис);
- Символи родинної належності до символів (атрибутів) державності України – герб, прапор, гімн територіальних одиниць України, з яких походять батьки, інші представники родинної генеалогії…
- Фізична культура і спорт;
- Медицина і здоров’я;
- Культура і Мистецтво…

3. До Джерел змістів Ума зараховуємо:

- Конституція України і Закони;
- Освіта і її зміст;
- Науково-пізнавальні розвідки;
- Самоосвіта і розвиток;
- Інформаційне оточення;
- Творчість;
- Знання Історії;
- Обізнаність з Культурою України…

4. До Морального осердя Людини:

- Виховання у родині;
- Суспільні відносини: родина, заклади дошкільної освіти, школа, ЗВО…
- Повага до: батьків, старших, друзів, товариства, … держави Україна.
- Гідність, самоповага …

Оскільки ці частини співіснують як чинники Ідентичності і Самовизначення Людини, кожну з них не можна розглядати як провідну чи

самостійну. Часом навіть важко розрізнити чітку належність певної дії то тієї чи іншої частини – виконання Гімну України, наприклад, сув'язно містить і знання тексту як атрибуту державності України, і естетично-фонетичне засвоєння, і самостійне виконання голосом, і музичний супровід, і моральне піднесення від виконання Гімну Держави, громадянином якої є виконавець, слухач чи співвиконавець.

Відтак у кожному окремому випадку бажано вбачати інтегрування, складання чинників, які відбивають усі три Спроможності Людини. З вимогливим наголосом на тому, що усі вони втілюють змісти Людяної Людини – Життя Українцем.

Можна під примусом змусити виконувати чужий Гімн, але це буде ознакою того, що Людину пригнічують у її Моральній природності, і, з цієї підстави, буде порушуватися головне правило: Жити Українцем – це Жити у Свободі.

Колюбаєв Артем Олексійович
здобувач
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

ІНТЕГРАТИВНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Однією з причин кризи індивідуальної етнічної та національної ідентичності, а також спільної національно-культурної самототожності є відсутність чітко сформульованої інтегративної ідеології, яка визначала б основоположні принципи, довгострокову мету та перспективи всіх перетворень у суспільстві. Останні чинники можна вважати основоположними для формування ідеаціональної єдності, без якої не може існувати будь-яка держава як окремішна культурна спільнота.

Сьогодні місце такої національно-державної ідеології, на жаль, дедалі частіше заступає єдина ідеологія – глобалізм. Останню американський вчений М. Штегер називає домінуючою і найвпливовішою у сучасному світі, а глобалізацію, відповідно, як безжальну і невідворотну долю всіх націй [1].

Окрім того, як зазначає український дослідник Я. Дашкевич, негативну роль у формуванні підґрунтя для знищення та неможливості вироблення об'єднавчої ідеології зіграв і постмодернізм. Адже постмодерні деформації в ім'я попередньої панівної ідеології залишилися деформаціями надалі, хоча нині й підпорядкованими іншій обраній ідеології. Постмодернізм не сприяє (як дехто вважає) деідеологізації мислення, а лише підміняє одну ідеологію іншою [2, с. 19].

Відсутність ідеаціональної складової призводить до кризи насамперед у культурі, в якій тривалий час домінувала чуттєва система істини як доктрина релятивізму. Все постійно змінюється, а чуттєве сприйняття – не однакове у різних індивідів та груп, відтак не може бути абсолютним. Релятивізм дедалі частіше поступається місцем скептицизму, цинізму та нігілізму. При цьому

відмінність між істинним та помилковим, правильним та неправильним зникає, а відтак наступає моральний та культурний хаос. Тому кожне суспільство змушене шукати іншу систему істини – більш надійну та таку, що відповідає його потребам. Найбільш стабільний стан у суспільстві виникає за умов, коли рівноправно представлені всі три системи істини: ідеаціональна, ідеалістична та чуттєва.

Недарма причиною кризи ідентичності, як вважають дослідники, дедалі частіше стає думка про те, «що всезагальні норми, яким я слідував з чистою совістю і навіть жертвуючи собою, не можуть претендувати на обґрунтованість і законність, а їх визнання було особистою або колективною помилкою» [3, с. 119]. Водночас за відсутності ідеаціональної єдності відсутні й перспективи для розвитку національного організму, зникають спонуки до нього належати, а тим більше - для нього працювати.

Обґрунтувавши необхідність формування ідеаціональної єдності, коротко зупинимося на її визначенні та умовах виникнення як теоретично обґрунтованого феномену.

Насамперед зазначимо, що «ідеація» – це термін, який відноситься до феноменології Е. Гуссерля. Він означає спрямованість свідомості людини безпосередньо на «загальне» («сутність», «ейдос», «апріорі»), а також відповідний метод споглядання загального. Ідеювати — це значить вбачати сутність предмета, відволікаючись від великої кількості спостережень та індуктивних висновків, зосереджуючи увагу на одному лише прикладі. Одержане знання при цьому матиме характер апріорності, а відтак володітиме відповідною значущістю для всіх предметів відповідного регіону та його культурної спільноти.

Найбільшу «практичну» розробку поняття «ідеаціональної єдності» можна віднайти у відомій праці американського соціолога Т. Гарра «Чому люди бунтують» [4]. Так, дослідник наголошує, що одним із шляхів вирішення назрілих суспільних проблем може стати посилення ідеаціональної узгодженості – єдності. Її відсутність розглядається як втрата людиною віри або нестача консенсусу з приводу спільних переконань і норм, які керують

соціокультурною взаємодією, зокрема групових ціннісних експектацій і можливостей. Так ідеаціональна узгодженість виступає одночасно і метою, і засобом суспільних перетворень або запорукою стабільності у суспільстві.

Втрата ідеаціональної узгодженості фактично є показником зниження ціннісних можливостей. Аргумент на користь того, щоб розглядати ідеаціональну узгодженість як першочергову мету, полягає в тому, що люди володіють потребою в існуванні певних переконань, які забезпечують їм інтерпретацію світу, а також норм, які співвідносять цю інтерпретацію з щоденною поведінкою всіх членів громади, до якої вони належать. Крім того, якщо члени суспільства дотримуються низки переконань і норм, в правильності яких вони впевнені, тоді можна вважати, що вони мають досить високу ідеаціональну ціннісну позицію.

Допоки люди відчувають конфлікт між конкуруючими ідеаціональними системами, наголошує Т. Гарр, вони розглядатимуть деякі норми як найбільш іррелевантні конкретним ситуаціям. І, що найбільш загрозливо, втрачатимуть довіру до загальноприйнятих соціокультурних конструктів. При цьому їхні ціннісні позиції можна оцінити як дуже низькі. Якщо люди дотримуються норм цілеспрямованої поведінки, які водночас полегшують задоволення їх ціннісних експектацій (очікувань), тоді їхні ціннісні можливості є адекватними за визначенням, хоча вони не обов'язково можуть будуть численними або різноманітними. Але якщо дотримання норм, які люди отримали з минулого у вигляді традицій, звичаїв тощо, дедалі менше відповідають меті і можливостям досягнення їхніх раціональних цілей, а відповідно – задоволенню ціннісних експектацій, тоді ціннісні можливості, ймовірно, знижуються.

Тут варто наголосити, що один із сенсів такої інтерпретації полягає в тому, що в соціокультурному плані ідеаціональні системи рідко втрачають свою узгодженість. Ідеаціональна дезінтеграція зазвичай є наслідком інших умов: культурного контакту з девіантними звичаями чи переконаннями або, що зустрічається більш часто, довгострокового впливу інших цінностей внаслідок структурних дисфункцій, або навіть екологічних змін.

Так, втраті ідеаціональної узгодженості, як зазначає дослідник Г. Гарр, сприяють і зміни в навколишньому середовищі або різноманітні технологічні інновації, які почасти демонструють незастосовність діючих переконань і норм. Втрата узгодженості (єдності) призводить до розладу громадського порядку, принципи і норми якого за таких умов важко визначити. Крім того, ця втрата пов'язана – і як причина, і як наслідок – з появою цілих конкуруючих систем соціокультурних переконань.

Водночас спільноти на рівні гуманітарного виховання і відповідної системи освіти можуть заохочувати терпиме ставлення своїх громадян до широкого спектра кодів поведінки. Але багато узгоджених суспільств, включаючи традиційні суспільства, і багато груп менших розмірів всередині сучасних суспільств, на жаль, часто володіють досить низьким рівнем та обмеженою толерантністю до конкуруючих комунікативних кодів, переконань і норм. Завдяки самому факту свого існування конкуруючий код переконань і поведінки може поставити під сумнів валідність чиїхось власних поглядів, а відтак викликати депривацію. Отже, саме відсутність ідеаціональної єдності може викликати деривацію, а відтак викликати і протестні настрої.

Як стає зрозуміло із зазначеного вище, ідеаціональна єдність необхідна для нашої країни і внаслідок її багатоетнічності та регіональних особливостей. Нині, як стверджує українська дослідниця А. Колодій, Україна проходить політичні випробування щодо того, чи не зруйнують відмінності у свідомості окремих суспільних груп — етнічних, а ще більше регіональних — їхню здатність і їхнє бажання творити та розвивати демократичну державу, бути лояльними до неї як цілого, а не тільки бути патріотами свого міста, області чи регіону [5, с. 34].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Steger M. Ideologoes of globalization. *Journal Political of Ideologies*. 2005. № 10. P. 11–30.

2. Дашкевич Я. Постмодернізм та українська історична наука. *Україна крізь віки*: навч. пос. з іст. України для серед. шкіл: зб. статей. Київ: Ярославів Вал, 2000. №5. С. 14–29.

3. Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности. *Вопросы философии.* 1994. № 10. С. 112–123.

4. Гарр Т. Почему люди. [Электронный ресурс].

5. Колодій А. Ф. Культурний плюралізм і етнонаціональна політика. *Агора.* Вип. 4: Подолання розбіжностей – розвиток особливостей. Київ: Стилос, 2007. С. 34–51.

Краснодемська Ірина Йосипівна,
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу історико-правових
та теоретико-методологічних проблем українознавства
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

КРИМСЬКИЙ УКРАЇНЕЦЬ ГЕННАДІЙ АФАНАСЬЄВ – ЗАХИСНИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА СОБОРНОЇ УКРАЇНИ

З утвердженням української державності посилюється пошук загальнолюдських цінностей для консолідації суспільства, зміцнення держави, виведення її на високий рівень цивілізаційного розвитку. Особливо актуалізувалося прагнення українців до ідентифікації своєї країни, окреслення справжніх пріоритетів і цінностей українського суспільства, своєї національної належності з початком 24 лютого 2022 р. повномасштабної російсько-української війни, яка змінила світогляд багатьох українців. Побачивши перші розриви снарядів, мін, поранених та вбитих людей, як незнайомих, так і друзів та побратимів, розбомблені будинки, починаєш переосмислювати сенс життя.

Особливою людською рисою, яка виступає гарантом єднання, гармонізації сучасного українського суспільства, збереження його самобутності і культурної своєрідності в полігамному людському співтоваристві. є патріотизм. З перших днів вторгнення сотні тисяч українців за покликом серця стали на захист Батьківщини, вступаючи до лав Збройних сил України (далі – ЗСУ) та територіальної оборони. Серед тих, хто добровільно взяв у руки зброю і готові були пожертвувати собою заради України і свого народу, – люди різних професій та спеціальностей, які стали справжніми воїнами, готовими боротися з окупантом до повної перемоги.

Попри тривалу окупацію півострова, у складі української армії багато вихідців з Криму. Нині в ЗСУ понад 10000 кримчан на фронті зі зброєю в руках борються за територіальну цілісність і суверенітет України. Одним із тих, хто боронив нашу рідну землю від окупантів, є кримчанин, активіст громадського

спротиву російській окупації Криму, військовий, політв'язень Геннадій Сергійович Афанасьєв, який народився 8 листопада 1990 р. в чудовому мальовничому Криму в місті Сімферополь. Саме на початку 90-х років XX ст. Україна відновила свою незалежність, яку українці завойовували упродовж багатьох століть сльозами, кров'ю та мільйонами життів. З цього часу розпочався зовсім новий період розвитку української нації. Як згадує сам Г. Афанасьєв, йому пощастило бути вільним від радянської пропаганди і не знати, що таке партія, піонер, черга та вождь. На вулицях міста скрізь росли яблуні, персики, сливи, вишні, волоські горіхи, виноград. «Влітку морський вітер дарував прохолоду, рятуючи від завзятої південної спеки, а взимку сонце розганяло холод, та так, що зібратися на барбекю в новорічне свято не становило проблем. З мого вікна видно було гірські шпилі, а там, на вкритих лісами вершинах, водилася різноманітна дичина. Зайці, лисиці, кабани та благородні олені. У небі нерідко можна було побачити сокола, що круто набирає висоту, або орла, який кружляє високо над головою. Прекрасне Чорне море слугувало втіхою для мільйонів туристів зі всієї моєї непокірної батьківщини», – згадував Геннадій [1, с. 4].

Ще в дитинстві родина Афанасьєвих переїхала жити до Одеси й мешкала в самому центрі міста на вулиці Молдованка. Натомість на літні канікули всією сім'єю вони відпочивали в Криму. Навчався Г. Афанасьєв в особливій школі-інтернаті, яку місцеві учні називали одеським Оксфордом. Тут щотижня школярі готували спектаклі за мотивами творів українських письменників, а після репетицій виступали на сцені перед батьками та учнями, співали народні пісні в національному одязі. Багато таких виступів були присвячені матерям та рідній землі. Ось так ще в дитинстві у юнака виникла любов до української культури та традицій. На все життя в його пам'яті відклалося, як плакали вчителі, коли тримали український рушник із хлібом на руках та співали пісні про Голодомор 1932–1933 рр. [1, с. 5].

Ще однією пристрастю Геннадія, де він зміг проявити свій талант, був ляльковий театр. Вже у віці семи років він став актором, зображував казкових тварин, від братика-ведмежати до сірого кролика. Юна акторська трупа за його

участю навіть здобула кілька перемог і багато нагород, зокрема перемогла на обласному одеському конкурсі юних талантів [1, с. 5–6].

Невдовзі батьки Г. Афанасьєва розлучилися. Його мама Ольга поєднувала кілька робіт: працювала заступником директора в школі, вихователькою у дитячому садку і ще давала приватні уроки музики.

Згодом, повернувшись з мамою в Крим до бабусі, юнак навчався в одній із найбільших шкіл в м. Сімферополі (майже 4000 учнів), у якій був лише один клас (16 учнів), в якому викладали українську мову, тоді як у російськомовних класах налічувалося щонайменше 40 учнів. І вже тоді, будучи дитиною, Г. Афанасьєв замислювався: чому це так? Так він і вчився у класі з літерою «У» і разом з однокласниками пишався своєю ідентичністю [1, с. 6].

Дідусь Г. Афанасьєва працював суддею Військового трибуналу. Він не брав хабарів та пропускав усе через себе, що і допомагало йому виносити справедливі рішення. Будучи натхненним прикладом дідуся, Г. Афанасьєв після закінчення школи вступив на юридичний факультет Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського за спеціальністю «право». На жаль, дуже скоро юнак розчарувався у всій правоохоронній та судовій системі. В певний момент він почав усвідомлювати, що чинити за справедливістю у тодішній правоохоронній чи судовій системі неможливо. Сувора ієрархія, рабська вертикаль влади. Процвітання корупції та хабарництва. Риба гниє з голови. Тому ще під час навчання Г. Афанасьєв вирішив, що не буде ні прокурором, ні слідчим, ні суддею [1, с. 7].

У юні роки хлопець захоплювався спортом, музикою, активним туризмом, вивченням іноземних мов і фотозйомкою [2]. Тоді він отримав запрошення на роботу в США на півроку, куди і полетів. Там Г. Афанасьєв важко працював: без відпочинку і вихідних. Його завжди тягло до фотомистецтва. Тоді він і вигадав план, як поєднати улюблену справу з тим, щоб повністю себе забезпечувати. Реалізуючи свою мрію, у черзі фотозйомок, майстер-класів та конкурсів Г. Афанасьєв закінчив інститут і, отримавши ступінь магістра права, працював фотографом в американській компанії

стокових фотографій та мав можливість отримати грінкарту. Але, хоча йому й було комфортно в США, він дуже сумував за домівкою і повернувся в Україну.

До 2014 р. юнак політикою майже не цікавився. Йому здавалося, що вона брудна, і змінити щось на краще майже нереально. Але у лютому 2014 р. все кардинально змінилося. Г. Афанасьєву стало цікаво побачити зсередини, що ж собою являє Євромайдан, епіцентр української революції. І, потрапивши до Києва, він зрозумів, що йдеться не про звичайні мітинги, а відбувається справжня боротьба за серйозні зміни в країні, й він не може залишитись осторонь. Коли Росія анексувала його рідний Крим, він активно проявляв свою проукраїнську позицію і разом з соратниками намагався показати кримчанам, що тамтешня українська громада є і вона бореться проти окупаційної влади [3].

Повернувшись наприкінці лютого 2014 р. з Києва до Криму, Геннадій Афанасьєв знайшов професійних медиків та організував курси першої допомоги для місцевих. Крім цього, він з однодумцями допомагав українським військовим та журналістам, які приїжджали висвітлювати кримські події. Після так званого «референдуму» в Криму в березні 2014 р. Геннадій разом з іншими активістами малювали синьою і жовтою фарбами проукраїнські гасла на будівлях. Він не змирився із захопленням Криму російськими військами і намагався активно протидіяти цьому, підтримуючи рух за єдину Україну. Зокрема, з товаришами купував і розвозив продукти та предмети першої необхідності по заблокованих військових частинах півострова, закуповували необхідні ліки та майки з касками, а також брав участь в акціях протесту [2].

Російські силовики якийсь час стежили за Г. Афанасьєвим, навіть дзвонили його матері на роботу і погрожували «організувати проблеми сину», через неї кликали його на «бесіду». 9 травня 2014 р. його затримали на вулиці в Сімферополі, побили, одягли на голову мішок, посадили до автівки, відвезли до відділку ФСБ та звинуватили у підготовці низки терактів. Разом із ним тоді затримали й інших фігурантів цієї справи – Олега Сенцова, Олександра Кольченка та Олексія Чирнія [4].

Вже заарештований Г. Афанасьєв став фігурантом так званої «справи кримських терористів». Окупаційна влада стверджувала, що разом з

О. Сенцовим, О. Кольченком та О. Чирнієм він був причетний до підпалу офісів «Єдиної Росії» та «Російської громади Криму» 14 та 18 квітня 2014 р. [3].

На першому допиті Г. Афанасьєва звинуватили у тому, що він збирався закласти вибухівку біля Вічного вогню в Сімферополі. Коли він став відкидати звинувачення, його побили. Приблизно за таким самим сценарієм Г. Афанасьєв жив наступні десять днів: його возили з ізолятора до ФСБ, допитували, били, везли назад. На десятий день після побиття йому одягли на голову протигаз та пустили всередину якусь речовину і він почав блювати. Згодом до нього в камеру тимчасового утримання знову прийшли кілька людей у формі і наказали підписати свідчення проти О. Сенцова та О. Кольченка. Коли Геннадій відмовився, його били струмом по статевих органах та погрожували зґвалтувати. Зрештою, він не витримав тортур і підписав зізнання в інкримінованих злочинах. Його засудили до 7 років колонії суворого режиму. У липні 2015 р. на судовому засіданні в Ростові-на-Дону Г. Афансьєв відмовився від усіх своїх свідчень, даних раніше проти О. Сенцова й О. Кальченка, оскільки вони були озвучені під тиском і тортурами [2].

Г. Афанасьєв провів у російських катівнях 767 днів. Понад рік він просидів у Лефортівській в'язниці в Москві, звідки був відправлений у в'язницю в м. Сиктивкарі (Республіка Комі).

У 2016 р. Г. Афанасьєв повернувся в Україну в результаті обміну на одеських журналістів О. Гліщінську та В. Діденка, які в Україні були засуджені за сепаратизм. Він звернувся до Європейського суду з прав людини з позовом про тортури, яких він зазнав у російських в'язницях. У 2018 р. Європейський суд з прав людини зобов'язав росію виплатити Г. Афанасьєву грошову компенсацію за нелюдські умови, у яких він перебував під час ув'язнення.

Одразу після визволення МЗС України призначило Г. Афанасьєва спецпредставником з питань звільнення полонених. Він організовував заходи на підтримку бранців Кремля, а також зустрічався з міжнародними лідерами, щоби привернути увагу до теми українських політв'язнів у росії [5]. Згодом громадська діяльність поступово почала відходити для Геннадія на другий план. Він перекваліфікувався на «айтівця», працював в одній із київських

комп'ютерних фірм, намагався «переступити» через свій травматичний досвід. У жовтні 2020 р. у Г. Афанасьєва народилась донечка Квітослава.

У 2016–2018 рр. Г. Афанасьєв був автором проєкту Радіо Свободи «Крим.Реалії» – публікував авторські спогади про перебування в російській в'язниці, з яких у результаті склалася книга «Піднятися після падіння». «Я намагався писати історію життя, де йдеться про людину, яка жила в країні та любила свою країну», – зауважував автор книги [4].

Вже в перший день повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. Геннадій пішов у військкомат й долучився до лав територіальної оборони Києва [3]. Згодом звільнення ЗСУ Київської області від російських військ та відбиття спроби наступу на Київ, він продовжив службу під позивним «Тор» у 130 батальйоні територіальної оборони 241 бригади ЗСУ. Своє рішення воювати у лавах ЗСУ він пояснив бажанням захищати Україну. У березні 2022 р. він казав, що скоро Крим знову стане українським. Україна буде вільною від окупантів і загарбників. Ворогів всіх уб'ємо та переможемо [4; 6].

За майже десять місяців повномасштабної війни росії проти України Г. Афанасьєв воював у Харківській та Донецькій областях. На жаль, 18 грудня 2022 р. в запеклому бою під Білогорівкою, що на Луганщині, його земне життя обірвалося. Прощання з героєм відбулося 21 грудня в Михайлівському Золотоверховому соборі, а поховали його на цвинтарі у м. Вишневому на Київщині [5]. Він загинув, щоб українці змогли ще побачити свій Крим і свої моря. У нього залишилися мати Ольга, дружина Людмила та дворічна донька. 9 січня 2023 р. Указом Президента України № 6 старший солдат Г. Афанасьєв посмертно нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня.

Нині надзвичайно важливо згадувати та гідно вшановувати подвиг українських захисників, які віддали найцінніше у боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України – своє життя. Маємо проводити різні заходи з національно-патріотичного виховання, готувати і поширювати науково-публіцистичні праці, присвячені збройній агресії російської федерації проти України та спрямовані на підвищення рівня знань про видатних осіб українського державотворення, борців за незалежність України, відзначення

подвигів героїв війни, проявлених під час захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України. Ми безмежно вдячні тим, хто тримав небо над нашими містами, даючи нам можливість у цей час вчитися, працювати, розвивати соціальні ініціативи та відстоювали демократію й права людини тут, у тилу. Ми пам’ятаємо та будемо пам’ятати кожного, хто віддав своє життя, захищаючи Україну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєв Г. Піднятися після падіння. Харків: Фоліо, 2019. 348 с.

2. Геннадій Афанасьєв. URL: https://my.ua/persons/gennadii-afanasiev

3. «Вільна Україна та вільний Крим – така була його мотивація». Яким був Геннадій Афанасьєв – кримський активіст, що загинув на війні. URL: https://zaborona.com/yakym-buv-gennadij-afanasyev-krymskyj-aktyvist-shho-zagynuv-na-vijni/

4. Веселова Вікторія. «Вірив, що Крим буде українським»: про експолітв'язня Кремля Геннадія Афанасьєва, який загинув на фронті. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/afanasiev-ekspolitviazan-zagynuv-front/32189151.html

5. Бранець кремля та захисник України. Згадуємо життєвий шлях загиблого Геннадія Афанасьєва. URL: https://telegraf.com.ua/ukr/ukraina/2022-12-21/5726763-branets-kremlya-ta-zakhisnik-ukraini-zgaduemo-zhitteviy-shlyakh-zagiblogo-gennadiya-afanaseva

6. Кримчани на війні: фотограф, експолітв’язень Геннадій Афанасьєв. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/krymchany-na-viyni-hennadiy-afanasiev/31740553.html

Крисаченко Валентин Семенович
доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу військово-патріотичного виховання
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

РУСЬ-УКРАЇНА І МОСКОВІЯ-РОСІЯ: СПАДКОЄМНІСТЬ І БОРНЯ ЗА СПАДЩИНУ

Класична доктрина геополітичного бачення України княжої доби ґрунтовно викладена у «Літописі Руському» (XII ст.) та деяких інших пам'ятках, типологічно споріднених з твором Нестора Літописця. Уже перші його слова засвідчують саме мету окреслити становище нашої предківщини у світі та обґрунтувати її генезу як складової частини всесвітньо-історичного процесу: «Звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала» [1, с. 1] – ось, на думку автора літопису, найголовніші проблеми його твору.

Нестор цілком усвідомлює насамперед історичну спадкоємність «руського племені» з попередниками, з одного боку, та причетність його до найстаріших народів цивілізованого світу – з іншого. Справді, Нестор, утверджуючи право Русі на всесвітню спадщину й на органічність побутування тут християнства, виводить руські племена від коліна Яфетового, куди належать і «варяги, свеї, нормани, готи, англи, римляни, німці, фряги» та інші європейські народи. Щодо власне людності давньої України, то Нестор пише, що слов'ян здавна «було множество», бо сиділи вони по Бугові й по Дніпру аж до моря, і єсть городи їх і до сьогодні. Через те називали їх греки «Велика Скіфія».

Отже, слов'яни-руси, за Нестором, мають дві, на перший погляд, взаємозаперечні іпостасі: з одного боку, це нащадки Яфета, тобто одвічна християнська спільнота, а з другого – «скіфи», тобто варвари-погани. Однак ніякої суперечності тут немає, а лише бажання зафіксувати непорушність прав

держави на власний одвічний геополітичний обшир і водночас заявити про себе як про органічну частину цивілізованого світу. Тому – і «скіфи», і «християни».

А тепер спробуємо реконструювати геополітичні обшири Русі-України такими, якими їх бачив літописець майже тисячу літ тому.

Чи не найлегше визначити кордони з півдня: Чорне море – але вже не Евксинський Понт (як у греків), а «Руське море», і цим сказано все, зокрема – хто на цьому просторі господар. Отже, південна межа Русі в літописі визначена й збігається з аналогічною лінією Геродотової Скіфії та Птолемеєвої Сарматії.

Зі сходу Нестор заселяє слов'янами Десну, Сейм та Сулу; то – сіверяни. А ще літописець зауважує, що «із Русі можна йти по Волзі в Болгари і в Хваліси (Хорези)»; інакше кажучи, Волга – то вже не Русь, і то також має багатовікову тяглість. І в прадавньому, і в недавньому народному руcько-українському епосі Волги немає, а Дон – є.

За Нестором, західні кордони Русі також досить чітко визначені: «слов'янський народ... жив на Дунаї», дуліби – по Бугу і «також поблизу Дунаю». Тиверці ж «сиділи» по «другому», тобто Західному Бугу. Білі хорвати – ще одне староукраїнське плем'я – жили обабіч Карпат. До речі, про Білу Хорватію говорить і імператор Константин Багрянородний, але, що особливо цікаво, згадуючи при цьому ще одну українську етнічну групу – бойків, яка чомусь випала з поля зору Нестора: «Слід знати, що серби походять від нехрещених сербів, яких називають також білими і котрі живуть за Туркією, в землі, яка нині називається Бойки. З ними межує Франкія, а також Велика Хорватія, нехрещена, яка називається також Білою» [2, с. 140]. Тут Туркією іменується пізніша Угорщина, Франкія – Саксонія (включно із землями сучасних Чехії, Моравії та Сілезії). Біла Хорватія локалізувалася за Оравськими Бескидами, тобто північніше сучасної Хорватії.

Таким чином, бойки ранньоруської доби обіймали терени етнічних Бойківщини та Лемківщини, а західний кордон їх сягав Дунаю, Попради та Вісли [3, с. 37–38]. Оскільки вже Нестор зауважує, що на останній «сидять» ляхи (поляки), то цими кордонами можна визначати західний край Руси: Дунай – Карпати (включно із Закарпаттям) – Бескиди – Дунаєць – Попрада – Вісла.

Знову маємо практично повний збіг із значно давнішими геополітичними реаліями.

Набагато аморфнішим виглядає, за «Руським літописом», північний край нашої землі. Втім і його попередники так само губилися в точному визначенні північної межі цього краю. Але Нестор, людина місцева і поінформована, дає досить чіткі координати його тяглості. Треба лише завважити, що в тексті мовиться фактично про два північних кордони Русі – політичний та геополітичний. Якщо врахувати це, з'являється можливість «замкнути» північний «розрив» периметра Русі-України як геополітичної реальності.

І справді, політичний вплив Русі простягається аж до північних рубежів: Новгорода, озера Ільменя, Двіни, Волхова, озера Нево та ін., тобто аж до Прибалтики і Варязького (Балтійського) моря. Але вже із вживанням останнього гідроніма зрозуміла відносна відстороненість Русі від цього краю. В іншому місці Нестор зазначає: «Бо се тільки слов'янський народ на Русі: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани – бо сидять вони по Бугу». А черемиси, уточнює автор, «окремий народ», і «мордва окремий народ», і мурома – також «окремий народ». І продовжує: «А се – інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, зимигола, корсь, нарва, ліб». І мають вони свою мову, і живуть у північних краях.

Це – передісторія самовизначення власне українського народу, оскільки про семантичну реальність з назвою «Україна» можна з певністю вести мову лише від пізніших часів, коли в літописах з'являється назва «Україна» як синонім осердьових (а не окраїнних) теренів України-Русі і спадкоємиці давніх Скіфії, Сарматії, Роксолани та Руси [4].

Римська карта 1508 р. позначає Україну Руссією (Russia), а нинішню Росію – Московією; карта 1529 р. називає Україну Сарматією, а Росію – Московитією (Moscouvi); карта 1532 р. з Базеля Україну іменує Сарматією, а Росію – Московією; на італійській карті 1565 р. Україна позначена як Русь (Russia), а Росія – Московія.

А от на французькій карті 1572 р., зробленій за наказом короля Карла IX, Наддніпрянщина вже названа Україною; так само зроблено й на іншій французькій карті 1582 р., а також на італійських картах 1641 та 1657 рр., на знаменитому глобусі Карнеліуса (1660–70 рр.), на французькій карті Дювеля (1669 р.), уславлених зображеннях нашої землі відомого французького мандрівника Гійома де Боплана (1650 р.), англійській карті Модерна (1700 р.), голландського географа Фредеріка де Вітта (1665–80 рр.), австрійській карті Матея Севтері (1773 р.) та багатьох ін.

Щоб повніше зрозуміти неповторність геополітичного становища України, коротко торкнемось аналогічних даних про її східного сусіда, тобто Росії [5].

Посол Республіки Венеція Амбросій Контаріні, котрий здійснив у 1473–77 рр. подорож до Персії, попутно відвідав Польщу, Україну та Росію. Зокрема, до Москви він прибув 26 вересня 1476 р. і був представлений Великому князю Івану III Васильовичу. В цей час звичним було вживання назви «Московія», причому автори досить чітко усвідомлюють різницю між Руссю і Московією. Як зазначено в назві праці барона Сигізмунда Герберштейна, котрий у 1517–1526 рр. двічі бував у Москві з посольськими (від імператора Максиміліана) справами. Свої враження та спостереження він виклав у трактаті «Нотатки про Московію». Вже в заголовку дипломат зазначає, що в цій книзі «прихильний читач знайде опис країни, як вона нині називається від імені своєї столиці, – Московії (...Moscoviae)...» Ця книга вперше видрукувана ще 1549 р. у Відні. Отже – Московія, а не Русь.

Так само про Московію пишуть: Альберто Кампензе (1523), голландський вчений і богослов, – «Московія» і «московити» (Moscovia et Moscouiti); Йоанн Фабрі, радник та духівник римського короля Фердинанда, у трактаті «Лист про віровизнання московитян, котрі живуть біля Льодовитого океану і про догмати їх, до Фердинанда, ерцгерцога Австрійського, від 18 вересня 1525 року» – «Московія» і «московити» (Moscorum et Moscovitarum); Марко Фоскаріні, посол Венеції в Москві у 1537 р., у праці «Історична повість про Московську імперію» – «Moscovitico», або Московська імперія («Moscovia», «Moscovitico

Imperio»); Паоло Джовия, єпископ міста Комо, у 1523 р. зустрівся у Римі з послом Василія IV Івановича і, за дорученням папи Климента IV, розпитав його про далеку країну, а свої враження виклав у трактаті «Про посольство Василя, Великого князя Московського, до Першосвященика Климента VII» – Московія і Московичі («Moscoviae et Moscovitatum»).

І такі приклади можна продовжувати скільки завгодно. Англійський капітан Річард Генслер (1553–56 рр.) – «Moscovia», дипломат Ганс Шлітте (1554 р.) – «Moscoviae», «Muskowithen»; Себастьян Кабота, венеційський мореплавець (1556 р.) – «Moskovia»; капітан Антоній Дженніпсон (1557–71 рр.) – «Moscoviae», «Moscovite»; Франческо Тієполо, венеційський посол (1560 р.) – «Moscovia», «Moscovitico Imperio»; військовик Алессандро Тваньїні (1560 р.) – «Monarcha di Moscovia»; Філіпп Перністайн, посол римського імператора Рудольфа II (1579 р.) – «Moscovia»; Антоніо Поссевіно, єзуїт та дипломат (1581–82 рр.), посол папи Григорія XIII в Москві, – «Moscovia et Moscoviticis». Італійський співак, придворний польського короля Сигізмунда III Алессандро Чиллі, котрий бував у Московії в 1606–08 рр., – автор «Istoria di Moscovia» (1627 р.).

Між іншим, Карл Маркс, якому аж ніяк не можна відмовити в глибокому знанні європейської історії (згадаймо його характеристику Запорізької Січі як «християнської козацької республіки»), писав про Росію XIII – XVI ст. саме як про «Московію», тоді як для XVIII ст. він уже починає використовувати, власне, термін «Росія», наприклад: «Іван (III. – *В. К.*) звільнив Московію...» І далі: «Здивована Європа, на початку правління Івана ледве знаючи про існування Московії, затиснутої між татарами та литовцями, була ошелешена раптовою з’явою на її східних кордонах величезної імперії, і сам султан Баязид, перед яким тремтіла Європа, вперше почув зарозумілу мову московитів»[6, с. 5-7, 10].

Невідомий автор XVI ст., мабуть, італійський купець, котрий відвідав у 1553 р. Росію, залишив невеликий твір під назвою «Relatione dell’ Imperio Ducato di Moscovia», тобто «Звістки про Московську державу». Тут ми знаходимо характеристику геополітичних обширів тодішньої Росії. Вона

простилається від жертовників Александра Великого, що біля гирла Танаїса (Дону), аж до краю твердої землі. І далі автор пише: «Московія межує на сході зі скіфами, котрі нині звуться татарами; на заході з Брусією (Пруссією. – *В. К.*); (Лівонією...); на південь – з татарами, що живуть біля Меотійського озера, а на схід, біля Борисфена і Танаїса, з Россією (la Rossia) ж і з Литвою».

Автор цілком свідомий різниці між Україною та Московією: «Росій дві, – зауважує він, – одна, простора, лежить у напрямі Герумнського лісу, а інша, на берегах Азіаче (Aziace) (?), прилягає до Польщі та Семиградії...» Прикметно, що, ведучи мову про походження московитів, автор зазначає, що вони походять начебто від лівонців та татар, котрі жили на берегах Волги. Інакше кажучи, як щодо самої країни, так і її людності італійський сучасник певний їх відмінності і осібності, в тому числі щодо України.

Подібну ж картину фіксує і Ганс Кобенц фон Просек, посол (1575 р.) імператора Максиміліана ІІ в Москві. У своєму звіті він зазначає, що «області Великого князя торкаються морів: Північного, Льодовитого, Каспійського й Меотійського – і прорізані багатьма значними ріками: Дніпром, Доном, Волгою, Двіною, Нарвою...» Про Чорне море не йдеться (лише про Азовське), а Дніпро, очевидно, згаданий у його верхній течії, бо ж серед офіційних титулів, котрими поіменовував себе у той рік московський цар, лише один український – «великий князь... чернігівський».

Страсбурзький мандрівник Йоганн Давид Вундерер, котрий здійснив у 1589–90-х рр. подорож до Данії, Московії та Швеції, залишив свої нотатки, котрі видрукувані аж у 1812 р. [7]. Описуючи устрій та завдання московського війська, автор, зокрема, зазначає, що боярські діти відбувають обов'язкову трирічну військову повинність і служать частково при дворі, а частково «по кордонах Лівонському, Шведському, Литовському і Татарському, біля ріки Танаїса...» Таким чином, означено політичні кордони Московії, причому Танаїс (тобто Дон), як і раніше, є її західним кордоном; а вже далі –Україна.

І остання ремарка. В рік остаточного розпаду совєтської імперії навіть московська інтелігенція, зокрема книговидавці, мусили дивитися правді у вічі. І

вони видрукували збірник текстів мандрівників і дипломатів XVI–XVII ст. під дуже промовистою назвою: «Проезжая по Московии» [8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Літопис Руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI+591 с.

2. Константин Багрянородный. Об управлении империей. Москва: Наука, 1989. 496 с.

3. Багринець Василь. Срібер і люди з Карпат. *Літопис Червоної Калини*. 1993. № 10–12. С. 36–39.

4. Шелухин С. Назва України в стародавніх географів. *Хроніка-2000. Наш край.* 1992. Вип. 2. С. 50–63.

5. Аделунг. Обзор сборников, в коих встречаются древние путешествия по России. В 2-х ч. Санкт-Петербург, 1864. Ч. 1. 283 с.; Ч. 2. 168 с.

6. Маркс К. Разоблачение дипломатической истории XVIII века. *Вопросы истории*. 1989. № 4. С. 3–25.

7. Wunderers Johann David. Reisen nach Dannemark, Russland und Schweden 1589 und 1590 jahre. *Frankfurtische Archiv fur altere deusche Literatur und Geschicht.* Frankfurt a. M., 1812. B. 2. S. 163–255.

8. Проезжая по Московии (Россия XVI–XVII веков глазами дипломатов). Москва: Международные отношения, 1991. 368 с.

Кузьменко Андрій Володимирович
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач науково-дослідного відділу
«Меморіальний музей академіка В. Г. Заболотного»
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»
м. Переяслав, Україна

РЕАЛІЗОВАНІ АРХІТЕКТУРНІ ПРОЄКТИ СТУДЕНТІВ В. Г. ЗАБОЛОТНОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1930-Х РР. У ХРЕЩАТОМУ ПАРКУ М. КИЄВА

Приступаючи до освоєння форм неокласицизму, В. Г. Заболотний у 1934–1937 рр. спільно зі своїми студентами з Київського будівельного інституту спроєктував та спорудив у Парку піонерів (колишній Купецький сад, а тепер – Хрещатий парк) [1] технічний, військовий, агробіологічний і парковий павільйони. Зокрема, останній зберігся до сьогодні та вже тривалий час функціонує як молодіжний павільйон «Київська троянда» [2]. Загальне ж проєктування інтер'єрів Палацу піонерів у Києві, який розмістили в будинку колишніх Купецьких зборів, безпосередньо здійснював В. Г. Заболотний у співавторстві з К. О. Фельдманом, запропонувавши багате внутрішнє тематичне оформлення [4, с. 48; 5, с. 23; 6, с. 14].

Серед названих павільйонів особливу увагу привертає прибудований у 1934 р. до будівлі колишніх Купецьких зборів, з боку парку, корпус для розміщення технічних гуртків Палацу піонерів [1]. Нині – це Малий зал Національної філармонії України, що знаходиться по вул. Володимирський узвіз, 2. Характерною ознакою двоповерхового цегляного будинку з класичним декором є вхідна група, виконана у вигляді напівротонди, з балконом на другому поверсі [7, с. 34]. Асиметрична будівля з рустованими стінами, бутовим цоколем та пілястрами вздовж фасаду також вирізняється ще однією

напівротондою зали з боку Дніпра, що багато оздоблена приставними іонічними колонами [1].

У цьому ж стилі, разом з павільйонами, студентами архітектурного факультету В. Г. Беренштейном та В. М. Беляковим під керівництвом В. Г. Заболотного в 1936 р. було спроєктовано і зведено дитячий кінотеатр, який міг одночасно вмістити 308 осіб [5, с. 23; 8, с. 20–21; 9]. Його головний фасад майстерно оздоблений ленінградським художником В. О. Фроловим (1939 р.) у вигляді оригінального панно з мозаїки, на якому зображено казкового павича – Жар-птицю [3]. Вздовж бокових фасадів кінотеатру були зведені легкі дерев'яні прибудови, які гармонійно вписувалися в зелений ландшафт парку. Завдяки вдалому розташуванню на пагорбі будівля добре проглядалася з вул. Кірова (сучасна вул. Михайла Грушевського) [8, с. 21; 10]. 1960 р. у ній було відкрито єдиний в Києві стерео-кінотеатр «Дніпро», який був зачинений на реконструкцію вже наприкінці 1980-х рр. Понад 15 років споруда перебувала у напівзруйнованому стані, а після її реконструкції сюди, в 2005 р., переїхав Київський академічний театр ляльок [11]. Нинішню оригінальну будівлю театру, яка знаходиться на вул. Михайла Грушевського, 1 А, було збудовано за проєктом архітектора В. Л. Юдіна у вигляді казкового замку [12].

Принагідно слід зауважити, що В. Л. Юдін є керівником авторського колективу, який ще в 1990-ті рр., разом з проєктним інститутом «Діпроміcто», розпочав роботу над новим приміщенням Театру на Подолі. У результаті в 2006 р. колективом була розроблена необхідна проєктна документація, що відповідала всім вимогам. Незважаючи на це, проєкт передали архітектору Олегу Дроздову, який і спроєктував відому нині будівлю [13; 14].

У цілому ж комплекс павільйонів у Парку піонерів наглядно продемонстрував ефективність інноваційних підходів, впроваджених В. Г. Заболотним у навчальний процес. Їх суть полягала у тому, що студенти, окрім засвоєння теорії, також активно долучались до проєктно-будівельної практики [15; 16, с. 4]. Результатом цього стали гідні архітектурні рішення, які втілили здобутки класицизму, й особливо в частині застосування ордерної традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Купецьке зібрання, 1882 (Національна філармонія України). Володимирський узвіз, 2 / Сергій Білокінь, Михайло Кальницький, Лариса Панчишин. *Звід пам'яток історії та культури.* Київ. URL: http://pamyatky.kiev.ua/streets/volodimirskiy-uzviz/kupetske-zibrannya-1882-natsionalna-filarmoniya-ukrayini (дата звернення: 02.04.2023).

2. Архітектор Володимир Заболотний (1898–1962). 2014. URL: http://lib.znaimo.com.ua/docs/329/index-18481.html?page=3 (дата звернення: 14.12.2021).

3. Хрещатий парк. Пл. Європейська / Юрій Нельгівський, Тетяна Трегубова. *Звід пам'яток історії та культури.* Київ URL: http://pamyatky.kiev.ua/streets/yevropeyska-pl/hreshchatiy-park (дата звернення: 24.04.2023).

4. В Спілці радянських архітекторів України. *Архітектура Радянської України*. 1938. № 10–11. С. 48.

5. Штейнберг Я. А., Грабовський С. Я. Архітектура Радянської України. *Вісник АА УРСР.* 1947. № 4. С. 5–29.

6. Некрасов В., Гасовський П. В. Г. Заболотний. Київ: Мистецтво, 1947. 40 с.

7. Перелік виявлених об'єктів культурної спадщини, які пропонуються до занесення до переліків щойновиявлених пам'яток архітектури, історії, науки і техніки (договір № 2-СП/2009) : заключн. наук. звіт : НДІПД ; наук. кер. Пламеницька О. А. Київ, 2015. 151 с.

8. Грачова Л. М. Архітектор В. Г. Заболотний. Київ: Будівельник, 1967. 44 с.

9. Недействующие кинотеатры Киева советской эпохи. Часть 2. 2012-11-09. Київ. URL: http://interesniy-kiev.livejournal.com/3971292.html (дата звернення: 02.11.2021).

10. Хрещатий парк у Києві. Kievtown.net. URL: http://www.kievtown.net/ukr/sights/kreschatiy_park.html (дата звернення: 08.05.2023).

11. Хрещатий парк / [Вікі Енциклопедія Києва]. 23 січня 2010. URL: http://wek.kiev.ua/uk/Хрещатий_парк (дата звернення: 07.02.2023).

12. Столица Украины город-герой Киев. GEON. 07 мар. 2014. URL: http://geon-club.com.ua/forum/viewtopic.php?f=92&t=3886&p=109057 (дата звернення: 21.03.2023).

13. Teatr na Podoli. Новые контрасты культурного наследия. *Дом и интерьер.* 2018. №4 (181). С. 49–54.

14. Архитектор театра на Подоле заявил, что историчность Андреевского спуска – это миф. *ВЕСТИ.* 08 декабря 2016. URL: http://vesti-ukr.com/kiev/214329-arkhitektor-teatra-na-podole-zajavil-chto-ictorichnoct-andreevckoho-cpucka-eto-mif (дата звернення: 24.04.2023).

15. Заболотный В. И. Сочетать теорию с практикой. *Советская Украина.* 1941. 13 июня. С. 2.

16. Архітектор В. Г. Заболотний: Біобібліографічний портрет (1898–1962) : біобібліогр. покажч. / Г. А. Войцехівська (відп. ред.) [та ін.] ; ДН АББ Держбуду України. Київ: Укрархбудінформ, 1998. 46 с.

Купрійчук Василь Михайлович
доктор наук з державного управління, професор,
провідний науковий співробітник відділу екранної культури
та інформаціоналізму Інституту культурології НАМУ
м. Київ, Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА ОЗНАКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Національна ідентичність є однією із колективних ідентичностей, яка не може бути вродженою, тобто притаманною індивіду. Вона може формуватися, змінюватися та зникати під впливом різноманітних політичних, економічних і соціокультурних чинників. Особливо це стосується епохи глобалізації. Входження держав до складу наднаціональних утворень супроводжується поступовою зміною структури та ієрархії колективних ідентичностей, корекцією ціннісних і світоглядних установок людей, зміною знакових і смислових систем, зрушеннями на осі координат «свій – чужий – співвітчизник – брат» тощо [1 с.33].

Найголовнішими рисами національної ідентичності, за Е. Д. Смітом, є: історична територія, або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова, громадська культура; єдині юридичні права та обов'язки для всіх членів; спільна економіка з можливістю пересуватись у межах національної території [2 с. 23].

Національна культурна спадщина України – це надбання усього Українського народу – громадян України різних національностей, тому, з одного боку, вона (спадщина) відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні національної ідентичності Українського народу та розбудові української громадянської (політичної) нації, а, з іншого боку, оскільки основу матеріальної і духовної культурної спадщини Українського народу складає спадщина саме етнічних українців, вона визначальним чином впливає також на формування етнічної ідентичності українців.

Культурна спадщина – це те багатство, яке збагачує кожного, хто вміє ним користуватись. І в першу чергу збагачує духовно. Та між цінністю спадщини та її суспільним усвідомленням й ефективним використанням існує провалля. Проблема в тому, що ні система навчання й виховання з її суспільними інституціями, ані наявна інфраструктура культури не забезпечують належного формування гідних великої культурної спадщини спадкоємців – вільних і відповідальних громадян [3].

Навіть жителі великих культурних центрів втрачають почуття відповідальності за ту культурну спадщину, серед якої вони проживають, більше того, спадщина стає їм чужою, вони щораз менше розуміють мову культури і мистецтва, втрачають культурну ідентичність. Людина стає позакультурною істотою, сприймає масову рекламно-пропагандистську квазікультуру як цінність, легко піддається стереотипам поведінки, нав'язуваним масовою культурою, рекламою й пропагандою, стає рабом ілюзій та споживацьких бажань, піддається масовим маніпуляціям свідомістю [4].

У сучасних умовах особливого значення набуває культурна ідентичність особистості, що, з одного боку, єднає особистості в суспільство на основі спільних культурних цінностей і виховує громадянську відповідальність, сприяє формуванню інституцій громадянського суспільства, які відстоюють права і свободи громадян, а з іншого – формують критичне мислення і емансипацію особистості від влади і держави.

Культурна ідентичність є вартістю не матеріальною, а духовною, однак є зматеріалізованою в культурній спадщині, у всьому культурному ландшафті Європи. Ми ж усі становимо частину цього ландшафту, не усвідомлюючи його вартості й факту, що це наша спільна культурна спадщина. Культурна спадщина формує і локальну ідентичність – від села, містечка й міста до цілого регіону, зберігає різноманіття як цінність і відрізняє нас від інших, викликаючи зацікавлення інших нами [5].

В умовах розбудови української держави, її активної інтеграції до європейського та світового співтовариства значно посилився інтерес до

історичного минулого, виявлення та дослідження невідомих сторінок вітчизняного буття.

Відношення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність, є одним із важливих показників культури. Збережена та належним чином репрезентована культурна спадщина – джерело зростання і духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті та української ідентичності.

Прагнення України зайняти належне місце в сучасному європейському культурному процесі, завдання мати власне обличчя в контексті розвитку європейської і світової цивілізації неможливе без усвідомлення свого історичного коріння шляхом вивчення і популяризації історичного минулого, пам'яток культурної спадщини, їх органічного включення в суспільне життя.

Пам'яткам історії і культури належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу, яка є потужним чинником встановлення зв'язку минулого із сьогоденням, каталізатором збереження і збагачення патріотичних цінностей, важливою складовою формування ідентичності нації.

Упродовж останніх років значно актуалізувалося вивчення історико-культурної спадщини українського народу в зв'язку з прагненням скласти об'єктивну картину історичного минулого народу, подій, що мали місце на українських теренах, бажанням розглядати свою державу і її надбання у контексті європейського виміру.

Культурна спадщина є найпотужнішою складовою формування української ідентичності, допомагає українцям усвідомити себе єдиною нацією, поруч із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі є чинником національної консолідації. У цьому контексті особливу роль покликані відіграти пам'ятки сакрального мистецтва [1].

Ставлення до пам'яток історії і культури є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Цілеспрямована діяльність державних органів охорони пам'яток для передачі культурних цінностей майбутнім поколінням, їх ефективного використання в суспільному житті сприяє

формуванню культурологічних знань, уособлює її самобутність і має соціально значиму функцію підтримки стабільності і сталого суспільного розвитку.

Охорона культурної спадщини сьогодні визначається як пріоритетний напрям зовнішньої і внутрішньої культурної політики держави, де серйозна увага приділяється питанню багатостороннього культурного співробітництва та членству в міжнародних організаціях.

Проголошення незалежності України відкрило новий етап в історії охорони та збереження історико-культурної спадщини. В першу чергу зміни державної політики в даній сфері культури стосувалися світоглядних засад щодо критеріїв визначення об'єктів, які визначаються як пам'ятки культури та вносяться до охоронних реєстрів. Почалися процеси деідеологізації та декомунізації пам'яткоохоронної галузі.

Особливо актуального значення набула праця з виявлення, збереження та упорядкування пам'ятних місць, пов'язаних з історією визвольних змагань українського народу, увічненням пам'яті жертв трагічних голодоморів 20-х – 30-х – 40-х років, кривавих сталінських репресій та тоталітарного радянського режиму. Велика увага приділена історії української церкви та культурного життя. Під охорону держави взяті пам'ятні місця, будинки і споруди, що відображають створення та діяльність Української центральної ради, Генерального секретаріату, уряду УНР та Директорії, Української держави доби Гетьманату П.Скоропадського [1].

У пам'ятках історії та культури увічнені імена М.Грушевського, С.Петлюри, В.Вінниченка, Є.Коновальця, А.Мельника, О.Шульгина, І.Огієнка, С.Бандери, О.Ольжича, О.Теліги та багатьох інших діячів, хто змагався за українську державність та ідентичність. Упорядковуються могили вояків Армії УНР та Українських Січових Стрільців, бійців Української повстанської армії, розшукуються та вносяться до державних реєстрів місця їх формування, розташування штабів, таборів та бойових дій [6].

Отже, базуючись на демократичних нормах світового співтовариства, Україна докладає зусиль до виявлення та упорядкування на її території місць

поховань іноземних воїнів, в тому числі жертв Першої та Другої світових війн, які відвойовували українську ідентичність.

Збереження культурної спадщини як одного з головних чинників формування української національної ідентичності, невід'ємної складової всесвітнього культурного доробку людства є обов'язком держави та громадськості, відповідальністю перед прийдешніми поколіннями.

Тяглість історичного розвитку України в загальноєвропейському контексті може забезпечити лише збереження історичної пам'яті поколінь. Саме культурна спадщина народу є тим минулим, без якого немає майбутнього.

З метою відновлення повноцінного контролю держави над процесами в сфері охорони та збереження культурної спадщини як потужної складової у формуванні української ідентичності необхідно вжити відповідних заходів, а саме:

- утворення єдиної ефективної системи взаємодії державних та наукових установ, громадських організацій, значне збільшення фінансування, розробка науково обґрунтованих програм, практичних заходів, створення системи спеціалізованої підготовки висококваліфікованих кадрів пам'яткоохоронної сфери;

- в умовах децентралізації на рівні рішень уряду (або внести зміни до законодавства) забезпечити створення при органах місцевого самоврядування єдиної системи центрів дослідження і обліку об'єктів культурної спадщини при відповідних місцевих органах охорони культурної спадщини на рівні областей та великих міст (визначити окремо), в яких зосереджено значну кількість об'єктів культурної спадщини;

- здійснити інвентаризацію усіх зобов'язань України щодо рекомендацій ЮНЕСКО по збереженню об'єктів, включених у Список всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО, і домогтися їх виконання в безумовному порядку;

- розробити концепцію Загальнодержавної програми охорони культурної спадщини, яка повинна мати системний характер і відображувати усі складові охорони культурної спадщини України – тобто завдання з їх виявлення,

наукового обстеження та вивчення, класифікації, державної реєстрації, робіт з консервації та реставрації, музеєфікації, заходів з належного утримання та використання пам’яток;

- запровадити паспортизацію та грошову оцінки нерухомих пам’яток культури, залучення недержавних коштів на виконання реставраційно-ремонтних робіт і утримання пам’яток, комплексного їх збереження;

- видання томів «Зводу пам’яток історії та культури України» як важливого фактора виявлення, наукового дослідження, збереження, введення в широкий інформаційний обіг та використання об'єктів культурної спадщини;

- запровадити Державну програму щодо заходів зі збереження старовинних дерев’яних церков України;

- забезпечити міжнародний моніторинг стану збереження об'єктів культурної спадщини в анексованому російською федерацією Криму і Севастополі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія / В.П.Трощинський, В.А.Скуратівський, Н.П.Ярош та ін.; за заг. ред. В.П.Трощинського. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.

2. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.

3. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 03.08.2017 № 1805-14. Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1805

4. Денисенко Г., Денисенко О. Культурна спадщина України у формуванні історичної пам’яті народу. URL: http://history.org.ua/JournALL/

5. Пам’яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / упоряд.: Л. В. Прибєга (кер. проекту) [та ін.]. Київ, 2009. С. 220–299.

6. Ліньова Є.А. Стан та перспективи розвитку охорони культурної спадщини України. *Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам’яткоохоронне законодавство України*. Київ, 2002. С. 12–13.

Курило Людмила Федорівна
кандидат педагогічних наук, доцент, доктор філософії,
лауреат Почесної відзнаки НАПН України «К. Д. Ушинський»,
провідний науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ТВОРЧЕ ВИКОРИСТАННЯ К. УШИНСЬКИМ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ЯК ВАЖЛИВОГО ЗАСОБУ УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Важливою складовою вітчизняної та європейської культурно-історичної спадщини є потужні наукові здобутки видатного українського педагога Костянтина Дмитровича Ушинського, життя і професійна діяльність якого випали на імперську добу (XIX – початок XX століття).

Багатобарвна педагогічна спадщина К. Ушинського представлена як новаторськими монографічними дослідженнями на кшталт монографії «Людина як предмет виховання», так і оригінальними підручниками для дітей, такими, як, наприклад, «Дитячий світ» (1861), «Рідне слово» (1864), які витримали понад 150 видань [1, с. 3]. Слід зазначити, що науковий доробок Костянтина Дмитровича охоплює всі вузлові питання педагогіки, зокрема форм та методів навчання і виховання. В основу своєї педагогічної концепції К. Ушинський поклав ідею народності, яка передбачала виховання національно свідомої особистості, патріота й громадянина в національній за змістом та формою демократичній системі освіти.

На переконання К. Ушинського, народним можна вважати лише те виховання, яке допомагає розвивати національну самосвідомість, громадянські почуття, зберегти й примножувати здобутки національної культури. Під час подорожі Західною Європою і знайомства з системами навчання різних країн Костянтин Дмитрович звернув увагу на те, що при наявності спільних рис кожна з національних освітніх систем Європи має свою мету та особливі засоби

її досягнення. Він висловив слушну думку про те, що відповідність виховних систем національному характеру та устремлінням народу значною мірою залежить від можливості громадськості впливати на школу та шкільну політику держави.

На думку видатного педагога, основним напрямком втілення ідеї народності в освіті варто вважати навчання рідною мовою. Рідну мову К. Ушинський назвав найкращим педагогом, чудовим вихователем. У статті «Рідне слово» вчений емоційно і разом з тим переконливо обґрунтував педагогічне, історичне та культурне значення рідної мови в суспільному житті. «Мова, – підкреслював К. Ушинський, – найважливіший, найбагатший зв'язок, що з'єднує віджилі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле» [2, с. 123]. Він вважав, що рідна мова є цвітом усього духовного життя народу, а тому, «поки живе мова народна в устах народу, до того часу живий і народ» [2, с. 123].

К. Ушинський вказував й на те, що мова – це не лише слова, важливий засіб комунікації, а й відображення історії, культури, природи, господарської діяльності й характеру народу. Саме тому, щоб зрозуміти народ, необхідно вивчити його мову. «Коли зникне народна мова, народу немає більше», – застерігав педагог і назвав найбільшим насильством зазіхання на мову народу. У праці «Педагогічна подорож по Швейцарії» К. Ушинський стверджував, що мало користі дає дитині та школа, де все їй чуже й незрозуміле, із якої вона намагається якнайшвидше втекти додому. Така школа, на думку К. Ушинського, позбавлена перспектив, оскільки не сприяє розвиткові дитини на природному для неї ґрунті.

У науковому сенсі значну пізнавальну цінність складає розроблена К. Ушинським педагогічна система. Вона є одним з повчальних зразків творчого використання вченим традицій народної педагогіки. Слід підкреслити, що народний елемент є органічною частиною педагогічної спадщини, яскравим втіленням принципів народної педагогіки. К. Ушинський вважав фольклор. Адже саме фольклор найповніше відбиває етнічну своєрідність кожного народу, зумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя,

географічними особливостями країни. У фольклорі живе народне слово, значення якого у формуванні людини так високо піднесене педагогом, виступає в найдовершенішому вигляді.

Слід сказати про те, що славнозвісний підручник К. Ушинського для початкової школи «Рідне слово» побудований переважно на фольклорній основі. Нагадаємо в цьому зв'язку, що фольклор містять важливі елементи цивілізаційної культури. Разом з тим фольклорний матеріал відповідає одній із принципово важливих вимог К. Ушинського щодо якості дидактичного матеріалу – небуденність форми. Величезна популярність його підручника серед викладачів, дітей, їхніх батьків пояснюється насамперед творчим використанням у ньому національних традицій народної педагогіки. Проведені фахівцями дослідження показали, що у підручнику в кількісному співвідношенні до загального матеріалу у першій частині книги вміщено понад 75, а у другій – 50% фольклорних творів. За підрахунками дослідників, К. Ушинський ввів до «Рідного слова» 366 прислів'їв і приказок, 62 загадки, 51 байку і жарт, 32 народні казки, 22 народні пісні, 7 скоромовок, низку оповідань та віршів. До цього часу незмінним успіхом у дітей користуються перероблені автором і вміщені до підручника такі казки, як «Ріпка», «Золоте яблучко», «Колобок», «Козенята і вовк», «Сивка-бурка» та ін. [3, с. 159]. Слід сказати і про те, що К. Ушинський включив до своїх навчальних посібників з українознавства чимало етнографічно-побутових описів українського життя, його свят: обжинки в кінці літа, ходіння з вертепом узимку та ін.

Отже, творче системне послідовне науково коректне використання К. Ушинським у своїй педагогічній та суспільно-громадській діяльності вітчизняних етнокультурних традицій варто розглядати як важливий чинник утвердження української та європейської ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Терлецький В. В. Сіверянське коло К. Д. Ушинського. Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія - 1» ТОВ, 2010. 114 с.

2. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. В 2-х т. Пер. з рос. /за ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) та інших. Київ: Радянська школа, 1983. Т.1. Теоретичні проблеми педагогіки. 468 с.

3. Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського. Київ: Вища школа, 1974. 339 с.

Лозко Галина Сергіївна
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

УКРАЇНСЬКИЙ ІДЕАЛ ДУХОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ОРДЕНІ БОГА СОНЦЯ

(період від німецько-радянської до російсько-української воєн)

Джерелами цього дослідження послугували листи професора В. Шаяна (1908–1974), архівні документи, неопубліковані досі, що стосуються історії Ордену Бога Сонця, його ідеологічних, містичних і організаційних засад, а також наукові й публіцистичні праці очільника ордену. Значну частину цих документів, які нині в час російсько-української війни є актуальними, оприлюднюємо вперше [1]. Ці та інші матеріали було досліджено авторкою у Канадському Державному Архіві при Парламентській бібліотеці (м. Оттава) [2], а також записано зі спогадів сучасників В.Шаяна, які були безпосередньо з ним знайомі.

1. Орден Бога Сонця, як релігійно-політична організація, заснований 5 листопада 1943 р. викладачем Львівського університету Володимиром Шаяном. Такий орден створено *вперше в історії* на ґрунті етнічної релігії предків українського народу (а не на основі світової релігії): «Орден Бога Сонця як форма існування Нового Людства був у своєму ембріоні сотворений на ґрунті Української Нації. Це є та форма існування нації і людства, що йде на зміну Старому Світові» [3, т. ІІ, с. 31]. Стратегічна програма ордену спрямовувалась на відродження автохтонної етнорелігії українців та включала боротьбу з німецькими і радянськими окупантами за звільнення України. Першими лицарями були студенти професора, що склали присягу у Львові і, ймовірно, пізніше створили Групу імені Перуна в УПА [4, с. 350]. Саме цій першій фаланзі ордену професор викладав учення про Перуна [3, т. І, с.199–233]. У

1944 р. очільник цієї, на той час нелегальної, організації був змушений емігрувати спочатку в Авґсбург, а далі в Лондон. В еміграції В.Шаян створив другу групу лицарів ордену, які продовжили духовну боротьбу. Вони видавали журнали: «Орден», «Світання», «Нова епоха», «Нові скрижалі», «Українське відродження» та ін. Після закінчення Другої світової війни на початку 50-х рр. орден провів міжнародну акцію звинувачення Й.Сталіна за *геноцид українського народу*, яка тривала близько двох років: матеріали обвинувачення були перекладені багатьма мовами та розіслані в різні країни світу й міжнародні організації, в т.ч. в ООН [5]. В.Шаян довгий час працював директором Української бібліотеки імені Тараса Шевченка у Лондоні, що давало йому змогу продовжувати громадську, наукову, літературну й видавничу роботу, організовувати політичні акції на захист українських дисидентів та ін.

2. З діяльності ордену постав новий напрям філософської думки, яку авторка цих рядків у передмові до двотомника праць професора В.Шаяна назвала *етнофілософією.* Основним засадничим принципом етнофілософії є те, що її творять самі представники етносу (нації), без впливу іноетнічних авторів, чужих стереотипів мислення, інтернаціональних світоглядних систем чи втручання імперських ідеологій [3, с. 4]. Найважливішим складником української етнофілософії є осмислення світоглядних і моральних основ культури саме дохристиянської Русі та постхристиянської України, оскільки лише вони можуть претендувати на роль етнічної філософської думки, будучи *автохтонними*. При цьому варто зазначити, що етнофілософська думка може існувати паралельно зі світовими філософськими тенденціями, а найчастіше – незважаючи на них. Етнофілософія не може розвиватися під впливом ідеологічних і термінологічних глобальних чи імперських детермінант. Вона виникає лише в *національних* осередках, формує власні ідеали й аксіологію, виробляє свої концептуально-засадничі принципи, створює своєрідний етнофілософський тезаурус і категоріально-понятійний апарат, що визначають її об’єкт і предмет. Власна етнофілософська думка українців зароджувалася в період дохристиянської Русі. Вона вже містила всі традиційні етнічні елементи:

світогляд, ідеї, традиції, релігію, аксіологію, етику, естетику, народну логіку та ін. Саме цю автохтонну духовну традицію, віроломно перервану й заборонену в 988 р., продовжив орден.

3. Провідником ордену була сформульована концепція «Духа нації». В. Шаян окреслив націю як «усвідомлену спільноту крові і долі» (опублікований авторкою автограф) [6, с. 28]. Психолог К. Г. Юнг дійшов висновку про існування позачасового *синхронного зв'язку* (когеренції – зчеплення) між фізичними подіями і ментальними станами. Це наукове відкриття може слугувати логічним поясненням того феномену, про який писав Д. Донцов: «на Великій Україні майже ніхто не думав, що герої, які впали під Крутами, положили головами властиво в боротьбі з Петром І і Катериною ІІ...» [7]. Справді, такі історичні події, як Помаранчева революція 2004-го чи Революція Гідності 2014 років, кровопролитна російсько-українська війна, що триває досі, довели слушність концепцій Донцова і Шаяна про Дух нації як категорію *метафізичну*, яка охоплює й проймає собою все етнічно споріднене суспільство й може проявлятись як *феномен* за часів найбільших національних випробувань, історичних потрясінь, сильних колективних переживань. Для лицарів ордену рід, плем'я, народність, нація – це завжди кровноспоріднені спільноти. Сьогочасна ж етнологічна термінологія вже деформована глобальним тиском, має маніпулятивний характер, за яким змінено класичний зміст терміна «нація» (первісно з лат. *natio* – рід, порода).

4. В. Шаян писав: «Знищити віру – це значить підрізати коріння сили нації» [3, т. І, с. 304]; «Що ж сказати про мудрість народу, про його космогонію, міфологію, теологію, етику і т. д.? Не зачалася українська культура в 988 р., але пропала. Зачалася культура чужа» [3, т. І, с. 289]. Вважаю це застереження філософа надто серйозним, щоб не звертати на нього увагу. Вочевидь, будь-які національні змагання будуть приречені на поразку, якщо вони ігноруватимуть такий релігійний чинник, як рідна віра. Та мислитель знаходить слова, щоб підбадьорити націю й спонукати до відновлення втраченого духового зв'язку: «Нічого дивного, що попали ми в неволю, забувши наш великий Заповіт. Але й нічого, щоб упадати в розпач. Це був дорогий і жахливий досвід. Може, саме

сьогодні світ потребує саме такої ясної ідеології. Разом з обновленою вірою наших прапредків ми знайдемо і цю світотворчу силу в нашій душі, щоб зло і неволю перебороти в його світовій боротьбі» [3, т. І, с.183].

Яким шляхом іти? Філософ розв'язав для себе цю проблему логічно і відважно: для відновлення *духовної ідентичності рідного народу* треба шукати витокової етнічної сутності через предківську мудрість і очищення всього, збереженого традицією, історичного, літературного, фольклорно-етнографічного надбання від пізніших глобальних нашарувань.

5. Ідеал ордену. В. Шаян аналізував національне буття як позачасовий державно-політичний складник *національного ідеалу*, виявляючи його релігійну сутність (священну основу). Якщо у Д. Донцова згадка про старих Богів має лише метафоричне значення, як продовження ніцшеанського: «воскресають лише там, де є могили і *де шанується старих Богів*...» (курсив мій. – Г.Л.) [7], то В. Шаян поняття «старих Богів» уже наповнює конкретним богословським змістом, у значенні вірності рідній традиційній етнорелігії. Це те нове, що *проголошено вперше* в історії української етнофілософської думки. Він ставить питання: чи варто шукати колись занедбану рідну духову традицію, чи разом з поверженим Перуном утопити й *Духа нації* у світовій космополітичній грі, нав'язаній політичною волею ззовні? Останній Київський князь-рідновір Святослав Хоробрий не зрадив віру предків, а намагався заслонити Русь від агресивного впливу Візантії. Повагу до «язичницьких філософів» плекав і Григорій Сковорода, а в кінці життя написав свій вирок «потопу Зміїному» (тобто Біблії). Великий Кобзар засудив віру у «візантійського Саваофа», який «одурить», і вірив у свого істинного Бога, якого уявляв не за Біблією, а за народним світорозумінням. Тоді В.Шаян проголошує свій *категоричний імператив*: для пробудження Духа нації необхідне відродження рідної духовної традиції: «Ми реабілітуємо віру наших прапредків перед історією і наукою» [3, т. І, с.147]. Ідентичність нації не може бути збережена без відновлення трьох її метафізичних складників: *рідної землі, рідної мови і рідної віри.* Рідна земля – ґрунт, матеріальна основа, на якій виростає нація, рідна мова – її жива душа, рідна віра – її національний дух. Такий ідеал, що його плекав Орден Бога

Сонця, було передано третій, молодшій, групі ордену через посвячену лицарку Ларису Мурович (1915 – 2002), яка заснувала Інститут імені Володимира Шаяна (у Канаді), відновила журнал «Світання», була організаторкою видання його вибраних праць і змогла передати ці ідеали четвертому поколінню українців уже в незалежній Україні.

Висновок В.Шаяна: «*Відродження нації не може бути завершене без відродження її власної віри* як виразу її відчування Бога, як вияву всесвітньої місії української нації, – стати Націю-Лицарем, нацією-творцем нової доби в історії людства» [3, т. І, с. 292]. У 2023 р. напередодні 80-річчя Ордену Бога Сонця звертаю увагу державних діячів на ідею збереження духовної ідентичності Русі-України. Дух нації як дух колективної ідентичності українців несе в собі високу метафізичну ідею і становить національну цінність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лозко Г.Орден Бога Сонця: історія та метафізика. Монографія. Тернопіль: Мандрівець, 2018. 324 с.
2. Архів професора В. Шаяна. *Канадський Державний Архів при Парламентській Бібліотеці Канади, м. Оттава*. Фонд № MG 31 H 100.
3. Шаян В. Віра предків наших. У 2-х томах. Київ, 2018–2019. 800 с.
4. Літопис УПА. Ідея і чин. Торонто, 1995. Т.24.
5. Wijtenko B. I accuse Stalin. London: The Order, 1952.
6. Лозко Г. Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс. Монографія. Харків: Див, 2006. 464 с.
7. Донцов Д. До старих Богів! *Літературно-Науковий Вістник.* 1922. Ч.3. С. 259.URL: http://dontsov.blogspot.com/2008/05/blog-post_8302.html

Маргулов Артур Худович
доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин
та соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
м. Дніпро, Україна

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ СУБКУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Дослідження субкультури населення українського Приазов'я у контексті тих загальноукраїнських процесів, які відбуваються в умовах збройної російської агресії, є надзвичайно актуальним, оскільки цілий етнічно самобутній соціокультурний пласт нашої держави опинився під загрозою винищення. Об'єктивна оцінка масштабу цього соціального процесу відбудеться значно пізніше, однак сьогодні науковці можуть відстежити певні закономірності та визначити найбільші загрози, які можуть змінити усю історичну ретроспективу регіону українського Приазов'я.

Субкультура українського Приазов'я складається з окремих етнічних культур, що відповідають не лише соціальним чи демографічним групам, а й етнонаціональним утворенням – в зазначеному регіоні до війни проживало 104 національності та етноси. Це своєрідний і специфічний спосіб кроскультурної взаємодії, де разом з основною класичною тенденцією розвитку української нації існували локальні етнонаціональні утворення, які як за формою, так і за змістом відрізнялися від провідної культурної традиції, хоча водночас й були генетично пов'язані з нею. Тривалий час такі культурні гібриди репрезентували не лише власні суб'єктивні культурні прихильності до певних соціальних груп та етнічних спільнот, але й завдяки народженню та проживанню на певній території – Приазов'ї – вибирали належність до певної національної чи етнічної спільності, використання тієї чи іншої мови, дотримання певних традицій, звичаїв, норм поведінки тощо.

Враховуючи перелічені фактори, що визначають субкультуру регіону, не можна не торкнутися проблеми й глобалізаційних впливів на етнічну самоідентифікацію. [1, с. 226]. Нині відбуваються радикальні зміни в усіх, без винятку, сферах життя українського суспільства, що обумовлює інтенсифікацію кроскультурних взаємодій у малих та великих соціальних групах різних етнічних спільнот, що стимулює модернізацію субкультур, які існували до війни в регіоні Приазов'я.

Завдяки новим видам комунікації, таким як телебачення, мобільний зв'язок і мережа Інтернет, глобалізаційні процеси торкнулися всіх сфер людського життя, в тому числі культури, створивши глобалізаційну культуру, яка не могла не вплинути на етнокультуру, а значить і на існування сучасних субкультур. Наприклад, греки, які мешкали компактно в м. Маріуполі до початку російської збройної агресії, змогли зберегти свою самобутність (субкультуру), але вона «діяла» локально – лише на території їхнього компактного проживання. За його межами набував чинності «дух нашого часу», який змушував представників грецької етнічної спільноти виконувати загальноприйняті в регіоні «правила гри», піддаватися потужному впливу домінуючої тут культури. Якщо взяти саму грецьку діаспору, то тут мова та національна культура її представників значно відрізняється від сучасної мови та культури їхньої історичної батьківщини. Незважаючи на це, грекам вдалося зберегти і культуру і традиції свого народу.

Звичайно, щоб зрозуміти себе, визначити свою субкультуру, потрібно знайти своє коріння. Відомий американський антрополог К. Гірц для вивчення процесів етнічної самоідентифікації пропонує користуватися двома абстракціями: «традиційним форматом способу життя» і «духом нашого часу». Перша – позначає пошук коренів групової ідентичності у звичаях, традиціях, мові, соціальних інститутах. Друга – звертає увагу на загальні контури історії нашого часу, зокрема, на те, що вважаємо загальним напрямом та питомим змістом історії етносу [2, с. 281–282]. Наприклад, життя такої етнічної групи, як німці Приазов'я, котрим було значно важче зберегти і мову, і самобутність, ніж грекам, однак вони напрацювали формат штучного пошуку «своїх» в соціальних мережах, що дозволило зберегти етнічні зв'язки, однак не перешкодило процесам

«розмивання» мови та не запобігло втраті «національної культури», особливо серед молоді, яка виявилась найбільш вразливою до асиміляції і тяжіла до «запозиченої» західної культури. Війна остаточно зруйнувала ці нестійкі соціальні зв'язки.

Абстракцію «вроджений спосіб життя» американський антрополог Е. Сміт називає «есенціалізмом», а абстракцію «духу нашого часу» – «епохалізмом». Він вважає, що сьогодні немає жодної країни, в якій не були б присутні обидві ці абстракції [3, с. 8], адже не тільки війни та катастрофи впливають на стирання національної культурної самобутності, а й міграційні процеси, котрі торкнулися всього світу. Звісно, між цими абстракціями можна вбачати певні протистояння: з одного боку – це «етнічна модель нації» (есенціалізм), у якій чільне місце займають примордіальні елементи (етнічність, мова, релігія, звичаї, традиції тощо). З іншого боку – «громадянська модель нації» (Е. Сміт), стандартна для усіх без винятку громадян держави. Існування кожної з моделей окремо в рамках однієї держави просто неможливе. Щоправда, роль визначальних складових цього співвідношення не однакова. Вона залежить від соціального середовища та домінуючих в ньому стилів міжетнічної взаємодії, інтенсивності впливу кроскультурних зв'язків тощо.

У кризових ситуаціях люди повертаються до колективної ідентичності, за допомогою якої повертають почуття безпеки та поштовх до напрацювання механізмів адаптації до нових умов життя. Духовна дезорієнтація, яка відбувається під час окупації на тимчасово захоплених російськими загарбниками територіях, сприяє формуванню у місцевих етнічних спільнот апартеїдного мислення, в рамках якого починають формуватися ірраціональні страхи перед «іншими» – окупантами. Під час збройних конфліктів «інші» (носії культури країни-агресорки) здаються загрозою порушення «status quo» національної свідомості та самоідентифікації, тому українці апелюють до нації, щоб зробити державу гарантом їх традиційних прав володіння власною культурою. Однак представникам локальних етнічних спільнот в такій ситуації значно складніше зберегти соціокультурну ідентичність, це спонукає їх до

посилення міжкультурної взаємодії, що є характерною ознакою для суспільства, яке переживає кризову ситуацію [4, с. 330].

В одних випадках кризова ситуація – це джерело загострення етнокультурних протиріч, а в інших – прояв однієї з об'єктивних закономірностей зближення етнічних культур, створення прецедентів кроскультурної взаємодії, що зараз й відбувається в українському суспільстві. До початку російсько-української війни у Приазов'ї сформувався особливий тип міжкультурної взаємодії національних меншин, етнічна культура яких, завдяки певним нормам, цінностям та ідеалам, сформувала свій особливий культурний соціум, свою специфічну субкультуру Приазов'я. Це аж ніяк не спрощувало можливостей діалогу між різними етнічними культурами, а, навпаки, стимулювало до інтенсифікації процесу саморозвитку, який автоматично запускав процес кроскультурного діалогу [5, с. 607].

Унікальний характер міжкультурної взаємодії Приазов'я, який сформувався до війни, напряму залежав від характеру соціальної взаємодії локальних етнічних субкультур. Якщо виходити з ціннісної моделі розвитку останніх, то до таких критеріїв можна віднести, наприклад, рівень розвитку окремих культурних компонентів, ступінь складності структури цінностей зазначених культур або кількість накопичених етнічними спільнотами елементів культури тощо.

Таким чином, в умовах російської збройної агресії в українському суспільстві відбуваються радикальні суспільні зміни, підриваються і губляться старі чи традиційні підвалини життя, з'являється травматична ідентичність, надмірна фрагментаризація, соціальна та культурна дезінтеграція тощо. За таких умов взагалі важко говорити про створення будь-яких зміцнених соціокультурних ідентичностей або збереження традиційних форм кроскультурної взаємодії, що зараз і відбувається в українському Приазов'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Социология: Энцикл. / [сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др.]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. С. 226.

2. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе .Київ: : Дух і Літера, 2001. С. 281–282.

3. Ручка А. Соціокультурні ідентичності в контексті глобалізаційних перетворень. *Культура – суспільство – особистість* : навч. посіб. / [за ред. Л. Скокової]. Київ: : Ін-т соціології НАН України, 2006. С. 8.

4. Klymenko O. Features of consolidation of the Ukrainian nation in the conditions of decentralization. Springer Comprehensible Science. 2021. pp. 329–340/ URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-85799-8_28

5. Аза Л. А. Особливості процесу міжетнічної культурної взаємодії в українському суспільстві. *Українське суспільство на порозі третього тисячоліття :* кол. монографія / [за ред. М. Шульги]. Київ : Ін-т соціології НАН України, 1999. С. 607.

Маркова Олена Миколаївна

доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч культури України, завідувач кафедри теоретичної і прикладної культурології Одеської національної музичної академії ім. А. В. Неждановой

Шевченко Лілія Михайлівна

доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч культури України, Одеська національна музична академія ім. А. В. Неждановой м. Одеса, Україна

НАЦІОНАЛЬНІ ВИМІРИ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО НАДБАННЯ ОДЕСИ – ПОЛІЕТНІЧНОГО ЦЕНТРА ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Кожна нація є результатом складного процесу поєднання етносів, причому ці поєднання мають індивідуалізований вигляд в різних регіонах країни, що представляють у сукупності націю. Регіональний поділ України відомий у збігу з географічними орієнтирами: Центральна, Східна, Південна і Західна. За таким поділом стоять історичні обставини їх входження в Україну, перебування в оточенні етносів і націй, не типових для певних регіонів. Поліетнічність-полінаціональність відрізняє всі міста, не тільки великі, але і малі, а також села. До 1990-х років в Одеській державній консерваторії процвітав етнографічний відділ, проводилися фольклорні експедиції, що фіксувалося в матеріалах конференцій, починаючи з 1972 року. І в тих матеріалах зазначено, що деякі, навіть зовсім невеликі, села Одещини були часто 4-мовні: українська, молдавська, гагаузька, російська чи болгарська, циганська мови складали норму таких поселень. А були села (правда, тоді вже зникаючі) шведські, німецькі, корейські (існують і сьогодні) й інші етнічно-національні розгалуження.

Однак демографічний закон вказує, що великі поселення тяжіють до одно- чи, у крайньому разі, двомовності, за цим же правилом складаються нації, їх регіональні складові, виділяючи так зване «етнічне ядро» з мовним

переважанням одно- чи двомовного утворення, а належність до етнічного ядра диктується не кількісними перевагами, але цільовими культурними потребами поселення. Одеса, вибудувана із перспективою нової, Третьої столиці імперії, розгорнута була насамперед на опір Оттаманській Туреччині, яка зосереджувала у кінці XVIII століття експансію ісламу, і тому призначення Одеси – політично-мілітарне: відвоювання Константинополя у Стамбула.

Першим населенням Одеси були бійці батальйону греків і арнаутів (православних албанців), сюди активно потягнулися православні молдавани, старообрядці руської Півночі, головне, запорозьке козацтво, яке, за свідоцтвом знаменитого побутописця О. Скальковського, заселяло степи навколо майбутньої Одеси задовго до остаточного відвоювання тих територій у турків. Потягнулися в Одесу й інші національності, які споріднилися у боротьбі з турецькими військами – і в першу чергу союзники по звільненню Відня у 1698 році королем-лицарем Яном Собеським та гетьманом Євстафієм Гоголем, – поляки, німці, а також талановите воїнство європейського Сходу (це їм присягався отаман Голований, з якого списаний керівник запорожців у повісті М. Гоголя «Ніч перед Різдвом»).

Одеса вибудувана була на гроші аристократів Польщі (першість за родами Потоцьких і Браницьких) і європейського Сходу (князі Гагаріни, графи Толстиє, Маркови та ін.), із польськими аристократами широко селилися в Одесі євреї, німецькі поселення постачалися здебільше від католицької Австрії та протестантів-менонітів німецького Заходу, згодом лютеран. Ці мовні розгалуження як етнічне ядро і мовний орієнтир висунули російську мову, але з вираженою «м'якою» «малоросійсько-українською» вимовою і характерними м'якими фонемами грецького мовлення.

Відомо, що назви вулиць у містах і селах подаються за визначальними показниками, і тому нікого не дивують назви вулиць і провулків, цілих районів в Одесі – Польська, Італійська-Пушкінська, Єврейська, Циганська, Грецька вулиця і площа, Лютеранський провулок, район Молдаванка і т. п. Але відомо й те, що в назви вулиць ніколи не входить «тривіальний етнос», тобто той, що сам собою розуміється і в існуванні якого ніхто не сумнівається. Тільки два,

безумовно, *культурно* провідних етноси (вони ніколи не складали етнічної більшості) не торкалися назв вулиць і подібних їм орієнтирів: ніколи не було в Одесі вулиць Української чи Російської. Ці нації історично і склали «етнічне ядро» Одеси – як центрального і провідного у мілітарному, економічному, державно-організаційному і мистецько-творчому бутті міста і навколишніх поселень. Одеса, не ставши з різних причин столицею, губернським містом (навколо неї була Херсонська губернія), все ж отримала почесне призначення Третього міста імперії. Вона стала центральним містом Півдня (а статус обласного центра Одещини з'явився на початку 1930-х років).

Навколо Одеси знаходилися у подібному їй етнічно-національному різноманітті Миколаїв, Умань, Єлисаветград (Кіровоград-Кропивницький) та ін., причому в кожному з названих міст були свої пріоритети, серед яких виділялася козацька столиця Умань, українська індоаріка назви якої, за С. Наливайком, є недооціненною в становленні ягеллонської, слов'янофільської і панславістської традицій. Спорідненість через козацтво із австрійським німецьким світом виявила офіційний державно-мовний показник Одеси – німецька, тому що Одеса у державному розкладі відповідала за контакти із німецьким світом.

Свідоцтво – не тільки пам'ять поколінь одеситів, але музичний аргумент, що зберігається в бібліотеці Одеської національної музичної академії: ноти виступу хору в перший сезон буття Одеської консерваторії (на Великдень 1914 року). Це надзвичайно складна для виконання ораторія «Дитинство Христа» французького композитора Г. Берліоза – із словесним текстом *німецькою як офіційною мовою Одеси*. І хоч німецька колонія в Одесі ніколи не складала більше 6%, культурна впливовість була виразною аж до початку 1940-х: в Одесі були німецькі школи, німецький театр, а взагалі німці Одеси були вельми прорадянськими (і до сьогодення).

За Ю. Лотманом, Одеса складає синтаксичний тип поселення, вибудованого «по лінійці» центральної вулиці (це Рішельєвська на честь аристократа-галліканина, який багато доброго зробив для Одеси) – пор. з Віа дель Корсо у Римі, Невським проспектом у Петербурзі (недарма Одеса

отримала назву Південної Пальміри). А «синтаксичність» поселення диктує підкреслену «штучність» культурних утворень – і про це свідчить Оперний театр, найкрасивіший в Україні, а також – *гіпертрофований артистизм жителів*.

Останнє – виключно, що стосується ролі салону в культурному житті міста і що Одеса була центром видання духовної літератури всіх конфесій, православ'я в першу чергу. З кінця XIX – початку XX ст. Одеса стала центром художнього модерну в імперії. Доказ – творчий початок в Одесі М. Врубеля, ствердження в Одесі у світовому визнанні В. Кандинського (це за його рекомендацією у 1911 році вперше в Росії були надруковані твори А. Шенберга), прийняття Стравінського у його фовістській самозначущості (клопотами Б. Тюнєєва – єдиного не петербуржця у всеросійській «Музичній газеті»), визнання О. Скрябіна, виступ якого в Одесі надихнув на тріумфальний вихід в Парижі, а послідовниками стали *тільки* українські майстри і французькі автори (про це у книзі Л. Шевченко).

Загалом нещодавно піднялася хвиля визнання геніального вітчизняного композитора і теоретика світового рівня В. Ребікова, який розробив тип додекафонії за 9 років до відкриття її Шенбергом у 1922 році. В. Ребіков працював в Одесі з 1886 року, заклав основи музичного модернізму у Кишиневі, його опери написані здебільшого для Одеси, помер у 1921 році у Криму. Ніде ні пам'ятника, ні навіть таблички щодо його праці в Одесі. Не відмічений до сьогодення перший ректор Одеської консерваторії В. Малішевський, з родини поляка з Житомира, спорідненого через дружину із вітчизняними дворянсько-шляхетськими колами.

В. Малішевський після «випадкового» вбивства його заступника і зняття з посади ректора, у числі цілої плеяди видатних музикантів, артистів, учених, у 1921 році виїхав з Одеси, ставши провідним композитором Польщі, видатним педагогом, професором Варшавської консерваторії, засновником Першого піаністичного конкурсу Шопена. Але починав він в Одесі – з 1908 року був директором музичного училища, а з 1913 до 1920 – ректором відкритої консерваторії як вищого музичного закладу, прийшов на цю посаду відомим

композитором і диригентом. І до сьогодні не маємо згоди влади на відкриття пам'ятної дошки в Академії, хоча його відома Друга симфонія 1910 року є в бібліотеці, знаменитий твір, написаний в Польщі, «Куявська фантазія», зроблений за темами куявів, етносу, що своєю назвою вказує на географічно-культурну похідність: Куява-Куяба в арабській – Київ, так прийнято в дипломатичному листуванні зазначати племена, які до XIII століття жили вздовж берегів Дніпра.

Одеса представила, можливо, єдиного в Україні композитора, що відчайдушно захищав самостійність української музики й водночас з тою ж принциповістю відстоював і російську значущість, контактуючи з цього питання з купкистами. Йдеться про дворянина, православного шляхтича Петра Сокальського, який підготував відкриття консерваторії в Одесі у 1862 році, випереджаючи першу і другу столиці, через меценатів організував безкоштовне навчання для обдарованих дітей та юнацтва за трьома щаблями початкової, середньої і вищої музичної освіти. Але закладу не надали статусу консерваторії, тільки «класи», хоча безкоштовне навчання з трьома ступенями зберігалося до початку 1880-х років. А після смерті Сокальського у 1886 році відкрилося офіційне музичне училище, одне з найстаріших в Україні (знищене в цьому статусі кілька років тому – тепер «коледж *культури* і мистецтв…»).

Полінаціональна-поліетнічна Одеса висунула митців світового рівня, починаючи від зірок німого кіно Віри Холодної та її партнера Івана Мозжухіна, художника Василя Кандинського до Святослава Ріхтера і Кароля Шимановського. Ріхтер і Шимановський заслуговують спеціальної уваги в аспекті їх визнання за культурно-професійними коренями на півдні України, тоді як ім'я першого пов'язують із сходом Європи, а другого – з Польщею, що неправильно. Адже йдеться про Ф. Ліста, що він угорський і німецький композитор, Л. Боккеріні – італійський та іспанський митець, французи вказують на Шопена як на польського і французького композитора, француза по крові, за місцем 29-річного проживання в Парижі, головне ж – виходячи з *французького*, а не німецького стилю гри на фортепіано.

Чому ж ми чи то стидаємося, чи то нехтуємо вітчизняним внеском у становлення Кароля Шимановського, геніального автора ХХ століття? Його до 18 років виховувала шляхетська культура Єлисаветграду з осередком європейського значення школи Густава Нейгауза, російського німця родом з Австрії, з яким, як відомо, була споріднена сім'я Корвін-Шимановських, а Генріх Нейгауз і Кароль Шимановський були двоюрідними братами. Історії Єлисаветграду та Одеси мають історичні перетини (див. дисертацію О. Польового), і внесок «російських» («українських») німців і поляків був органічним для поліетнічного насичення Півдня.

Навчання у Варшавській консерваторії К. Шимановський здійснив у класі З. Носковського, що демонстрував своє ягеллонство, тобто культурну спорідненість з росіянами-українцями й литовцями (див. специфіку «антишопенізму» групи «Молодої Польщі», яку сформував Носковський у своєму класі композиції). Одеса з її культурою аристократичного салону прийняла беззастережно скрябінізм Шимановського на хвилі відстоювання християнського ґрунту творчості автора «Прометея», шанування ягеллонської традиції та ідей панславізму. Через тітоньку Пшебишевську (нащадки Пшебишевських численні в сучасній Одесі і усвідомлюють свої поліетнічні корені) К. Шимановський був прийнятий у сім'ї Давидових (чоловіка сестри П. І. Чайковського, що свій родовід сприймав в дотичності до українсько-польських початків).

Одеса першою назвала Шимановського генієм, Варшава визнала той рівень у 1920-ті. В Одесі (Шимановського в пресі називали, на хвилі панславізму, «російським» автором – і він не заперечував) були створені найзнаменитіші його твори: фортепіанні «Маски», Третя симфонія, нарешті, дивна і глибоко інноваційна опера «Король Рогер», закладені матеріали Четвертої симфонії. А по приїзді до Польщі у 1919 році (композитору 36 років, він був цілком сформованою особистістю), як підкреслюють, за станом здоров'я, тяжів до виїзду в Закопане, в Польські Татри, де мешкають гуралі, що зберігають старокатолицькі-православні традиції Нерозділеної Церкви.

А це відповідає установленням релігійної України Півдня і Сходу, де аж до XX століття православні українці заходили в костели, а католики поляки не обминали православні храми. І не плутаємо з греко-католиками, це старокатолицька традиція, з якої починалася Одеса, – центральний Преображенський собор на Соборній площі в Одесі будувався як старокатолицький, а після подій початку XIX століття завершений як православний. А це значить, що поведінково-мислительні стереотипи Одеси й України впізнавані у Шимановського (до речі, і анатомічні ознаки його обличчя), а за творчими наслідками і перебуванням більшої частини життя в Україні – цей автор гідний представляти нашу Вітчизну не менше, ніж Польщу.

Прикрим є замовчування української культурної основи у становленні С. Ріхтера. Адже його походження – від батька Т. Ріхтера, уродженця Житомира (з «російських-українських» німців), професора Одеської консерваторії, який отримав в Одесі дворянство, і А. Москальової, представниці одеської аристократії. Вони були першокласними музикантами, сформували увесь фортепіанний базис свого геніального сина, якого, як нащадка дворянина, не приймали у вищий музичний заклад (до війни 1941–1945 років так було). Визнання і заступництво Г. Нейгауза, що мав визнання у владних осіб (це окрема тема – адже він теж був з Півдня України), дозволили у 21 рік С. Ріхтеру поступити до столичної консерваторії і паралельно виступати з концертами, до яких він був готовий від навчання в Одесі, а у 1939 році (йому 24 роки) – лауреатство на Всесоюзному конкурсі і безумовне артистичне визнання. А такий вихід можливий тільки при професіоналізації підготовки з 6-7 років, що і здійснено було в Одесі.

Посилання на німецькомовність Святослава Ріхтера віддаляло сприйняття його біографії від українського півдня, хоча саме ім’я слов’янське, князівське, а домашнє звертання – Свєтік, що говорить про вростання у слов’янське оточення. А щодо знання німецької мови, то, як згадувалося вище, вона була офіційною мовою Одеси, як і обов’язковим було знайомство з французькою в аристократичному салонному вжитку.

Музикантськи це «українське одеситство» С. Ріхтера підтверджується його «незлиттям» із стилем гри Генріха Нейгауза. У Москві С. Ріхтер виявив свій «двомовний», рояльно-оркестральний і модерністськи «полегшений» (французький) піанізм у налаштованості на пробетховенський-рубінштейнівський і просимволістський-примітивістський репертуар. А Г. Нейгауз, закінчивши Віденську консерваторію у традиціях гуммелівської піаністики, свій (генетично французький) салонний тип гри ніколи не міняв, підкреслюючи «високим» положенням кисті і віддаляючись від «плечового удару» у дусі Ф. Ліста. Ріхтер же завжди грав з «низькою» кистю, «підносячи» її при грі К. Дебюссі та співвідносних з ним.

Вказані та інші елементи фортепіанного артистизму С. Ріхтера заявляють укоріненість його у фортепіанних перевагах Одеси, в якій, поряд із Софією Рубінштейн, офіційно заохочувалося лістіанство, однак салонні переваги музичної Одеси загалом відстоювали скрябіністську «легку» гру. І ті обидва стильових «крила» відрізняють гру С. Ріхтера, що вочевидь набуто в Одесі. В нашому місті з огляду на трагедію з розстрілом батька великий піаніст офіційно ніколи не з'являвся, хоча приватна інформація вказувала і на зустрічі його з матір'ю за кордоном, і на неафішовані приїзди до Одеси – з концертами у тоді зовсім близькому Кишиневі.

Одеса і Україна мають право пишатися дотичністю до вітчизняної культури генія С. Ріхтера, який, як і К. Шимановський, опинився на перетинах поліетніки українського півдня.

Морозова Ольга Станіславівна
доктор історичних наук, доцент,
ад'юнкт кафедри історичної антропології та теорії історії
Ягеллонського університету
м. Краків, Польща

ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Без знань про минуле неможливо розбудувати майбутнє. Це стара істина. За словами українського письменника Максима Рильського, «хто не знає свого минулого, той не вартий майбутнього, хто не відає про славу своїх предків, той сам не вартий пошани».

Знання про минуле допомагає відтворити історична пам'ять. Особливу роль в збереженні історичної пам'яті і культурної спадщини відіграють архіви, музеї та бібліотеки, які є своєрідним акумулятором історичного знання. Їх головна функція – передача досвіду та фактів минулого як основи для самоідентифікації суспільства.

З початком російсько-української війни ворог нещадно ліквідовує все, що сприяє культурному розвитку українців: школи, університети, театри тощо. Важливим об'єктом знищення для російського окупанта виявилися українські архіви та музеї. Адже саме ці установи є джерелом й популяризатором істини.

Протягом довгого періоду, коли значна частина українських земель перебувала у складі Російської імперії, а згодом – радянської Росії та Радянського Союзу, величезна маса архівних джерел та культурних пам'яток була або знищена, або вивезена до Росії. Наприклад, зазнав величезних втрат Миколаївський державний історичний архів, звідки було повністю вивезено документи Чорноморського військово-морського архіву (1794–1934) [1].

Взагалі, якщо говорити про південно-східні регіони України, які російська влада вважає «исконно русскими» землями, то українська культурна спадщина тут зазнала найбільших втрат. Ця частина України перенесла жахливі

втрати від голодоморів 1921–1923, 1932–1933 та 1946–1947 років. Саме сюди йшли потоки переселенців з різних регіонів Російської Федерації, і навіть із Середньої Азії та Далекого Сходу. Щодо цих територій РПЦ і Кремль поширюють наратив про так звану історичну «Новороссію» та необхідність захисту «русского мира». Російська пропаганда трактує українців, які прагнуть до демократії та вступу до НАТО та Євросоюзу, як фашистів і бандерівців. Так ворог намагається «кувати» історію українського народу [2].

Ще за часів Петра I з українських монастирів вилучали й нищили літописи. Багато з них було спалено в маєтку Татіщева, так званого першого російського історика. Політика викрадення росіянами українських культурних та історичних цінностей ніколи не завершувалася. В СРСР документи архівів та експозиції музеїв використовувалися для ведення комуністичного виховання і пропаганди радянського способу життя. Доступ до архівів навіть для науковців був обмеженим. За радянських часів архіви Адміралтейства, які містили документи з історії Чорноморського флоту та Південної України, були вивезені з Миколаєва до Ленінграда в 1934 р. Після 2014 р. така ж доля спіткала архівні документи, що зберігаються в Луганську, Донецьку та Сімферополі [3].

Документи державних архівів Миколаївської та Херсонської областей містять цінну інформацію про боротьбу за викладання української мови в школах Херсонської губернії. Свого часу на згаданих землях переважало українське населення, однак, окрім українських сіл, тут були села з польською, німецькою чи єврейською більшістю. Щоб залучити населення на свій бік, у 1921–1927 рр. більшовики запровадили політику під назвою «коренізація» або «українізація». Зокрема, етноси, які проживали на території південних українських земель, мали змогу недовгий час вивчати рідну мову та розвивати національну культуру. Однак вже в 1930-х роках по всіх українських землях прокотилася хвиля сталінських репресій. Таємний наказ 1935 р. схилив каральні органи до проведення репресій також проти німців і поляків. Тож українські архіви зберігають і такі документи. Наприклад, в архіві СБУ Херсонської області міститься близько десяти тисяч досьє на репресованих у 1930-х роках. Указом, виданим на початку президентської каденції Віктора

Ющенка, всі подібні справи в Україні було передано з СБУ до обласних архівів і надано зацікавленим. На це пішли роки. Але фактом є те, що спецслужби дотримуються конкретних процедур. Перед передачею кожну таку справу необхідно було переглянути та розсекретити. Загалом до 2010 р. до Державного архіву Херсонської області було передано близько семи тисяч подібних справ. За часів президента Віктора Януковича передача справ була повністю припинена. Потім, після обрання Петра Порошенка президентом, процес відновився [4].

Державний архів Миколаївської області містить також значну кількість документів про культурне відродження на українських землях кінця XIX – початку XX ст., діяльність українських просвітницьких товариств, зокрема, існує цілий фонд Миколи Миколайовича Аркаса. Інституція зберігає й численні відомості про радянські репресії українців та представників національних меншин тощо. Дуже важливо, щоби подібні документи зберігалися в обласних архівах. Бо часто навіть професійним історикам дуже важко отримати дозвіл на роботу в архівах СБУ [5].

Українські і закордонні історики отримали можливість провадити архівні пошуки без всяких перепон лише за часів незалежної України. Так, у 2019–2022 рр., реалізуючи проект Університету Віадріна (Франкфурт-на-Одері), дослідники з ФРН, Польщі та України опрацювали в архівах Херсона та Миколаєва документи щодо діяльності сільських рад у польських і німецьких національних районах УСРР в 1921–1929 рр. Декілька тисяч фотодокументів Державного архіву Миколаївської області і Державного архіву Херсонської області та архіву СБУ в Херсонській області було накопичено дослідниками щодо сталінських репресій на Півдні України у 1930-х роках.

Цінність інформації, яка міститься в регіональних архівах, зрозуміють і російські окупанти, зокрема російська окупаційна влада міста Херсона. Перед відступом окупаційних військ (листопад 2022 р.) більшість документів Державного архіву Херсонської області та архіву СБУ в Херсонській області були викрадені і вивезені на терени російської федерації. Пограбовано також

всі музеї Херсона. Зазнав руйнувань і центральний корпус Державного архіву Миколаївської області.

Згідно з викладеним вище можемо констатувати необхідність приділення особливої уваги з боку української влади проблемі збереження культурної спадщини України, зокрема архівних документів та музейних пам'яток. Важливими є діджиталізація матеріалів культурних та освітніх установ України, популяризація української проблеми в світі. Українці мають зробити все, щоби повернути пам'ятки національної культурної спадщини українського народу з-за кордону та запобігти майбутнім втратам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левченко Л. Чорноморський центральний військово-морський архів (1794–1934). Дослідження. Документи. Реєстр фондів: реконструкція / Держархів Миколаївської області; Інститут історії України НАН України. Миколаїв: Іліон, 2018. 660 с.
2. Морозова О. Миколаївщина – південний форпост України в російсько-українській війні. *Wojna na Ukrainie*. *Kijów–Warszawa: razem do zwycięstwa*. *Analizy-refleksje-kalendarium*. Praca zbiorowa pod red. Stanisława Stepnia. С. 173–192.
3. Sinkevych E., Morozova O. The problem of restitution of cultural heritage: interaction between Ukraine and Poland. *Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi.* 2021. T. 15. Z. 4. *The Studies into the History of the Book and Book Collections*. 2021. Vol. 15. No. 4. P. 535–548.
4. Державний архів Херсонської області. Офіційний сайт. URL: https://kherson.archives.gov.ua/fondy-ta-dovidkovyj-aparat/oczyfrovani-dokumenty/ (дата звернення: 10.05.23).
5. Державний архів Миколаївської області. Офіційний сайт. URL: https://mk.archives.gov.ua (дата звернення: 10.05.23).

Олійник Марина Володимирівна
кандидат історичних наук,
науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
м. Київ, Україна

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ІМЕННИХ ОРНАМЕНТІВ ВИШИВКИ: ПРОЄКТ «ВИШИВКА В ОДЯЗІ ВИДАТНИХ УКРАЇНЦІВ»

Україна продовжує запеклу боротьбу проти військової агресії росії, яка, захопивши частину державних територій, веде справжній геноцид українського народу, при цьому цинічно заперечує навіть існування української ідентичності. Тому в умовах супротиву ворогу у боротьбі за повернення територіальної цілісності України важливою складовою є організація опору з утвердження єдності українців на шляху до перемоги. Особливістю сучасних усвідомлень українців є те, що виразником національної ідентичності, окрім загальнодержавних символів (прапор, гімн, герб), стала ще й українська вишита сорочка, яку більшість наших сучасників називає вишиванкою.

Отже, дослідження розвитку різновидів української вишиваної сорочки в контексті іменних орнаментів є важливим завданням сьогодення.

За нашими попередніми дослідженнями було визначено, що термін «вишиванка» для позначення одягу набув популярності з 1960-х років, але перша фіксація побутування цієї лексеми представлена у словнику О. Афанасьєва-Чужбинського: «Вишиванка, 1) вишивання. 2) Вишита жіноча сорочка. Вишиваночка (пестл.)» [1, с. 61]. Саме важливість, але й недостатність популярності побутування цього виду вбрання підштовхнули чернівецьких студентів у 2006 р. запровадити традицію вдягати вишиванку у третій четвер травня. У статтях 2000-х років зустрічається використання лексем і *вишита сорочка*, і *вишиванка*, до прикладу, розвідка 2008 р.: «В Україні здавна вірили, що сорочка, вишита рідною чи близькою людиною, дарувалася на добро,

хороше життя, була оберегом протягом багатьох років. Вишиванки дарували жінки своїм синам і чоловікам – на знак любові й шани» [2, с. 122]. Надзвичайно влучно визначають глибокий і багаторакурсний ідентифікаційний вимір вишитої сорочки українці, які повернулись з полону. Полонений капелан розповідає: «Я вийшов із одної України, через 70 днів полону я повернувся в зовсім іншу Україну. Я повернувся в Україну, де вишиванка не на фасадах, а в серці» [3, на 24-й хвилині відео]. Вишиванка стала символом вираження національної ідентичності, навіть архетипу ментальності. Нами було окреслено важливість появи іменних орнаментів оздоблення одягу, зокрема сорочок, які є частиною проєкту з розробки вишивальних схем на основі меморіальних речей [4, 5, 6]. У розвідці ми продовжуємо вивчати специфіку реалізації видавничого проєкту «Вишивка в одязі видатних українців» [7]. Цього разу буде зосереджено увагу щодо розробки схеми для вишивання під назвою «Орнамент Степана Бандери», який був представлений на сторінці видання «Життя у червоно-чорних барвах» [8]. Стисло представимо передісторію появи цього дослідження. Вікторія Колесник, директор Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського була вимушена навесні 2022 р. тимчасово переїхати на проживання до м. Стрий. Під час екскурсії до Стрийського краєзнавчого музею «Верховина» та Меморіального музею-садиби родини Бандерів вона побачила фотографію юного Степана Бандери у вишитій сорочці. Оскільки в музеях не зберігається жодної меморіальної вишитої сорочки, виникла ідея спробувати відтворити орнамент вишивки по світлині. Директор Стрийського краєзнавчого музею «Верховина» Микола Закусов підтримав цю ініціативу і долучився до реалізації задуму. Керівниця проєкту «Вишивка в одязі видатних українців» Тетяна Зез у співпраці з відомою дослідницею українського вишивального мистецтва Вікторією Кривоніс відтворили схему вишивки, що добре видно на сорочці Степана Бандери. Візерунок вишила талановита майстриня Ольга Лелик, а сорочку пошила Тетяна Зез. Наближену модель сорочки Степана Бандери презентував знаний дослідник національно-визвольного українського руху Володимир В’ятрович. Заступниця директора з наукової роботи Стрийського краєзнавчого музею

«Верховина» Зеновія Ханас підготувала цікавий матеріал про історію, як була зроблена світлина «Степан Бандера у козацькому строї» [9]. Українські партизани готували фірмові бойові коктейлі «Бандера-смузі», а вишивальниці відшили сорочки з орнаментом «Батько наш Бандера». Саме ідеологічний вимір поширення етнокультурного явища популярності іменного «орнаменту Степана Бандери» занепокоїв російську пропаганду, яка назвала його популярність серед українців «бісовщиною» [10]. Не дивно, що не тільки постать Степана Андрійовича – безкомпромісного борця за волю і незалежність України, а й вишиванки з його іменем викликають бажання у пропагандистської машини «русского міра» чинити інформаційну атаку на те, що є важливим для українців.

У 2022 р. ГО «Всесвітній день вишиванки» як інформаційний партнер проєкту «Вишивка в одязі видатних українців» налагодило виробництво 100 сорочок, оздоблених машинною вишивкою з «орнаментом Степана Бандери» і на отримані кошти від реалізації продукції закупило бронежилети для потреб захисників України на фронті [11]. ГО «Всесвітній день вишиванки» разом з Благодійним фондом «Коло» запровадили виготовлення жіночої вишиванки з іменним орнаментом «Бондарівни», продаж цієї серії дозволив придбати реанімобіль для ЗСУ [12]. Нещодавно учасники проєкту відшили і подарували сорочку «Бандера Military Style» Головнокомандувачеві Збройних сил України генералові Валерію Залужному.

Отже, волонтерські етнокультурні проєкти з популяризації іменних орнаментів вишивки, розроблених на основі меморіальних речей, вже сьогодні працюють і мають великий потенціал для зміцнення духовної та фізичної «броні» України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьев-Чужбинский А. Словарь малорусского наречия. Тетрадь первая. Санкт-Петербург: Издание Второго отделенія Императорской Академіи наук, 1855.

2. Сорочук Людмила. Образно-символічне й естетичне вираження народного вбрання в українському фольклорі. *Український modys vestiendi – спосіб зодягання*: монографія / В.М. Піскун, А.В. Ціпко та ін; за ред. М.І. Обушного. Київ: Видавничий центр «Київський університет», 2008. С. 119–134.

3. «Капелани: Віра на війні» – фільм Суспільного про капеланів, звільнених з російського полону. *Перший.* 2023. URL: https://www.youtube.com/watch?v=AV2FXHE2CiY (дата звернення: 01.05.2023).

4. Олійник М. Етнокультурний профіль сучасної одягової культури: проєкт «Вишивка в одязі видатних українців». *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Музей як науковий, культурно-освітній та комунікативний простір», присвяченої 50-річчю Закарпатського музею народної архітектури та побуту.* Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2020. Вип. 7. С. 348–353.

5. Олійник М. Популяризація української вишивки: біографічно-мистецький напрям розвитку національних маркерів. *International Scientific Conference Organized in the context of the International Day of Women and Girls in Science. In: Patrimoniul cultural de ieri–implicaţii în dezvoltarea societăţii durabile de mâine*. 2023. P. 263–264.

6. Олійник М. Проєкт «Вишивка в одязі видатних українців»: співпраця музейників, науковців, вишивальниць. *ІМФЕ.* 2020. URL: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2161&Itemid=470 (дата звернення: 18.05.2023).

7. Вишивка в одязі видатних українців: альбом з набором листівок / упоряд. Т. Зез. Київ: АДЕФ-Україна, 2020.

8. Закусов М. Життя у червоно-чорних барвах. *Вишивка в одязі видатних українців: альбом з набором листівок* / упоряд. Т. Зез. Київ: АДЕФ-Україна, 2020.

9. Ханас З. Історія світлини «Степан Бандера у козацькому строї». *Вишивка в одязі видатних українців.* Фейсбук сторінка. 14.10.2022. URL: https://www.facebook.com/Tetjana.zeta/posts/pfbid02GsuP9eRU79dKUBCjHBgbbkj

UATu8vE6okWYkBY5SKwBULXhZaRkszh3nXoh8Jtnil (дата звернення: 14.10.2022).

10. Дончанка во Львове шьет и продает копии «святой вышиванки» Бандери. *UarAsia Daily.* URL : https://eadaily.com/ru/news/2022/07/22/donchanka-vo-lvove-shet-i-prodaet-kopii-svyatoy-vyshivanki-bandery?fbclid=IwAR2fpn-pTawZzKXM1_v-vJU5uHZdw1Mur3F6g6SBG-2yD0YVwD3C6UQ1XKg (дата звернення: 23.07.2022).

11. У Чернівцях півмільйона від продажу копій сорочки Бандери віддали на бронежилети для ЗСУ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3507600-u-cernivcah-piv-miljona-vid-prodazu-kopij-sorocki-banderi-viddali-na-bronezileti-dla-zsu.html (дата звернення: 16.06.2022).

12. Вишиванки як у Бандери: у Чернівцях за виручені гроші від унікальних сорочок купили реанімобіль та 35 бронежилетів. URL: https://suspilne.media/281704-visivanki-ak-u-banderi-u-cernivcah-za-viruceni-grosi-vid-unikalnih-sorocok-kupili-reanimobil-ta-35-broneziletiv/ (дата звернення: 14.09.2022).

Олійник Оксана Валеріївна
кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Олійник Анна Федорівна
студентка магістратури Школи соціальних і політичних наук
Единбурзького університету
м. Единбург, Велика Британія

РОЛЬ ЕДИНБУРЗЬКОГО ОСЕРЕДКУ СПІЛКИ УКРАЇНЦІВ БРИТАНІЇ У СПРАВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й ПОШИРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В СЕРЕДОВИЩІ МІСЦЕВОЇ ГРОМАДИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Проблема популяризації та презентації української культури світовій спільноті надзвичайно актуалізувалась опісля подій 2013–14 років [1]. Після українського Євромайдану, який продемонстрував прагнення українців до зближення з Європейським Союзом, анексії Криму російською федерацією та окупації нею частини території Донецької та Луганської областей питання ознайомлення масових кіл світової громадськості зі справжнім станом і здобутками української культури набуло виняткової ваги. Окрім самозрозумілого фактору необхідності ознайомлення широкого загалу із справжніми причинами й винуватцями війни на теренах України, є ще низка підстав зосередитись на розкритті значущості українського культурного спадку для світової спільноти. По-перше, це зумовлено тим, що в силовому полі імперської культури здобутки українців постали в істотно звуженому спектрі своїх виявів і напрямів зі збідненим змістом. По-друге – це головне – вона свідомо репрезентувалась, а відтак і сприймалась як частина російської культури. Далеко не всім поза межами України відомі й історичні причини цих

обставин: тривале входження України до складу СРСР, а до цього до складу російської імперії, під час якого здійснювались численні й часто криваві спроби придушити українську культуру ще в середині XVII століття [2]. Йдеться про русифікацію, заборону української мови та літератури, українські вистави, репресії тощо [2, 3].

У презентації українського культурного продукту та формуванні знань про українську культуру за межами України велике значення мають українські діаспори, а також українські організації, створені українцями за кордоном. Наприклад, організовуючи українські культурні заходи, діаспора привертає увагу як українських мігрантів, так і місцевих жителів, які отримують змогу збагатити своє розуміння феномена української культури. Запрошуючи до своїх акцій українських представників культурного середовища, ці організації також демонструють світовій спільноті український сучасний культурний продукт.

Добре відомо, що повномасштабне вторгнення росії спричинило величезний потік міграції з України до країн Європейського Союзу та інших країн світу. За даними УВКБ ООН, станом на 30 квітня 2023 року з України виїхало понад 8 174779 біженців, з них 201 000 – до Великої Британії [4]. Важливо відмітити, що це явище вплинуло на діяльність українських зарубіжних неурядових організацій та діаспор зокрема і в тому, що зросла частка волонтерів від кількості новоприбулих біженців, активізувались культурні заходи, більшість з яких присвячені військовим подіям в Україні.

Враховуючи проблему представлення української культури світовій спільноті, а також згадані вище зміни в діяльності діаспори та українських неурядових організацій у країнах світу, соціологічне якісне дослідження таких процесів є надзвичайно цікавим та важливим. Зокрема, джерела нашого натхнення – це два проєкти, присвячені дослідженню сприйняття українців за кордоном [5, 6]. Щоб дослідити, як українські громадські організації беруть участь у презентації української культури світовій спільноті, зупинимось на більш локальному кейсі – роботі української організації «Спілка українців Британії» (СУБ), а саме на функціонуванні її філії з власним культурним центром в Единбурзі.

Дослідницький проєкт, який ми хочемо представити, має назву «Роль Единбурзького осередку СУБ у репрезентації української культури місцевій громаді під час російсько-української війни». Він присвячений дослідженню культурної діяльності такої української організації, як СУБ, що діє в Шотландії.

Діяльність організації СУБ. СУБ (The Association of Ukrainians in Great Britain – AUGB) – це організація, створена у 1946 році українцями, які переїхали до Великої Британії після Другої світової війни. Зараз це найбільший представницький орган українців та людей українського походження у Великій Британії [7]. Завданнями СУБ є підтримка українців та популяризація української культури, знань, спадщини й традицій, надання інформаційної чи матеріальної допомоги українцям, які її потребують, а також підтримка самої України, її територіальної цілісності, свободи, демократії та прав людини. СУБ тісно співпрацює з Посольством України у Великій Британії, а також взаємодіє з іншими українськими громадськими організаціями. Вони організовують програми та кампанії, присвячені подіям в Україні, а також здійснюють цілу низку інших культурних та соціальних заходів.

СУБ має мережу місцевих осередків, більшість з яких мають власний культурний чи соціальний центр. Одним з них є Единбурзький осередок СУБ, розташований в Українському громадському центрі. За словами голови її філії Ганни Бітон-Гаврилюк, діяльність організації значно зросла, коли після початку війни до Шотландії почали прибувати українці. Зросла потреба в інформаційній та матеріальній допомозі біженцям, а також в організації заходів на підтримку протидії українців російській агресії, що спрямовані на психологічну підтримку та соціалізацію українців у новому суспільстві. Також зріс суспільний інтерес до української культури, що створює умови для популяризації української культури та презентації українського культурного продукту місцевій аудиторії.

Отже, у межах даного дослідження були сформульовані такі **дослідницькі питання**:

• Як саме Единбурзький осередок СУБ бере участь у презентації української культури місцевій громаді?

• Як змінилася культурна діяльність Единбурзького відділення СУБ з початком війни?

• Які заходи організовуються найчастіше і які користуються найбільшою популярністю серед місцевої аудиторії?

• Які культурні продукти варто просувати більше і як?

Під терміном «культурний продукт», який був запозичений зі звіту «Сприйняття України у Великій Британії» [5], мається на увазі безпосередній результат культурної діяльності суб'єктів у сфері культури та мистецтва, що має культурну цінність.

Основним дослідницьким методом було обрано стратегію кейс-стаді, що дозволяє розглянути функціонування окремої спільноти з різних боків. Так, на першому етапі дослідження, яке триває, було застосовано контент-аналіз інформаційних повідомлень про культурні події Единбурзького відділення СУБ у Telegram. На другому етапі дослідження планується проведення глибинних інтерв'ю з представниками та волонтерами Единбурзького осередку СУБ, діяльність яких пов'язана з плануванням та проведенням культурних заходів. Це дозволить зрозуміти бачення проблеми презентації української культури місцевій громаді «зсередини» організації, мотивацію проведення культурних заходів та суміжні проблеми. На третьому етапі передбачено проведення коротких інтерв'ю з представниками місцевої громади, які відвідують культурні заходи СУБ у Единбурзі. Це можуть бути як випадкові відвідувачі заходів, місцеві знайомі українців, що перебувають в Единбурзі, так і представники інших місцевих організацій, які відвідують захід.

Роль Українського клубу (саме так називають його українці, що мешкають в Единбурзі, а повна його назва – The Association of Ukrainians in Great Britain – AUGB) важко переоцінити. Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну і масового прибуття до Единбурга українських вимушених мігрантів він став чи не єдиним осередком допомоги українцям, які опинилися в нових умовах і новому мовному та культурному середовищі. Спершу СУБ був більшою мірою зосереджений на наданні гуманітарної допомоги і організації консультацій з приводу влаштування дітей до школи,

пошуку роботи і мовних курсів, вирішення медичних і бюрократичних питань. Він і зараз продовжує цю роботу, проте масовий притік українців призупинився, а ті, хто прибув із першою хвилею, вже орієнтуються в нових умовах і самі надають поради і допомогу тим, хто прибуває.

СУБ майже щодня організовує різні культурні, освітні, розважальні та інші заходи. Українці можуть не тільки познайомитися й поспілкуватися, але також і знайти шляхи вирішення актуальних проблем, пов'язаних, зокрема, із працевлаштуванням або із пошуком нового житла. Для цього клуб і волонтери, які в ньому працюють, організовують спеціальні тематичні зустрічі з експертами. Регулярно в клубі проводяться курси англійської мови, заняття з дітьми (шахи, математика, хор, майстер-класи та інше), концерти, йога, настільні ігри, просто чаювання. Також клуб організовує походи для дітей, екскурсії, майстер-класи з писанкарства і розпису, специфічні акції з прибирання території на вулицях Единбурга на знак подяки шотландцям тощо. Для певних категорій українських вимушених мігрантів важливою підтримкою є гуманітарна допомога та безкоштовні обіди від клубу. На Рис.1 – типовий тижневий розклад роботи СУБ та анонс одного з потокових івентів.

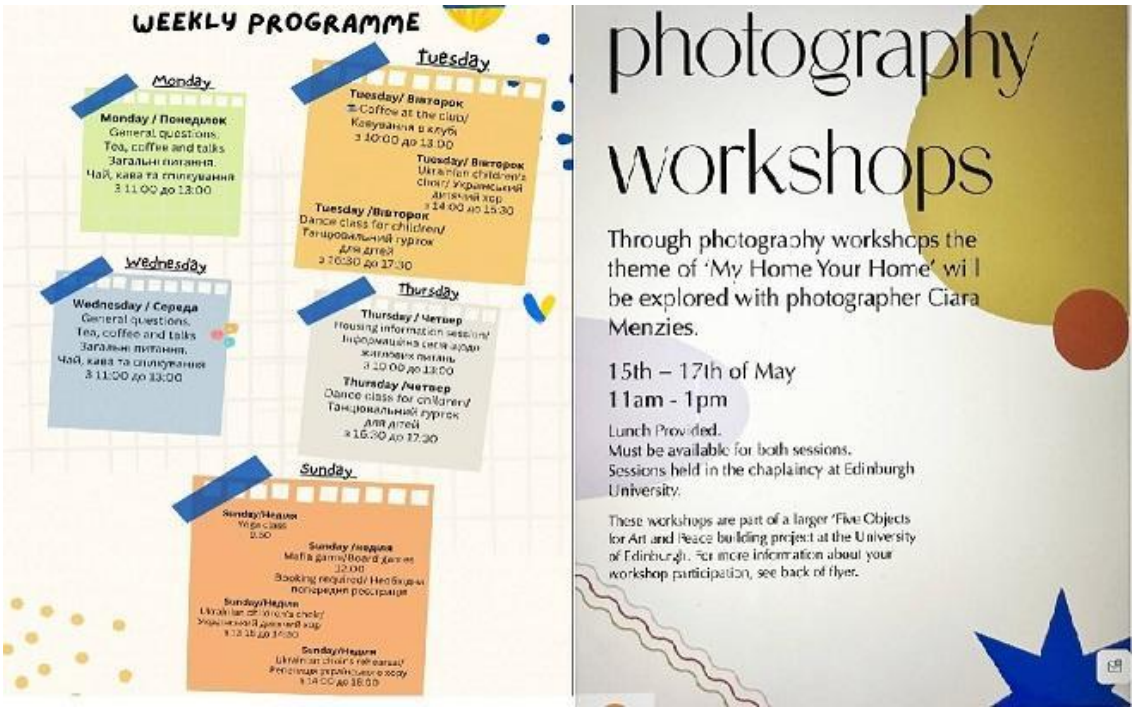

Рис. 1. Тижневий розклад СУБ та анонс одного з поточних заходів, що розміщуються у групі Телеграм

Перші інтерв'ю із українцями, які відвідують клуб регулярно, а також із українськими волонтерами, які знайшли себе в організації роботи клубу, показали, що відвідування клубу і робота в ньому мають великий психотерапевтичний ефект в умовах вимушеної міграції, втрати чи послаблення зв'язків із домом в широкому розумінні.

Значення дослідницького проєкту. По-перше, аналізуючи діяльність організації, більш глибоким розумінням контексту і особливостей роботи організації, їх перспектив і досвіду може служити тісна співпраця і залучення її представників до прийняття дослідницьких рішень. По-друге, отримані дані будуть найбільш корисними для організації, а також можуть бути використані у роботі з покращення презентації української культури місцевій громаді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Pesenti M. Cultural Revival and social transformation in Ukraine. The Role of Culture and the Arts in Supporting Post-Euromaidan Resilience. London: Chatham House, 2020.

2. Chernetsky V. Postcolonialism, Russia and Ukraine. *Ulbandus Review*. 2003. №. 7. P. 32–62.

3. Liber G. O. Imagining Ukraine: regional differences and the emergence of an integrated state identity, 1926–1994. *Nations and Nationalism*. 1998. № 4 (2). P. 187–206.

4. UNHCR. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. URL: https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine [Accessed 30 April 2023].

5. Сприйняття України у Великій Британії. – Український інститут. 2021. URL: https://ui.org.ua/sectors/projects/research-sectors/research-ukraine-in-uk/ [Accessed 30 April 2023].

6. Lapshyna I. Do Diasporas Matter? The Growing Role of the Ukrainian Diaspora in the UK and Poland in the Development of the Homeland in Times of War. *Central and Eastern European Migration Review*. 2019. № 8 (1): 51–73. DOI: 10.17467/ceemr.2019.04. URL: http://www.ceemr.uw.edu.pl/vol-8-no-1-

2019/special-section/do-diasporas-matter-growing-role-ukrainian-diaspora-uk-and-poland

7. About The AUGB. (n. d.). URL: https://www.augb.co.uk/about-us-and-our-community/about-the-augb [Accessed 30 April 2023].

Олійник Олександр Леонтійович
кандидат історичних наук,
директор Фахового коледжу бізнесу та харчових технологій
Запорізького національного університету
м. Запоріжжя, Україна

ПРОТОДЕРЖАВНІ УТВОРЕННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ

Витоки творення української державності вітчизняні історики пов'язують з початком об'єднання полян Русі з центром у Києві. «Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської», – писав М. Грушевський [1]. При цьому основними джерелами, які засвідчують цей факт, прийнято вважати переважно писемні згадки, що дійшли до нас у літописах, творених на замовлення самих князів. Але водночас не слід ігнорувати й інші, нехай навіть і не прямі вказівки на існування протодержавних громадських утворень на теренах сучасної України задовго до загальновизнаного періоду.

Археологічні дослідження пам'яток трипільської культури останніх років засвідчують факт існування на теренах України у VII – VI тис. до н. е. надзвичайно розвиненої цивілізації з багатьма містами-полісами, площа яких складала від 140 га (Майданецьке) до 240 га (Небелівка) та 450 га (Тальянка), де проживало від 8 до 15 тис. осіб [2, с. 219].

Слід зазначити, що саме така кількість населення міст античності вважалася оптимальною з безпекової, економічної, екологічної та комунікаційно-управлінської точок зору.

Сама наявність таких великих поселень чи протоміст є свідченням високої культури, створити яку могли тільки добре організовані громадські об'єднання. Це спонукає сучасних вітчизняних дослідників поставити питання щодо першості появи на українських теренах такого важливого цивілізаційного досягнення людства, як місто-держава (ном, поліс тощо).

Разом з тим наявні на сьогодні археологічні дані поки що не дозволяють зафіксувати об'єднання трипільців в єдину державну спільноту з сильною центральною владою, оскільки сильна централізована держава мала б залишити після себе ознаки своєрідних «єдиних стандартів», культурної і технологічної уніфікації, як це видно на прикладі формування Руської держави. Тоді дуже швидко, за якихось 100 – 150 років, політичний центр зумів поширити свої культурні стандарти на величезній території – від Новгорода до Галича, де склалася досить однорідна матеріальна культура. При цьому місцеві археологічні культури за цей час майже зникли [3, с. 220].

Але це не означає, що у трипільців не могло існувати своєрідних полісів-держав на кшталт значно пізніших і краще вивчених античних. Їх площа та чисельність є цілком порівнюваною. У період свого розквіту у III ст. до н. е. площа Ольвії становила близько 50 га [4], Херсонеського городища – 42,6 га [5], а Пантікапей займав близько 100 га [6].

Отже, якби трипільська держава утворилася і проіснувала хоча б років 200, ми неминуче мали б помітити сліди подібної уніфікації та спроб «нової влади» поширити власні культурні стандарти на підлеглі території. Навпаки, нам весь час доводиться вивчати саме локальні вияви трипільської культури, причому їх число невпинно зростає [7, с. 220]. Саме ці «локальні вияви трипільської культури» свідчать про активну діяльність самоврядних громад в цих містах-полісах. Але слід підкреслити, що при відсутності єдиної централізованої держави, подібної до Русі, громади трипільців активно взаємодіяли [8, с. 74]. Тобто створювалися постійні зв'язки економічного та культурного характеру, що вже саме по собі є свідченням конкретних передумов створення державності.

Існуючі в той час племінні вождівства, оперті на волю загальних зборів громади, досить добре справлялися з функціями організації суспільного життя і регулювання суспільних відносин у велелюдних трипільських громадських об'єднаннях. Трипільські міста були не тільки центрами племінної округи, а й самостійними суспільно-економічними одиницями, які цілком забезпечували себе продуктами життєдіяльності. Крім того, вони були адміністративними,

військовими, ідеологічними осередками з чіткими ознаками міста. Наявність так званих «громадських споруд» в центрі таких міст поруч з майданом свідчить про існування своєрідного центру управління.

До таких споруд слід віднести розкопану у Майданецькому двоповерхову будівлю розміром 24 х 7 м. Незвичайність інтер'єру цього комплексу складають фарбовані у червоний колір масивна підлога та глиняні лави по периметру всієї великої кімнати. Значна площа приміщень дозволяє трактувати її як громадську будівлю. Така велика кімната з червоними лавами уздовж стін могла бути місцем для зібрань представників мешкаючих тут великих родів чи племен, адже на лаві загальною довжиною близько 38 м могло розміститися до 70 осіб. На думку М. Відейко, тут проживало кілька племен зі своїми вождями. Кількість мешканців Майданецького поселення сягала 8 – 10 тис. При такій кількості починає створюватися певна ієрархічна система влади, яка поступово формує власну еліту, що потребувала певної консолідації та координації дій не без апелювання до вищих сил.

Цілком можливо, що розташована біля центру поселення – майдану – будівля виконувала переважно якісь адміністративні функції, а не тільки культові. Тут могла збиратися певна кількість обраних людей для обговорення і, можливо, прийняття, з попередньою молитвою і освяченням, якогось суспільно важливого рішення, що потім виносилося на загальний суд усієї громади на центральний майдан, який цілком міг її вмістити. Майдан виконував ритуально-символічну, об'єднуючу, консолідуючу функції [9]. Це було сакральне місце для мешканців цього велелюдного поселення або протоміста.

Такі майдани присутні на всіх трипільських поселеннях і їх функціональне призначення є цілком очевидним – проведення загальних зборів. Концентричне планування трипільських поселень з великим майданом у центрі, на якому могла збиратися уся громада, побіжно засвідчує, що колективне обговорення та прийняття рішень загальною радою було основою управління в ті часи.

У 2014 році видання *Live Science* повідомило про чергову археологічну знахідку поблизу села Небелівка на Кіровоградщині, яку вчені ідентифікували як храм трипільської доби. Він мав значні розміри: 60 на 20 метрів і зовні був оточений галереєю. Другий поверх був поділений на 5 залів, стіни і підлога яких були пофарбовані у червоний колір, що, на думку археологів, «створювало особливу атмосферу для церемоній» [10].

Але представлені археологами артефакти не дають достатньо підстав трактувати знайдену споруду як виключно культову, оскільки більшість з них мають цілком утилітарне призначення. Знайдені тут «фрагменти незвичайних глиняних антропоморфних фігурок» традиційно пов'язують з культом родючості [11, с. 160]. В контексті сімейного чи родового оберега велика кількість таких антропоморфних статуеток жінки, знайдених переважно в житлових комплексах, є цілком логічною [11, с. 208], як і їх використання в релігійно-культових дійствах, де така статуетка одночасно могла представляти і конкретну особу, і сім'ю, і рід, і плем'я в руках їх представника, делегованого на загальні збори. Тоді до ряду їх функціонального призначення слід додати ще й делегативно-представницьку функцію і віднести до загальнозначимого суспільно-управлінського аспекту. Така статуетка-жезл як символ влади в руках делегованого представника роду/племені могла слугувати певним доказом його представницьких функцій, своєрідною перепусткою в коло управлінської еліти з правом брати участь у зборах.

Кількість залів у такому разі могла свідчити про число великих родів чи племен, що тут мешкали. Це могли бути своєрідні дорадчі кімнати, де збиралися «кращі люди» конкретного роду/племені. Кольорове виділення цих приміщень засвідчує винятковість їх призначення, адже червоний колір, крім усього іншого, символізував ще й владу.

А «велика кількість глиняних фішок», виявлених тут, могла використовуватись зовсім не для ігор, як вважалося раніше [12], бо ігри в храмі зовсім недоречні. Це могли бути своєрідні бюлетені для голосування. З їх допомогою в цій будівлі, можливо, підраховували голоси делеговані/обрані для цього люди.

Отже, з огляду на наведені міркування трактування цього об’єкта виключно як храму викликає певні застереження. Споруда швидше мала адміністративно-церемоніальне значення, в сенсі здійснення певних дій управлінського характеру, як-от: спільне обговорення і прийняття через процедуру голосування делегованими для цього представниками великих родів чи племен, що мешкали в місті, якихось суспільно важливих рішень, не без елементів відправлення і певних релігійно-магічних дій.

Останніми роками за даними магнітної зйомки вимальовується наявність цілої системи «великих будинків» у Небелівці, Майданецькому, Доброводах та інших поселеннях. Їх дослідження можуть принести нові переконливі факти щодо існування у трипільців представницької системи управління і становлення державного утворення задовго до появи античних держав-полісів. Тоді першість щодо використання в суспільному/державному управлінні демократичних засад від греків перейде до трипільців. І переконливішим цей факт робить відсутність ознак соціального розшарування в трипільському суспільстві.

При цьому саме трипільська цивілізація, а не рабовласницька антична, може виявитися піонером не тільки у заснуванні міст-полісів, а і у застосуванні принципів народовладдя в їх управлінні, нині відомих як демократія. Якщо останнє положення буде доведено, то колискою демократії та реального народоправства слід вважати саме українські терени. Це припущення потребує свого подальшого вивчення і обґрунтування за допомогою креативних підходів та синтезу багатьох наукових напрямів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грушевський М. Звичайна схема «Русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства. URL: http://litopys.org.ua/hrs/hrs02.htm

2. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків: Фоліо, 2008. 415 с.

3. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків: Фоліо, 2008. 415 с.

4. Ольвія. *Вікіпедія – Вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

5. Городище Херсонеса Таврійського. *Вікіпедія – Вільна енциклопедія.* URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/

6. Пантікапей. *Вікіпедія – Вільна енциклопедія*. URL: http://www.poluostrov- krym.com.ua/arhitekt_istor_pamyatn_pantikapey_ua.php

7. Бурдо Н. Б., Відейко М. Ю. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків: Фоліо, 2008. 415 с.

8. Відейко М. Ю. Шляхами трипільського світу. Київ: Наш час, 2007. 296 с.

9. Сєдак І. М., Сєдак О. І. Трипільські витоки містобудівних традицій у давніх слов'ян. URL: http://www.haidamaka.org.ua/0040.html

10. Варфоломєєва Аліна. В Україні розкопали трипільський храм віком VI тисяч років. *Велика епоха*. Субота, 25 жовтня 2014 року. URL: http://www.epochtimes.com.ua/science/prehistoric-civilizations/ukrayini-trypilskyy-khram-6-tysyach-rokiv-117784.html

11. Археологія Української РСР: у 3-х т. / гол. ред.: С. М. Бібіков. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 1. 447 с.

12. Мойсеєнко Валентин. Трипільські протоміста і світова цивілізація. URL: http://gazeta.dt.ua/SCIENCE/tripilski_protomista_i_svitova_tsivilizatsiya.html

Отрошко Любов Григорівна
науковий співробітник відділу української етнології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ТА ДИПЛОМАТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯРОСЛАВИ СТЕЦЬКО ЗАДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕМІГРАЦІЇ

В умовах російсько-української війни проблеми ідентичності культурної спадщини України набули надзвичайної актуальності, адже ворог руйнує культурно-історичні цінності українського народу. Проте головне, що рашистська росія хоче знищити українську етнокультурну ідентичність. Зберегти власну ідентичність, пропагувати деколонізацію та дерусифікацію українського етнокультурного простору, підкреслити усвідомлення самобутності української культури як в Україні, так і в еміграції було і залишається одним із головних завдань української політичної еліти. Мабуть, жодну культуру та її носіїв в сучасному світі не намагалися так безжально знищувати протягом вже кількох століть поспіль, ніхто так самовіддано не боровся за своє існування, покладаючи як здоров'я, так і життя в боротьбі за українську державність та етнічну самоідентифікацію. Ярослава Стецько як міжнародна громадсько-політична діячка належить до тих борців за Україну, які, повернувшись із еміграції, продовжили боротьбу з радянським спадком та реваншем агресивної кремлівської політики проти українців.

Міжнародну громадську культурно-просвітницьку та дипломатичну діяльність Я. Стецько розглянуто як приклад боротьби за українську державність і збереження української ідентичності в еміграції. Проводячи паралелі боротьби революційної Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) проти радянського режиму та боротьби українського народу проти рашистського режиму 2014–2023 рр., зазначимо, що українська патріотична молодь в еміграції як тоді, так і зараз продовжує виступати з акціями протесту

перед посольствами росії, перед ООН та урядами в різних країнах, обстоюючи інтереси Української держави та українського народу [1].

В еміграції політичні емігранти були змушені боротися за власну національну ідентичність та свободу. Подружжя Стецько обрали збереження власної ідентичності й не стали громадянами жодної країни, в якій перебували. Понад 47 років Слава Стецько жила у підпіллі та плідно працювала над відстоюванням інтересів та виборюванням позицій українського співтовариства у світі, проводила ідеологічний та конспіративний вишкіл юнацтва, була членкинею реферантури закордонної політичної розвідки ОУН [2, с. 116–117]. І лише у вільній Україні вона отримала паспорт та змогла стати повноправною громадянкою [5, с. 55].

Своєю послідовною патріотичною діяльністю вона згодом довела те, що в еміграції можна для України робити дуже багато: сприяла розвиткові ідеології ОУН в українській діаспорі, пропагувала й обстоювала ідею української незалежності за концепцією Антибільшовицького Блоку Народів (далі – АБН) на зустрічах із лідерами багатьох країн світу. Як делегати АБН від України подружжя Стецько були присутні та виступали на конференціях Всесвітньої Антикомуністичної Ліги (WACL) та Антикомуністичної конференції азійських народів (APACL), доводячи, що захист людських прав неможливий без свободи народів [1; 2; 3; 4; 5].

Значної уваги заслуговує редакторська та перекладацька робота Я. Стецько в АБН та ВАКЛ, адже це була робота з науковими та публіцистичними працями відомих політиків та науковців, що працювали на інформаційному антирадянському, антибільшовицькому та антиімперському фронтах і поширювати правдиву інформацію про Україну і українців, а не дезінформацію кремля. Поширення інформації про Україну, українців і українську національно-визвольну боротьбу та їх наукову та науково-популярну та художню творчість різними мовами світу – це було одне з найважливіших завдань і обов’язків української еміграції. І вони активно працювали на інформаційному фронті [7].

Британським осередком ОУН у 1949 р. була заснована Українська Видавнича Спілка. При ній у Лондоні діяла Українська Інформаційна Служба (далі – УІС – Ukrainian Information Service) – агентство створене для розповсюдження інформації про події в Україні та на пов'язані теми [6].

АБН через УІС видавав свої друковані періодичні та неперіодичні видання. Деякі з них можна знайти на інтернет-сайті «Архів ОУН» (ounuis.info), де розміщені фонди, колекції та електронна бібліотека ОУН, в якій є оцифровані примірники видань. Наразі особливий фонд Слави Стецько (ф. 25) знаходиться на стадії упорядкування [7].

Найвідоміші періодичні видання АБН: «Визвольна політика», The Ukrainian Review, «Визвольний шлях» та «Свобода народів» [7].

«Визвольна політика» – український суспільно-політичний часопис-місячник. Заснований у Німеччині Проводом Закордонних Частин ОУН у 1946 р. Упродовж періоду існування видавався на циклостилі виключно для членів АБН до 1949 р. Тематика – історія, міжнародні відносини. Виходив протягом 1946–1949 рр. у Празі (Чехія) та Мюнхені (Німеччина) [7].

The Ukrainian Review – англомовний квартальник, видання Союзу Українців у Великій Британії разом з Організацією Оборони Чотирьох Свобід України у США і Лігою Визволення України в Канаді. Журнал виходив у Лондоні з 1954 по 1999 р. Перші редактори – В. Державін і В. Орелецький, з 1965 р. – Слава Стецько. Журнал присвячений визвольній боротьбі поневолених росією народів, зокрема України, і особливо радянського періоду. Окрім статей, в ньому публікувалися документи з руху опору, інформація з України; огляд нових публікацій з історії, літератури, міжнародних відносин, політики [7].

«Визвольний шлях» – український суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник ОУН. Заснований у Лондоні в 1948 р. Він виходив протягом 1948–2009 рр. У часопису публікувалися як ідеологічні матеріали (праці Д. Донцова, Я. Стецька, С. Бандери та інших), так і наукові дослідження (переважно з історії та літературознавства), а також художні твори (слід особливо відзначити роль цього видання в популяризації творів

«шістдесятників» в емігрантському середовищі тоді, коли їх неможливо було видавати в Україні). Часопис друкував статті на такі теми, як міжнародна політика, політика й економіка УРСР, історія ОУН та Української Повстанської Армії. На його сторінках друкувалися матеріали з історії та археології України, літератури, музико- та мистецтвознавства, проза й поезія авторів-емігрантів та членів підпілля ОУН, переклади творів художньої літератури, спогади істориків та політичних діячів, передруки творів української літератури періоду Розстріляного відродження та «шістдесятників», література самвидаву та політичні документи, огляди книжок, новини й аналітика щодо діяльності націоналістичної опозиції в Україні, хроніка з життя як на еміграції, так і в УРСР. Тематика – економіка, історія, культурологія, міжнародні відносини, політика, військо. Авторами й укладачами були П. Олійниченко, Р. Борковський, І. Ратушний, В. Василенко. Видавався в Лондоні та Києві Українською Видавничою Спілкою УІС [7].

«Свобода народів». Журнал був заснований у 1994 р. Виходив протягом 1995–1996 рр. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика. Публікувались статті про військову агресію та військовий терор московії і т. п. Видавався у Львові – Києві (Україна), Торонто (Канада), Нью-Йорку (США) [7].

Найвідоміші неперіодичні видання АБН – ABN Correspondence та News from Ukraine. ABN Correspondence – інформаційний бюлетень Проводу Закордонних Частин ОУН. Став головним друкованим органом АБН після журналу «Визвольна політика». Тематика – економіка, історія, культура, міжнародні відносини, політика. Бюлетень видавався англійською, німецькою, французькою та російською мовами з лютого 1950 по 2000 р. Головним редактором була Я. Стецько [7].

News from Ukraine – англомовний інформаційний вісник, заснований у червні 1971 р. Видавався та редагувався до 1982 р. у Лондоні Українською Центральною Інформаційною Службою. У віснику повідомлялося про останні події, пов’язані з боротьбою за національну незалежність та права людини. З

2017 р. УІС в Лондоні відновила випуск в електронному вигляді. Виходить щоп'ятниці. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика, право [7].

Я. Стецько, зберігши в еміграції свою етнокультурну ідентичність (українськість), завдяки своєму революційному і міжнародно-політичному дипломатичному досвіду та чіткій громадянській і державницькій позиції бачила всі ризики і небезпеки кремлівського реваншу, розуміла, що політика має безпосередній вплив на всі процеси, зокрема державотворчі й етнокультурні, намагалася направити всі сили на збереження українського етнокультурного середовища в еміграції та його захист від внутрішніх і зовнішніх загроз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Отрошко Л. Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років XX ст. до початку 2000-х років. *Українознавство.* 2018. № 3. С. 62–81.URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_3_6.

2. Міщанчук Н. Слава Стецько – символ незламного духу України. *Українки в історії. XX–XXI століття* / В. Борисенко, П. Кононенко, Є. Сверстюк [та ін.]. Київ, 2012. С. 115–122.

3. Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників / авт.-упоряд. і керів. проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ: ТОВ «Сигла», 2011. 208 с.

4. Слава Стецько. Жінка, яка творила незалежну Україну. Автобіографія. Київ: Ярославів Вал, 2021. 220 с.

5. Мельничук Б. І., Сагайдак М. І., Уніят В. Б. Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі. Вид. 2-ге. Тернопіль: Астон, 2011. 127 с.

6. Українська Інформаційна Служба (УІС) / Українці в Сполученому Королівстві. *Інтернет-енциклопедія*. URL: https://www.ukrainiansintheuk.info/ukr/03/uis1949-u.htm

7. Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: https://ounuis.info/

Павко Анатолій Іванович
доктор історичних наук, професор,
завідувач відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА П. ЧАЙКОВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНОСТІ: ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Одним із визначальних чинників унікального українського генетичного коду Петра Чайковського, генетичної пам'яті його творчої спадщини є козацький родовід уславленого композитора і митця. Всебічно проаналізовані нами документальні матеріали і джерела переконливо засвідчують, що Петро Чайковський належить до одного із яскравих нащадків давнього козацького генетично успадкованого ним роду Чайок. Важливо вказати і на те, що із найдавніших предків композитора з боку батька (за історичною європейською традицією родовід формується по чоловічій лінії) зазвичай називають прадіда Федора Чайку, посилаючись на опубліковані у 1900 р. братом композитора Модестом Іллічем сімейних переказів: «Звали його Федір Опанасович. Він ходив з Петром Великим під Полтаву та у ранзі сотника помер від ран». Але якщо навести рік Полтавської битви (1709) і зіставити її з роком народження Федора Чайки (1695), навряд чи можна уявити, що 14-річний підліток міг брати участь у цій битві та ще й у ранзі очільника військової сотні.

Насправді йдеться про прапрадіда Петра Іллича, козацького сотника Опанаса Чайку, праправнук якого і є нащадком старовинного українського козацького роду Чайок. Прадід композитора Федір Чайка (1695 – 1767) і прабабуся Ганна Чайка (1717 – ?) мешкали в слободі Миколаївці Омельницької сотні Миргородського полку (нині с. Троїцьке Глобинського району Полтавської області), де народився майбутній дід композитора Петро Федорович Чайка (1745 – 1818).

У Омельницьку сотню входили уродженці різних сіл Полтавщини, серед яких Троїцьке, Бугаї, Пархоменки, Михайлики, а також село Чайки. На той час Миргородський полк підпорядковувався Василю Петровичу Капністу – засновнику козацького роду Капністів, батьку письменника Василя Капніста. В тому самому полку козацьким писарем був дід Миколи Гоголя Панас Гоголь-Яновський – нащадок гетьмана Правобережної України Остапа Гоголя.

Саме Василь Капніст порадив Федору Чайці відправити сина Петра навчатись у Києво-Могилянській академії. В Академії Петро Чайка змінив прізвище на Чайковський, що пояснюють поширеним на той час додаванням до українських прізвищ суфікса «-ськ». Дослідження генеалогічного дерева Петра Чайковського свідчить про те, що його прізвище знайшло продовження по батьківській лінії. Разом з тим важливо при цьому усвідомлювати феномен глибинної генетичної пам’яті славетного композитора, що яскраво засвідчила його глибока і системна зацікавленість народними піснями, неповторним українським мелосом.

Музичний світ і модерний світогляд Петра Чайковського у своєму змістовному наповненні є унікальним, значною мірою неповторним явищем в історії європейської, зокрема української, культури. Потужна у професійно-музичному та інтелектуальному сенсі багатобарвна творчість Петра Чайковського, яку складають опери, балети, симфонічні, фортепіанні і скрипкові концерти, романси, стала домінантною у європейському та світовому музичному просторі XIX – XX ст., продовжує залишатись такою і в сучасних умовах. Його твори звучать зі сцен Ла Скала, Гранд Опера, Віденської, Берлінської, Празької, Мадридської, Національної опери України та інших відомих оперних сцен Європи і світу. Водночас варто наголосити на тому, що саме історія постановок опер Петра Чайковського в театрах Києва та Одеси постає як феєрія особистих радісних подій у творчості композитора.

Слід підкреслити, що Петро Чайковський як геніальний композитор значно поглибив естетичні компоненти української музичної культури, наповнивши її здобутками власної творчої спадщини. Все життя Петро Чайковський щиро захоплювався українською поезією, вітчизняним музичним

мистецтвом. Петра Чайковського надихала творчість видатного поета, духовного будівничого України Т. Г. Шевченка, твори якого втілюють у собі глибинні почуття національної ментальності, глибокої віри в людину, щирої любові до неї, різкої критики соціальної нерівності серед українців. Зазначимо, що Петру Чайковському належать дивовижні романси, вокальні твори на слова Т. Шевченка «Вечір», «Садок вишневий коло хати», «На вгороді коло броду». В генетичному та інтелектуальному вимірах українська за своєю сутністю творча діяльність Петра Чайковського стала потужним стимулом для активізації культурно-мистецького життя в Україні. Для самого Петра Чайковського його контакти з Україною впродовж усього життя лишалися потужним джерелом творчої енергії та натхнення.

Петро Чайковський як славетний композитор і впливовий, активний громадський діяч зробив вагомий внесок у розвиток української музичної культури і освіти. Історичні джерела засвідчують, що на Черкащині композитор наприкінці XIX століття заснував аматорський театральний колектив, старанно і переконливо вивчав і записував фольклор, а потім натхненно відтворював його елементи у своїх музичних творах. Саме у Кам'янці, яку так любив відвідувати митець, він створив близько 40 всесвітньо відомих музичних творів, серед яких особливе місце займають такі шедеври, як балет «Лебедине озеро», концерт для фортепіано з оркестром № 2, вокальні дуети «Сонце втомилось», «Ранок», опери «Орлеанська діва», «Євгеній Онєгін», «Коваль Вакула», «Мазепа» та ін.

Петро Чайковський запропонував, належним чином обґрунтував і долучився до практичного втілення ідеї поглиблення інтеграції професійної української музичної освіти. У 1890 р. композитор під час проведення офіційного культурно-мистецького заходу одним із перших виступив з ініціативою створення вищого музичного спеціалізованого закладу у місті Києві і подав пропозицію про реорганізацію Київського музичного училища у Київську консерваторію. Високою історичною оцінкою вагомого творчого внеску Петра Чайковського у розвиток мистецької освіти не тільки в Києві, а й всієї України став Указ Президії Верховної Ради УРСР від 9 травня 1940 р.

щодо присвоєння Київській державній консерваторії ім'я П. І. Чайковського. Згідно з Указом Президента України № 817/95 від 5 вересня 1995 року Київську державну консерваторію реорганізовано у Національну музичну академію України імені П. І. Чайковського. З цього часу вищий культурно-мистецький заклад з честю та усвідомленою гордістю продовжує справу генія музичного мистецтва, зберігаючи та розвиваючи мистецькі традиції та гідно презентуючи вітчизняну музичну культуру в культурно-освітньому європейському та світовому просторі.

У складних, досить драматичних умовах безпрецедентної за своїми масштабами і цинізмом агресії росії проти України офіційні кола та інституції російської федерації розв'язали потужну, цілеспрямовану, деструктивну інформаційно-психологічну війну проти нашої України, метою якої є вилучення з генетичної пам'яті українського народу, вітчизняного культурного простору імен видатних українців. Важливо нагадати, що до національної галереї портретів видатних українців «Українці в світі», високий статус якій надано Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 167/2010 для пропагування історико-культурної спадщини України, відродження національної пам'яті, віднесено й Петра Чайковського – родового українця, українського генія європейської та світової музики, який за громадським і мистецьким покликанням жодним чином не може бути віднесений до одіозних ідеологів «руського миру», а його унікальна творча спадщина, без сумніву, належить українській культурі, мистецьким здобуткам європейських народів, сучасній цивілізаційній спільноті.

Пашук Володимир Степанович
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу нової історії України
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
м. Львів, Україна

ВІДЗНАЧЕННЯ СТОЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 1898 Р. У ЛЬВОВІ

Зазначена тема стосується важливого історичного етапу в розвитку українського суспільства, його культури, свідомості, загалом демократичного й цивілізаційного поступу, що потребує належного наукового вивчення і складає її актуальність.

Метою даної розвідки є охарактеризувати ініціативу Наукового товариства ім. Шевченка та окреслити організаційні підходи з підготовки та ювілейні заходи відзначення сторіччя публікації «Енеїди», що відбулися у Львові 31 жовтня та 1 листопада 1898 р.

Розгортання національного руху в Галичині завдяки конституційним реформам 60-х років XIX ст. в Австрії й суспільного поступу галицьких українців та росту етнонаціональної свідомості, передовсім в елітних середовищах, сформувало передумову для усвідомлення важливості епохальних переломних явищ у вітчизняній історії, які стали визначальними в долі народу, та їх відзначення на крайовому рівні. Такою знаковою подією, яка започаткувала базові зміни, що сприяли формуванню національно-демократичного руху народу в подальшому його розвитку, був вихід у світ «Енеїди» І. Котляревського. Відтак відзначення столітнього ювілею цієї події, організованого галичанами 1898 р., стало важливим проявом суспільної зрілості й спроможності не лише належним чином оцінювати епохальні явища минулого, а й організовувати провідні верстви для його величного відзначення. Інформацію про підготовчий процес та саме святкування публікувала львівська газета «Діло», що і склало джерельну базу даної розвідки.

Відомості про ініціативу щодо належного відзначення цієї історичної події повідомила львівська газета «Діло» за 3 (15 липня) 1898 р. в рубриці «Новинки». В лаконічній формі вказано, що «обхід століття українсько-рускої літератури будуть святкувати львівські русини за ініціативою Товариства імені Шевченка в днях 31 жовтня і 1 падолиста; головними заходами програми будуть: вистава «Наталка Полтавка», наукове засідання з відповідними рефератами і святкова вечеря». Крім того, зазначено, що «обрано комітет «ширший і тісніший»; до тіснішого ввійшли д-р Колеса, д-р Озаркевич і п. Грабовський» [1, с. 3].

В наступних числах «Діла» вміщено відомості про організаційні заходи, оприлюднення яких у пресі було заразом інформуванням громадськості про хід підготовки, плани та водночас і засобом мобілізації, передовсім елітарних груп, для проведення ювілейних заходів.

Одним з таких заходів було оприлюднене в «Ділі» звернення до галицьких товариств із закликом надіслати привітальні телеграми Полтавській міській думі, яка 11 (н. ст.) вересня «буде обходити пам’ять Івана Котляревського на торжественнім засіданні». При цьому рекомендовано брати до уваги російську цензуру, щоб надіслані привітання «можна було відчитати прилюдно на засіданні Полтавської міської ради», та вказано відповідну адресу [2, с. 3]

У вересневій публікації оприлюднено попередню програму заходів, яка складалася з трьох частин: 31 жовтня в театрі Скарбка (нині театр ім. Марії Заньковецької) мало відбутися театралізоване дійство, а наступного дня, 1 листопада, заплановано наукову академію та «святкову вечерю». Крім того, як зазначено, «товариство «Просвіта» видає книжочку «Про життя і значення письменника Івана Котляревського» [3, с. 3].

Важливим елементом організаційних заходів з підготовки святкування ювілею були матеріали науково-ідеологічного характеру, які пояснювали читацькій аудиторії сутність та суспільно-історичне значення самих подій та важливість їх відзначення. Відтак в матеріалі, вміщеному в передовиці «Діла», «Столітній ювілей руский» згадано, що на цей рік випали ювілеї «знесення панщини» й початок «народного відродження» Галичини (1848) та діяльність І.

Котляревського. Відтак наголошено, що «внаслідок вказаних історичних подій у нашому краї «пробудилося руске життя і руске слово», змінився і стан народу, оскільки селяни з панських підданих стали вільними й наділеними політичними правами громадянами, а інтелігенція «стала з польської або несвідомої рускою і свідомою». При цьому уточнено значення цієї історичної події: «введення народної мови в наше письменстві влило в цілий той нарід народного духу», сприяло природному народному розвиткові й «спасло нас від національної заглади», тобто від асиміляції. При цьому відзначено, що «в Україні, де саме зійшло сонце народного слова, тяжка та темна мрака налягає на нарід, котрий не має сили з неї видобутися, пригнічений тяжкою рукою». Таке ж становище, як вказано, було і в українців Буковини та підугорської Русі. Відтак зрозумілий підсумок: «На Галицьку Русь припадає задача бути головним осередком святкування народного празника». Інформовано, що організацією святкувань займаються «народно-рускі товариства львівські за ініціативою Наукового Товариства ім. Шевченка». Разом з тим звернено увагу на відзначення поляками ювілею А. Міцкевича, яке було організовано величаво, й не було жодного міста в руській частині Галичини без відповідного святкування. Поряд з цим зауважено, що «наш ювілей має для нас більше значення, ніж ювілей Міцкевича для поляків», бо тут йдеться не про одну особу, а «ціле письменство, цілу просвіту народу» [4, с. 1].

До підготовчих заходів належав матеріал, поданий від імені організаційного комітету, інші матеріали, зокрема повідомлення із поясненням умов, за якими бажаючі могли взяти участь у святкуваннях. Для цього необхідно було придбати «карти вступу» із зазначенням відповідних адрес та цін, що коливалися від 6,5 зр. (золотих ринських) до 20 кр. (крейцерів) залежно від місця [5, с. 3]. У черговому зверненні п. н. «Русини-українці» до громадськості окреслено значення ювілею та вміщено заклик відзначити пам’ять «батька нової руско-української літератури – Івана Петровича Котляревського – в кожному повіті, в кожнім місті, в кожнім селі нашім, в кожній родині...» [6, с. 1]. В наступному числі «Діла» від 16 (28) жовтня 1898 р. було опубліковано остаточний варіант програми урочистих заходів [7, с. 3].

31 жовтня, в день відкриття святкувань, «Діло» на перших двох сторінках опублікувало об'ємний матеріал «В столітній ювілей відродження українсько-рускої літератури» та портрет І. Котляревського [8, с. 1–2]. Це було завершенням підготовчих дій щодо організації святкувань та водночас і своєрідним виявом, маніфестацією їх початку. У ньому з науково-ідеологічних позицій розкрито в обґрунтованій формі важливість та історичне значення застосування народної мови сто років перед тим на тлі імперської політики та її наслідків для українства.

В двох числах «Діла» подано огляд ювілейних святкувань: спочатку в числі 234 опубліковано перший звіт [9, с. 1–2], а в наступному – ширшу інформацію про відзначення ювілею [10, с. 1–2]. В перших рядках відзначено, що воно відбулося «величаво» і «бере в нім участь Русь із столиці, і з провінції небувало численно та й з незвичайним одушевленням».

В інформації про дійство в театрі Скарбка вказано, що першим номером, який і відкрив святкування, був «Пролог» авторства І. Франка у виконанні п. Лопатинського. Далі кантата, створена о. Кишакевичем на слова Т. Шевченка, до Котляревського. Всю сцену театру в кілька рядів заповнили співаки кількох товариств «Боян» – зі Львова, Перемишля, Стрия – чисельністю біля 150 осіб. Після кантати «сама публіка», «вставши з місць», виконала «Ще не вмерла Україна». Далі вистава «Наталка Полтавка», «Вечорниці» Ніщинського у виконанні об'єднаного хору «Боянів» та симфонія G-moll М. Вербицького. Захід завершено дійством відтворення «алегоричного образу з живих осіб, що... зображало апофеоз нашого відродження».

Наступного дня в залі Народного Дому відбулася наукова академія. Відзначено, що на сцені було встановлено портрет І. Котляревського. Академію відкрив д-р Савчак, а промови виголосили проф. Грушевський, д-р Стоцький і проф. Колеса. Відтак звучали привітання Ю. Романчука від руско-народних товариств, посла (депутата) Й. Гурика від селянства, Н. Кобринської від руского жіноцтва та академіка (студента) Гарматія від руско-української молоді. На завершення проф. Грушевський оголосив низку привітань, які надійшли «з по-за краю»: від Петербурзької академії наук, відділу

Чернігівського земства і від «полтавців». По закінченні академії було виконано народний гімн «Ще не вмерла Україна». При цьому відзначено, що «і на академії, і на святковім вечері в театрі з між достойників явився маршалок гр. Бадені» (*граф Станіслав Бадені у 1895–1901 рр. маршалок, член палати панів австрійського парламенту*) [11, с. 163].

Урочистості завершилися «святковою вечерею», що відбулася в залі Поштового клубу в готелі Жоржа, в якій взяло участь понад 200 осіб «всякого стану і віку». Відзначено, що звучали «патріотичні промови», які серед інших виголосили д-р І. Франко та проф. М. Грушевський.

Загалом столітній ювілей української літератури був свідченням високого рівня розвитку українського суспільства з часу виходу в світ «Енеїди» І. Котляревського, що засвідчило масштабне зростання культури, передовсім красного письменства, суттєві зміни в етносоціальній структурі, які зумовили спроможність гідного відзначення важливої історичної події. І підготовчі заходи, і власне святкування засвідчили, що тогочасне українство трактувало чин І. Котляревського як переломний крок, що визначив початок національно-демократичного руху, в центрі якого стали суспільство, народ як найвища цінність. Це зберегло українців як націю і забезпечило перспективу в їхньому екзистенційному й цивілізаційному поступі.

Своєрідним важливим результатом ювілею стали зміни термінів національної ідентичності. З цього приводу К. Левицький зазначив, що «з цим святом наступило також устійнене в означуванню назви нашої нації: замість „руский»... „Русь» самочинно, волею нашого народу прийшло до уживання: „ українсько-руський», „Українець» і „Україна-Русь», як перехід до „український» і „Україна» [12, с. 310]. Це означає, що саме в часі святкування було прийнято «самочинне», як можна зрозуміти, неофіційне рішення про зміну термінів національної ідентифікації та краю на «Україна» та «український», які вживаються донині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новинки. *Діло*. Ч. 145. 3 (15 липня) 1898.

2. Новинки. Пригадка руским товариствам. *Діло*. Ч. 189. 26 серпня (7 вересня) 1898.

3. Новинки. *Діло*. Ч. 208. 19 вересня (1 жовтня) 1898.

4. Столітній ювілей руский. *Діло.* Ч. 220. 3 (15 жовтня) 1898.

5. Новинки. *Діло*. Ч. 226. 10 (22) жовтня 1898.

6. Русини-українці. *Діло*. Ч. 230. 15 (27) жовтня 1898.

7. Новинки. *Діло*. Ч. 231. 16 (28) жовтня 1898.

8. Кокорудз Іл. В столітній ювілей відродження українсько-рускої літератури. *Діло*. Ч. 233. 19 (31 жовтня) 1898.

9. Ювілейне торжество відродження українсько-рускої літератури. *Діло*. Ч. 234. 20 жовтня (1 листопада) 1898.

10. Свято сотих роковин відродження руского письменства. *Діло*. Ч. 235. 21 жовтня (2 листопада) 1898.

11. Бадені С. Енциклопедія історії України. Т. 1. Київ, 2003.

12. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914. Львів, 1926.

Петерсонс Андріс
доктор соціологічних наук, професор,
декан факультету комунікацій Університету Туріба,
експерт Латвійської наукової ради
м. Рига, Латвія

РОЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ У ПЕРЕХОДІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ВІД ІНФОРМАЦІЙНОГО ДО ЦИФРОВОГО

В сучасному міжнародному просторі ми можемо спостерігати різноманітну динаміку розвитку країн з різними векторами формування соціальної взаємодії соціуму. Ключовими факторами, котрі впливають на якість трансформації та перехід від застарілих до нових її форм, є економічне зростання і падіння, численні кризи і катастрофи, стрімкий розвиток технологій і стабільна еволюція наукового знання, а також війни, збройні конфлікти та політичні перевороти. Зазначимо, що ці процеси історично обумовлені, еволюційно закономірні та керовані, оскільки логічно вписуються в концепцію еволюційного розвитку цивілізацій. У 2022 р. цивілізований світ був приголомшений фактом військової агресії з боку рф проти української державності та незалежності. Розв'язання абсолютно варварського збройного конфлікту в самому центрі Європи активізувало безліч суспільних процесів, консолідувало українську націю, створило передумови переходу суспільних відносин від інформаційної парадигми до цифрової. Бойові дії змусили державу посприяти прискоренню процесу цифровізації, який було запущено ще під час пандемії COVID-19. На сьогоднішній день з впевненістю можна констатувати, що в Україні створено не тільки е-державу, а й цифровий формат суспільства.

Першим про перехід від інформаційного суспільства до цифрового заговорив у 90-х роках XX століття співробітник Державного департаменту США Джон Пері Барлоу, який ввів до наукового обігу термін «кіберпростір», визначивши його як певне середовище, в якому не діють соціальні закони

традиційного суспільства (відсутня соціальна диференціація та стратифікація). Він став співзасновником Фундації електронних кордонів (Electronic Frontier Foundation), зокрема, зазначивши, що «ми творимо простір, в якому управлінці усіх рівнів мають новий тип комунікаційних стосунків – завдяки чому здатні повністю взаємодіяти зі спільнотою, яка намагається спілкуватися з ними на рівні, без бюрократичних перешкод мною» [1, с. 119]. У цьому контексті цікавою є наукова розвідка Говарда Рейнгольда «Віртуальна спільнота», яка задала тон дискусії, доводячи народження нової форми соціальних спільнот в онлайн-просторі, яка віртуально згуртовує людей на будь-якій з доступних інформаційних платформ за спільними інтересами, цінностями, поглядами, необхідністю співпраці та взаємодії, а отже, є дуже важливою у процесі прийняття конкретних рішень та підвищення ефективності управлінських процесів [1, с. 203]. У зазначеному контексті Україні вдалося зайняти лідируючі позиції, оскільки було створено електронну платформу державних сервісів «Дія», яка надала змогу пересічним громадянам отримувати різноманітні довідки, керувати майном, сплачувати комунальні платежі та податки, відстежувати банківські операції, представляти копії документів за допомогою власних ґаджетів. Таким чином, вперше було створено прецедент оформлення е-держави.

Оволодіння європейськими управлінськими спільнотами навичок цифрового суспільства було вельми непростим та дуже повільним, адже на державному рівні діяльність онлайн спільно сприймалась виключно на рівні контркультурних рухів та альтернативних «віртуальних» способів життя, що виникли як наслідок інформаційної революції на перетині 70–80-х років XX століття. Тут варто нагадати Сан-Франциско у 1970-х роках, яке було місцем появи декількох антидержавних онлайн-спільнот, які експериментували з комп'ютерним зв'язком, серед них, наприклад, були легендарні проекти: Homebrew та Community Memory. У 1985 році в регіоні затоки Сан-Франциско Стюартом Брендом були сформульовані ціннісні основи інтернет-культури, які передбачали дотримання принципів цінності горизонтальної вільної

комунікації, всесвітню свободу слова в епоху, де «панують конгломерати ЗМІ та урядові бюрократичні інституції» [3, с. 53].

Цікавими, на наш погляд, є дослідження українського вченого М. Кастельса, який у монографії «Інформаційне суспільство і держава добробуту» зазначає, що іншою спільною цінністю управлінців, яка бере витоки з практики існування віртуальних громад, є «самокероване творення мережі», створеної за конкретною проблемною ситуацією чи соціальною метою [4, с. 56]. Йдеться про здатність кожного репрезентанта управлінської спільноти створити й розмістити власну інформаційну сторінку, стимулюючи таким чином мережу до конкретної дії або конкретного типу соціальної взаємодії.

Понад те, відомий американський дослідник Баррі Велмен у межах цілого потоку досліджень за минулі два десятиліття показав позитивну кумулятивну взаємодію між інтенсивністю використання Інтернету державними структурами та здатністю впроваджувати культуру комунікативних соціальних взаємин з різними бізнесовими та науковими групами, таким чином, враховувати співвідношення рівнів прагнень і сподівань суб'єктів громадянського суспільства з можливостями органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства [5, с. 72]. Україна в складних умовах війни наочно продемонструвала всьому світові, що така кумулятивна взаємодія дозволяє державним структурам різних рівнів використовувати Інтернет як потужну сервісно-інформаційну платформу, а не тільки як електронну дошку оголошень для розміщення своєї інформації без особливих спроб встановлення взаємодії влади, бізнесу, науковців та широких кіл громадянського суспільства, що до сьогодні практикується в країнах європейської спільноти.

В Україні електронні сервіси е-держави виконують різноманітні обчислювальні функції, а також візуалізують дані на всіх етапах процесу прийняття рішень. Вони допомагають миттєво проаналізувати поточну ситуацію, сформувати альтернативні стратегії прийняття рішень, оцінити наслідки можливих помилок, згенерувати позитивні рішення, формалізувати

моделі, виконати складні обчислення, вибрати краще рішення за одним або декількома критеріями. У контексті посилення інформаційної складової розвитку управлінської мережі варто зазначити, що у США з початку XXI століття почали інтенсивно виконуватися роботи з автоматизації підтримки управлінських рішень, в результаті чого виник новий клас машинних систем – системи підтримки прийняття рішень, які зараз допомагають управлінцям у розв'язанні неструктурованих проблем, або цілераціональна система, яка допомагає використовувати дані, знання і моделі для розв'язання невирішених проблем [6, с. 34].

Таким чином, українську базу електронних сервісів «Дія» можна визначити як комплексну інтерактивну систему, призначену для підтримки різних аспектів державної діяльності та офіційного документообігу, за необхідності – поліпшення її ефективності. Подібні електронні системи підтримки призначені надавати громадянам можливість швидко і якісно отримувати довідки, офіційні документи, спрощувати пошук альтернативних рішень поставлених задач, автоматизувати вибір варіантів рішень та визначення способу дій в умовах неповноти або невизначеності інформації, що для усього світу є прикладом інноваційного розвитку суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Barlou P. The Future of Networking. Berkley, 1998. 228 p.

2. Bonchek R. Foundations of Decicion Support Systems / R. Bonchek, C.W. Holsapple. New York: Academic press, 1999. 393 p.

3. Gorry J., Morton R. Decision Support System and Problems of Management. Washington, 2015. 161 p.

4. Кастельс М. Інформаційне суспільство і держава добробуту. Київ: Просвіта, 2018. 25 с.

5. Brooker P. Non-Democratic Regimes. Theory, Government & Politics, Houndmills, Basingstoke Hampshire: Macmillan Press, 2000. 380 p.

6. Gerbert S. Sustaining the New Government. Stockholm: Swedish cooperation, 2012. 178 p.

Подкупко Тетяна Леонідівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету
м. Одеса, Україна

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ТА ЕТНОКУЛЬТУРНОГО КОРІННЯ ЗДОБУВАЧАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ОНМЕДУ ЧЕРЕЗ ЗАЛУЧЕННЯ ДО РОДИННИХ ВЕЛИКОДНІХ ТРАДИЦІЙ

З початком повномасштабної агресії РФ проти України значно зросли патріотичні настрої серед наших співвітчизників. Риторика про «неіснування» українців в світовій історії та культурі викликала не просто спротив і обурення, а ще й зацікавленість у вивченні свого коріння: культурного, історичного. Можемо спостерігати сплеск інтересу до традицій та обрядів, політичного життя, одягу, кулінарії, давньої минувшини України взагалі, а також окремих регіонів, сімей, родин.

Здобувачі вищої освіти Одеського національного медичного університету останні два роки виявляють підвищений інтерес до вивчення суспільних дисциплін, предметів патріотичного циклу. Оскільки ці курси є елективними, тобто за вибором здобувачів, то можемо простежити чітку тенденцію до зростання зацікавленості в історії та культурі України [1, с. 297–301].

13 квітня 2023 року християни східного обряду відзначали Страсний четвер. В народі його ще називають Чистим. В традиційній українській культурі в цей день була посилена молитва, прибиралось в оселях, подвір'ях, до схід сонця мились-умивались (очищаючи тіло і душу), дошивали святкове вбрання, завершували вишивання великоднього рушника, пекли обрядові хліби – паски, розписували писанки... За народними повір'ями, писанки, створені в Чистий четвер, мають особливу силу та енергію.

Саме писанкам були присвячені заняття в цей день з елективного курсу «Народна психологія». Розібрали історію писанкарства, яке бере свій початок з

давніх-давен. Найстаріші археологічні знахідки яєць з візерунками відносяться ще до доби християнства. Писанки були оберегами, інколи їх виготовляли з кераміки, всередину клали камінчики, звуки мали відлякувати злі сили. Саме такі перші брязкальця іграшки-талісмани отримували немовлята в давнину. Ця традиція збереглась донині – коли для новонародженого пишуть спеціальну писанку. Сам процес творення писанок не лише творчий, а й відповідальний – залежно від призначення писанки під час її розпису читаються певні молитви, пишуться спеціальні символічні зображення. Подарована дівчиною писанка в Поливаний понеділок парубку могла натякнути на її почуття. Якщо кількість пелюсток квіток парна або гілочок на дереві життя, то дівчина висловлює свою симпатію. Якщо кількість непарна, то вона не хоче бути в парі з цим хлопцем. Писанки з побажаннями щасливої долі дарували хрещені батьки, а натомість отримували писанки-побажання здоров'я і довголіття.

Оскільки українці належать до землеробської культури, в писанках віддзеркалився весь цикл сільськогосподарських робіт – від засівання до збирання врожаю. Певні орнаменти пишуть для появи дощу під час посухи або – сонця, щоб прогрілась Земля і був гарний врожай. Візерунки «вовки» або «зуби» мали відлякувати шкідників тощо.

Важливо, коли є можливість у викладача продемонструвати різні орнаменти на прикладі власних писанок, а також писанок з родинної колекції. Це не просто зближує, а допомагає встановити довірливий контакт зі студентством. Переконує їх, що українські традиції – не тільки «робота» і «абстрактні знання», а живе і захопливе хобі, шана традиціям, можливість для творчого і духовного зростання.

Приємно, що кілька років поспіль здобувачі розповідають про власний досвід писання писанок. Зазвичай це сімейна традиція: інколи давня, інколи відроджена, інколи нова. До процесу залучаються мами, бабусі й прабабусі. Іноді представниці старшого покоління є справжніми майстринями. Вони не тільки навчають дітей розпису, а й передають родинні секрети виготовлення природних фарб, особливості писачків. Здобувачі з гордістю демонструють як свої інструменти, так і роботи. В такому своєрідному конкурсі віддзеркалені

традиції багатьох регіонів України, оскільки наші студенти живуть в різних куточках Батьківщини і за кордоном.

Також в цей день обговорювали традиції обрядової випічки, а саме пасок. І тут справжній калейдоскоп рецептів, традицій, особливостей поведінки всіх членів родини під час таїнства творення пасочок. Цікавинка 2023 року в тому, що, крім стародавніх родинних рецептів, з'явились новинки – крафіни. Особливо незвично вони виглядали в формах для пасок першої половини двадцятого століття. Такі нововведення викликали родинне змагання «Чия паска смачніше».

В наші буремні часи велике значення має вивчення історичного та культурного коріння українців. Залучення здобувачів освіти до родинних традицій виховує повагу до Сім'ї, Родини, України. Наші майбутні лікарі пишаються і захоплюються власною державою, історією, культурою, традиціями! Тримаймо стрій! Разом до Перемоги!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Подкупко Т. Л. Дистанційне викладання під час карантину «Історії України та української культури» в Одеському національному медичному університеті. *Екстрене дистанційне навчання в Україні*: монографія / за ред. В. М. Кухаренка, В. В. Бондаренка. Харків: Вид-во КП «Міська друкарня», 2020. 409 с.
URL:https://duan.edu.ua/images/News/UA/Departments/Management/2020/monograph_ekstr_dyst_navch.pdf

Позній Олександр Володимирович
аспірант,
кафедра соціології та публічних комунікацій
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова
м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ СТАВЛЕННЯ ДО ІСТОРИЧНИХ ДІЯЧІВ НА ТЛІ РАШИСТСЬКОЇ АГРЕСІЇ ЯК МАРКЕР ЗМІЦНЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Актуальність обраної проблематики зумовлюється тим, що в умовах стану соціальної турбулентності в українському суспільстві, певної аномії та суттєвої трансформації усталених соціальних інститутів й появою нових виникає потреба у вивченні й активізації різних механізмів та технологій для зміцнення української ідентичності. В цьому контексті виникає проблема, яка полягає у невідповідності між необхідністю розробки таких механізмів й певною обмеженістю наявних напрацювань в цій тематиці. Зауважимо, що в умовах спроби зміцнення української ідентичності за допомогою політики перейменування закладів культури та вулиць актуальним видається обґрунтування доцільності доведення українського походження «спірних» історичних постатей. В перспективі такі дії можуть надати можливість вилучення видатних діячів українського походження з «імперського» та «радянського» дискурсу та медійного загарбницького контенту, який формується на тлі військових дій та змін освітніх парадигм. Науковою новизною запропонованих в роботі пошуків постає спроба акцентуації уваги до виникнення можливих проблем, пов’язаних зі зміною ставлення населення України до культурної спадщини та шляхів їх мінімізації.

Проводячи теоретичне обґрунтування обраної проблематики, слід зазначити, що військова експансія з боку росії відбувається не тільки в територіальному форматі, вона має прояви й у різних елементах інформаційної війни, пропаганди та маніпуляції історичною спадщиною. В такому контексті

вкрай підсилюється важливість умовного «відбирання» у росії спірних історичних постатей. Вже зараз можна зафіксувати суттєвий ментальний розпад російського суспільства та нівелювання його значення на світовій арені. Саме тому Україна має не тільки зберегти своє культурне надбання, але й захистити його від спроб загарбництва. Зазначимо, що будь-які управлінські чи політичні рішення в межах соціального інституту культури не можуть бути простими й швидко вкоріненими. Такі обмеження пов'язані з тим, що специфіка сприйняття культурної спадщини суттєво пов'язана як з ментальними факторами, національною свідомістю, так і з усталеними повсякденними практиками. Зміни в сфері культури здебільшого призводять до формування так званої «соціальної травми» (за П. Штомпкою) [1]. Подолання соціальних травм може бути діяльністю не одного десятиліття й пов'язано з певною радикалізацією суспільних настроїв та дій. Погоджуємось з думкою П. Штомпки, що радикалізація ставлення до культурної спадщини постає, з одного боку, вкрай простим рішенням, але з другого – соціально неадекватним (за В. Бурегою) [2] – таким, що не зменшує соціальну травму, а скоріше загострює певні проблеми. В даному контексті вкрай актуальними мають бути наміри почути різні точки зору, визначити певні шляхи солідаризації (за П. Сорокіним) [3] щодо тих чи інших соціальних явищ.

Відповіддю на такі запити має бути комплексне соціологічне вивчення соціальних настроїв та думок щодо ставлення населення різних регіонів України до історичних діячів та видатних постатей українського походження. Одне з важливих запитань, яке виникає, «Чи є той чи інший історичний діяч «російським символом» чи «всесвітнім надбанням»? Є люди, чия творчість – спадок всього людства, незважаючи на те, мали вони імперське походження чи ні, наприклад, П. Чайковський. Для емпіричного обґрунтування окресленої проблематики звернемось до результатів соціологічного дослідження «Ставлення до перейменування закладів культури та історичних пам'яток», проведеного у квітні 2023 р. компанією Active Group [4]. Було проведено низку глибинних інтерв'ю з українськими діячами культури, політологами, філософами, істориками.

Розглянемо найбільш ілюстративні результати. Так, різні думки експертів часто сходяться у тому, що історію потрібно знати. Але від цієї тези висуваються різні стратегії поведінки із історичною пам'яттю. А саме: необхідність гарно відрефлексувати минуле і «рухатись далі як незалежна європейська нація»; доводити «українськість» щодо «спірних» історичних постатей. Тобто фіксується певний наратив щодо індивідуального підходу до кожної особистості, втім, який саме підхід обирати – питання дискусійне. Така позиція ґрунтується на тому, що наразі під час війни неможливо об'єктивно оцінити ті чи інші постаті – відсутність об'єктивності може призвести до певної радикалізації. Максимально широкі обговорення рішення про перейменування або ні можуть бути вдалою спробою почути всі сторони (а запит на це є у всіх).

Експерти зазначають, що дискусії щодо перейменування або «викреслення» тих чи інших постатей породжують конфлікти, які самі по собі можуть нашкодити. Наприклад, за результатами дослідження, ставлення цільової групи до ідеї перейменування Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського надає можливість визначити дуже цікаві з наукової та суспільної точки зору конотації. А саме: при проведенні перейменування, як і при відмові від нього, необхідно забезпечити максимальну участь людей у цьому процесі, щоб всі відчули, що їхня думка була якщо не врахована, то щонайменше почута. Тобто громадське обговорення корисне для відповіді на запитання щодо прізвищ, які можуть мати стосунок до України або до світової культури, але присутність яких у назвах істотно завищена. Вивчаючи думки прихильників перейменування, можемо зафіксувати наступні наративи: для рішення про перейменування необхідно визначити, чи є певна особистість символом країни агресора. Експерти, які висловлюють позицію проти перейменування вулиць чи установ, аргументують це тим, що потрібне системне (на рівні країни) визначення, яких назв необхідно позбутися і чому, а які – можна залишити. Тобто цілком можливі інформаційні «вкиди» через узагальнення моментів, коли не було проведено опитування на загальну ситуацію з перейменуванням, що зменшуватиме підтримку перейменувань як явища. Потрібні інформаційні кампанії (щонайменше локальні), де б

пояснювалось, чому було перейменовано саме так, хто ці люди, на честь яких щось перейменовано.

Для статистичної репрезентації ставлення до історичних діячів та перейменування закладів культури звернемось до результатів однойменного кількісного дослідження, проведеного 1–2 травня 2023 року за участю автора (обсяг вибірки – 800 респондентів) [4]. Так, 88,3% опитаних зазначили, що росія намагається «привласнити» собі українських діячів, видаючи їх за російських (зокрема, князів Київської Русі, митців, науковців тощо). Це може свідчити про високий ступінь занепокоєння щодо такої діяльності. А ось стосовно того, хто має боротися за встановлення історичної справедливості щодо відомих діячів, то 87,8% респондентів зазначили, що це має бути держава (Міністерство культури) – тобто надаються певні повноваження й соціальні очікування. Втім за результатами опитування понад половина опитаних зазначили, що державі потрібно розробити певні критерії оцінювання діячів культури та освіти, за якими можливо буде визначити, чи підпадає ця особа під заборону використання її напрацювань. Така тенденція свідчить про необхідність дуже виваженого розроблення відповідних критеріїв. Слід зазначити, що є висока ймовірність, що чимала частина суспільства не буде готова сприймати «неоднозначність» оцінки і неможливість віднести діяча до проросійських чи проукраїнських, особливо під час війни. Таку гіпотезу варто перевірити подальшими дослідженнями.

Представлені результати й аналітичний огляд проблематики, пов’язаної з перейменуванням та із загрозами «втрати» історичних постатей, дозволяють визначити низку соціальних ризиків та комплексних проблем. Так, наразі майже відсутнє законодавче регулювання щодо позбавлення України від імперського символізму. Наявним є брак виважених та апробованих критеріїв оцінки подій, явищ, історичних та культурних феноменів на причетність останніх до імперського символізму. Також наочною є майже повна відсутність налагодженого механізму зворотного зв’язку між державою та суспільством з метою об’єктивного реагування на прояви проросійських наративів і певної

фрагментарності у боротьбі за встановлення та повернення історичної спадщини України.

На основі означених ризиків можна спрогнозувати певні негативні наслідки. Цілком очевидним може бути продовження відкритого привласнення культурно-мистецького спадку України країною-терористом, що є загрозою ідентифікації українців як нації. Такими прикладами можуть бути діячі культури та науки. Так, слід звернути увагу на те, що М. Гоголь, П. Чайковський, С. Прокоф'єв мають позиціонуватися як діячі з українським корінням і є невід'ємною частиною вітчизняного спадку. Також слід зауважити, що творчість П. Чайковського, С. Рахманінова, С. Прокоф'єва є взірцем академічного класичного мистецтва і спадком усього цивілізованого суспільства.

Отже, Україна не повинна відмовлятися від власного освітнього та культурного мистецького доробку, щоб не втратити важливу складову національної спадщини.

Беззаперечно, що зазначені позиції чітко вказують на можливий радикалізм у прийнятті управлінських та політичних рішень, що призведе до ментального «розколу» та соціальної травми українського суспільства. Доцільним є проведення об'єктивного та неупередженого аналізу ситуації, що склалася в гуманітарному просторі України, зокрема – освіті, науці, культурі. Такий аналіз є перспективним лише за умови закінчення війни росії з Україною та системного переосмислення сутності української державності, ментальності та ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Штомпка П. Соціологія. Аналіз суспільства. Львів: Колір ПРО, 2020. 800 с.

2. Бурега В. Соціально-адекватний менеджмент: в пошуках нової парадигми. URL: https://koha.tntu.edu.ua/bib/5257

3. Сорокін П. Людина. Цивілізація. Суспільство. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elclosed/sorokin.pdf

4. Соціологічна компанія Active Group. Комплексні дослідження. URL: https://activegroup.com.ua/2023/05/22/stavlennya-do-perejmenuvannya-zakladiv-kulturi-ta-istorichnix-pamyatok/

Покропивна Ірина Миколаївна
вчитель трудового навчання та образотворчого мистецтва
ОЗО «Богуславський ліцей № 2»
м. Богуслав, Україна

ЛЯЛЬКА ЯК САКРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

Українці належать до когорти цивілізованих етносів світу, що зберегли унікальну національну культуру, в тому числі іграшкову. Ми, українці, без сумніву, є щасливою нацією, яка попри численні історичні перипетії, війни, голодомори зуміла зберегти для нащадків високодуховний пласт традиційної культури – іграшкарство. Для багатьох поколінь народна іграшка слугувала одним із важливих засобів виховання, зокрема, сприяла естетичному, фізичному й інтелектуальному розвиткові дітей. Століттями екологічно чистими матеріалами для виготовлення іграшок слугували глина, деревина, тканина, сир, тісто, рослинні матеріали (листя кукурудзи, лоза, рогоза, солома, трава) тощо.

З давніх часів українці виготовляли іграшки, використовуючи різноманітний природний матеріал: полотно, льон, солому, дерево, глину, тісто, сир та ін. Такі ляльки не шкодили здоров'ю дитини й розвивали її духовний світ. Сучасні батьки, даючи дитині пластмасову ляльку невідомого виробництва, нічого не знають про її хімічний склад і навіть не замислюються, що кожна іграшка несе в собі певну інформацію, яка всотується в дитячу свідомість і формує відповідні стереотипи.

Найдавніший зразок оберега – жіноче божество, берегиня-ляля («земля», «богиня землі», «охоронниця»). Берегиня – мати всього живого, захисниця людини, природи та добра, охоронниця дому. Ляльку-берегиню створили понад 5 тисяч років тому [1]. Це не просто дитяча іграшка, а витвір мистецтва. Народна лялька дуже екологічна, образна і символічна. Така лялька має умовний силует. Створювали насамперед голову і тулуб ляльки, обличчя

робили без деталей або з намотаним нитками хрестом, щоб не вселявся злий дух. Для виготовлення ляльок використовували траву, сіно, солому, кукурудзиння, нитки, ганчір'я. Лялька була оберегом душі людської. Наші предки клали її у колиску для новонародженої дитини, щоб у хаті не селилися домовики; ляля забавляла дитя, допомагала йому пізнавати світ, перебирала негативну енергію, забирала хворобу; ляльку віддавали богам за здоров'я, урожай, дощ.

Традиційна народна іграшка з природного матеріалу, зроблена руками матері чи бабусі, на перший погляд проста й примітивна, але в ній є найголовніше – вона сповнена позитивної енергії, любові, ніжності і тепла. Така забавка є посередником між старшим та молодшим поколіннями, між бабусею та онуком і втілює ідею оберегу – захисту від злих сил. Виготовляючи власними руками ляльку, діти долучаються до багатовікової спадщини народу, естетично розвиваються.

Серед виробів декоративно-ужиткового мистецтва дитяча іграшка є одним з найдавніших. На території України археологами знайдені іграшки, вік яких налічує майже тисячу років. Тому не дивно, що і в наш час це ремесло не пропало, а, навпаки, все більше розвивається.

Народні ляльки упродовж століть змінювалися, але в них зберігалися основні традиційні принципи декоративного і символічного мислення народу, його світосприйняття. Їм притаманні силуетне узагальнене зображення, простота і лаконізм, яскрава декоративність, святковість, відчуття матеріалу, симетрія, логічна відповідність між формою, матеріалом та технікою виконання [2].

На думку О. Найдена, відомого сучасного етнографа, дослідника української народної іграшки, «українська традиційна лялька має витоки в глибинних шарах фольклорної колективної культури. Бо в ній втілені пластичні, орнаментальні, образні вподобання кожного окремого етносоціального осередку – якісного складового елементу осереддя національного. У цьому принцип фольклорного колективного мистецтва» [3].

Пошиття іграшки означає зв’язок із національною культурою, історією національного одягу, його різноманіттям барвами і колоритом.

Як відомо, з давніх часів педагогіка розвивалася за напрямами – виховання і навчання. Навчання проходило з використанням якоїсь наочності, що полегшувало сприйняття і запам’ятовування нового матеріалу. Ще Ж.-Ж. Руссо звернув увагу на те, що з використанням наочності в навчальному процесі у дитини швидше і ефективніше розвиваються такі психічні процеси, як відчуття, сприйняття, уява, мислення.

Важливо, щоб уроки трудового навчання були цікаві дітям, а для цього потрібний творчий настрій, щоб заохотити, перетворити сухі теорії на живі приклади.

Особливість авторських ляльок в тому, що вони є цілісним образом, який придуманий і втілений до найтонших деталей костюму. Такі ляльки мають свою назву, історію. Споглядаючи цей витвір, можна побачити його настрій і характер. У нього вкладена душа автора.

Навчитися виготовляти авторську ляльку сьогодні може кожен. Щоб виготовити справжній шедевр лялькового мистецтва, автор вміло і гармонійно поєднує ідею з її втіленням, передає емоції і характер свого творіння. Слід пам’ятати, що тільки та лялька по-справжньому торкає душу та тремтливі струни людського серця, яка зроблена з душею. Лялька може бути декоративним предметом інтер’єру, дитячою іграшкою, виставковим або музейним експонатом.

Ми живемо в період розбудови української держави. В цей час велике значення має формування у підростаючого покоління національної самосвідомості. Це можна здійснювати різними шляхами, у тому числі і шляхом залучення учнів до національної культури, мистецьких практик. Іграшкова культура поширюється як в Україні, так і за її межами. Адже іграшка є значною реалією культурно-мистецького життя етносу. Відродження народного іграшкарства – це запорука етнодуховного здоров’я нації. Приємно відчувати, що ми також причетні до цього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Євген Мазур. Лялька-мотанка – берегиня та богиня. URL: https://ukropen.net/wall39372_2402185

2. Сігінішина Г. Й., Абрамович Г. М. Історія виникнення й створення української народної ляльки та її виховні можливості. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 645–649.

3. Найден О. С. Українська народна лялька. Київ: ВД «Стилос», 2007. 240 с.

Ругаль Володимир Петрович
кандидат історичних наук, завідувач відділу,
Національний музей історії України у Другій світовій війні
м. Київ, Україна

ЦЕРКОВНА АРХІТЕКТУРА УКРАЇНИ – ОБ'ЄКТ РУЙНУВАННЯ ЗАГАРБНИКАМИ У XX–XXI СТ.

Церковна архітектура України досить різноманітна, адже тут співіснують як християни східного обряду, так і західного. У великих містах ці архітектурні стилі досить добре вживаються та, на жаль, велика кількість сакральних споруд на території України під час буремних подій XX ст. були знищені. І в наші часи, під час російського вторгнення, церковні споруди стали об'єктом нищення для ворога, який також є християнином східного обряду. Ці об'єкти в умовах війни підлягають захисту у рамках Конвенції ООН від 1954 р., підписантом якої також є росія, але агресор вкотре довів, що не дотримується жодних норм [1].

Росія як прямий нащадок комуністичного режиму продовжує намагання знищити українську ідентичність, зокрема через руйнування архітектурно-церковних пам'яток, які є складовою частиною історичної пам'яті народу.

Через історичну пам'ять народу будується нація. Українському народу довгий час намагалися нав'язати чужий наратив пам'яті – спочатку Російської імперії, потім Радянського Союзу. Україна викорінювала прищеплену пам'ять.

Упродовж останніх десятиліть дослідники у своїх роботах чітко окреслили цінність історичної пам'яті для майбутнього нашої країни, зокрема, слід згадати праці Я. Грицака, С. Єкельчика, А. Киридон [2; 3; 4; 5]. Це розуміє й ворог, який намагається знищити пам'ять через нищення пам'яток, зокрема церковної архітектури, що під час комуністичного панування була дуже понівечена та зруйнована. Це досить детально висвітлив у своїх працях кандидат архітектури В. Вечерський [6; 7].

Радянська влада, з утвердженням на території України, у 1920-х роках розпочала руйнувати церкви, адже «релігія – опіум для народу». Комуністичний період нищення церковної спадщини В. Вечерський поділив на п’ять етапів.

Перший етап пов’язаний з колективізацією та створенням сталінських «колгоспів», коли в 1928–1933 рр. у селах та містечках було спалено чи розібрано на дрова безліч дерев’яних церков XVII–XVIII ст. Особливо великих утрат зазнала Харківщина та наближені до неї території. Більшість із них, на жаль, не відновлені. Завдяки Стефану Таранушенко, який досліджував та фотографував дерев’яні українські церкви в 1920-х роках, ми маємо можливість хоча б знати про їх існування. Наприклад, церкву у с. Пустовійтівка на Сумщині, яку збудували за кошти останнього отамана Запорізької Січі Петра Калнишевського, у 1929 р. було наполовину розібрано, в рештках стін влаштували будинок культури, а згодом взагалі закинуто. Завдяки збереженим напрацюванням С. Таранушенка у 2007 р. її вдалося відновити. У 1929 р. комуністична влада знищила ще одну із найстаріших святинь України – Десятинну церкву в Києві [7, с. 20; 8].

Другий етап, що тривав упродовж 1934–1939 рр., – це руйнування мазепинських соборів і Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря у Києві, кафедральних соборів у Полтаві, Одесі, Кам’янці-Подільському та інших містах. Радянська влада вже в 1950 –1960-х роках на місці зруйнованих релігійних святинь ставила свої пам’ятники чи будувала інші приміщення. Так, до 1934 р. на території Маріїнського парку, де до останнього часу знаходилися могила та пам’ятник генералу М. Ватутіну, була церква св. Олександра Невського; на місці теперішнього Палацу дітей та юнацтва – храм Пустинно-Микільського монастиря, що був побудований у 1696 р.; на місці станції метрополітену «Арсенальна» – церква св. Миколая Чудотворця, побудована в 1715 р. [7, с. 20; 9].

Третій – руйнування радянськими спецслужбами часів Другої світової війни – це Успенський собор Києво-Печерської лаври та ряд інших сакральних будівель. Ці злочини досить довгий час списувалися на нацистів [7, с. 21].

Четвертий етап розпочався в 1962 р. із проголошення М. Хрущовим нового походу проти церкви, хоч здавалося, що події пережитої війни мали б

спонукати владу переглянути свої позиції. Під час цього періоду були знищені: Троїцький собор у Глухові, Довбуша церква в Космачі, Воскресенська церква в Путивлі [7, с. 21].

П’ятий етап припав на середину 1980-х років, коли наближалося святкування 1000-тя хрещення України-Руси. Комуністична партія вимагала від місцевих влад церковні будівлі використати для музеїв атеїзму або зруйнувати їх. У цей час зруйновано кілька стародавніх храмів, зокрема Троїцька церква в Лебедині на Сумщині [7, с. 21].

Радянська імперія використала багато часу й сил для придушення нашої ідентичності й нав’язування вигаданого «радянського», на жаль, це їм частково вдалося. Слід зазначити, що комуністичному режиму, руйнуючи церковну архітектуру, на щастя, не вдалося зламати в людях віру.

Завдяки багатьом випадкам (невикорінення історичної пам’яті про свою державу та її боротьбу, незгода українців у меншовартості) українці змогли відновити свою державу. Ми пишалися, що зробили це без жодного пострілу. Проте росія й її мешканці не уявляють своє існування без нас.

Здобувши незалежність, українці змушені були декілька десятиліть витратити для відновлення втраченого, у першу чергу не матеріального, а духовного, усвідомити різницю в московській церкві, якою керують вихованці комуністичної влади, й розпочати відновлення власної.

Під час сучасної війни росія розпочала шостий етап (сподіваємося, останній) руйнування української церковної архітектури. Російська армія з початком широкомасштабного вторгнення цілеспрямовано руйнує будівлі святинь України, не зважаючи на те, до якої конфесії належить церква.

Менше ніж за місяць широкомасштабного вторгнення від російських обстрілів у шести областях України – Київській, Донецькій, Житомирській, Луганській, Харківській та Чернігівській – зазнали руйнувань щонайменше 28 споруд духовного значення (не враховуючи прилеглі будівлі). Переважна більшість із них – православні храми. 12 березня 2022 р. під час бомбування міста Святогірськ (Донецька область) було частково зруйновано Свято-Успенську Святогірську лавру [10].

У ході боїв на території Київської області у лютому – березні 2022 р. від російських обстрілів зруйновано ряд церковних архітектурних споруд, зокрема у с. Андріївка на Макарівщині, у Броварському районі – у с. Лук'янівка та с. Перемога [11; 12]. Непоправних втрат зазнала церковна архітектура на Харківщині. Ще 30 вересня 2022 р. від ворожих обстрілів було знищено одну з найстаріших дерев'яних церков – Іоанно-Богословську в с. Курилівка на Куп'янщині. Значних руйнувань завдано церквам на території Ізюмщини [13; 14].

Руйнування культових споруд для росії, спадкоємниці комуністичного режиму, не є чимось надзвичайним. Їхні дії лише ще більше наштовхують на думку, що росія у цій війні поставила за ціль знищення України та українців як фізично, так і морально та духовно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдай О. Знищення культурної спадщини України. Чи можна притягнути Росію до відповідальності? URL: https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-chi-vidpovist-rf-za-znishchennya-pam-yatok-kulturi-mariupol-novini-ukrajini-50259496.html (дата звернення: 15.05.2023).
2. Грицак Я. Життя, смерть та інші неприємності: статті та есеї / Ярослав Грицак. 3-тє вид., доп. Київ: Грані-Т, 2011. 248 с.
3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України / Я. Грицак. Київ: Портал, 2021. 478 с.
4. Єкельчик С. Український досвід Другої світової війни / С. Єкельчик. Київ: Медуза, 2020. 272 с.
5. Киридон А. Гетеротопія пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті / Алла Киридон. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
6. Вечерський В.В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України / В. Вечерський. Київ: НДІТІАМ, 2002. 592 с.
7. Вечерський В.В. Втрачені святині / В. Вечерський. Київ: Техніка, 2004. 176 с.

8. Джулай Д. У 1930-х роках вчені України рятували храми від забуття та радянського знищення (унікальні фото). URL: https://www.radiosvoboda.org/a/yak-u-1930-x-rokah-vcheni-riatuvaly-hramy-vid-zabuttia-ta-radianskogo-znyshennia/30782499.html (дата звернення: 15.05.2023).

9. Зруйновані храми в архітектурі сучасного Києва: 24 фото. URL: https://news.church.ua/2018/12/29/zrujnovani-xrami-v-arxitekturi-suchasnogo-kijeva-24-foto/#2023-05-24 (дата звернення: 15.05.2023).

10. Російське вторгнення несе руйнування церквам, мечетям, синагогам і релігійним освітнім закладам у різних регіонах України. URL: https://dess.gov.ua/rosiyske-vtorhnennia-nese-ruynuvannia-tserkvam (дата звернення: 15.05.2023).

11. Фонди НМІУДСВ. Ф-36093. КН-283605. Бившев В.В. Фото видове (на електронному носії). Зруйнований храм Вознесіння Господнього. Київська обл., Броварський р-н, с. Лук'янівка.

12. Фонди НМІУДСВ. Ф-36245. КН-284037. Бившев В.В. Фото видове (на електронному носії). Зруйнований храм Різдва Пресвятої Богородиці. Перемога.

13. Знищена краса: Іоанно-Богословська церква в селі Курилівка на Куп'янщині. URL: https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/znisena-krasa-ioanno-bogoslovska-cerkva-v-seli-kurilivka-na-kupansini.html (дата звернення: 15.05.2023).

14. Знищена краса: храми Ізюмщини. URL: https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/znisena-krasa-hrami-izumsini.html (дата звернення: 15.05.2023).

Савченко Людмила Леонідівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти

Отич Ганна Олександрівна
здобувачка освіти

Савченко Дарина Русланівна
здобувачка освіти,
Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради
м. Харків, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Одним з основних факторів, що детермінують процес консолідації суспільства для демократичного розвитку держави, є формування національної самосвідомості її молодих громадян. Ключовим завданням Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді є розвиток і формування національної самосвідомості особистості. В контексті цього державного завдання важливими є дослідження, присвячені психологічним особливостям національної самосвідомості та розробці ефективних програм формування національної самосвідомості молоді. Розуміння процесів формування національної самосвідомості потребує ґрунтовних психологічних досліджень, зокрема виявлення її психологічних особливостей.

У психічному житті особистості самосвідомість посідає центральне місце. Вона – необхідна умова цілісності й наступності формування внутрішнього світу особистості. Самосвідомість – відносно стійка, більш або менш усвідомлена система уявлень про себе, тобто власних рис характеру, потенційних можливостей, дій і вчинків, їх мотивів і наслідків, своїх фізичних,

інтелектуальних і моральних якостей, ставлення до навколишньої дійсності та інших людей, своєї діяльності і її значення для себе і всього суспільства.

У низці сучасних досліджень розглядаються аспекти проблеми національної самосвідомості: питання співвідношення національного та етнічного в самосвідомості особистості (С. Бойко, Л. Дробіжева, Г. Ставицький, М. Фурса); сутність, структура і функції національної самосвідомості (М. Боришевський, А. Березін, С. Бойко, В. Борисов, Й. Вирост); умови та особливості розвитку національної самосвідомості (Н. Євдокимова, В. Соколова, О. Шевченко); національна ідентичність та ідентифікація (М. Баретт, П. Гнатенко, В. Павленко, Д. Піонтковська, Е. Смітт).

Формування національної самосвідомості передбачає засвоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, культури), відчуття своєї причетності до розбудови української державності, патріотизму, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю.

А. Баронін зазначає, що національна самосвідомість – відносно стійка, усвідомлена, що переживається як неповторна, система уявлень індивіда про себе як представника певної нації [1].

М. Боришевський визначає національну самосвідомість як «усвідомлення особистістю себе часткою певної національної (етнічної) спільноти та оцінку себе як носія національних (етнічних) цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності» [2. с. 38]. До складу національної самосвідомості особистості входять такі компоненти: національна ідентифікація (усвідомлення особистістю своєї належності до конкретної нації, спорідненості з нею); знання, а також усвідомлення індивідом типових ознак нації, до якої він себе відносить; усвідомлене ставлення до історії нації, так само як і до її сьогодення чи майбутнього; знання особистості про національну територію; не лише усвідомлене, а й дієве ставлення до цінностей конкретної нації.

Національна самосвідомість – сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, що відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень

представників національної спільності про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце та призначення серед інших спільнот і характер взаємовідносин з ними. Національна самосвідомість відображає ступінь засвоєння елементів загальнонаціональної свідомості окремими представниками нації.

Рівні функціонування національної самосвідомості вивчала О. Барканова, яка виділяє макро- та мікрорівні. Якщо перший стосується цілого етносу, то другий – безпосередньо особистості. Визначення, сформульоване дослідницею, спирається на дворівневу концепцію: національна самосвідомість – це водночас усвідомлення власної етнічної ідентичності між різними націями, а також формування власного ставлення до своєї та інших націй. Структуру національної свідомості дослідниця окреслює у трьох складових. Перша – когнітивна, що обумовлена обізнаністю особистості в культурному та повсякденному житті своєї та інших націй, цінностях та інтересах, національному характері, специфіці поведінки в конкретних ситуаціях. Таке національне самопізнання призводить до формування в індивіда національного самовизначення та ідентифікації. Наступним компонентом національної свідомості є афективний. Проявом цієї складової може бути емоційно-оцінне сприйняття особистістю не лише себе, а й людей, що належать до інших націй. Дослідниця наводить три типи такого ставлення: позитивне, негативне та амбівалентне. Остання, діяльнісна, складова обумовлена такими поняттями, як антагонізм, конформізм, уникнення, співробітництво, тобто специфікою поведінки особистості і її ставлення до взаємодії та спілкування з представниками інших націй чи їх культурою.

Національна ідентичність – усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, власну історичну територію, спільні міфи, історичну пам'ять, спільну масову громадську культуру, свою мову, спільну економіку, однакові для всіх юридичні права та обов'язки.

До структури національної ідентичності як складової національної самосвідомості належать три компоненти:

- когнітивний (знання про національну спільноту та знання про себе як члена даної спільноти);
- емоційно-оцінний (національна самоповага чи зневага, національна гордість чи сором);
- поведінковий (відповідні дії та вчинки, що зумовлені двома попередньо згаданими компонентами).

Важливими психологічними механізмами формування національної самосвідомості виступають національна ідентифікація та рефлексія.

Розвиток національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів: почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети. Провідна роль у прогресі формування національної свідомості відводиться національній освіті, в якій закладаються знання про мову, історію, культуру, особливості національного світобачення, що в свою чергу сприяє формуванню національної свідомості. Виховання національної самосвідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю

В особистості, у якої розвинена національна свідомість і самосвідомість, гармонійно поєднуються такі, принаймні три, моменти: здатність усвідомлювати сутність нації, до якої вона себе відносить, з якою себе ідентифікує; надання важливого значення тому, як ставляться до неї, до її нації інші національні спільноти; усвідомлення того, що кожна нація є джерелом розвитку й забезпечення усіх інших націй, що разом складають людство.

У національній свідомості й самосвідомості людини можна виокремити низку елементів, що загалом забезпечують високий рівень функціонування цього складного й важливого системного утворення у структурі духовної особистості. У високорозвиненій національній свідомості й самосвідомості

виразно виявляються такі елементи: національна ідентифікація, тобто усвідомлення людиною своєї належності до конкретного етносу, нації; знання типових особливостей, рис етносу чи нації, до яких людина себе відносить, інтерес до етнічних, національних особливостей, що характерні для інших національних спільнот; усвідомлення єдності історичного минулого, сучасного і майбутнього свого етносу, нації; чіткі уявлення про територіальну спільність нації; усвідомлення й дієве ставлення до духовних і матеріальних цінностей нації, потреба особистою працею збагачувати такі цінності у своїй життєдіяльності; усвідомлення власної відповідальності за долю нації, її теперішнє і майбутнє.

Отже, новий етап у розвитку української нації спричинив обґрунтування питання національної свідомості. Свідомість українського народу тривалий час зоставалась явищем проблематичним. Українська спільнота самоідентифікувалася через спільну історичну долю, вікові звичаї, норми громадського життя та зв’язок з природним середовищем, проте тривала відсутність державно-політичного забезпечення культури призвела до збідніння її повнокровного поступу. Соціонормативний рівень культури залишався витіснений вартостями чужих цивілізацій, за якими поставали ідеї та норми, не адекватні життю українського народу.

Національна самосвідомість – самоусвідомлення та самооцінювання власного «Я» як представника певної національності, свідомого та активного виразника національних інтересів, невід'ємної частки свого народу, його національного духу і долі [3]. Саме національна самосвідомість є головним атрибутом становлення нації. З національною самосвідомістю пов’язане усвідомлення власної державно-територіальної, духовної, етнічної, історичної, психологічної та культурної соборності, самобутності та неповторності. Життєвий шлях нації залежить від особливостей її національної самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баронин А. С. Этническая психология. Киев: Тандем, 2000. 264 с.

2. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. Київ: Беркут, 2000. С. 63.

3. Савицька О. В. Етнопсихологія: навч. посіб. / О. В. Савицька, Л. М. Співак. Київ: Каравела, 2011. 264 с

Савченко Сергій Олександрович
член Національної спілки художників України,
заслужений художник України
м. Одеса, Україна

ЛАНЦЮГ, АБО БЕЗКІНЕЧНА СТРУКТУРА (ВЛАСНІСТЬ ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНОГО СПАДКУ)

Культура, зокрема візуальне мистецтво, розкриває плани Великого Світу. Від астрального плану, через рельєф фізичного плану і вглиб часу…

Сучасність – буферна зона часу, свого роду діалогова зона, що наповнена динамікою виразного драматизму.

Динаміка рухів у тому чи іншому векторі широкого поля, наприклад, українського арт-простору, представляє собою і гостроту контрастів, якими наповнена сама діалогова зона, що, певно, може видаватися замінованим полем без карти можливого порятунку…

Що ж несе загрозу в «розмиванні» критеріїв, завдяки яким можна звіщати ознаку безкінечного культурного ланцюга, котрий зрощує все єдиною його природою? На що націлена експансія сучасності? Чи не спричинить вона подій радикального вандалізму щодо накопичених тисячоліттями культурних скарбів, які наповнювали образ української культури живим подихом сакральності?

Усвідомлення цієї проблеми живить сподіванням, що кожне оновлення в Часі несе сліди невблаганного демонтажу стереотипів конформізму… Кожна наступна мить у широкому маргінесі сучасності повертає лицем до неминучої проблеми вибору…

Здавалось би дивним, але Творчість, її непереборний оптимізм дають волю сподіванню, що прагнення конкретизує формат та спрямованість дій щодо гармонійного об’єднання такої різної України. Культура та у її складовій і візуальне мистецтво заохочують своїм неповторним голосом, аби привести в омріяну цілісність великий ланцюг історичних часів…

Імпульсом, який акумулює енергію у векторі власної екзистенції, зі всією очевидністю виступає накопичений біль внутрішньої еміграції, який вже не одне покоління українського етносу запліднював душі та, врешті, переходив у спадок сидячих в пустелі культурного ландшафту, витоптаного зайдами...

Цей біль не відпускає з полону зашморгу історичного сирітства, полону, який триває вже не одну сотню років… Він не перестає ятрити душу та напрямляти надії на успішність діяльності свідомого своєї патріотичної місії сучасника.

Кожне покоління передає майбутньому заклик на сповнення його надій…

Надій в прагненнях етносу до заручин з неосяжним майбутнім. На присутність у просторі між небом і зораною тисячами його поколінь землею…

А кому ж доля відпустить збирати щасливий врожай засіяного?..

Душа Воїна безкінечно жадатиме вберігати рідну землю від гірких сходів мутацій зрослого колосся…

Протиставлення етнічних базових складових тій уніфікації, тому насильству, що його вчиняла окупація російським ворогом, на що й нині кривавою агресією росії наражений наш нарід, призводило до понад трьохсотрічного конфлікту з цим носієм чужинецької доктрини… Українське суспільство регулярно, послідовно було піддано російській карі арештами та концтаборами, репресіями та вбивствами… Такі ж каральні звірства були застосовані й до його еліти, притому в показовий ниций спосіб… Для нас ті століття стали кривавим лиховісним вантажем, що рецидивом паралізував волю, а з нею і віру в успішність поступу…

Сув’язь часів... Що їх єднає, як не спадковий біль поневірянь, уярмленого сотнями років українського етносу, та пам’ять про його боротьбу за свою ідентичність...

Ті ж свідоцтва помислів та пасіонарна енергія прагнень до дієвого втручання у відновлення переораного, порізаного чужим лемішем рідного поля...

Етнос обкрадений... Позбавлений посвідок своєї історії... Зневірений у своїй природі рівного серед рівних... Позбавлений пам’яті про своє славетне

лицарство... І це попри очевидний, характерний для українського етносу факт стійкості вектору його духовних спрямувань.

Сподіваємось, що настане пора, коли ми будемо славити час, котрий сприяв звучанню яскравим знаком образ сучасного українця, який нарешті закріпив за собою благодатний, правдивий історичний культурний спадок...

Основне болюче питання – чи проявляє українська сучасність той цілісний образ, сенсами якого є безперервність духовних традицій?

Подих етнічної культури, поза сумнівом, забезпечує генетичний супровід формування особистості… Цей діалог відбувається не стільки між сучасниками нової України, але він передовсім є процесом занурення у себе, в природі якого вміщені тисячоліття екзистенційного досвіду українців… Ми є проекцією багатьох українських тисячоліть у сьогодення і кожен з нас певною мірою є уособленням цієї проекції. Пошук семантики цього визначення щоразу спрямовує нас у безодню минулих часів…

Насправді творчість інформує про певну обрядовість, характер якої забезпечує успішність власної екзистенції. Оптимізму додає передбачення, що внутрішня природна потреба проявити себе самодостатньою частиною нерозривного в часі національного цілого активізує непоодинокого сучасника…

Вражаючий сучасника хвилюючий подих метафізичного плану, образ якого виражений конкретним знаком на трипільській кераміці, притому у неймовірно лаконічний спосіб, представляє унікальну цілісність діалогової зони, луною в якій звучить пульс енергій тисяч обрядових екзистенцій учасників колосального культурного кола… Тяглість традицій в артефактах представлена нам тими архетипами, які є незаперечним та виразним об’єднуючим базовим покажчиком.

Так, промовистим входженням в сучасність є одна з моделей візуалізації абстрактного, а саме – знак українського рядна… Очевидно, це і є маршрут до оцінки такого поняття, як архетип.

Творчість, наприклад, в абстрактному формотворенні, не є зведенням до сухих формул, тим паче догматів, але відчуття, що все представляє собою єдину структуру, дає можливість інтуїції знаходити шлях до органічності сенсу

і його образу. Вона є унікальним дарунком, що дихає пульсуючою енергією ідентичності… Цьому сприяє радикалізація візуального та вербального форматів публічних презентацій мистецтва, різних його моделей творчості та створює необхідну інтригу, що допомагає привертанню уваги та зацікавленню цінністю тих явищ, що відбуваються… Тільки вільна, незаангажована творчість дає можливість побудувати переконливу модель сучасності.

Справді, абстракція дає можливість увійти в той емоційний простір, де вирують чисті, тонкі енергії, де мистецтво проявляється як відбиток, як слід, ясний та виявлений на рівні імпульсивного входження в образ, на межі можливого прозріння… Це відкриття, власне, й обумовлює формування моделі, яка б забезпечувала можливості екзистенційного прояву.

Світло, як у намисто, збирає кожний план, у який Воно входить. Колір у формотворчості є необхідною домінантною частиною, як енергоносій світла.

Акт творчості проявляє свій ритуальний характер, що об’єднує все в єдину цілісність.

Облаштовуймо наш новий український простір на зразок того, як тисячоліття формування етнокультурних архетипів і поневірянь боротьби зберегли та очистили знак української культури до набуття нею сакрального змісту. Його високий взірець набуває необхідних характеристик у визначенні пріоритетів та критеріїв оцінки потенційних векторів непростої динаміки сучасних процесів в українській культурі.

Він є також знаком послідовного аналізу історичного ланцюга метаморфоз естетики й образу візуального мистецтва.

Савчин Лілія Михайлівна
кандидат історичних наук, доцент,
заслужений діяч мистецтв України,
докторант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
м. Київ, Україна

ТРАДИЦІЇ ТАНЦЮ У ДУХОВНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Багатовекторність наукових концепцій диктує теми для полеміки і дискусій в площині міркувань щодо інтерпретацій культурологічного осмислення духовного життя українського народу. Зміст духовного життя українського народу прочитується не лише в культурних чи мистецтвознавчих проектах, а й в наукових теоріях, історичних пошукуваннях, геополітичних практиках та інших горизонтах наукового небокраю. Усвідомлюючи культуру, людина здатна чітко окреслити проблеми сучасного бачення картини світу та підходи до шляхів їх вирішення. А тому філософська, педагогічна, психологічна, соціологічна, мистецтвознавча наукова література уможливлює осмислення культурології засобами синтезу, що лежить в основі цілісного уявлення про духовний світ. Світ, у якому традиції зорганізовуються у взаємодії культур сучасних цивілізацій, спорадично моделюються у світ проблем, вирішити які можна завдяки актуалізації духовних чинників.

Традиції в умовах російсько-української війни, маючи міцну «кореневу систему» (від фресок величної Софії до сучасних етнопроектів), відображають донині збережену самобутність й виконують основне призначення – об'єднавчу, просвітницьку, виховну та ін. функції. Попри агресію і руйнації традиції переживають трансформацію й виживають завдяки регіональній своєрідності – «етно» не зраджує віковічній культурній пам'яті, тому активно відгукується на глобальні виклики. Так і танцювальні традиції, виконуючи провідне призначення, достойно озиваються на світові рефлексії –

різновекторні творчі академії здебільшого в країнах Європейського Союзу. Традиції як потужна товща етнокультури демонструють силу в єдності, презентують зв'язок з історичним минулим, формують систему пріоритетів, урегульовуючи проблеми збереження етноспадщини.

Сучасність, наповнена традиціями у контексті рис глобального суспільства, призвела до потужних інформаційних зв'язків людства, відтак – між країнами та народами. Про це йдеться у роботах відомих науковців та митців: К. Василенка, А. Гоцалюк, І. Книша, С. Легкої, І. Пігуляка та ін., – що XXI століття розгортатиметься в єднанні традицій і їх трансляції на ґрунті гуманітарних дисциплін, глобального діалогу між культурами і мовами світу. Взаємодія культур сучасних цивілізацій в картині цілісності світу є досягненням, в якому традиції унормовують якісно нове культурологічне осмислення духовного життя українського народу. Нам імпонує визначення традицій французького філософа Жерара Ленклюда: «Це відповідь, знайдена в минулому, сформульована сьогодні» [5]. Відтак і традиції танцю, втілюючи особливості національної культури, є формою збереження і трансляції системи пріоритетів, що є органічною нормою і дієвим засобом в скарбниці етнокультури.

Наслідком цього і надто вагомим є питання в площині проблематики процесів інтеграції, ознайомлення з культурною спадщиною країн та народів – унікальність регіональних культур незаперечно домінує.

Спільність етнокультурології з теоретичним оснащенням філософії культури окреслює предметне поле і стрижневий зміст наукового аналізу національних культур. Взаємодію філософії і культурології проаналізовано в монографії В. Личковаха «Філософія етнокультури» [4]. Загальною настановою автора, як це можна зрозуміти з його дослідження, є спроба представити філософію етнокультури як вивчення «мови» культури, що виявляє її універсальні та національні дискурси. Вступаючи у своєрідний діалог із культурою, «слухаючи» цю мову, філософія етнокультури прагне реконструювати ментальність народів, що відображається в мистецтві, літературі, регіональних традиціях тощо. У контексті філософії культури,

культурологічного осмислення і знання маємо зазначити, що танцювальні традиції стають об'єктом культурологічного аналізу, предметом осмислення культури українського народу, традиційної народної художньої творчості.

Своєрідність і багатогранність, колорит і лексика, манера і характер виконання вирізняє оригінальність українського народного танцю з-поміж різних регіональних танцювальних культур та демонстрації їх художніх образів. Так, традиції танцю донині є елементами святкового дійства, якщо виконують певні ритуальні функції з чітко фіксованим ідейним змістом (різдвяний цикл в календарі) або демонструють символіку образів і переживань на Масницю. Центральним образом в обрядовому дійстві Зелених свят є дівчина, заквітчана зеленню, яка від подвір'я до подвір'я хороводить з дівчатами з побажаннями-символами. Обряд «Водіння Куста» зберіг свою автентику, дотепер не піддається сценічній переробці – на Рівненщині зберігся його хореографічний малюнок. Так, традиції танцю транслюються від покоління до покоління, відображаючи обрядову культуру предковічного історичного періоду.

Непростий шлях становлення мистецтва танцю спонукає нас до обґрунтування глибини культурологічного осмислення природи характерних особливостей та функцій традицій танцю у духовному житті народу. Разом з тим вектори спрямування до культурологічного осмислення танцювальних традицій визначені відомими митцями танцю і мислителями наукової сфери. Потужним показником ролі танцювальних традицій є гармонійне співвідношення кардинальних змін індивідуального і загальнолюдського, національної і цивілізаційної свідомості як основної контенти на шляху до провідних пріоритетів художнього бачення світу. Філософські тлумачення про культурологічне осмислення (на основі якого ми виокремлюємо «традиції») деталізовані як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками.

Здебільшого науковий світ видозмінювався в єдності з історико-культурним процесом епохи. Відтак традиції стали складовою суспільного життя, яке знаходиться в багатовимірному просторі соціальної та геополітичної дійсності. Такий конгломерат дослідження виявляється чітко

міждисциплінарним, оскільки передбачає комплексну методологію, з'ясовуючи мету виявлення сутнісного тла відношення людини зі світом природи, культури і соціуму. Зазначене підґрунтя засноване на властивостях людини ще від народження до здатності на перцепцію тривимірного світу, проте набуває сутності в процесі соціокультурного становлення особистості.

Теоретико-методологічною підосновою зазначеного є концепція національного образу світу болгарського ученого Г. Гачева, що визначає його своєрідність через взаємодію трьох чинників – природи, в якій живе народ, психологічного складу його душі і логіки мислення. Цей «КосмоПсихоЛогос» і формує світоглядно-ментальні змісти етнокультури, зокрема її архетипи, символіку, образи руху пластики тощо.

Однією з форм символізації архетипів етнокультурної ментальності є танець. У хореографії естетично утверджується історико-культурна місія народу – гармонізувати своє соціальне буття та етнокультурний дух, поширювати у світі світло любові й пластичної краси. Джерелами у взаємодії світла і пластики є прадавні вірування, обряди, звичаї, фольклор, в тому числі народне танцювальне мистецтво. Означена інспірація сприяє збереженню традицій.

Дослідники (О. Жиров, О. Забужко) наголошують на взаємовпливі національної ментальності та народної творчості [2; 3]. Про це писав ще М. Драгоманов, нагальною думкою якого була необхідність пізнання нації через її культуру, літературу, усну народну творчість [1, с. 108].

Сучасна соціокультурна ситуація виокремлює ряд актуальних інспірацій, пов'язаних із збереженням традицій в культурно-творчій взаємодії. Традиції характеризують спосіб життя, формують духовний світ особистості. Водночас саме традиції сприяють поступальному розвитку культури. А в площині формування єдиного простору як фундаменту культурологічного осмислення традиційний танець формує потужний потенціал взаємозбагачення глобального духовного поля між культурами етноспільнот. Так відбувається взаємодія – формування глобального світогляду, глобальної етики, глобальної літератури, мови транснаціонального спілкування, де візуалізація традицій відіграє роль

нової історико-культурної реальності, в якій мистецтво трансформується в престижний і могутній культурний продукт. Саме за таких умов культурологія спирається на філософсько-методологічні принципи організації наукового знання, розкриває свої теоретичні змісти через систему специфічних концепцій, категорій і понять у дискурсі етнокультури.

Отже, за результатами аналізу маємо зазначити, що традиції танцю сприятимуть подальшому розвиткові духовної практики та культурологічному осмисленню життя українського люду, де популяризація «етно» бачиться як здобуток і надбання народу. Все це спонукає культурологів, філософів, істориків і митців досліджувати особливості осмислення світоглядних інтенцій, специфіку художнього бачення, естетичні асоціації, які відповідають запитам культурних традицій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Драгоманов М. П. Вибране. Київ: Либідь, 1991. 682 с.
2. Жиров О. Засоби розвитку української народної хореографії в педагогічних пошуках Кіма Василенка. *Проблеми підготовки сучасного вчителя.* Житомир, 2016. № 14. С. 283–289.
3. Забужко О. Філософія Української ідеї та європейський контекст. Франківський період: монографія. Київ: Основа, 1993. 126 с.
4. Личковах В. Філософія етнокультури: теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. Київ: ПАРАПАН, 2011. 196 с.
5. Lenclud G. Qu est–ce que la tradition? Transcrire les mythol ogies. Traditions, historicité. Paris: Albin Michel, 1994. P. 25 – 44.

Сальнікова Наталія Валеріївна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кропивницький, Україна

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ ЯК СИМВОЛУ ПЕРЕМОГИ

Питання впливу сучасних процесів глобалізації на збереження національної ідентичності та національної держави українців одна з найпопулярніших та затребуваних тем у сучасних дослідників, тому що в останні роки картина сучасного світу та динаміка його розвитку почали стрімко та принципово змінюватися під впливом процесів глобальних трансформацій. Це пов’язано з «новими-старими» війнами, а як наслідок цього, постійними масовими міграційними процесами у світі.

Україна як самостійна держава процеси глобалізації переживає дуже гостро у зв'язку зі своїм складним історичним минулим, а також геополітичним розташуванням на політичній карті світу. На початку 90-х років наша держава здобула свою незалежність, ці часи припадають на посилення глобалізаційних тенденцій у сучасному світі, а також посилюються тенденціями самостійності в економічній, політичній, культурній сферах життя. Україна стала на шлях свого незалежного розвитку, вона одразу опинилася в ситуації вибору геополітичного майбутнього, і українці обрали свій шлях, орієнтований на демократичні цінності та засади, на цінності розвинутих країн світу.

Історично припало, що Україна як держава постійно виборювала свою свободу та незалежність. І зараз, у XXI столітті, ми відстоюємо свої цінності, території, та платимо найдорожчу ціну за свою свободу – людські життя власного народу.

Українському суспільству та можновладцям треба чітко і назавжди усвідомити всі особливості глобальних тенденцій розвитку та зробити

остаточний вибір, оскільки від цього залежить майбутнє країни, її подальша перспектива існування, її роль та місце на світовій арені.

Такі процеси, як демократизація, економізація, інформатизація суспільства, також впливають на національну ідентичність. Перманентність та полярність сучасного світового розвитку полягає в тому, що глобалізаційні процеси торкаються змін у сфері економіки, а також політичної, соціокультурної сфер життя. Сучасний світ та світові процеси стають мінливими та непрогнозованими.

Криза національної ідентичності в різних країнах виявляється в різних формах, але загальними тенденціями є такі явища, як втрата історичної пам’яті своєї держави, заперечення національних символів, втрата віри в національний ідеал, знецінення історичних цінностей, все це призводить до руйнування та відмови від індивідуальності кожної держави.

В період глобальних трансформацій та змін поглиблюються питання національної ідентичності, пов'язані з прагненням етносів до самовизначення. Процеси глобалізації наполегливо проникають в національні культури, але цим процесам етноси намагаються перешкоджати та зупиняти їх, вони прагнуть зберегти свої внутрішні елементи життя – культуру, мову та релігію.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що першочерговим кроком подолання кризи національної ідентичності для держави є, по-перше, перемога над зовнішнім ворогом, по-друге – створення належного рівня життя своїх громадян, а також запровадження на державному рівні питань піднесення своєї національної ідентичності. Ці виважені норми стануть важливим та першорядним етапом для формування нового світогляду з питань збереження національної ідентичності, культури та формування нової української еліти.

Сиваш Ілона Олегівна
кандидат мистецтвознавства,
заступник директора
з міжнародних зв'язків та євроінтеграції НДІУ
м. Київ, Україна

ТРАДИЦІЙНА УКРАЇНСЬКА ДИТЯЧА ІГРАШКА ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Наш сусід-агресор протягом багатьох років намагається вкрасти в України все: від української мови, традицій, церковних реліквій, пісень до імен геніальних українських письменників, художників, композиторів, науковців.

Сьогодні, в умовах російсько-української війни, особливо гостро постає проблема повернення нашої культурної спадщини. Чітко усвідомлюючи, що для української національної культури основоположною і базовою є народна культура, хотілося б окремо проаналізувати такий її сегмент, як українська народна дитяча іграшка. Традиційна українська іграшка є культурним надбанням народу як і рідна мова, література, пісня.

Маленька дитина не відразу приходить до усвідомлення своєї особистості, тому батькам важливо змалечку наділити дитину інформацією про рідну землю, мову, наші традиції, духовні цінності і т.п.

Українська дитяча іграшка здавна була не тільки забавкою, але й виконувала функцію соціалізації та оберегу, бо з перших свідомих років життя разом з іграшкою, яку зробили материнські чи бабусині руки, разом з мовою і творами фольклору (колисковими, казками, колядками, співаночками, приказками, загадками тощо) формуються перші уявлення про рідний край та перше усвідомлення того, що «я – українець».

Безперечно, що роль народної іграшки всіляко сприяє вихованню у дитини духовного, естетичного, побутового досвіду народу, формує знання про народний одяг, прищеплює любов до народної творчості.

Граючись, дитина приєднується до етнонаціональної сфери образних уподобань, художніх особливостей, які водночас своєрідною мовою розповідають їй про виробничо-господарську та святково-обрядову діяльність населення, тієї місцевості, того краю, який ця дитина згодом, коли стане дорослою людиною, усвідомить як рідний.

Коли ж, навчена батьками, дитина вже самостійно виготовляє народну іграшку, вона відчуває задоволення від створення прекрасного, в неї формуються такі моральні якості, як повага до рідної землі, до народних майстрів та їхніх витворів, до мистецтва взагалі.

Крім того, традиційні українські дитячі іграшки сприяють зміцненню родинних зв'язків та спільної діяльності. Вони надихають батьків та дітей проводити час разом, виготовляючи або граючи іграшками, і тим самим передають сімейні традиції та цінності.

В наш час актуальними стають і такі питання: «Яке світобачення формує сучасна інтеріграшка у дитини?», «Які якості закладає вона у її свідомість?», «Які морально-духовні цінності вона виховує у дітей?». В цьому сенсі виникає найважливіше питання: «Як повернути народну традиційну іграшку у повсякдення юного покоління українців?!», оскільки інтерактивні закордонні іграшки все більше заполоняють його простір і час.

Іноді побутує думка, що традиційна народна іграшка досить архаїчна, навіть занадто спрощена порівняно із новітніми дитячими іграшками. Однак навіть з особистого досвіду можу запевнити, що саме через іграшку діти мають змогу відкрити для себе загадковий світ історії свого народу, його традицій та обрядів, значно розширюють своє уявлення про рідну землю та свій народ.

Знайомство дітей з самого малечку з традиційною українською іграшкою як культурним надбанням нашого народу є тим містком, який допомагає їм відчути глибинний зв`язок із національним етносом.

Відомо, що формування національної ідентичності – це тривалий, суперечливий процес, в якому саме діти є найбільш вразливими і проблемними.

Відтак якраз традиційна українська дитяча іграшка є в цій ситуації значущим чинником національної ідентичності. Вона сприяє збереженню та

передачі культурних цінностей, розвитку творчих та інтелектуальних навичок, формуванню екологічної свідомості та поглибленню національної самосвідомості у дітей. Традиційні іграшки стають символами української культури та мають важливе місце у формуванні та розвитку національної ідентичності.

Сьогодні, в умовах глобалізаційних процесів, діти нерідко вимушені гратися іграшками, що завезені з Китаю, Америки та Європи. На превеликий жаль, дорослі нерідко забувають про традиційні іграшки, які є в Україні.

Наша традиційна іграшка має велику історію, яка підтверджує її популярність упродовж віків. Адже від дня народження супутником дитини ставала саме саморобна іграшка. Це могла бути засушена коробочка маку з насінням, тріскачка, яскравий клаптик тканини. Крім розваги, іграшки,як вважали батьки, привертали до маляти добрих духів, ангела-захисника, оберігали дитину від нечистої сили, єднали дитину зі світом добра.

Нині є нагальна потреба більш професійного використання народного мистецтва та іграшок у навчально-виховному процесі.

У кожній країні світу є свої традиційні народні іграшки, як і народна педагогіка, народне мистецтво, культура, медицина, що є надбанням нації. Традиційна іграшка є особливим видом художньої творчості. Найдавніші її зразки в Україні – глиняні статуетки людей, тварин, птахів, знайдені археологами, сягають часів трипільської культури. Вже тоді вони мали свої форми, сюжети і теми, які, як правило, підказувала сама природа. І не тільки тому, що виконана з природних матеріалів (дерева, соломи, глини), які є екологічно чистими, але й тому, що відповідає формам тварин та птахів. Формування українського етносу впродовж віків відбувалося в тісному зв’язку людини з природою, і народна іграшка стала своєрідним посередником між ними. На жаль, сьогодні маємо серйозні проблеми із збереженням народної культури в селах, а з нею і народної іграшки. Її місце найчастіше займають різні суто технічні засоби. До того ж нові предмети, як правило, не містять національних ознак, а мають загальні цивілізаційні риси. Як зазначає в своїй праці О. Найден: «Користування такими речами та його перетворення на

певний культ рано чи пізно має призвести до послаблення в людині етнонаціональних та індивідуальних начал і посилення в ній уніфікаційних тенденцій» [12, с. 3].

У багатьох регіонах відійшли в минуле традиційні народні іграшки. Натомість широкого використання набули імпортні, здебільшого синтетичні, з чужим декором вироби. Але саме традиційна іграшка, поряд із кращими зразками фольклору, має формувати перші уявлення та почуття дитини, на відміну від сучасної штампованої, виховувати людину-творця і патріота.

З мистецтвознавчої точки зору народна іграшка сприяє утвердженню національної самобутності та менталітету і відіграє важливу роль у процесі становлення маленького громадянина незалежної країни. Тож давайте будемо любити українське, плекати та захищати наше, сприяти та робити все для його відродження, бо цього ніхто не зробить за нас.

Адже саме традиційна українська дитяча іграшка є не лише розважальним засобом. Вона передає народні цінності, сприяє збереженню культурної спадщини та формує патріотичне ставлення до рідної країни. Традиційні українські дитячі іграшки спонукають дітей до активного вивчення і пізнання своєї національної культури. Вони відображають українські символи, мотиви та елементи народного мистецтва, такі як вишивка, писанкарство, гончарство та інші. Це допомагає дітям розширити свій культурний горизонт, вивчати українські традиції та усвідомити своє місце у національному контексті.

З огляду на сказане вище, вважаю за потрібне в повоєнний час започаткувати в Україні Музей народної іграшки, а також Всеукраїнський фестиваль-конкурс народної іграшки, під час якого проводити майстер-класи від провідних майстрів з усіх регіонів, задля популяризації народної іграшки як виняткового чинника національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герус Л. Українська народна іграшка. Львів : Афіша, 2004. 262 с.

2. Герус Л. Українська народна іграшка : історія розвитку та сучасні проблеми. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка.* Т. CCXXX. Праці секції етнографії та фольклористики. Львів, 1995. С. 176–189.

3. Гринюк М. Іграшки з сиру Марії Матійчук .Чернівці : Колір-Друк. 50 с.

4. Задорожний В. І. Народна іграшка як засіб естетичного виховання. *Естетичне виховання учнів засобами образотворчого мистецтва.* Вип. 2. Київ: Рад. школа, 1970. С. 41–45.

5. Захарова Л. В., Ліхвар І. І. Українська народна іграшка: навчальний посібник для студентів факультету дошкільної освіти. Харків, 2017. 130 с.

6. Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С. Павлюка. Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2007. С. 228–231.

7. Михайло Гнатюк. Українська народна іграшка як засіб художньо-естетичного, трудового і національного виховання. *Гірська школа українських Карпат.* № 17 (2017). С. 81–90.

8. Найден О. С. Українська народна іграшка. Історія. Семантика. Образна своєрідність. Функціональні особливості. Київ: АртЕк, 1999. 256 с.

9. Найден О. С. Українська народна лялька. Київ: Стилос, 2007. 240 с.

10. Орел Л. Г. Дитяча народна іграшка на Україні. *Початкова школа.* 1991. №2. С. 66–68.

11. Орел Л. Г. Дитяча народна іграшка на Україні. *Початкова школа.* 1991. №2. С. 66–68.

12. Українська народна іграшка: каталог. Київ: Стилос, 2006. 48 с.

13. Шевченко Є. Відроджуймо народне іграшкарство! *Народне мистецтво*. 2007. №3–4. С. 8–11.

Сокіл Ганна Петрівна
доктор філологічних наук,
професор кафедри української фольклористики
Львівського національного університету ім. Івана Франка
м. Львів, Україна

ХЛІБОРОБ ЧИ/І ВОЇН: УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ФОЛЬКЛОРІ

Український фольклор до сьогодні не втратив свого важливого значення, в ньому потужно виражені світовідчуття етносу, його спосіб мислення, сенси буття. Вивчення його вказує на яскраву національну самобутність і сприяє активізації культурного збагачення українців, що є **актуальним** сьогодні, зважаючи на виклики сучасних подій.

Характерна ознака фольклору проявляється в єдності національної самобутності, універсальних цінностей та архетипів. Передусім у ньому відображено життя конкретного народу, колорит, інтонація творчості, її види та жанри. Кожна нація створює свою етнокультурну спадщину і через неї долучається до загальнолюдських духовних надбань. Навіть мандрівні сюжети, варіанти універсальних архетипів і образів, набір сюжетів і мотивів отримують у фольклорному фонді національну «прописку». Зважаючи на етнопсихологічні та деякі інші аспекти національної самобутності, дослідники виділяють низку специфічних засад опрацювання традиційних сюжетів у фольклорі: географія («місце розвитку»); матеріальна культура; традиційні соціально-побутові відносини; усталена система міжлюдських стосунків (звичаї, форми поведінки, соціальні стереотипи та ін.); менталітет [1, с. 7]. Перелічені компоненти є зовнішніми (об'єктивними), їх можна визначити як чинники національної дійсності, які прямо чи опосередковано впливають на традиційні сюжети при їх засвоєнні національною фольклорною системою.

Питання національної самобутності в усній словесності частково розглядали М. Максимович, О. Бодянський, М. Костомаров, М. Драгоманов,

О. Потебня. У часи активної діяльності Наукового товариства імені Шевченка воно стало одним із ключових у студіях М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка, Ф. Колесси, проте до сьогодні належно не висвітлено в науковій літературі. В останні десятиліття з'явилася низка публікацій, які тією чи іншою мірою торкаються проблеми української ідентичності у фольклорі (Ф. Пустова [2, с. 25–27], І. Денисюк [3, с. 50–55], М. Демедюк [4, с. 118–125] та інші). Однак вказана тематика вимагає ще серйозного теоретичного й аргументованого фактографічним матеріалом дослідження, відповідних узагальнень із зазначеної проблеми, в чому й полягає мета нашої статті.

Виявлення способів вираження національної ідентичності у фольклорі належить до одного з надзвичайно складних питань, оскільки вимагає з'ясування не лише ґенези того чи іншого уснопоетичного документа, його своєрідності, оригінальності, а й передбачає уміння знаходити в ньому загальнолюдські універсальні поняття, явища, властивості, характерні для багатьох народів, бо впродовж багатьох століть усна словесність зазнавала різних впливів, нашарувань, найрізноманітніших зв'язків.

Українці володіють величезним фольклорним фондом, багатою джерельною базою, що вказує на його незмірність, надто ж на яскраву національну самобутність. І все це надбання ми зобов'язані зберегти для наступних поколінь. Кожен народ вирізняється в світі своєю особливістю. Виявляється, чим більший розквіт технологій, тим більше прагнення зберегти власну культурну спадщину – в мові, фольклорі, мистецтві чи історії. Чим більше ми будуємо єдину світову економічну систему, чим більше розвиваємо глобалізаційний стиль життя, то більше наближаємося до того, що деякі зарубіжні науковці вважають «культурним націоналізмом». «Що сильніше ми глобалізуємось і стаємо економічно взаємозалежними, то більше діємо по-людськи, прагнучи підкреслити власну окремішність, зберегти власну мову, триматися рідних коренів і рідної культури. З економічним об'єднанням Європи німці почуватимуться більше німцями, а французи – більше французами» [5, с. 75].

Українці, вочевидь, як і всі інші народи, мають теж почуватися більше українцями. І в цьому без культурної спадщини ніяк не обійтись. Нове покоління до неймовірного здатне змінити світ. Духовне надбання нашого народу допоможе краще впізнати цей світ, стане тим міцним фундаментом, на якому кожен почуватиметься значно впевненіше. Бо для того, щоб бути складовою частиною свого народу, треба вивчати й шанувати його традиції, культуру. Найважливішим завданням кожної нації завжди було і є самопізнання.

Витоки українства простежуються на нашій території ще з доби раннього палеоліту, чіткі форми родинного зв'язку в Україні, на думку М. Грушевського, виразно виступають в індоєвропейську епоху. Водночас фольклор як явище духовної культури містить також згадки про давні форми вірувань, способу життя, мрії та прагнення предків.

Українство як певна окрема етнічна ідентичність існувала у Європі віддавна. Уже доведено, що українці є автохтонним народом на своїй території. Здавна вони були хліборобами. *Хліборобське життя стародавніх українців впливало на родинний устрій, утверджувало осідлість, стабільний прибуток від праці на землі.* Укорінена людина – основа нації. Тому в фольклорі українців особливо яскраво виражений аграрний аспект, який домінує в календарно-обрядовій традиції. В колядках ритуалізовано представлена хліборобська праця в полі від оранки «золотим плужком» до збирання «золотого врожаю» («Ци спиш, ци чуєш, пане господарю! Прийшли коло твої хати орати», «Вже йдуть парубочки з плугами», «Там Іванко плугом оре») [6, с. 83]. Сіяння зерна відображене у низці веснянок і гаївок («А ми просо сіяли, сіяли»), збирання урожаю та складання в «дрібні снопоньки», «густі копоньки», «круглий оборожок» – в обжинкових піснях і т. д.

Хліборобство на чорноземі відіграло найголовнішу роль у творенні менталітету, який відрізняється від сусіднього. Саме воно, як стверджують сучасні історики, «розслаблює людину тим, що дає можливість мати до наступних жнив рік більш-менш спокійного життя, тоді, як скажімо, предкам наших північно-східних сусідів доводилося бути весь час у русі, оскільки

постійно треба шукати якусь поживу. Відтак вони звикли брати все готове, що й передається з роду в рід» [7, с. 75]. Українці натомість забезпечували гармонійне життя, поєднуючи фізичну працю з духовним відпочинком, цікавими звичаями, обрядами. Осередком основних життєвих цінностей щастя, достатку постає у народній культурі дім як епіцентр життя в родинному колі («Од сьому дому, од веселому… А в ті світлиці тисові столи, Тисові столи, шовкові вбруси, На тих столиках а все хлібове Житні, пшеничні, в Бога величні» [8, с. 17]). Як показують фольклорні твори, в домі українця панували достаток, естетична довершеність, гармонія. Порушення гармонії спричиняло перехід українця від хлібороба до воїна-захисника. Він стає на оборону рідної землі, як, наприклад, це зображено в пісні з Бойківщини («Там наш пан гетьман військо збирає, Козаків-стрільців він закликає: Ой ви козаки, хоробрі стрільці, Беріть ви шаблі, беріть рушниці, Не гайтесь ви, так не бувати, Станемо Київ наш облягати. Будем голови з плеча рубати, Будем ворогів тай виганяти» [8, с. 47]). Українці завжди готові оборонятися, відважно боронити свій край!

Мабуть, своєрідним доказом того, що ми – нація хлібороба і воїна, є відома народна пісня «Ой на горі да женці жнуть», в якій яскраво змальовано нашу ідентичність: збирання урожаю – важливий момент у житті кожного хлібороба. В той же час «попід горою яром-долиною козаки йдуть». Їхня місія – захищати рідну землю, яка родить хліб. Усе це з особливим трепетом прочитується і заново сприймається в зв'язку з сучасними викликами воєнних подій, коли щодня, щогодини руйнується все те, з чим пов'язаний сенс життя, сенс буття, закладений з давніх-давен в усній словесності.

Отже, національна ідентичність українців пов'язується з укоріненням, сталим способом життя, працелюбністю, домом, родинним достатком, що проявляється через реальну, активну та природну участь в існуванні спільноти. Стабільний образ українця в фольклорі частіше виступає хліборобом, а воїном-захисником йому доводиться перебувати ситуативно, у випадках порушення його гармонії, як у цій війні, яка загрожує існуванню цілої нації, оскільки вирішується проблема всього народу, проблема буття етносу. Воїни-герої

захищають, обороняють свою країну, ми, науковці, маємо зберегти нашу духовну спадщину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевчук М. В. Національно-специфічні засади обробки традиційних сюжетів (на матеріалі творчості Лесі Українки): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2000. 20 с.

2. Пустова Ф. Концепція національної своєрідності фольклору у працях В. Гнатюка. *Роль Володимира Гнатюка у розвитку національної культури*: тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження В. Гнатюка.Тернопіль, 1991. С. 25–27.

3. Денисюк І. Філарет Колесса про національну специфіку українського фольклору. *Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця XIX–XX століття*: зб. наук. праць та матеріалів. Львів, 2005. С. 50–55.

4. Демедюк М. Національне в українських народних казках: до постановки проблеми. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2010. Вип. 34. С. 118–125.

5. Гордон Драйден, Джаннетт Вос. Революція в навчанні / переклад з англ. Мирослави Олійник. Львів: Літопис, 2005. 542 с.

6. Коваль Г. Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців. Львів, 2020. 440 с.

7. Сергійчук В. Роль хліборобства у творенні українства. *Народна творчість та етнографія*. 2022. № 3. С. 50–54.

8. Фольклорні матеріали з отчого краю. Зібрали Василь Сокіл та Ганна Сокіл. Львів, 1998. 616 с.

Сорочук Людмила Василівна
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ОСТРОЗЬКА БІБЛІЯ ЯК ВИЗНАЧНА ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ XVI СТ. ТА ЧИННИК УТВЕРДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Визначною пам'яткою друкарського мистецтва й унікальним виданням України кінця XVI ст. (1581), яке позитивно вплинуло не лише на розвиток української культури, а й на культури інших народів, є Острозька Біблія. Феноменом славетної книги стало й те, що вона є фактично першим повним виданням канонічного біблійного тексту, має унікальне естетичне оформлення й належить до сфери сакрального мистецтва та культурних цінностей України. Унікальність цієї книги полягає в тому, що її повний канонічний текст був вперше надрукований церковнослов'янською мовою, але з частим використанням народної мови українців того часу.

Вивчаючи історію створення і особливості друкування визначної пам'ятки друкарського мистецтва України кінця XVI ст., стає очевидним, що Острозька Біблія цікавила багатьох істориків, мистецтвознавців, релігієзнавців як в Україні, так і поза її межами. Унікальне видання було предметом дослідження великого кола вчених, серед них: І. Франко, М. Возняк, Е. Немировський, І. Свєнціцький, Я. Ісаєвич, М. Бойко, Бондар Н. [1]; М. Жукалюк, Д. Степовик [2]; М. Кушнір, П. Кралюк [3]; І. Мицько [4]; Р. Торконяк, І. Пасічник [5] та ін. Вагомим дослідженням історії української церкви й книгодрукування є праці Івана Огієнка «Історія українського друкарства», «Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви». Варто зазначити, що в сфері українознавства є такі теми, які мало досліджувались, допоки їх не відкрив Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Нині

вони існують завдяки ґрунтовним українознавчим студіям І. Огієнка та його великим зусиллям у перекладацькій та видавничій справах [6, с. 107–113]. Працюючи тривалий час над перекладом Біблії українською мовою, *І. Огієнко вивчав особливості створення Острозької Біблії та діяльність друкарні, заснованої в 1570-х роках під керівництвом видатного першодрукаря Івана Федорова на кошти мецената князя К.-В. Острозького. Учений наголосив: «Українському народові випала велика честь і заслуга – дати слов'янству першу повну друковану Біблію. Острозька Біблія розійшлася по всьому слов'янському світові, і скрізь вона мала правдиву заслужену пошану» [7]*.

Які ж передумови сприяли виходу в світ визначної пам'ятки друкарського мистецтва України кінця XVI ст. – славетної Острозької Біблії? Відомо, що значний вплив на розвиток освіти в Україні тих часів справив заснований в 1576 р. в місті Острозі культурно-освітній центр. До нього входили колегія, науковий літературно-перекладацький гурток, бібліотека і друкарня. Острозький культурно-освітній центр поступово набирав сили і став першою спробою створення навчального закладу вищого рівня (1578) не тільки в Україні, а й у Європі. Починаючи з 1583 р. Острозьку школу почали називати «академією», зокрема, так про неї писали фундаторка Галшка Острозька і перший ректор Герасим Смотрицький. Засновником і покровителем академії був Костянтин-Василь Острозький – князь зі славетного роду Острозьких, воєвода Київський, визначний державний та політичний діяч, один із найбагатших і найвпливовіших князів. Він добре був обізнаний з військовою справою, володів кількома мовами, захищав релігійну традицію православ'я, займався меценатством, будував церкви, розвивав освіту і був великим шанувальником науки та мистецтва на українських землях. Князь Костянтин-Василь Острозький розумів, що настає час, коли література, яка раніше була «закрита», мала сакральність знань і текстів, під дією різних чинників (розвитку освіти, впровадження технічних досягнень в книгодрукуванні) набуває ознак відкритості й доступності. Тому у стінах академії К.-В. Острозький консолідував інтелектуальних та ініціативних людей, а його рішення відкрити друкарню було дуже вірним і продуктивним.

У 1576 р. на запрошення самого князя до Острога переїхав Іван Федоров (Федорович), який очолив книговидавничу справу і співпрацював з членами літературно-перекладацького гуртка, до якого входили Герасим Смотрицький, Тимофій Анич, Василь Суразький, Дем'ян Наливайко, Клірик Острозький та ін. Варто назвати і польських вчених Яна Лятоса, Мартина Бронєвського, грецьких книжників Кирила Лукаріса, Діонісія Раллі, Євстафія Нафанаїла, які активно долучалися до роботи. Діячі гуртка були авторами багатьох острозьких видань, заклали основи гуманістичної педагогічної думки в академії й наголошували на збереженні власних культурних традицій. Вони працювали над перекладами стародавніх текстів дуже старанно, редагували книги й під керівництвом Івана Федорова видавали церковну, полемічну, морально-дидактичну літературу та підручники. За час видавничої роботи в острозькій друкарні виробилися свої правила, адже Іван Федоров запроваджував технічні вдосконалення у книгодрукуванні й реалізовував концепцію підготовки книги до видання (вступна частина, оригінальність оздоблення, післямова, віршована присвята меценатові, наявність власної друкарської марки).

Великою заслугою славетного князя, крім відкриття навчального осередку, друкарні, стало рішення видати Біблію (пізніше книга отримала назву *Острозька Біблія*), виділивши для цієї роботи відповідні кошти. Над втіленням у життя задуму князя Острозького про видання унікальної книги працювало багато досвідчених перекладачів-дослідників. Варто наголосити на тому, що Острозьку Біблію часто називали «руською», тобто українською. Перший тираж був невеликим, спочатку надрукували окремо книгу Нового Заповіту та Псалтир у 1580 р. Орнаментована й доповнена Острозька Біблія була надрукована у 1581 р. накладом 2500 книг. Видання вийшло великим за обсягом: 1256 сторінок по 50 рядків у 2 стовпчики, але завдяки майстерності Івана Федорова книга видається не такою масивною, естетично оздоблена ініціалами та заставками. Острозька Біблія починається титульним аркушем з оригінальною рамкою, колонами по боках з напівкруглим завершенням. Особливою окрасою видання є вміщений на звороті титульного аркуша герб князя Острозького та вірш. Далі в книзі надруковані: перша передмова князя

Костянтина Острозького, де він тлумачить підготовку тексту видання, друга віршована передмова ректора академії Герасима Смотрицького з похвалою видавцеві. Наступними є тексти Старого Завіту, Євангеліє, Апостол та Апокаліпсис, завершує видання післямова Івана Федорова та зображення марки друкаря. Цікавим є те, що при оформленні Острозької Біблії використовувалися елементи декоративного оформлення (заставки, кінцівки, композиції з виливних прикрас), які були характерні для кириличних книг [8]. Невдовзі Острозька Біблія «розійшлася по світу» дуже активно, її текст вживався при богослужінні у православних церквах не тільки на українських землях, а й в інших державах. Підтвердженням цієї думки є слова П. Кралюка, який у своєму дослідницькому арсеналі має чимало наукових праць щодо видання Острозької Біблії. Вчений зауважив: «Острозька Біблія завдяки високій якості перекладів довгий час не мала конкурентів й фактично стала канонічним текстом у Православній, а також і в Греко-Католицькій церкві України й Білорусії. Коли московський цар Олексій Михайлович задумав видати Біблію, звірену з грецьким текстом, московські книжники із цим завданням не впоралися. Тому було вирішено перевидати Острозьку Біблію, виправивши деякі орфографічні помилки й змінивши українські наголоси на російські. Навіть передмову до цього видання Біблії склали на зразок Острозької, замінивши вислови «народ руський» на «народ всеросійський» [9]. Тому закономірним стало те, що тексти Острозької Біблії лягли в основу багатьох інших видань і неодноразово передруковувалися.

Отже, проаналізувавши особливості створення і друкування Острозької Біблії як унікальної та визначної пам’ятки друкарського мистецтва України кінця XVI ст., можна з впевненістю стверджувати, що князь Костянтин-Василь Острозький під час свого правління виконував культурницьку місію, активно відстоював збереження духовності українців. Знаковим було і друкування славетного видання Острозької Біблії та великої кількості інших книг. Острозька Біблія була на той час неперевершеним зразком опрацьованого філологічного тексту й майстерності у книгодрукуванні. Естетично оформлена і проілюстрована книга стала вагомою культурною пам’яткою друкарського

мистецтва та українською національною реліквією, яка не тільки показала унікальність видання, але й засвідчила культурну ідентичність українців. Підтвердженням цієї думки є слова митрополита Іларіона: «Остріжська Біблія має заслужену віковічну славу. Вона появилася саме в час, коли її було так потрібно… Князь був надзвичайно втішений і просив громадянство прийняти Біблію «не яко вещи земныя, но яко дарованіє небесноє» [7]. Острозька Біблія, без сумніву, є визначною пам'яткою давньої української літератури кінця XVI ст. і належить до реліквій друкарського мистецтва не тільки в Україні, а й у Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондар Н.П. Примірники Острозької Біблії у фондах НБУВ. *Український археографічний щорічник*. Нова сер. Київ – Нью-Йорк, 2004. Вип. 8–9.

2. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. Київ, 2003. 76 с.

3. Кралюк П. Острозька Біблія як форпост православно-слов'янського світу. *Відомості митрополії УАПЦ у діяспорі й єпархії у Великій Британії*. Лондон, 2004. Ч. 1.

4. Мицько І. Осередки культури при магнатських і шляхетських дворах. Острозька академія. *Історія української культури: у п'яти томах. Т. 2. Українська культура XII – першої половини XVII ст.* Київ: Наукова думка, 2001. 847 с.

5. Торконяк Р., Пасічник І. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. Острог, 2006. С. 42–51.

6. Сорочук Л. Українознавчі зацікавлення Івана Огієнка крізь призму його наукової позиції в еміграції. *Українознавчий альманах*. Київ: Міленіум, 2021. Вип. 28. С. 108–113. URL: https://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/view/412

7. Огієнко І. Історія українського друкарства. XI ч. Огляд Волинського друкарства. Острізька друкарня. URL:

http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:A51dFCd7PVQJ:litopys.org.ua/ohdruk/ohd.htm&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

8. Острозька Біблія: Вступи, гравюри, дослідження / опрацював та приготовив до друку єрмнх. архимандрит др. Рафаїл (Роман Торконяк). Львів, 2005. 1956 с.

9. Кралюк П. Острозькій Біблії – 440 років. У передмові Московської Біблії використали текст Острозької, змінивши назву народу. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/bibliya-ostrozka-ostroh-ukrajina/31063955.html

Стадник Микола Миколайович
доктор філософських наук, професор,
заступник директора з наукової роботи
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Походзей Іван Іванович
старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Важливою проблемою ідентичності культурної спадщини в умовах російсько-української війни та у повоєнний період постає її виокремлення та збереження. Усе це потребує сутнісного та смислового переосмислення поняття «культурна спадщина», оскільки науковці та практики визначають їх по-різному. Відповідно до статті 1 Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 1972 року, яку на сьогодні ратифікували майже дві сотні країн (Конвенцію ратифіковано Указом Президії Верховної Ради України від 04.10.1988 року), культурну спадщину визначено як: пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та археологічні структури, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, враховуючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології [1]. Згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини», подана така дефініція культурної спадщини, як сукупності успадкованих людством від попередніх

поколінь об’єктів культурної спадщини [2]. У 2003 році ЮНЕСКО (Організація Об’єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) схвалила Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини – міжнародно-правовий документ, яким виокремлено потенційні загрози для цієї спадщини від процесів глобалізації та соціальних перетворень. До цієї Конвенції наша держава приєдналася у 2008 році. Окрім матеріальної складової культурної спадщини, існує і нематеріальна. Її характерними складовими є звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов’язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини [3]. Вона проявляється в усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини; виконавському мистецтві; звичаях, обрядах, святкуваннях; знаннях та практиці, що стосуються природи та Всесвіту; традиційних ремеслах. Сучасні науковці розуміють культурну спадщину як сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, результат духовної і матеріальної діяльності, відображення історичного досвіду взаємодії природи та людини.

Інтерес до культурної спадщини з найбільшою силою та гостротою проявляється у переламні історичні епохи, коли суспільство намагається переосмислити минуле та зазирнути у майбутнє, що постає важливим формуючим чинником національної ідентичності. З іншого боку, на нинішні процеси формування української національної ідентичності мали вплив філософія античності, християнство, європейські демократичні цінності та гуманістичні традиції. З прадавніх часів українські землі були також частиною європейської цивілізації. Київська Русь, згодом Галицько-Волинське князівство, Козацька держава підтримували численні торгові та культурні зв’язки з багатьма країнами Європи. Протягом багатьох століть відбувалося взаємозапозичення та взаємозбагачення, взаємовпливи культур європейських народів. Українські землі у складі різних імперій пережили лихоліття Першої та Другої світових воєн, зазнали численних культурних втрат. І лише після розпаду Радянського Союзу незалежна Україна отримала у спадок понад 140

тисяч нерухомих пам’яток історії та культури, з них: 64 тисячі пам’яток археології, понад 54 тисячі пам’яток історії, близько 7 тисяч пам’яток монументального мистецтва, понад 15 тисяч пам’яток містобудування і архітектури [4, с. 180].

Станом на середину лютого в Україні нараховується 1200 об’єктів культурної спадщини, які зруйновані або частково пошкоджені: 500 об’єктів є безпосередньо пам’ятками культури й історії. Точного обчислення збитків немає, але оцінюється в межах 3–5 мільярдів доларів.

Станом на 22 лютого 2023 року ЮНЕСКО підтвердила пошкодження 241 об’єкта з 24 лютого 2022 року: 106 культових споруд, 18 музеїв, 86 будівель, що представляють історичний та/або художній інтерес, 19 пам'ятників, 12 бібліотек. Експерти вважають, що справжня кількість пошкоджених об'єктів може перевищувати 1000, – мовиться у звіті ООН, присвяченому річниці російського вторгнення.

Окуповані рф території з 2014 року (АР Крим, Донецька, Луганська області) та повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року спричинили велику втрату та руйнування історичних пам’яток культурної спадщини України. Через бойові дії виникла неможливість доступу українських та міжнародних експертів на територію об’єктів для спостереження за їхнім станом. Звернуто увагу на цілеспрямовану діяльність державних органів охорони пам’яток культури та виконання приписів Конвенцій ЮНЕСКО, що сприятиме загальному вдосконаленню збереження і відбудови культурної спадщини із залученням міжнародних організацій як інтеграції України у ЄС.

Проблема втрати культурної спадщини в Україні потребує перемоги України, участі свідомих українців у відбудові втрачених архітектурних споруд та інших культурних цінностей, співпраці з міжнародними партнерами над духовно-культурними проєктами щодо відродження культурної спадщини.

Культурна спадщина України є фундаментальним джерелом формування національної самосвідомості й зростання духовного розвитку етносу. Вона впливає на самоідентифікацію нації в наступні періоди розвитку, виступає одним з домінуючих ціннісних надбань держави. А тому ставлення народу до

пам’яток культурної спадщини є показником рівня розвитку держави та духовної зрілості її громадян. Зазначене зумовлює необхідність здійснення послідовної державної етнополітики щодо формування та розвитку етнічної ідентичності в українському суспільстві. Враховуючи багатоетнічний характер населення окремих регіонів України, важливою умовою досягнення мети такої політики є диференціація її основними суб’єктами механізмів та методів її реалізації. Отже, українське суспільство ввібрало загальноєвропейські цінності, їх підґрунтям постає культурна спадщина, яка формує сучасну ідентичність нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cultural Diplomacy. URL: http://en.academic.ru/dic.nsf

2. Закон України «Про охорону культурної спадщини». URL: http://www.zakon.rada.gov.ua

3. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини. (Про приєднання до Конвенції див. Закон № 132-VI (132-17) від 06.03.2008). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d69.

4. Літопис відродження пам’яток. *Пам’ятки України*. 1998. № 1. С. 180.

Телегуз Ірина Олександрівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та етнології України Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова

Телегуз Андрій Володимирович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та етнології України Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна

УКРАЇНЦІ ЗА КОРДОНОМ: КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ

Упродовж минулих століть міграції українців за межі рідного краю відбувалися в силу економічних та політичних причин. Це спричинило не лише розселення українців по світу, а й зумовило накопичення величезної культурної спадщини за межами України. Сучасна хвиля міграції українців є, очевидно, найбільшою з часів Другої світової війни. І це змушує нас задуматися над багатьма питаннями міграції, культурної спадщини та національної ідентичності в минулому та сучасності.

Події російсько-української війни спричинили потужний виклик для сфери національної безпеки і оборони перед суспільством і державою. На тлі масштабних руйнувань і розграбувань об'єктів культурної спадщини зростає загроза нашій ідентичності, яка потребує захисту на загальнодержавному рівні. У парламенті зареєстровано законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті» (№ 9072) [1]. Автори проекту справедливо наголошують на тому, що «збереження культурної спадщини України та національної пам'яті українського народу є головним елементом формування ідентичності, консолідації й розвитку української нації» [1].

Вважаємо, що при цьому не менш важливим є питання збереження, осмислення і повернення в Україну культурної спадщини українців за кордоном. Актуальними є щонайменше декілька завдань. По-перше, осмислити досвід минулих хвиль міграції та інтегрувати дослідження тієї культурної спадщини, яку накопичили в минулому, в освітній процес [2]. Це неодмінно має активно відбуватися, щоб сприяти поширенню інформації про багатство власної культури і розширити сприйняття самих себе як спільноти в глобальному контексті. По-друге, є інший зворотній бік – це пропагування власної культури за кордоном сьогодні не лише з метою інформування про українців як спільноту у середовищі приймаючої країни, а й для збереження національної ідентичності сучасних мігрантів. На перспективу це означає довготривалий процес, який також передбачає очевидну зацікавленість української держави. Актуальність і вагомість обумовлюється тим, що це питання – невід'ємна частина української національної безпеки, для цього важливим є «збільшення інформаційного впливу україністики в Європі та світі» [3, с. 52].

Дві площини важливі в контексті теми: по-перше – ідентичність тих, хто лишився в Україні, по-друге – ідентичність вимушених мігрантів після повномасштабного нападу росії. Значимим залишається питання цілісного осмислення діяльності і культурної спадщини емігрантів та діаспори в загальноукраїнському масштабі. І таким же актуальним є питання відносин сучасних мігрантів (в близькому майбутньому новою діаспорою) з українською державою, її культурною та інформаційною політикою теж в масштабах загальноукраїнських інтересів.

Ми погоджуємося з думкою, що в часи бездержавності культура відіграла неоціненну роль у збереженні ідентичності [4, с. 58]. Тож «в нинішніх умовах, коли в культури з'явився такий гарант і покровитель, як українська держава» [4, с. 58], її роль у збереженні культурної спадщини українців, незважаючи де і в якій країні вони проживали, може реалізовуватися через діяльність відповідних інституцій. Очевидно, що сьогодні держава має виклик

щодо тієї культурної спадщини українців, яка вже є і в майбутньому буде створена за межами України.

Наявність величезного інтелектуального доробку українців за кордоном, який був напрацьований в XX ст., підтверджує факт збереження численною українською спільнотою національної ідентичності. Досвід минулого направду є дуже актуальним сьогодні, бо в XXI ст. ми постали перед новими викликами формування і збереження національної ідентичності на тлі подій російсько-української війни. Українська соціологиня Оксана Дудчак вважає, що «чим довше буде тривати війна, тим більше людей шукатимуть роботу і матимуть причини залишитися. Ті, що таки залишаться, будуть новою українською діаспорою, яка буде суттєво відрізнятися від попередніх» [5].

Ми досі можемо спостерігати сприйняття діяльності українців за кордоном минулого періоду як чогось далекого, того, що не має стосунку до української держави, бо ж це «вони були десь там, далеко», але не на українській території, не в тогочасній радянській Україні. І йдеться не лише про пересічного українця, а й про фахівців-істориків. Напевно, це рецидиви свідомості «радянської людини». В чому полягає небезпека такої інтерпретації на сучасному етапі націє- та державотворення, напевно, зрозуміло, бо ж за аналогією ми так само можемо трактувати і сучасних мігрантів у вже найближчому майбутньому. Проте такий підхід аж ніяк не посилює позиції української спільноти та української держави в світі. Тож в інтересах нашої держави зберігати зв'язок нової української діаспори з українською мовою, культурою, державою.

Ми маємо добрі приклади діяльності ряду структур та інституцій, що досліджують світове українство, підтримують зв’язки. Наприклад, Міжнародний інститут освіти, культури та зв’язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка» (МІОК) позиціонує себе як «одна з перших інституцій нашої держави, перша ластівка незалежної України, що покликана слугувати єднанню світового українства» [6]. Із січня 2002 року активно працює Інститут досліджень української діаспори імені професора Любомира Винара Національного університету «Острозька академія», що діє як

структурний підрозділ Національного університету «Острозька академія» [7]. В КНУ імені Тараса Шевченка функціонує кафедра історії світового українства. Маємо також численні дослідження, що стосуються діяльності зарубіжних українців, як-от кандидатські та докторські дисертації, нещодавно вийшов тематичний випуск «України модерної» [8]. Є добрі приклади ініціативи О. Богуславського щодо створення електронної бібліотеки «DIASPORIANA» [9], а також Музей-архів преси, заснований на громадських засадах В. Кіпіані [10], який збирає періодичні видання української діаспори та політичної еміграції. Діяльність зазначених вище інституцій та приватні ініціативи швидше взаємодоповнюють один одного, тому що об'єм роботи в цій царині величезний.

Отже, культурна спадщина попередніх поколінь українців за кордоном – це те надбання, яке потребує осмислення та інтеграції в освітньому просторі в загальноукраїнському масштабі. Українські мігранти в минулому столітті, по-суті, створили національний простір комунікації за кордоном з відповідною мережею освітніх, наукових та громадських установ. Проте з цілого ряду причин деякі з цих інституцій поступово припинили свою діяльність ще на початку Другої світової війни. Деякі продовжують діяти і досі. Очевидно, що праця і навчання в таких закладах впливали на збереження і засвоєння цінностей національної культури, а також на усвідомлений вибір національної ідентичності.

Впродовж декількох десятиліть ініціативи та зусилля окремих діячів та інституцій у питанні збереження історичної спадщини втілюються у конкретних заходах, проектах тощо. Однак наразі актуальним постає питання, що варто інсталювати цю спадщину і в освітній процес з метою формування в молодого покоління загальноукраїнської єдності в глобальному контексті, з майбутньою перспективою конструктивного діалогу з новою українською діаспорою XXI ст. Нині це складова національної безпеки для сьогодення і майбутніх поколінь українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Культурна спадщина та національна пам'ять – складові національної безпеки. *Голос України*. 2023. 8 березня. URL: http://www.golos.com.ua/article/368986 (дата звернення: 04.05.2023).

2. Телегуз І., Телегуз А. Інтелектуальна спадщина українських емігрантів: збереження пам’яті та інтеграція в освітньому процесі *.Духовна та культурна спадщина української діаспори в освітньому процесі сучасної школи*: матеріали Всеукр. круглого столу (17 листопада 2022 р., м. Луцьк) / упоряд.: О. Дем’янюк, А. Силюк. Луцьк: Волинський ІППО, 2022. С. 192–198.

3. Телегуз І., Телегуз А. Освіта, наука та еміграція: минуле і сучасність українців в умовах війни. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки.* Т. І / ред.: В. Ільницький, М. Галів. Київ – Дрогобич – Львів – Переяслав – Ужгород – Запоріжжя: Посвіт, 2023. С. 50–52.

4. Крисаченко В. Утвердження демократії в модерній Україні: євроінтеграційний дискурс. *Українознавство.* 2023. № 1 (86). С. 49–66.

5. Соціологиня Оксана Дутчак: Дуже важливо, ким українки за кордоном зрештою будуть працювати і в яких умовах. URL: https://womo.ua/sotsiologinya-oksana-dutchak-duzhe-vazhlivo-kim-ukrayinki-za-kordonom-zreshtoyu-budut-pratsyuvati-i-v-yakih-umovah/ (дата звернення: 30.04.2023).

6. Ключковська І. Про МІОК. URL: https://miok.lviv.ua/?page_id=2018 (дата звернення: 30.04.2023).

7. Інститут досліджень української діаспори. URL: https://idud.oa.edu.ua/ (дата звернення: 04.05.2023).

8. Зарубіжне українство: від еміграції до діаспори. *Україна модерна.* 2022. (31).

9. Електронна бібліотека «DIASPORIANA». Проект зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції. URL: http://diasporiana.org.ua/

10. Музей-архів преси. URL: https://www.facebook.com/museumpress

Трачук Олексій Васильович
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу культурології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

УКРАЇНЦІ, «... МИ ПОВИННІ ЗВАЖАТИ, ЩО МІЖ НАМИ І ЛЮДНІСТЮ НЕОЛІТИЧНОЇ УКРАЇНИ ЛЕЖИТЬ КІЛЬКА ПЕРЕЙДЕНИХ НАШИМИ ПРЕДКАМИ ЕПОХ ...»

Дослідження прабатьківщини слов’ян-праукраїнців та території їх подальшого розселення належить до актуальних завдань української історичної науки, адже без можливості порівняння територій, на яких проживали наші предки, свідчень лінгвістики та антропології неможливо повністю розкрити етногенез українського народу.

Серед існуючих зараз точок зору про походження і прабатьківщину слов'ян залишаються в силі положення, висловлені Л. Нідерле у 1901 р. Він узагальнив величезну кількість фактичних даних, зібрав воєдино історичні відомості про давніх слов'ян, систематизував існуючі в його час археологічні матеріали, широко використав дані мови, топоніміки, етнографії, антропології. Він дійшов висновку, що слов'яни в II тис. до н. е. утворювали єдиний народ із загальною мовою і малопомітними діалектними відмінностями. Наявні дані привели Л. Нідерле до твердження, що прабатьківщина слов'ян знаходилася на північ від Карпат, була обмежена із заходу Віслою, а зі сходу – середнім Дніпром, включаючи Березину та Десну. Судячи з повідомлень Геродота, Волинь та Поділля, заселені скіфами-орачами, які ведуть абсолютно інший спосіб життя порівняно зі справжніми скіфами-кочівниками, повинні бути, на думку Л. Нідерле, слов'янськими територіями [10, с. 24–33, карта 1]. Кілька праць Л. Нідерле, зауважує Т. Романюк, присвятив походженню населення Карпат та окресленню етнічних меж між словаками та українцями. Жваву

дискусію з цього приводу вів В. Гнатюк, який відстежував ситуацію в чеському науковому середовищі (зокрема, звертав увагу не тільки на публікації Л. Нідерле, але й Ф. Пастернака (1853–1940), Й. Пата (1886–1942)) [12, с. 49; 6, с. 1–81].

Зі свого боку Л. Нідерле використовував праці В. Гнатюка про етнічні відносини між словаками та українцями на Закарпатті. І хоч самі погляди його мало чим відрізнялися від основної частини чеських слов'янознавців щодо українців як самостійного народу, все ж таки В. Гнатюк дуже високо цінував праці науковця на ділянці слов'янської міфології, які вважав найкращими і неперевершеними в усьому слов'янському світі [18, с. 190].

Ще одна подія в руслі слов'янських досліджень, яка мала місце в першій половині XX ст. і пов'язана з Д. Дорошенком. Найбільшу увагу викликає його видання в трьох томах під назвою «Славянський світ в його минулому й сучасному», яке стало певним підсумком діяльності представників української науки і культури та належною відповіддю на монопольну опіку т. зв. «славянофільських кругів». У передмові автор висловлює думку про місце та відносини українського народу серед слов'янських народів, яка є актуальною і в наші дні: «Тепер, коли життя українського народу зсунулося вже з мертвої точки і коли йому в огні війни й соціяльної революції доводиться виковувати собі свою долю, завойовувати собі будучність, взаємини до славянських народів, що майже всі вибороли собі державно-національну незалежність, набирають для нас іншого характеру й значіння, далеко більш реального й практичного» [8, с. 7].

При з'ясуванні етнічної ситуації слов'янських народів археологи широко застосовують перспективний метод етнічного картографування, спостереження над збігом ареалів культур різного часу [13, с. 6]. Так, дослідники етногенезу слов'ян і автор цих тез у своїх працях виклали «контурну схему концепції» слов'янської прабатьківщини. В основу концепції покладено три археологічні карти, які мають відношення до слов'янського етногенезу. Це карти тшинецько-комарівської культури XV–XII ст. до н. е., ранньопшеворської і зарубинецької культур (II ст. до н. е. – II ст. н. е.) і карта слов'янської культури VI–VII ст. н. е.

типу Прага-Корчак [17, с. 51–52; 14, с. 210–211, мал. 54–56]. Очевидно, цей список карт можна доповнити картою В. Барана та О. Моці слов'янських пам'яток Східної та Центральної Європи останньої чверті І тис. н. е. [2, с. 91; 9, с. 45–52, карта 3]. Зафіксований на картах збіг ареалів археологічних культур є основою концепції походження і найдавнішої історії слов'ян, він простежений протягом трьох хронологічних періодів, що охоплюють загалом близько тисячі років [13, с. 6, карта 2].

На погляд С. Березанської та В. Отрощенка, більшість археологів та лінгвістів пов'язує із протослов'янами в третій чверті ІІ тис. до н. е. тшинецько-комарівську спільність. На заході протослов'янські племена тшинецької культури межували з германцями, на північному сході група племен тшинецької культури розселяється Лівобережжям. І тут, головним чином у межиріччі Сейму та Дніпра, виникає своєрідна група племен, репрезентована пам'ятками сосницького типу. На сході ці племена межували безпосередньо з фіно-угорським населенням, а на південному сході мали широкі контакти з іраномовними племенами зрубної культури [4, с. 413]. Протослов'янське населення наступного періоду представляють племена білогрудівської, висоцької, а на пізньому етапі – і північна група племен чорноліської культури. До формування племен чорноліської культури археологія не фіксує будь-яких значних переміщень чи зміни населення на території, котру обіймали в попередній період протослов'янські тшинецько-комарівські племена [4, с. 422].

Спостерігається ряд ознак, характерних для різних районів Північної України, які, на переконання С. Березанської, «свідчать про глибоке місцеве коріння домобудівництва. Різниця домобудівного мистецтва в племен Правобережної і Лівобережної України пояснюється двома причинами – проявом місцевих традицій і впливом різних сусідніх культур». У домобудівництві Правобережної України східних слов'ян ясно простежуються енеолітичні традиції будівельної техніки трипільських племен. Це, відзначає дослідниця, «позначилося і в круговому плануванні поселень епохи бронзи, і в поширенні двокамерних жител, і у великій ролі глини, з якої споруджувалися підлоги, стіни, печі та інші частини жител. Для розуміння ролі і сили цих

традицій важливим є факт, що вони зберігаються і в наступний період – в ранньому залізному віці» [3, с. 114].

Вивчаючи мовну єдність слов’ян, Б. Горнунг розділив доісторичний період слов'янства на чотири етапи: мовні предки слов'ян (неоліт, енеоліт); протослов'яни (кінець енеоліту, III тис. до н. е. – початок II тис. до н. е.); праслов'яни (бронзовий вік, друга половина II тис. до н. е.); праслов'яни залізного віку, що зазнали впливу та інфільтрації фракійців, іллірійців, германців, скіфів та інших народів (кінець II – початок I тис. до н. е.) [7, с. 3, 49].

Залізо і розвинене землеробство в праслов’ян України прискорили темп історичного життя і призвели до істотних зрушень. Археологічно це виражено в білогрудівській і чорноліській культурах, розташованих на теренах тшинецької [14, с. 214]. На Лівобережжі слов’янські племена чорноліської культури наглядно ілюструє карта пам’яток, складена В. Ільїнською та О. Тереножкіним [1, с. 22, рис. 1].

Прагнучи відтворити етнографічну карту Східної Європи в першій половині I тис. н. е., тобто того часу, коли починається процес консолідації східних слов’ян, підкреслює М. Брайчевський, «ми бачили, що значною мірою ця карта корінням своїми йде до ще глибших епох (доби раннього заліза). З другого боку, етнографічний поділ східного слов’янства другої половини I тис. (тобто того часу, на який падає існування літописних «племен» як історичних реалій) в основному повторює цю карту, демонструючи тим самим стійкість відображених нею етнічних явищ. Цим самим археологія підтверджує і стійкість етнографічних традицій в межах території майбутньої Русі протягом щонайменше півтора тисячоліття. Тим важливішим буде той факт, що реконструйована на базі археологічних джерел етнічна карта східної Слов’янщини знаходить своє підтвердження і в інших матеріалах, в тому числі... антропологічних» [5, с. 111, 46, карта]. За антропологічними даними системи морфофізіологічних ознак, на погляд антрополога С. Сегеди, свідчать про те, що українці належать до типових представників великої європеоїдної раси. Водночас, констатує дослідник, українці більш однорідні в

антропологічному плані, ніж італійці чи французи [16, с. 324].

Фізичні особливості сучасної людності України, зауважує С. Сегеда, «сформувалися на основі морфологічних рис літописних слов'янських племен, що мешкали на її теренах за доби середньовіччя: полян, древлян, тиверців, уличів, сіверян і, очевидно, хорватів, які в свою чергу успадкували риси своїх попередників. Глибока лінія генетичної спадковості, за даними краніології та одонтології, простежується в Середній Наддніпрянщині, а саме: племена доби бронзи – скіфи лісостепової смуги – населення черняхівської культури – давньоруська людність – сучасні українці» [15, с. 200]. Очевидно, під скіфами антрополог розуміє слов'ян – скіфів-землеробів [17, с. 32–61].

Складні етногенетичні процеси на території України, які мали багатовекторний характер, на погляд С. Сегеди, не слід розглядати як незмінне поступальне біологічне відтворення поколінь. «Коли ми кажемо, що є автохтонами на нашій землі, – писав з цього приводу відомий вчений В. Петров у книзі «Походження українського народу», – що живемо на ній не від VI ст. по Різдву, а ще від III тис. перед Різдвом, ми повинні зважати, що між нами і людністю неолітичної України лежить кілька перейдених нашими предками епох, кілька етапів етнічних деформацій... Наша автохтонність не була плодом і наслідком лише самої біологічної зміни й біологічного відтворення поколінь, що в русі часу, протягом тисячоліть послідовно заступали одне одного... В громах і бурях знищень, у бурхливих зламах творився український народ, що став таким, яким ми його знаємо нині». З цими словами В. Петрова і С. Сегеди нам важко не погодитись [15, с. 200–201; 11, с. 25].

Отже, більшість археологів, антропологів та лінгвістів із протослов'янами в II тис. до н. е. пов'язує тщинецько-комарівську спільноту, в наступному періоді – успадковану племенами білогрудівської, висоцької та чорноліської культур I тис. до н. е. У I тис. н. е. відбувається процес консолідації слов'ян-праукраїнців, що знаходить своє підтвердження в антропологічних та картографічних матеріалах.

У подальшому перед нами та іншими дослідниками відкриваються можливості розширення доказової бази автохтонності праслов'ян-українців і

поглиблення їх коріння до доби енеоліту – племен трипільської культури та неоліту – племен буго-дністровської культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Археология Украинской ССР: в 3 т. Киев,1986. Т. 2. С. 22, рис. 1.

2. Баран В. Д. Слов'яни у другій половині I тис. н. е. *Давня історія України*. Київ, 2000. Т. 3. С. 91, рис. 7.

3. Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы. Киев, 1982. С. 114.

4. Березанська С. С. Бронзовий вік / С. С. Березанська, В. В. Отрощенко. *Давня історія України*. Київ, 1997. Т. 1. С. 413.

5. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. Київ, 1968. С. 111, 46, карта.

6. Гнатюк В. Словаки чи русини? Причинок до вияснення спору про національність західних русинів. *Записки НТШ*. Львів, 1901. Т. XLII. Кн. IV. С. 1–81.

7. Горнунг Б. В. Из предыстории образования общеславянского языкового единства. Москва, 1963. С. 3, 49, 107.

8. Дорошенко Д. Славянский світ в його минулому й сучасному. Т. I. Берлін, 1922. С. 7.

9. Моця О. П. Українці: народ і його земля (етапи становлення). Київ, 2011. С. 45–52, карта 3.

10. Нидерле Л. Славянские древности. Москва, 1956. С. 24–33, карта 1; Niederle L. Slovanske starožitnosti. Praha,1901.

11. Петров В. П. Походження українського народу. Київ: МП «Фенікс», 1992. С. 25.

12. Романюк Т. Любор Нідерле і розвиток чеської славістики та археології у контексті українського національного поступу. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині.* 2017. Вип. 21. С. 49.

13. Русанова И. П. Введение. *Славяне и их соседи в конце I тысячелетия до н. э. – первой половине I тысячелетия н. э.* Москва, 1993. С. 6, карта 2.

14. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. Москва, 2002. С. 210–211.

15. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ, 2001. С. 200.

16. Сегеда С. Антропологія. Київ, 2001. С. 324–325.

17. Трачук О. В. Племінні гнізда поселень скіфів-землеробів Лівобережної України. *Українознавство.* 2022. № 2. С. 51–52.

18. Mušinka M. Volodymyr Hnat'uk a Čechy (Přispěvek k ukrajinsko-českym kulturnim stykům). *Prace z Filosoficke fakulty university P. J. Šafařikav Prešově.* Prešov, 1967. C. 190.

Турпак Надія Василівна
кандидат філософських наук,
провідний науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БІОСФЕРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ВІЙНИ

Процеси формування української політичної нації відбуваються наразі в умовах глобальних викликів війни Росії проти України. Одним з таких глобальних викликів російської агресії є непоправна шкода, нанесена українському довкіллю, яка останнім часом набула глобального виміру, адже під загрозою знищення опинилися неповторні види фауни та флори, у зоні бойових дій або під окупацією перебувають величезні території лісів, національних природних парків, заповідників. Глобальні виклики війни породжують комплексну проблему економічних, екологічних, культурних збитків, нанесених Україні, загроз для здоров'я та повноцінного життя майбутніх поколінь її громадян. Фактично йдеться про загрозу екоциду як наслідку російсько-української війни. Слід відзначити, що нещодавно Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила стратегічний документ «Вплив збройних конфліктів на навколишнє середовище», у якому йдеться про необхідність кодифікувати поняття «екоцид» як у національному законодавстві, так і в міжнародному праві як тип міжнародного екологічного злочину [1].

У зв'язку з глобальною загрозою екоциду актуалізується проблема цінності українського довкілля. Адже зв'язок із довкіллям – це засадничий принцип буття українського соціуму, здоров'я його громадян та їх культурного існування та збагачення. Довкілля, природа для українців – це і священне «Поле» (С. Кримський) розгортання історичних подій та етнокультурних процесів. Українське довкілля символізує собою рідну Землю, Батьківщину.

Зв'язок із довкіллям, природою, є також важливим елементом такої риси української світоглядної ментальності, як антеїзм, джерелом естетичних і патріотичних почуттів як окремої людини, так і спільноти громадян.

Проблеми українського довкілля та захисту природи в Україні у XX столітті були в колі уваги української природничо-наукової та філософсько-екологічної думки таких учених, як В. Вернадський, В. Докучаєв, Й. Пачоський, В. Талієв, М. Шарлемань. Серед сучасних українських дослідників філософських аспектів взаємодії людини та природи слід відзначити В. Крисаченка (проблеми екологічної культури), М. Хилька (проблеми екологічної політики та екологічної безпеки) та інших.

Метою нашої наукової розвідки є розкриття соціокультурного значення та перспектив розвитку біосферних заповідників України в умовах глобальних викликів війни.

Слід зауважити, що питання охорони природи в Україні завжди розглядалися у контексті культури. Ми поділяємо точку зору українських науковців, які стверджують, що універсальний екологічний зв'язок організм-середовище трансформується у зв'язок суспільство-природа, а останній наповнюється конкретно-історичним змістом у зв’язку нація (етнос як соціоприродне утворення) – довкілля [2, с. 713].

Витоки природоохоронної діяльності в Україні пов’язані з іменем землевласника Фрідріха Фальц-Фейна, 160-річчя від дня народження якого відзначається у цьому році. Він у 1887 р. створив у своєму степовому землеволодінні зоопарк і ботанічний сад, а у 1998 р. – природний музей. Таким чином, саме в Україні було організовано перший у Російський імперії заповідник «Асканія-Нова». «Асканія-Нова» – це найбільший степовий заповідник Європи з унікальною флорою і фауною. З 1983 р. він має статус біосферного заповідника ЮНЕСКО.

Загалом же, біосферні заповідники – це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнонаціонального або міжнародного значення, що створюються з метою збереження у природному стані найтиповіших природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення

навколишнього природного середовища та визначення його змін під дією антропогенних факторів [3, с. 79]. Створення і поширення біосферних заповідників (з 1973 р.) визначається програмою «Людина і біосфера» (ЮНЕСКО, 1971 р.), законом «Про природно-заповідний фонд України», положенням про відповідний заповідник та іншими законодавчими актами України. За даними Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАВ) за 2023 рік, у світі існує 738 об'єктів у 124 країнах. В Україні біосферними заповідниками є «Асканія-Нова», Дунайський біосферний заповідник, Карпатський біосферний заповідник, Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, Чорноморський біосферний заповідник.

Військова агресія Росії проти України завдала непоправної шкоди як природі України загалом, так і заповідним територіям зокрема. Станом на 1 березня 2022 р. 44% найцінніших природних територій України зазнали руйнівного впливу війни. Також слід відзначити, що 900 об'єктів природно-заповідного фонду площею 1,24 млн. га, а також близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн. га перебували у зоні безпосередніх військових дій, що призвело до їх значного пошкодження. Виявлено 31 осередок пожеж на площі 10111 га на території Чорнобильського радіаційного екологічного біосферного заповідника, було підпалено Дніпровські плавні в районі Херсону. Два біосферних заповідники й дотепер перебувають під російською окупацією [4].

Україна чітко засвідчує та документує дії окупанта щодо проявів екоциду на власній території. Ці матеріали допоможуть визначити масштаби та вартість збитків, завданих довкіллю внаслідок військової агресії. Вони також спрямують Міжнародний кримінальний суд на розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людства та довкілля, що були здійснені на території України.

На сьогодні Українська держава, волонтери, активісти, громадяни активно включились у роботу фіксації екоциду на теренах України. Водночас слід відзначити, що громадянське суспільство лише фіксує екологічні злочини. Необхідно на політичному рівні розробляти стратегію збереження і відновлення природи України, у тому числі біосферних заповідників, у

післявоєнний період. Для вироблення такої стратегії слід вивчати європейський досвід розробки системи знань про біосферні заповідники.

Важливим аспектом цього досвіду є погляд на біосферні заповідники як ціннісні феномени. Так, зокрема, досвід одного зі шведських біосферних заповідників свідчить про необхідність враховувати в практичній роботі біосферних заповідників знання про культурні цінності ландшафтів як феномени, які пов'язують нематеріальну спадщину з матеріальними об'єктами. Дослідження шведських учених доводять, що саме увага до глибинних шарів історії та культурного розмаїття ландшафту робить біосферний заповідник привабливим, впливає на формування ідентичності і гордості жителів за ландшафт [5].

Також є актуальним досвід Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (MAB). Він націлює на необхідність покращення відносин між суспільством та природою, а також на втілення програми синергетичної взаємодії між процесами «збереження» довкілля та його «використання». Сучасні біосферні заповідники мають важливе соціокультурне значення і цінність. Вони є багатофункціональними ландшафтами, які мають складну адаптивну соціально-екологічну системність, забезпечують синергетичну взаємодію між суспільством та природою для досягнення цілей розвитку, а також спрямовані на міждисциплінарні й трансдисциплінарні дослідження на стику між наукою, політикою та суспільством. Зокрема, біосферні заповідники можуть використовуватися як обсерваторії для дослідження зміни клімату, освітні комплекси. Передбачається, що у майбутньому біосферні заповідники будуть потужно використовуватися як наукові лабораторії під відкритим небом, як моделі сталого розвитку [6].

Отже, в умовах глобальних викликів війни актуалізується соціокультурне значення біосферних заповідників України як осередків життя, охорони природи, об'єктів національно-культурної спадщини. Ці території належать Україні, і ті, що опинилися під російською окупацією, мають бути якнайшвидше звільнені. Збитки необхідно обрахувати і повернути Україні шляхом репарації. Перспективи розвитку біосферних заповідників України у

післявоєнний період мають враховувати європейський досвід організації їх роботи. Опертя на цей досвід дасть змогу визначити напрями подальших досліджень питань охорони природи в Україні в контексті культури, які б містили у тому числі й систематизацію знань про біосферні заповідники. Формування нового міждисциплінарного підходу до дослідження біосферних заповідників допоможе поглибити знання про їх соціокультурне значення і цінність як моделей сталого розвитку, визначити шляхи впровадження цих знань в суспільну свідомість громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. ПАРЄ ухвалила резолюцію, що запроваджує поняття екоциду. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3659333-pare-uhvalila-rezoluciu-so-zaprovadzue-ponatta-ekocidu.html
2. Охорона природи в Україні як складова частина культури. *Історія української культури у п'яти томах.* Т. 5. Кн. 4. Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні. Київ, 2013. С. 713–731.
3. Українська екологічна енциклопедія / за редакцією Р. Дяківа. Міжнародна економічна фундація. Інститут українознавства Міністерства освіти і науки України. Київ, 2006. 807 с.
4. Екоцид: наслідки і ціна російської агресії. URL: https://eco.rayon.in.ua/topics/506221-ekotsid-naslidki-i-tsina-rosiyskoi-agresii
5. Eliasson I., Fredholm S., Knez I., Gustavsson E., Weller J. Cultural Values of Landscapes in the Practikal Work of Biosphere Reserves. URL: https://doi.org/10.3390/land12030587
6. Pool-Stanvliet R., Coetzer K. The scientific value of UNESCO biosphere reserves. URL: http://dx.doi.org/10.17159/sajs.2020/7432

Федоренко Яніна Анатоліївна
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри суспільних наук
Черкаського інституту пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
м. Черкаси, Україна

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ОБРЯДОВОСТІ У 1950-Х РОКАХ ХХ СТ. ЯК СПОСІБ ЗНИЩЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ

1950-ті роки в історії України відомі як період хрущовської відлиги. Саме в цей час, з одного боку, суспільство відчуло певну лібералізацію у політичному та культурно-духовному житті. Однак, з другого – продовжувався методичний наступ компартійного керівництва, спрямований на знищення національної ідентичності українського народу, руйнування національного архетипу, котрий складався століттями й вирізнявся своєю унікальністю, та створення нової уніфікованої одноманітної спільноти людей під загальною назвою «радянський народ». Одним із векторів такої роботи стала сфера традиційної української обрядовості, що перетворилась на своєрідний полігон для проведення експериментів з метою остаточної трансформації національної обрядовості в штучно створену радянську.

Сьогодні, в умовах повномасштабної війни, яку розпочала російська федерація проти нашої держави, важливим елементом є робота, спрямована на протидію дезінформації, фейкам та російським наративам, націленим на навіювання переконань про те, що української нації не існує, це лише сполячена частина єдиного російського народу.

Саме тому дослідження вказаної теми має наукове та суспільно-політичне значення, що і зумовлює її актуальність. Оскільки дає можливість проілюструвати ті велетенські масштаби роботи радянського керівництва (на прикладі тільки однієї сфери традиційної обрядовості та лише у короткий часовий проміжок – 1950-ті роки ХХ ст.), які проводились з метою ліквідації

будь-яких проявів національної самоідентифікації українського народу, та довести, що українській нації вдалося зберегти свою самобутність, унікальність та неповторність.

Зазначимо, що процес злиття традиційної національної обрядовості із штучно вигаданою радянською був довготривалим, складним і продовжувався не одне десятиліття. Розпочавшись ще у 1920-х роках, він досягнув свого апогею наприкінці 1950-х, коли риси нового радянського способу життя вже міцно вкоренилися у свідомості українців. Саме в цей час з'явилися більш сталі форми обрядовості, характерними рисами яких була художня недовершеність та сірість, на відміну від наповнених колоритом народних звичаїв та обрядів.

Головний акцент у нових радянських обрядах робився на принципі масової участі населення. Так, сімейно-побутова обрядовість на той момент вже перестала носити певний інтимний характер, оскільки її учасниками стали не тільки найближчі родичі та друзі, а й широкий загал – профспілкові та комсомольські організації, громадськість тощо.

У період відлиги набули популярності такі свята сімейно-побутового циклу, як комсомольські весілля, а також урочисті відзначення 25-річних та 50-річних ювілеїв із дня укладення шлюбу (так званих золотих і срібних весіль), вечори щойно одружених тощо. Елементами радянської обрядовості наповнилося і святкування родин. Для заповнення ніші, що залишилась від заборони владою проведення традиційного хрещення, до системи радянської обрядовості було введено нові елементи, дотримуватися яких мусила кожна молода сім'я. Наприклад, обов'язкова урочиста реєстрація та отримання свідоцтва про народження в РАГСі або сільській раді. Обрання почесних батьків дитини, які замінили хрещених. Тобто впроваджувалась цілісна система утвердження образу нового радянського покоління, позбавленого, на думку радянського керівництва, пережитків минулого. Зазначимо, що на сторінках тогочасних радянських видань часто публікувалися хроніки проведення таких подій з детальними описами участі в них партійних структур та громадськості [1, с. 77].

Новими святами родинно-обрядового циклу, наповненими ідеологічного змісту, стали також проводи до лав збройних сил країни та урочисте вручення паспортів.

Пристосувалися до нових умов і обряди та свята трудового циклу, популяризуючи який партійна номенклатура одночасно намагалася зменшити вплив релігії у суспільстві [2, с. 6]. З метою остаточної адаптації трудових свят у життя населення, особливо в середовищі українського села, було прийнято рішення про святкування їх у ті дати, на які припадали так звані храмові свята (дні вшанування певного святого, на честь якого була побудована церква в селі).

Досить популярними в УРСР стали свята серпа і молота, трудової слави, свята, які уславляли представників певної спеціальності (День інженера, День тваринника, День працівника лісового господарства тощо). Незважаючи на впровадження у традиційну обрядовість нових, чужорідних для українців свят, найулюбленішим святом трудового циклу в населення залишалось свято Врожаю, яке, попри клопітку роботу радянської влади зі знищення національної ідентичності, змогло зберегти в своїй основі елементи народної обрядовості: обжинкові вінки, квіти, останній сніп тощо. Водночас багато новостворених радянських свят, що відносилися до трудового циклу, здебільшого мали локальний характер. Тому часто не приживались в інших регіонах і згодом швидко зникали із сфери традиційної обрядовості.

До радянської дійсності зумів пристосуватися також і цикл календарних народних звичаїв. Однак, на відміну від двох попередніх груп, йому вдалося зберегти найбільше елементів національної самобутності, адаптувавшись до нових історичних реалій.

Так, у статусі вторинних форм фольклору народні календарні обряди змогли призвичаїтись до системи радянської обрядовості. Зокрема, святкування Нового року замінило найважливіше календарне свято зимового періоду – Різдво. Але колядки і щедрівки зуміли органічно поєднатись із святкуваннями цього зимового свята, набувши нового забарвлення [3, с. 139].

Народними традиціями було наповнене й інше свято – Весни, що стало популярним у цей період в багатьох регіонах України, зокрема у Хмельницькій, Рівненській, Вінницькій, Чернівецькій областях, та знаменувало собою закінчення весняно-польових робіт. Із народних звичаїв у ньому використовувалися традиційні дівочі танки, які супроводжувалися веснянками – закличними, вітальними та ігровими піснями, що прийшли із глибини віків.

Дуже популярним і улюбленим, особливо серед молоді, залишилось свято Івана Купала, яке, починаючи з середини 1950-х років, у деяких регіонах України отримало назву свята молоді й відзначалось в останню неділю червня. Для нього залишились характерними театралізовані ігри, купальські пісні та обряди [4, с. 181]. А такі елементи, як купальський вогонь, купальське дерево, розваги на воді, пошуки квітки папороті, почали сприйматися як казкові образи, що втілювали вічне прагнення людини до пізнання самої себе і таємниць природи.

Отже, можемо зробити висновок, що спроби радянської влади, націлені на знищення національної ідентичної у сфері народних традицій, звичаїв та обрядів, частково зазнали невдачі. Оскільки навіть після утвердження нового варіанту радянської обрядовості українські народні традиції, поєднавшись із суто штучними, радянськими, зуміли зберегти свій національний колорит та національну самобутність. Тоді як багато новостворених свят, маючи локальний характер та будучи чужорідними для українського населення, не приживались і просто зникали зі сфери традиційної обрядовості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 2605. Оп. 8. Спр. 4283 (1963– 1964). 124 Арк.

2. Завадський М. Новий побут і атеїстичне виховання трудящих. *Народна творчість та етнографія*. 1964. № 3. С. 5–10.

3. Наулко В. І. Культура і побут населення України. Київ: Либідь, 1993. 210 с.

4. Федоренко Я. А. Трансформація традиційної обрядовості в період хрущовської «відлиги». *Український селянин*: збірник наукових праць. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2006. Вип. 10. С. 180–182.

Фігурний Юрій Степанович
кандидат історичних наук
завідувач відділу української етнології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

АКТУАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ РАШИСТІВ

Україна й українці є цілісною та потужною частиною людської цивілізації, а сучасна територія Української держави є благословенною Богом землею, що протягом століть і тисячоліть була батьківщиною для багатьох племен і народів, які жили і творили тут свої унікальні етнокультурні комплекси. Український народ створив неповторну культуру і породив сотні й тисячі самобутніх особистостей, які у свою чергу доклали великих зусиль у творенні інших держав, націй і культурних цінностей.

На жаль, багатовікове бездержавне існування українців негативно позначилося на їх розвитку, збереженні культурної спадщини України та функціонуванні етнічної і національної ідентичностей. Найбільше у приватизації українських культурних надбань та зросійщенні видатних українців доклала свої «довгі руки» російська імперія. Така «прихватизація» культурних здобутків поневолених народів породила міф про так звану «велику російську культуру», яка нібито зробила величезний внесок у світову скарбницю досягнень людства. В умовах російсько-української війни це питання з культурно-мистецької площини переходить на рівень цивілізаційного протистояння європейських демократій та євразійської автократії.

Саме тому Науково-дослідний інститут українознавства МОН України (далі – НДІУ) як провідна наукова інституція у сфері комплексного вивчення й осмислення ролі України, українців і світового українства у поступальному

часопросторовому розвитку людської цивілізації запланував у 2023 році провести низку наукових заходів, об'єднаних спільною проблематикою: «Культурна, наукова і політична спадщина України: визволення з світоглядного російського полону». Першим таким представницьким форумом стане Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період», яка відбудеться 25 травня 2023 року в НДІУ.

У той час, коли воїни Збройних сил України (далі – ЗСУ) метр за метром звільняють українську землю від рашистів, вчені-українознавці організовують боротьбу з агресором на інформаційному, ідеологічному й культурно-мистецькому фронтах. Ми твердо переконані, що цей гуманітарний фронт протидії російсько-імперській агресії допоможе пришвидшити остаточну перемогу над ворогом і призведе до відновлення територіальної цілісності й соборності України та остаточної ліквідації імперії мороку й смерті.

Російсько-українська війна – це непересічний збройний конфлікт між сусідніми державами за володіння спірними територіями, контроль над ресурсами, геополітичний вплив на континенті тощо, якими було більшість війн в історії людства, а за влучним висловом знаного вченого Л. Залізняка, – цивілізаційна війна [1, с. 4].

Повномасштабне вторгнення рашистів на терени України аж ніяк не є звичайною, обмеженою в часі й просторі «спеціальною воєнною операцією», спрямованою на демілітаризацію та денацифікацію українського народу, як про це заявив 24 лютого 2022 р. кремлівський сатрап. Насамперед це екзистенційне протистояння євразійської автократії з європейською демократією. Московія, остаточно знищивши залишки Української Гетьманської Козацької держави лише в кінці XVIII ст., намагалася системно асимілювати українців, позбавити їх рідної мови, історії, культури, духовності, традицій тощо. Минають віки, змінюються володарі, ідеології, режими, а для московських людожерів остаточне вирішення українського питання (ліквідація Української держави та української нації) завжди на часі.

Одним із дієвих інструментів цієї людиноненависницької реваншистської політики є тотальна приватизація московитами української героїчної минувшини та величезних культурно-мистецьких надбань. Тому українським вченим треба системно спростовувати імперські, більшовицько-комуністичні, рашистські вигадки-побрехеньки про «непереможне прагнення малоросів возз'єднатися з великоросами», «єдиний братній народ», «велику російську культуру», «українська – регіональний діалект російської», «київську хунту» тощо. Оскільки українці є самобутній і самодостатній народ з унікальною мовою, історією, культурою та традиціями. Тому знання звитяжної української минувшини, турбота й повага до тисячолітньої культурної спадщини допоможуть громадянам України наразі перемогти ворога на полі бою та мати впевненість у звитяжному майбутті Української держави та української нації.

Поки воїни Сил оборони України, а саме бійці ЗСУ, Національної гвардії України, Сил територіальної оборони ЗСУ та інших силових структур б'ють на полі бою рашистів, українське громадянське суспільство разом з державними органами влади забезпечують дієву підтримку фронту й надійний тил.

Саме з цією метою Кабінет Міністрів України одноголосно прийняв Постанову від 30 червня 2022 року № 673 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України». Цей урядовий документ є надзвичайно вагомим кроком виконавчої влади для вироблення й реалізації загальнодержавної україноцентричної політики національно-патріотичного виховання в Україні та допоможе згуртувати суспільство задля перемоги як у кровопролитній боротьбі з агресором, так і у складний повоєнний період відбудови Української держави [2].

Головним завданням і «метою Програми є удосконалення та розвиток цілісної загальнодержавної політики національно-патріотичного виховання шляхом формування та утвердження української громадянської ідентичності на основі єдиних суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність) і загальнолюдських цінностей, принципів любові і гордості за власну державу, її історію, мову, здобутки та досягнення у сфері

культури, економіки, науки, спорту, дієве сприяння органам державної влади та органам місцевого самоврядування в захисті і охороні національної державності Українського народу, готовність до захисту державної незалежності і територіальної цілісності України, усвідомлення громадянського обов'язку із розвитку успішної країни та забезпечення власного благополуччя в ній» [2].

Збереження під час повномасштабної російсько-української війни культурно-мистецької спадщини, однієї з вагомих складових гуманітарного простору України, та її подальше функціонування й сталий розвиток у повоєнний період є важливим завданням як для влади, так і для громадянського соціуму: «Виконання пріоритетних завдань, визначених цією Програмою, здійснюється шляхом: формування української громадянської ідентичності; підвищення ролі української мови як національної цінності; проведення інформаційно-просвітницької роботи з метою донесення до населення України, закордонних українців змісту (суті) українських суспільно-державних (національних) цінностей; подолання постколоніальних та посттоталітарних деструктивних наслідків у свідомості населення України; популяризації та збереження культурної спадщини та культурних цінностей України; сприяння утвердженню сімейних цінностей та активного залучення сім'ї до процесу національно-патріотичного виховання; подолання мовно-культурної меншовартості українців…» [2].

Задля виконання Програми надзвичайно важливим є поєднання зусиль української влади (виконавчої, законодавчої й судової), громадянського суспільства та пересічних громадян. На нашу думку, культурна спадщина України має стати важливим елементом національно-патріотичного виховання українських громадян, яке в умовах повномасштабної російсько-української гібридної війни набуває вагомого державницького значення.

Оскільки культурна спадщина України є невід'ємною частиною українського гуманітарного простору й базується передусім не лише на прекрасних культурно-мистецьких надбаннях виключно українського народу, а й величезних матеріальних і духовних скарбах, створених представниками

багатьох етнічних спільнот, які мешкали на теренах нашої Батьківщини впродовж десятків тисяч років, вона має повне право на місце у золотій скарбниці цивілізаційних досягнень людства та активного використання у національно-патріотичному вихованні українських громадян.

Таким чином, незважаючи на повномасштабне вторгнення російських загарбників з півночі, сходу і півдня на територію України, яке розпочалося 24.02.2022 р. й триває досі, героїчні захисники Батьківщини спочатку зупинили повномасштабне вторгнення рашистів, потім стабілізували воєнну ситуацію, а тепер метр за метром звільняють від загарбників тимчасово окуповані території. У цьому цивілізаційному протистоянні путінської євразійської автократії з українською європейською демократією актуалізація культурної спадщини України у національно-патріотичному вихованні українських громадян під час повномасштабного вторгнення рашистів допоможе консолідувати суспільство та перемогти знавіснілого ворога.

Завдяки героям Сил оборони України Українська держава відновить соборність і територіальну цілісність, а путінська росія зазнає ганебної поразки, пострадянська імперія розвалиться на кілька десятків державних утворень та, врешті-решт, припинить своє існування!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Залізняк Л. Л. Україна між Сходом і Заходом. Про витоки і суть російсько-української війни 2014 р. Київ: Шлях, 2014. 168 с.

2. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673 (дата звернення: 16.05.2023).

Халявка Ірина Георгіївна
доктор медичних наук

ДРУГЕ ЖИТТЯ ЮРІЯ П'ЯДИКА

Чи можна прожити друге життя і коли воно наступає?

На це питання можна відповісти, познайомившись з Юрієм (Георгієм) П'ядиком [7, с. 71; 8, с. 85–105].

Він народився 1908 року в Києві в сім'ї службовця, а помер у 2007 р. Його життя розділилося на дві частини. Перша – це дитинство, на яке припали Перша світова війна, революція, голод 1922 року, навчання в Київській політехніці, голод 1933 року, політичні репресії, Друга світова війна, голод 1947 р., робота в дослідному інституті над економічними проблемами. І нарешті – пенсія в 60 років. Сповнений задумів, енергії, він віддається новій діяльності. Починається нове життя, яке він присвятив літературній дослідницькій роботі.

Понад тридцять п'ять років П'ядик Юрій Васильович збирав матеріали про поетів, які друкували віршовані твори українською мовою і народилися в період 1853–1923 рр., що гарантувало можливість творити в найбільш складний для українських митців період – 1917–1941 рр.

Національність та місце проживання не мали значення, як і якість та кількість творів. Як вважав автор, наявність друкованих творів – достатнє свідоцтво того, що їхня творчість була комусь потрібна або припадала до смаку, і це було доказом доцільності їхньої творчості у суспільно-історичному процесі. Крім того, слід врахувати, що на цих творах було виховане не одне покоління українців тогочасної України. Деякі автори змогли себе проявити одним-двома віршами і дуже часто невисокої майстерності. Але чимало поетів, знаних і шанованих, теж починали з не дуже майстерних творів. Відсутність біографічних відомостей більшості з авторів не виключає можливості того, що дехто з них помер чи був знищений ще до того часу, як міг розквітнути його талант.

Автора зацікавив саме цей період, бо він вважав, що ті особи, які народилися після 1853 р., могли дожити, а дехто і дожив, до 1917 р. А ті, хто народились 1923 р., могли вже в 18–19-річному віці (тобто на початку сорокових років XX ст.) проявити себе на поетичній ниві. Саме кінець XIX століття, а особливо друге-третє десятиріччя XX століття відзначилися «вибухом» поетичного слова. З'явилося багато і справжніх митців, і тих, хто себе такими вважав. Але всі так чи інакше проявили себе. Вивчивши періодичну пресу тих років, збірки, журнали, альманахи, читанки, календарі, упорядкувавши бібліографічну картотеку Миколи Плевака, він назбирав більше 6 тисяч осіб. Значна частина з них опублікувала один-два вірші, а потім зійшла з літературної арени. Деякі прозаїки проявили себе як поети одним-двома віршами. Частина змогла дуже активно включитися в поетичне життя, перебуваючи в еміграції. Ці поети почали повертатися до читача тільки в кінці XX століття. А були такі, які ще не встигли досягти значних висот, але, досить активно працюючи в 20–30-х роках XX століття, раптом зникли зі шпальт газет і журналів, і досі невідомо, хто вони і куди поділись. І всі ці поети знайшли своє місце в роботі Ю. П'ядика. Він вважав, що досі аналіз літературного життя того чи іншого періоду робився не зовсім науково, бо розглядалися тільки значні особистості. Але науковець – ботанік, скажімо, описує не тільки красивих чи корисних представників флори, а всіх, що дає можливість прослідкувати і проаналізувати те чи інше явище. Так само, він вважав, треба робити і при вивченні літературних процесів. Адже історію, культуру роблять не тільки великі особистості.

Для виконання цієї роботи, крім розшуку творів автора і літератури про нього, необхідно було знайти біографічні дані і фотографію, знайти і перевірити псевдоніми. Виявляється, що знайти дату і місце смерті, місце поховання, не говорячи про причину смерті, в пресі після 1917 року не так і просто. Часто в некрологах ці дані не наводяться. Доводилося вести пошукову роботу, знаходити родичів, знайомих, місцевих українознавців, краєзнавців, зіставляти отримані дані, іноді спростовуючи висновки інших дослідників. Він не тільки перебрав картотеку М. Плевака і виписав з неї бібліографічні дані, які

потім перевірив за джерелами друку, переглянув всі номери газети «Рада», але і розібрав світлини в архіві Київського університету. Всього опрацьовано 1600 друкованих джерел. Представлено близько 6500 авторів.

В архіві Ю. П'ядика були знайдені його роздуми щодо роботи, яку він виконував.

Тепер, коли робота моя виходить на велику дорогу, на битий шлях, коли вона має вже певну форму та досить великий обсяг, хочеться якось зупинитись, оглянутись, оцінити її, подумати: навіщо вона, що вона дає, чи варта вона тої величезної праці, яку я в неї вклав, відмовившися від багатьох сторін життя, самообмеження в стосунках з людьми і з життям?

І крім того, я добре усвідомлюю, що це тільки початок, хоч і серйозний і вагомий, але тільки початок.

Чи зміг би я когось переконати в її доцільності?

Чи я це тільки відчуваю? І моя робота не є ще такою цілком усвідомленою навіть для самого мене?

Очевидно, я вважаю, що поетична творчість – це цілком соціальна функція, це якийсь масовий процес, і тому він повинен вивчатися відповідним чином, а не так, як він вивчається в «Історіях літератури».

Я так само розумію, що, вивчаючи процес поетичної творчості, я не зможу (особисто) осягнути мету, бо час і сили дозволяють мені вивчити тільки частину процесу. Я змушений обмежити свою роботу. Але взяті мною межі надто великі, як я, лише досить попрацювавши, дізнався.

Проте не шкодую, що вони широкі, і не шкодую, що не радився з фахівцями, бо вони не відмовили б мене – ні, але, можливо, примусили б мене сумніватися, що, безперечно, завадило б роботі.

І коли настав судний день, то чимало душ пройшло перед Ним, і кожна одержала відповідно до своїх вчинків. Та прийшов час, і перед Ним постало зразу багато душ, і Він здивовано спитав у Петра: «Хто це?». І той відповів: «Це душі людей, що писали вірші українською мовою». І Він скривився, бо не любив поетів. «Ну, то хай кожний прочитає мені один і тільки один свій вірш». І одні, яких було дуже мало, читали такі вірші, які могли би

сподобатись Йому, а інші, яких було багато, читали вірші, які самі полюбили понад усе. І вони читали, а Він слухав уважно і щось шепотів Петрові, коли хтось кінчав читати. І коли вони всі скінчили, а це було дуже довго, хоч Він і зупинив час, і дуже нудно, Він в останнє схилився до Петра, і цей усіх спровадив від раю. Така була воля Його. Бо рай для одних, що їх була сила-силенна, був надто багато, а для інших, що їх була жменька, надто мало.

Результати його роботи представлені в 10-ти томах «Української поезії кінця XIX – середини XX ст. Бібліографія. Антологія» [9]. Звичайно, не всі задуми Ю. П'ядика вдалося виконати. Не встиг він, не змогли і упорядники перевірити всі псевдоніми, які вважаються належними тому чи іншому авторові. Не змогли знайти біографічні дані всіх, хто проявив себе значною кількістю друкованих творів. Не вдалося всім визначити дату і причину смерті.

Але деякий аналіз поетичного життя в Україні за визначений період можна зробити. Наводимо результати порівняння кількості осіб, що друкували вірші, в різних регіонах України. В аналіз включені тільки особи з біографічними даними, які можна було порівнювати. Найбільший відсоток від загальної кількості на Полтавщині і Львівщині (12% і 10,9% відповідно). В той же час тут і відносно схожа частка вихідців з села (67,4% і 62,5% відповідно), з невеликих міст (23,5% і 25,8%) і обласних центрів (9% і 11,7%). Це при тому, що це два зовсім несхожі регіони як географічно, так і культурно. Далі ідуть Київщина, Чернігівщина, Тернопільщина, Вінниччина і Харківщина (6,4%, 6,0%, 5,5%, 5,2%, 5,0% відповідно). На Київщині і Харківщині значно вищий відсоток мешканців обласних центрів (31,5% і 34,5% відповідно).

В таких областях, як Запорізька, Одеська, Миколаївська, Волинська, Донецька, Луганська і Рівненська, осіб, що друкували вірші, було менше за 1,5% від загальної кількості. В основному ці люди народилися або в обласних центрах, або в містечках.

Чому на Київщині з 70 поетів 22 народились в Києві, на Харківщині з 55 – 19 народились в Харкові, а на Львівщині з 120 поетів тільки 14 народились у Львові?

З чим пов’язані ці результати, сказати без додаткових досліджень важко. Необхідно визначити не тільки кількісний склад всіх регіонів, але і національний. Чи є поява поета випадковістю, чи впливає оточення, умови проживання (природа), національність?

Цікаво, що з 900 авторів тільки 7,2% жінок. З чим це пов’язане? З тим, що поетичні здібності не притаманні жінкам і «поетичні душі» характерні для чоловічої частини людства?

Відомо, що вірші починають писати в молодому, часто в дитячому віці, але не завжди рано починають друкувати їх. Як показав аналіз, серед осіб, які народилися до 1880 року, 21% вперше надрукували вірші до 1900 року у віці до 20 років і 59,7% – у віці 21–30 років. Серед осіб, які народилися у 1881–1900 рр. таких було 35,5% і 57,1% відповідно у 1901–1917 рр. Найбільше віршів, опублікованих вперше, зафіксовано після 1917 року – 411, з них до 20 років – 46,7%, 21–30 років – 40,8%. Велика кількість друкованих віршів пояснюється не тільки сплеском поетичної активності, але і збільшенням числа друкованих органів, заохочуванням молоді через літгуртки на підприємствах, зниженням вимогливості до якості творів, зацікавленістю держави в тому, щоб ідеї «соціалістичного будівництва» нести в маси не сухими «казенними» словами.

Ці дані наведені, щоб показати маленьку часточку того, що можна узнати взагалі про розвиток української літератури у визначений історичний період. Це тільки поштовх, а далі можна іти глибше і ширше. На жаль, другого життя Юрія П’ядика вистачило тільки на те, щоб прокласти дорогу, а рухатися по ній будуть інші.

Виданий 10-томник, певно, не повністю відповідає задуму автора, але на сьогодні це єдина енциклопедія українського поетичного життя, що охоплює понад 70 років.

Але не тільки поети цікавили Ю. П’ядика. Видана монографія про життя і творчість художника, поета, мистецтвознавця, громадського діяча Юхима Спиридоновича Михайліва (1885–1935) [2, с. 496–501; 5, с. 223]. Людина, яка все «життя віддала на вівтар української культури», не знана в своїй вітчизні.

Ця монографія – пам'ятник забутому синові України. Чим ця монографія відрізняється від тих, що присвячені іншим художникам?

Автор ніяким чином не нав'язує читачеві свою характеристику творчості Юхима Михайліва. Він подає факти з життя художника, які читач може оцінити сам. Зібрані світлини не тільки індивідуальні, але і групові, які свідчать про значимість його в громадському житті, листи і спогади, залишені сучасниками, про нього і його картини, яких вже немає. Подаються позитивні і негативні відгуки про його творчість в сучасній йому пресі. Представлена практично повна творчість художника і література про нього. Необхідно зупинитися на мистецько-громадській діяльності Ю. Михайліва. Він організував комітет пам'яті М. Леонтовича, перетворив його на Музичне товариство ім. М. Леонтовича і керував ним (не будучи музикантом) впродовж 4 років. Він був членом ради Української художньої академії, головою секції мистецтва по створенню української мистецької термінології ВУАН, головою ВУКОПМИС та ВУКОТМИС, організацій, створених на захист культурно-мистецьких та історичних пам'яток України. Життя цього подвижника закінчилось в Архангельській губернії в м. Котлас, куди він був висланий.

От як він написав у вірші «Дружині» 21.X.34 р.:

З листів твоїх я ясно бачу
Життя і настроїв криву –
То раптом видихне нервовість плачу,
То ласка свіжістю запахне наяву...
Тяжкі на нас ці впали роки.
За що така химерна долі гра?
А як хотілося пірнуть в життя потоки
Й гукнути: «Слава!» – переможно...
Праці
Хотілось, як повітря. Праці!
Щоб, задихаючись, творить для всіх, «для мас».
Та хтось позаздрив нам у «дивному палаці»

І погасив цей творчий наш екстаз.

Мене заслали – сам не знаю, за що.

За Україну, що я син її...

Нам пощастило видати 2-томник «Думи і роздуми», в якому ми змогли представити записи Ю. П'ядика на різні теми, які його цікавили [10].

В першому томі представлені його пошукові розвідки. Слід зауважити, що, маючи дуже прискіпливу вдачу, Юрій П'ядик намагався дослідити будь-яку проблему, з якою йому доводилося зустрітися, до кінця. Для того, щоб дізнатися про поетесу з трагічною долею Ладю Могилянську, йому довелося познайомитися з нащадками Михайла Могилянського, листуватися з його дочкою, сестрою дружини Дмитра Тася (сина М. Могилянського), академіком Дмитром Лихачовим, композитором М. Черняком.

Його цікавили питання розшифровки псевдонімів. Працюючи зі «Словником псевдонімів» О. Дея, він виявив цілий ряд неточностей. В книзі представлені його рекомендації, як розшифровувати псевдоніми, подані приклади розшифрування і рекомендації щодо створення нового словника.

Ю. П'ядик дуже ретельно вивчав матеріали газети «Рада». В його архіві знайдені описи змісту номерів газети, які передані в архів Інституту літератури. В першому томі представлений невеликий фрагмент його розробок. Нині, дякуючи роботі Інни Старовойтенко, видаються покажчики газети «Рада», дуже корисні для тих, хто вивчає не тільки літературне життя в Україні 1904–1906 рр., але взагалі громадсько-політичне життя того періоду.

Дуже велику роботу виконав Ю. П'ядик на замовлення Інституту літератури по розшифруванню фотографії, яка була зроблена під час відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві 1903 року [1, с. 8; 3, с. 8]. Ця робота цікава тим, що в ній розкриваються пошукові дороги, якими іде дослідник, що хоче не тільки назвати ім'я учасника світлини, але і дати характеристику цієї людини, пояснити, чому вона була запрошена для фотографування, чи дійсно була на святі, довести іншими фотографіями ідентичність цієї особи [6, с. 260–271]. Для розшифрування був залучений щоденник письменника Василя

Кравченка, учасника подій у Полтаві. До речі, була розвінчена версія про виступ Олени Пчілки.

В першому томі представлені матеріали про Ю. Михайліва, які не були використані в монографії. Подані роздуми про символізм у творчості Ю. Михайліва і П. Тичини.

Другий том починається великою розвідкою про статтю Миколи Руденка «Катастрофічна помилка Карла Маркса» [4, с. 43]. В ній Ю. П'ядик торкається різних проблем з економіки, екології, історії. Він висловлює дискутабельні думки, які в свою чергу можуть викликати заперечення...

Оскільки в молоді роки, працюючи у видавництві «Книгоспілка», Ю. П'ядику довелось познайомитися з власником видавництва «Сяйво» П. Комендантом, який на нього справив дуже велике враження, він відчував якийсь обов'язок перед ним. Збираючи матеріал про художницю Т. Москалеву, він знову натрапив на видавництво «Сяйво», для якого вона оформлювала книжки. Це послужило поштовхом для вивчення діяльності видавництва «Сяйво» (1913–1930). Представлені світлини марок цього видавництва і типографій, в яких друкувалися книжки. Подані характеристики виданих книжок з фотографіями обкладинок і учасників видавництва «Сяйво» та його авторів. Певно, такої повної характеристики не зроблено для жодного видавництва.

Том закінчується віршами, які автор писав впродовж понад 40 років, які ніколи ніде не були надруковані і самі по собі є характеристикою його як людини. Він вважав, що «поезія – це особливий дар Божий, який дається людині як певний обов'язок, як стан відповідальності душі і піднесення розумових здібностей до висот таланту. Тому більшість поетів виявляє себе ще за молодого віку і, що ти з ними не роби, як їм не викручуй руки, а вони до старості піднімаються і літають над світом». Його вірші переважно написані російською мовою. Більшу частину свого життя він жив у російськомовному оточенні. Адже він жив у ті часи, коли навіть україномовні українці переходили на російську мову в побуті, бо бути «націоналістом» було небезпечно. На роботі хіба що тільки в Спілці письменників і, як я сама переконалася, в ЦК

комсомолу користувались українською. А значить, і думати починали російською. Не будемо надто суворо судити тих, хто жив тоді, коли ми ще не жили. Можливо, комусь ці твори Ю. П'ядика будуть близькими.

Все це, а ще листування з різними людьми і доробки про тих осіб, які не ввійшли в ці грубезні томи, і було другим життям Ю. П'ядика. Це життя було досить довгим і цікавим. Можливо, якби йому довелося прожити більше, ми б побачили і більше цікавих розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. П'ядик Юрій. Де ж зроблено знімок? *Літературна Україна*. 1986. № 32.
2. П'ядик Юрій. «...І взяв з собою кошик мрій». *Україна.* 1989. Вип. 23.
3. П'ядик Юрій. Фотографія з багатьма невідомими. *Вітчизна.* 1989. № 2.
4. Руденко Микола. Катастрофічна помилка Маркса. *Вітчизна*. 1992. № 12.
5. П'ядик Юрій. Юхим Михайлів. Життя і творчість. Київ: Мистецтво, 2004. С. 223.
6. П'ядик Юрій, Старовойтенко Інна. Степан Ерастов: матеріали до біографії. *Пам'ятки: археографічний щорічник*. 2008. Т. 8.
7. Білокінь С. І. П'ядик Юрій Васильович. *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9.
8. П'ядик-Халявка Ірина. Роде наш красний. Київ: К.І.С., 2021.
9. П'ядик Юрій. Українська поезія кінця XIX – середини XX ст. Бібліографія. Антологія. Т. I–X. Київ: К.І.С., 2010–2022.
10. П'ядик Юрій. Думи і роздуми. Т. I–II. Київ: К.І.С., 2022.

Хилько Микола Іванович
доктор філософських наук, професор кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна

Семенченко Федір Григорович
доктор політичних наук, професор, професор кафедри публічного управління,
менеджменту інноваційної діяльності та дорадництва
Національного університету біоресурсів і природокористування
м. Київ, Україна

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПОЛІТИЧНА ЦІННІСТЬ

Сьогоднішня гібридна, а тепер уже глобальна війна, яку розв'язала російська федерація проти України, свідчить про те, що українська держава матиме надійні перспективи існування тільки тоді, коли буде спиратись не тільки на допомогу союзників, а насамперед на власні сили, коли українська ідентичність стане головною рушійною силою в суспільстві.

«У своїй життєдіяльності, – зауважує М. Степико, – людина свідомо визначає себе відносно великої кількості суспільних утворень: сім'ї, етносу, мови, держави, країни, партії, громади, нації, місця проживання тощо. Це самовизначення, ідентичність може набути найрізноманітніших форм… Однак консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державою та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційному, семантико-міфологічному» [1, с. 171–172].

Зауважимо, що ідентичність у XVIII–XIX століттях називали «голосом ґрунту й крові», що символізувало вкорінення людини у власні етнос, мову, історію та рідну культуру на територіях проживання свого народу. Це створювало певні природні, прикордонні смуги, які захищали держави та нації від імперських глобалістичних проектів. Разом з тим згадане явище має нині й іншу сторону: воно може проявлятись у створенні ізольованих етнократій (сучасна рф, КНДР, Іран). Але за великим бажанням і при наявності політичної волі цього можна уникнути. Сьогодні людству намагаються накинути глобалістичні проекти ісламістів («всесвітній халіфат»), китайських неокомуністів та російських кагебістів («русский мир»). Усі вони так чи інакше намагаються сприяти розмиванню чужих ідентичностей в ім'я диктатури власної, що повинна поширитись на решту світу, якщо той світ не буде здатний на ефективний спротив [2, с. 3].

Національна ідентифікація українського суспільства розпочинається з прийняттям декларації про державний суверенітет. Минуло 32 роки, і сьогодні ми можемо стверджувати, що Декларація про державний суверенітет України – це історичної ваги концептуальний політико-правовий документ, що заклав основи для побудови новітньої Української держави [3]. Більшість положень Декларації знайшли відображення і закріплення в Конституції України.

Прийняття Декларації засвідчує, що національні та національно-демократичні сили змогли вибороти незалежність, але проявили неспроможність до реальної, результативної і організованої політичної боротьби та стати на чолі процесу побудови нової України. Головною причиною нереалізованості положень Декларації було те, що для більшості представників партноменклатури, які опинилися біля керма Української держави після проголошення незалежності, її незалежність була використана для власного збагачення за рахунок народу. А тих, хто по-справжньому дорожив українською незалежністю, відсунули від управління державою.

Внаслідок викривленого здійснення приватизації утворився могутній клан олігархів, який прибрав до рук значну частину колишньої загальнонародної власності й політичний вплив у державі. Фактично для цих

людей Україна виявилася лише місцем для оборудок, лихварства, розкрадання національних багатств і набивання доларами своїх бездонних кишень. Левова частка преси, радіо, телебачення опинилася в руках олігархічних кланів та проросійських сил і використовується ними для дискредитації української ідеї, мови, культури, моралі, маніпуляції свідомістю громадян, нав'язування їм чужих цінностей. Неспроможність керівництва України домогтися реалізації закріпленого в Декларації права України на частку загальносоюзного багатства негативно вплинула на її стартові можливості як незалежної держави та міжнародний престиж. Нав'язаний Україні так званий нульовий варіант розв'язання питань правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР суперечив національним інтересам України й позбавляв належної їй частки (16,4%) золотого запасу, алмазного та валютного фондів [4, с. 18–21].

Сьогоднішнє українське суспільство давно поділяється на різні ментально-культурні та етнолінгвістичні частини, які умовно можна звести до двох основних. Перша об'єднує українськомовних і тимчасово російськомовних українців, а також росіян та представників інших етнічних меншин, які свідомі того (або принаймні «не проти категорично»), що коли не вони, то їхні ще ненароджені або нещодавно народжені діти, онуки чи правнуки відповідно спілкуватимуться українською та розірвуть залишки зв'язку з російськомовним світом. Друга – представники російської та інших русифікованих меншин, але також і частина українців, які з певних причин категорично відкидають українську та свідомо обирають російську ідентичність, переважно орієнтуючись на відновлення імперського політичного простору на пострадянських теренах у тій чи іншій формі (євразійство, «русский мир» тощо). Вони, таким чином, відкидають право на існування сучасної української політичної нації та повноцінної держави.

За даними соціологічних досліджень, перші давно складають основну масу не лише в межах країни, а й у більшості її регіонів. Хоча насправді ця категорія громадян неоднорідна, не завжди достатньо свідома власної української ідентичності, але не противиться їй.

Тому сьогоднішній владі потрібно чітко визначитися, чиї і відповідно які інтереси вона має намір обстоювати: української політичної нації та держави чи російської національної меншини. Чим швидше відбудеться таке самовизначення, тим краще буде і для влади, і для суспільства. Сьогодні у країні, яка перебуває в стані широкомасштабної, нічим не спровокованої війни росії проти України, не може бути компромісів щодо питань ідентичності. Зробити потрібно ставку саме на українську ідентичність і сприяти її консолідації та зміцненню. Для влади це єдиний шанс сформувати надійну ідеологічну основу на майбутнє і зберегти українську державу.

Після Революції гідності, коли Москва не могла кардинально впливати на українські справи, росія здійснила воєнну агресію проти України – окупувала Крим і частину Донбасу, розпочавши широкомасштабну війну проти України. І метою москви є не Крим і не Донбас – вона прагне заволодіти всією Україною. Боротьба за незалежність, територіальну цілісність, економічний розвиток та життя, гідного людини, закладені в Декларації про державний суверенітет України, продовжується і на сьогодні. Ми маємо нарешті усвідомити, що глибинна причина постійно провокованого ззовні суспільного напруження в Україні та наші тимчасові територіальні втрати криються не лише в руйнуванні обороноздатності України, а й у неспроможності найвищого керівництва держави здійснювати системну україноцентричну гуманітарну політику, спрямовану на забезпечення національної єдності та міцності української держави.

Таким чином, зміцнення національно-культурної і громадянської ідентичності е одним із важливих фронтів цієї глобальної війни цивілізації проти варварства і дикунства, демократії проти тоталітаризму. Історія свідчить, що на ідентичності тримається держава. «В часи бездержавності, – як слушно зауважує В. Крисаченко, – саме здатність українського народу до самоорганізації та спротиву стала гарантом збереження його ідентичності та втілення в життя визвольних стратегій» [5, с. 162].

Без національної культурної визначеності людська маса може швидко й легко змінювати свою політичну та громадську лояльність, свій статус, свої

геополітичні орієнтації та ін. Ідентичність – це своєрідний якір держави, що не дає її народу розпорошуватись між різними інодержавними прагненнями і центрами сили. Народові, позбавленому міцної національної ідентичності, можна легко засліпити очі та затьмарити розум, висунути в президенти кого завгодно. Але за наявності потужної ідентичності, національної самосвідомості, критичного та відповідального мислення таке неможливо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степико М.Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування. Київ: НІСД, 2011. 336 с.
2. Семенченко Ф.Г. Національно-культурна ідентичність як політична цінність та фактор політичної діяльності. *Ціннісний вимір політичної діяльності*: збірник наукових праць / редколегія: Ю.М. Бардачов та ін. Херсон: Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2019. С. 3–4 [158 с.].
3. Декларація про державний суверенітет України: Прийнята Верховною Радою Української РСР 16 лип. 1990 р. Київ: Політвидав України, 1990. 8 с.
4. Мельничук В. Ніжний камінь української державності. *Український тиждень*. 2020. № 29. С. 1.
5. Крисаченко В. С. Консолідаційний потенціал громадянського суспільства в Україні: синергія самоорганізації. *Політологічний вісник*: збірник наукових праць. Київ: ТОВ «Вадекс», 2021. Вип. 87. С. 162–179.

Чирков Олег Адольфович
науковий співробітник відділу культурології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА РОЗВИТОК ЕТНІЧНОЇ БУДОВИ ЛЮДНОСТІ УКРАЇНИ

Анотація. Автор обгрунтував вплив російсько-української війни на сучасний розвиток етнічної будови людності України. Вона вплинула на політичні, економічні, міграційні, демографічні, етнічні та інші процеси в Україні, які прямо та опосередковано призводять до певних змін етнічної будови людності України та формують певні тенденції її розвитку. Від початку 2014 р. до сьогодні воєнна агресія Московії (РФ) супроти України є визначальним чинником розвитку етнічної конструкції України. Чисельність людності країни зменшується швидше, ніж до війни. Це викликано міграцією, падінням рівня народжуваності та появою смертей, пов'язаних з воєнними діями. На вільних від окупантів теренах України прискорилась етнічна консолідація людності на основі української етнічності. Частка етнічних українців, за нашою оцінкою, становить близько 95% людності території, контрольованої українською владою, а частка осіб з рідною мовою українською: 80–90%. На окупованих ворогом територіях країни швидко зростає частка московитів (росіян), питома вага їхньої мови, професійної культури, освіти, звичаїв, світогляду, етнофілетичних вірувань. Супутнім явищем є зростання чисельності поневолених московитами народів. Російська держава, більшість її громадян мають на меті та прагнуть здійснити геноцид українців.

Abstract. The author substantiated the influence of the Russian-Ukrainian war on the modern development of the ethnic structure of the population of Ukraine. It has influenced political, economic, migration, demographic, ethnic and other processes in Ukraine, which directly and indirectly lead to certain changes in the

ethnic structure of the population of Ukraine and form certain trends in its development. From the beginning of 2014 to the present day, the military aggression of Muscovy (RF) against Ukraine has been a determining factor in the development of Ukraine's ethnic structure. The population of the country is decreasing faster than before the war. This is caused by migration, falling birth rates and the emergence of deaths associated with hostilities. In the territories of Ukraine free from occupants, ethnic consolidation of people on the basis of Ukrainian ethnicity has accelerated. The share of ethnic Ukrainians, according to our estimates, is about 95% of the population of the territory controlled by the Ukrainian authorities, and the share of people with their native language Ukrainian: 80–90%. In the territories of the country occupied by the enemy, the share of Muscovites (Russians), the share of their language, professional culture, education, customs, worldview, ethnophiletic «beliefs» is growing rapidly. A concomitant phenomenon is the increase in the number of peoples enslaved by Muscovites (Russians). The Russian state, the majority of its citizens have the goal and desire to commit genocide against Ukrainians.

Розвиток етнічної будови людності України залежав у минулому й залежить сьогодні від багатьох чинників, насамперед від трансформаційних етнічних процесів, зовнішньої міграції та демографічного руху людності, які пов’язані між собою та з іншими явищами. Від часів розпаду Союзу перебіг етнокультурних процесів був «зумовлений насамперед історичною спадщиною (зокрема тривалим перебуванням українців під Москвою у безправному підпорядкованому стані, коли національна еліта знищувалась, населення російщилось, репресувалось, депортувалось, дискримінувалось) та комплексом демографічних, міграційних, економічних та інших чинників, серед яких провідним був політичний. Політична криза в СРСР, поява суверенної держави українського народу є головними політичними чинниками, що зумовили спрямованість визначальних етнокультурних процесів саме у тому напрямку, в якому вони відбуваються» [1; с. 47].

Середина 1980-х відзначається початком перегляду політики КПСС щодо засад внутрішньої й зовнішньої політики СРСР, а згодом Україна здобула

політичну незалежність. Відбувалося перетворення фактично вже двоетнічної українсько-російської України на одноетнічну (зі збереженням двоетнічності та багатоетнічності окремих окраїнних районів країни). У Криму зростала частка корінного народу – киримли (кримських татар). У Донецькій та Луганській областях частка етнічних українців зростала одночасно з тим, що питома вага етнічно московського не зменшувалась, навіть зростала за певними ознаками (наприклад, за часткою осіб, що вважають рідною мову колишньої метрополії).

З початком у 2014 р. воєнної агресії Москви супроти України з'явився новий чинник, що потужно впливає на розвиток етнічної будови людності країни. Зауважимо, що етнічна конструкція України та окремих її регіонів використовувалася московськими імперцями-реваншистами у політиці дестабілізації українського суспільства ще з часу Пєрєстройки.

Вплив перших років новітньої російської агресії на етнічну структуру населення країни ми висвітлювали у низці праць, серед яких однією з перших була доповідь «Тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства у світлі новітньої агресії Російської Федерації проти України» [2]. На окупованій та на контрольованій Україною частинах території вплив війни був різним. На вільній – основній територіальній частині України, відбулася «прискорена політична консолідація більшої частини нації на єдиній ціннісній, світоглядній, цивілізаційній, зовнішньополітичній, значною мірою історіографічній платформі. Посилилося етнокультурне дистанціювання від Росії та росіян, меншою мірою – від російської мови та російської культури. Відбувається зростання рівня національної солідарності, здатності до соціальної мобільності й самоорганізації у критичних умовах, внутрішньої згуртованості, жертовності за національні інтереси, честь і гідність. У цьому процесі беруть участь усі етнічні складники українського суспільства» [3; с. 130].

На окупованих територіях України «докорінно змінилася інформаційна, культурна, освітня, етнічна та інші політики. Це спрямовує етнічні та міграційні процеси у напрямок російщення населення цих територій, міграційний доплив росіян та виїзд етнічних українців і кримських татар» [1; с. 36].

Вплив перших років війни на етнічну структуру населення країни у контексті визначальних тенденцій етноструктурних змін, що сформувалися на постколоніальному етапі історичного розвитку України, полягав «у зміні тренду етноструктурного розвитку на окупованих теренах (на Донеччині й Луганщині почалося зменшення частки етнічних українців та зростання частки етнічних росіян; у Криму почалося зменшення частки кримських татар та зростання частки росіян, прискорилося зменшення частки українців), а також у стимулюванні, прискоренні позитивних етноструктурних змін у населення неокупованої частини України (зростання рівня національної консолідованості українського суспільства і меншою мірою – мовно-культурної)» [4; с. 29].

Частка громадян, що вважаютиь себе етнічними українцями за опитуванням Центру Разумкова у березні 2017 р. досягла на вільних від московського окупанта територіях 92%. Важливо, що «люди у віці 60 років і більше називають себе корінними українцями у 87% випадків, а ось відповідна частка молоді, якій від 18 до 29 років, складає 96%» [5].

Збільшується частка громадян, що вважають рідною українську мову. У липні–серпні 2021 р. «78% українців вважають своєю рідною мовою українську, а 18% – російську» [6]. Надто важливо, що молоді когорти суттєво перевершують когорти похилого віку за цим показником, бо 40–50 р. тому було навпаки. «Серед молоді віком 18–29 р. українську вважають рідною 83%, а серед найстаршої групи 60+ – 74%» [6].

Цікаво, що готовність воювати за Україну у 2017 р. висловили 31,7% етнічних українців та 25,8% росіян. Серед громадян, які спілкуються в родині українською, таких було 35,5%, російською – 24,5% [7; с. 58].

Після ескалації війни у лютому 2022 р. наводились результати опитувань, які свідчать, що зазначені тенденції посилились. Щоправда порівнювати з показниками до ескалації їх треба зважаючи на застереження. Адже відбулася міграція за межі країни та пересувся фронт, що збільшило частку громадян, яку не опитано. Саме на окупованих територіях частки етнічних українців та «українськомовних» менші за середні показники по країні.

Воєнна агресія рашистської Москви стала новітнім чинником розвитку етнічної будови людності України, визначальним від 2014 р. Вона вплинула на політичні, економічні, міграційні, демографічні, етнічні та інші процеси в Україні, які призводять до певних змін етнічної будови людності України, формують нові тенденції її розвитку. Чисельність людності країни зменшується швидше, ніж до війни. Це викликано міграцією, падінням рівня народжуваності та появою смертей, пов'язаних з воєнними діями. На вільних від окупантів теренах України прискорилась етнічна консолідація людності на основі української етнічності. Наприкінці весни 2023 р., частка етнічних українців, за нашою оцінкою, становить близько 95% людності території, контрольованої українською владою, а частка осіб з рідною мовою українською: 80–90% та має тенденцію зростати. На окупованих ворогом територіях країни швидко зростає частка московитів (росіян), питома вага їхньої мови, професійної культури, освіти, звичаїв, світогляду, етнофілетичних вірувань. Супутнім явищем є зростання чисельності поневолених московитами народів. Сучасні керівники російської держави разом з більшістю громадян мають на меті та прагнуть здійснити геноцид українців, ліквідувати українську державу. Загрозу застосування Москвою зброї масового ураження не знято. Попри моральну, політичну, економічну підтримку й допомогу зброєю з боку багатьох країн жодних міжнародних гарантій безпеки Україна сьогодні не має. Ризики втрати Україною частини національної території та частини людності залишаються високими. Подальша національна консолідація українців у протистоянні росіянам є необхідною умовою виживання української нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чирков О. Головні тенденції та періоди етнокультурного розвитку України від середини 1980-х років до сьогодні. *Етнокультурні процеси в Україні у кінці XX – на початку XXI ст.: українознавче осмислення.* / Автори: Фігурний Ю. С. та ін. Київ: НДІУ, 2020. С. 33–47.

2. Чирков О. Тенденції сучасного етноструктурного розвитку українського суспільства у світлі новітньої агресії Російської Федерації проти

України. *Україна в сучасному європейському просторі в умовах зовнішньополітичних викликів: зб. наук. праць за матеріалами Міжн. наук.-прак. конф., 18–19 трав. 2017 р.* Переяслав-Хмельницький, 2017. С. 48-54.

3. Чирков О. Етнічний чинник в агресії Російської Федерації проти України: етнокультурна історія південно-східних українських земель і сучасні маніпуляції Кремля. *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики:* колективна монографія / авт. кол.: П. П. Гай-Нижник та ін. Київ, 2016. С. 109–130.

4. Чирков О. А. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій та всієї України. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Українознавство*. Вип. 19. С. 26–30.

5. Майже 100% жителів країни назвали себе етнічними українцями. *Українська правда.* URL: https://www.pravda.com.ua/news/2017/04/12/7141042/

6. 78% українців вважають своєю рідною мовою українську. *Український тиждень*. URL: https://tyzhden.ua/%D0%A1%D1%83%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE/253586

7. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017 р. Київ: Центр Разумкова, 2017. 94 с.

Чирков Олег Адольфович
науковий співробітник відділу культурології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАНЬ ПРО ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ У ШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ АТЛАСАХ З УКРАЇНОЗНАВСТВА

Знання про походження українців, формування українського етносу є важливим компонентом для самоідентифікації громадян, формування національної свідомості. Українознавчий компонент шкільної освіти містить ці знання, а Навчальна програма для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України «Українознавство» передбачає їх засвоєння [1].

У програмі, рекомендованій Міністерством освіти і науки України у 2020 р., є розділ «Україна – єдина країна!» для 5 кл. Зміст навчального матеріалу цього розділу містить чимало засадничих знань, серед яких «Україна – давня і сучасна земля українців. Географія проживання українців у давнину і сьогоденні» [1, с. 111].

Програма для 8 кл. «Українознавство. (Українська спільнота)» пропонує глибші знання з цієї теми. У змісті навчального матеріалу розділу «Світоглядний та духовний простір української спільноти» заплановано розгляд таких тем: «Концепції походження українців»; «Історичні землі українців»; «Етноніми українців: Русь (збірна назва – земля і люди), русини, рутенці, роксолани, козаки, черкаси, українці. Історичні назви нашої країни. Походження назви «Україна»: територія і народ. Етноніми етнографічних груп. Етноніми національних меншин та корінних народів» [1, с. 126]. Саме у 8 кл. передбачено розглянути основне коло питань етнічної генези українців.

Проте проаналізовані атласи суттєво відхиляються від зазначеної навчальної програми. Ми розглянули вміст трьох шкільних навчальних атласів з українознавства для 5–11 кл. на предмет представлення знань про етнічну генезу українського етносу (народу). Виявлені тематичні знання порівняли з

відповідним змістом Навчальної програми для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. А тематичний вміст атласу для 5–6 кл. порівняли ще й з відповідним вмістом атласу «Вступ до історії» для 5 кл. Атласи з українознавства рекомендовані Міністерством освіти і науки України у 2017, 2019, 2021 роках, атлас «Вступ до історії» – у 2019 р.

В атласі для 5–6 кл. конкретних знань про етнічну генезу українців обмаль. Важлива інформація про походження українців наведена на карті (мапі) «Давні слов'яни». На ній позначено «східнослов'янські племена – предки українців»: поляни, деревляни, сіверяни, дуліби (волиняни), хорвати, уличі, тиверці [2, с. 7]. Їх показано також на карті «Русь–Україна» [2, с. 8]. Проте етноніма «русь» чи «русини» в атласі не знайдемо. Після великої хронологічної прогалини у знаннях з етнічної історії на карті «Прабатьківщина і розселення українців» [2, с. 16] показано «українську етнічну територію» станом на середину XVI ст. та пізніші часи. Проте прабатьківщини українців на ній не знайдемо. Тобто є в атласі «племена – предки українців» та приблизно через півтисячі років з'являється «українська етнічна територія». Про появу й територіальну локалізацію назви «Україна» також інформації немає.

Подібну прогалину в етнічній історії українців бачимо в атласі «Вступ до історії» для 5 кл. У ньому також є карта «Давні слов'яни», де є «предки українців». А потім з'являються «межі розселення українців на зламі 18–19 ст.» [3, с. 16]. Саме період формування українців не відображено.

В атласі для 7–8 кл. наведено «Родинне дерево українців», де зроблено спробу схематично показати етнокультурну спорідненість між людністю, що мешкала на теренах сучасної України у V тис. до н. е., до українців XIV–XVI ст. Зазначена вище прогалина в етнічній генезі українців на цьому родинному дереві заповнена не найкращим чином. Три наймолодших яруси крони цього родинного дерева українців такі: VII ст. – «літописні праукраїнські племена», X ст. – «давні руси», XIV–XVI ст. – «українці» [4, с. 4]. Одразу зазначимо, що підстав називати мешканців українських земель X ст. «давніми русами» значно менше, ніж «руссю». Літописні праукраїнські племена згруповані у 3 групи, тобто перебувають на різних гілках цього дерева. Нижче

на них розташовані «анти» й «склавини» (V ст.), ще нижче – «венеди», «люди зарубинецької культури» й «сармати» (початок н. е.) [4, с. 4]. Розташування на певних гілках не відповідає етнічній спадкоємності між зазначеними етнічними спільнотами. Наприклад, від венедів іде гілка до склавинів, хорватів, тиверців, уличів. Водночас до антів, деревлян, сіверян гілки від венедів немає. Це суперечить усталеним знанням про етнокультурну й генетичну наступність та спадкоємність між цими етнічними утвореннями. Є подібні випадки й між іншими етнічними спільнотами, розташованими на цьому дереві. Назва «родинне дерево» передбачає відображення саме спорідненості між етнічними спільнотами. Персональні родовідні альбоми, що ґрунтуються на родинних деревах, «відіграють важливу роль у процесі виховання й навчання молодої особистості, зміцненні родинних і родових зв'язків, єднанні української нації» [5, с. 239]. «Родинному дереву українців», що в атласі, бракує генеалогічності. Спорідненість та наступність на цій схемі спотворені, що потребує виправлення.

В атласі для 9–11 кл. на 6 картах тематичного розділу «Глибинні корені українського народу» показано історичну ситуацію кам'яного віку; археологічні культури мідного й бронзового віків та кімерійської доби раннього залізного віку; археологічні культури та етнічні спільноти скіфської й сарматської доби. На карті сарматської доби показано «венедів» – «слов'янські та балтські племена» [6, с. 5].

Найбільш важливою картою для висвітлення етнічної генези українців є карта «Версії походження українців за різними авторами» розділу «Українська територія» [6, с. 6]. Нам ній показано «країну антів», яких М. Грушевський вважав прямими предками українців; «племінне об'єднання дулібів (VI–VII ст.), за В. Бараном»; Лука-райковецьку археологічну культуру VII–X ст. – «археологічний еквівалент літописних ранньоукраїнських племен Правобережжя» (за В. Бараном, Л. Залізняком); «полянський союз племен VII–IX ст.» (за М. Брайчевським); «Руську землю» – первинний осередок об'єднаних племен Середньої Наддніпрянщини (за А. Насоновим); літописні ранньоукраїнські племена; сучасний кордон України тощо.

Першою за хронологією картою атласу, де показано не «предків українців», не «ранньоукраїнські племена», а вже «українців», є карта «Розселення українців. XIII–XIV ст.», на якій є «українська етнічна територія на початку XIII ст.», а також «території, що українці заселили до кінця XIV ст.» [6, с. 6]. Ця карта разом з попередньою заповнюють прогалину, яку ми спостерігали в атласі для 5–6 класів між слов'янськими предками та українцями середини XVI ст.; в атласі для 7–8 кл. – між «давніми русами», тобто «руссю», X ст. та українцями XIV–XVI ст. Проте на зазначеній карті розселення українців, як і на деяких інших, кордони сучасної України показано в такий спосіб, що їх видно не скрізь, що ускладнює порівняння етнічних територій українців у різний історичний час та виявлення змін.

Отже, атласи потребують узгодження змісту з Навчальною програмою для учнів 5–11 кл. закладів загальної середньої освіти України «Українознавство». Для поліпшення висвітлення етнічної генези українців, на нашу думку, схема «Родинне дерево українців» потребує приведення змісту у відповідність до її назви. Не можуть близькоспоріднені племена не мати спільних прямих предків в етнокультурному чи біологічному їх розумінні. Замість назви «давні руси» коректно вживати етнонім «русь». На картах варто показати появу назви «Україна», а також нанести етнічні назви: «русь», «русини», «руські», «черкаси» та інші назви українців у минулому. Варто приділити увагу етнічній генезі кримськотатарського народу (киримли) та зробити комбінованим зображення кордону сучасної України на мапах, де його видно не на всіх ділянках.

Заповнити атласні лакуни в етногенезі українців, насамперед про найдавніші корені українства, можна за допомогою карт розділу «Від перших слов'янських спільнот до ранньоукраїнської держави» «Історичного атласу України» [7]. «У ньому представлено слов'янський та власне український історичний процес на сучасній території України та прилеглих землях. Хронологічно більшість карт цього розділу вкладається в період між 1500 р. до н. е. до XIV ст. н. е. У розділі серед іншого висвітлено давніх слов'ян та

праукраїнські племена, Русь як першу українську державу, Галицько-Волинське князівство як продовжувача політичних традицій Києва» [8, с. 237].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українознавство. Навчальна програма для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України / авт.- укл.: А. Ціпко, Т. Бойко, С. Бойко, О. Газізова. *Українознавство.* 2020. № 1 (74). С. 98–147.

2. Атлас. Українознавство. 5–6 класи. Київ: Картографія, 2021. 20 с.

3. Атлас. Вступ до історії. З контурними картами. 5 клас. Київ: Картографія, 2021. 24 с.

4. Атлас. Українознавство. 7–8 класи. Київ: Картографія, 2021. 20 с.

5. Чирков О. Пізнаємо свій рід – формуємо етнічну самосвідомість. (Рецензія на книжки Ірини Мацко «Книга мого роду: Родинне дерево» та «Рости, моє деревце, з міцного коріння»). *Українознавство*. 2015. № 4. С. 238–244.

6. Атлас. Українознавство. 9–11 класи. Київ: Картографія, 2020. 32 с.

7. Історичний атлас України. Найдавніше минуле. Русь (Київська держава, Галицько-Волинська держава). Київ: Видавництво «Мапа», 2010. 300 с.

8. Чирков О. «Історичний атлас України» – якісно новий рівень українознавчої історичної картографії. *Українознавство*. 2012. № 1. С. 236–238.

Чміль Леся Володимирівна
кандидат історичних наук, науковий співробітник
Інституту археології НАН України
м. Київ, Україна

ІВАНКІВЩИНА: ДОСЛІДЖЕННЯ 2013–2021 РР. І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ВИВЧЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Російська агресія 2022 р. внесла суттєві корективи в роботу українських археологів, передусім тих, хто вивчає території, які є або були під окупацією. До останніх відноситься також Іванківщина, яка розташовується на півночі Київщини і займає територію Іванківської територіальної громади, що знаходиться в межах колишнього Іванківського району. Іванківщина була окупована в перші дні широкомасштабного наступу, а звільнена 1 квітня 2022 р. Цей край залишається мало вивченим в історичному і археологічному планах, хоча містить значний джерелознавчий потенціал. Автор з колегами (В. Козюба, А. Оленич, А. Чекановський та інші) розпочали вивчення Іванківщини з 2010 р. З того часу дослідження планомірно проводилися до 2022 р., суттєво поповнюючи джерельну базу історичних та археологічних студій краю. Тож розглянемо детальніше, що вдалося зробити за 12 років активних досліджень і які перспективи подальшої роботи в нинішніх умовах.

Робота проводилася по двох напрямках – історичні розвідки і археологічні дослідження. Історичні розвідки розпочалися з виявлення усіх наявних робіт за темою, головними з яких є праці Л. Похилевича і Е. Руліковського. Опрацьована більшість друкованих джерел, опублікованих переважно у дореволюційних збірниках документів [1]. На основі цих даних вдалося реконструювати в загальних рисах власників Іванківського ключа від середини XV до кінця XIX ст. [2]. В результаті було уточнено і доповнено дані попередніх дослідників, роботи яких містили чимало помилок і неточностей. Проте багато білих плям все ще залишається. Також потрібно провести таку

роботу і по інших володіннях, які були розміщені на території сучасної Іванківщини.

Наступний етап досліджень полягав у пошуку і опрацюванні архівних джерел. Виявлено кілька важливих документів історично-географічної комісії ВУАН та документи на маєтки Іванківського ключа князів Любомирських XVI – XVIII ст. Ще одним важливим джерелом є матеріали Поліської експедиції, організованої О. Оглоблиним і проведеної силами Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у 1932 р. Метою експедиції був збір інформації про промислові підприємства Київського і Житомирського Полісся – рудні, гути, фарфоро-фаянсові заводи тощо. Під час першого рейду відвідано кілька сіл Іванківщини та обстежено місця двох рудень, гути і фаянсового заводу. Крім того, за писемними джерелами було складено карту рудень, значна частина яких локалізована на Іванківщині. Також матеріали містять багато виписок із архівних джерел з історії краю [3]. Важливо те, що у матеріалах експедиції є замальовки планів рудень і гут, за якими на місцевості можна і зараз знаходити ці пам’ятки. Частина матеріалів вже опрацьована, але багато роботи з аналізу і публікації документів ще попереду.

Іншим напрямком роботи стали археологічні розвідки на території Іванківщини, які проводилися з 2013 по 2020 р. Було частково обстежено береги Тетерева, Вересні, деякі пам’ятки виявлені на Здвижу і р. Таль. Хоча нас цікавили перш за все пам’ятки післямонгольського і ранньомодерного часу, проте було зафіксовано також багато об’єктів раніших часів. Загалом було обстежено 59 пам’яток, з яких 48 – нововиявлені, а ще у 11-ти, відомих раніше, було уточнено локалізацію і датування. Найбільше виявлено поселень – 52, також обстежено по 2 городища і гутища, один курган, одну курганну групу і одну буду. Якщо кожне багатошарове поселення розглядати як кілька різночасових поселень, то загальна кількість виявлених пам’яток сягне 81. У хронологічному порядку вони розподіляються так: пізньобронзовий/ранньозалізний час – 42, давньоруський час – 18, післямонгольський час – 1, ранньомодерна доба – 20.

З найбільш ранніх пам’яток знайдено кілька поселень доби бронзи. Серед пам’яток ранньозалізного часу важливими є два збережених городища і два місця ймовірних городищ, а також поселення із залишками залізоробного виробництва. Із пізніших пам’яток цікавим є поселення з ліпною керамікою IX – початку X ст. Давньоруська доба (X – перша половина XIII ст.) представлена майже двома десятками поселень і одним городищем у центрі Іванкова. Воно було відоме раніше завдяки розвідкам П. Третьякова і М. Кучери. Ми зробили його план, встановили потужність культурного шару і площу розповсюдження підйомного матеріалу [4]. Важливим є відкриття поселення післямонгольського часу (друга половина XIII – початок XIV ст.) біля Іванкова. Тут повністю досліджено одну споруду і зібрано представницький комплекс матеріалів цього часу. Таких пам’яток на Середній Наддніпрянщині одиниці. Вони показують залюднення цих теренів після монгольської навали і продовження традицій домонгольського ремесла, зокрема виробництва полив’яної кераміки [5]. Ранньомодерний час представлено двома десятками поселень, серед яких є невеликі тимчасові в заплаві річок. Але кілька пам’яток можна віднести до великих стаціонарних – на них зібрано значну кількість керамічного матеріалу включно з фрагментами пічних кахлів. Датування цих поселень за керамікою дає можливість уточнювати час виникнення існуючих сіл та локалізувати вже зниклі, зіставляючи дані археології і писемних джерел. За зібраними матеріалами можна виділити кілька місцевих осередків гончарства, для якого характерний димлений і білий посуд з ритованими чи відтиснутими коліщатком орнаментами [6].

Крім поселень, обстежено також кілька промислових пам’яток. Це буда на р. Таль, яку свого часу М. Кучера визначив як городище ранньомодерного часу, та два гутища неподалік. Тут зібрано виробничу кераміку (тиглі), шлаки, скломасу та фрагменти готових виробів [7]. Ці гути згадуються в архівних матеріалах експедиції 1932 р., що допомагають датувати ці комплекси. Загалом планувалося, крім розвідок поселень, перевірити всі місця рудень, позначених на карті експедиції 1932 р., та провести пошук нових промислових підприємств

краю ранньомодерної доби. Проте всі плани були порушені російським вторгненням, оскільки зараз територія Іванківщини є потенційно небезпечною і потребує перевірки і розмінувань, що може тягнутися десятиліттями. З цієї ж причини утрудненою є паспортизація усіх виявлених об'єктів як пам'яток культурної спадщини, оскільки вона передбачає повторний виїзд на місцевість з метою уточнення їх меж та координат.

Особливої уваги заслуговує вже згадане городище в центрі Іванкова. В XVI ст. на його місці був збудований замок, від якого на сьогодні не залишилося укріплень. Тут зібрано багато керамічного матеріалу від рубежу XVI–XVII до XIX ст. Залишками старої панської садиби князів Любомирських початку XIX ст. була донедавна будівля історико-краєзнавчого музею, розташована на замчищі. 25 лютого 2022 р. в неї поцілив російський снаряд, і будівля вигоріла вщент. Наразі від неї збереглися лише цегляні стіни, споруджені під час ремонту 2016–2019 рр., та підземні льохи, які залишилися від старої панської будівлі. Вони були обстежені 2016 р. фахівцем з підземних споруд Т. Бобровським, який атрибутував і датував ці підвали. Розміщуються вони анфіладою під старим ядром будинку, яке за плануванням являло собою типову українську хату, але великих розмірів. До цього первісного ядра пізніше (можливо, вже у радянський час) було прибудовано ще 4 приміщення. Питання відновлення будівлі музею наразі вирішується на державному рівні. Але паспорта на будівлю як пам'ятку культурної спадщини немає, тому старі підвали також не мають охоронного статусу. А при майбутній відбудові їх потрібно зберегти, реставрувати і використовувати в експозиційній роботі.

Отже, вже зараз, під час війни, можна опрацьовувати і публікувати архівні джерела та відтворювати на їх основі історію краю, допомагати музею в розробці нової концепції і виготовленні експонатів з ранньої історії краю (карти, таблиці, фото, відео). Можливі розробка реконструкцій давніх технологічних процесів (гончарство, ткацтво, гутництво, рудництво тощо) для демонстрації їх у відновлених музейних залах, а також розкопки найбільш важливих пам'яток з оприлюдненням і поповненням їхніми матеріалами

експозиції музею. Проте вже зараз необхідно складати реєстр наявних пам'яток культурної спадщини і, якщо можна, їх паспортизувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чміль Л. В. Історіографія та джерела історії Іванківщини X–XVIII ст. *Археологія і давня історія України*. 2016. Вип. 3 (20). С. 58–69.

2. Чміль Л., Чекановський А. Про заснування міста Іванкова Київської області. *Праці Центру пам'яткознавства*. 2012. Вип. 22. С. 256–274.

3. Чміль Л. Пам'ятки Іванківщини XVII–XIX ст. у матеріалах експедиції 1932 р. *Переяславіка: Наукові записки НІЕЗ «Переяслав»*. 2018. Вип. 14 (16). С. 85–94.

4. Чміль Л., Чекановський А. Давньоруське городище в Іванкові. *Міста Давньої Русі: зб. наук. праць пам'яті А.В. Кузи*. Київ, 2014. С. 364–368.

5. Чміль Л. В., Козюба В. К., Оленич А. М. Дослідження багатошарового поселення Іванків-3 у 2014–2015 рр. *Археологія і давня історія України*. 2019. Вип. 1 (30). С. 96–108.

6. Чміль Л. В., Козюба В. К. Нові пам'ятки пізньосередньовічного і ранньомодерного часу на Нижньому Тетереві. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. 2021. Вип. 30. С. 64–71.

7. Чміль Л. В., Козюба В. К., Починок Е. Ю., Оленич А. М. Обстеження гут у Київському Поліссі. *Археологічні дослідження в Україні 2016*. Київ, 2018. С. 103–104.

Шакурова Ольга Владиславівна
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник відділу української етнології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ЗНАНЬ ПРО ЕТНОКУЛЬТУРНЕ КОРІННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна, яка розпочалася ще у лютому 2014 р., спочатку мала гібридний характер, але з 24.02.2022 р. переросла у повномасштабний військовий конфлікт й стала величезним випробуванням як для України й українців, так і для всього цивілізованого світу. Вперше з часів Другої світової війни на Європейському континенті відбуваються бойові дії такої інтенсивності з великим жертвами серед цивільного населення й значними руйнуваннями міст і поселень в Україні.

Сучасні російські імперіалісти мріють повернути росії статус наддержави, а без України й українського народу вона, на їхню думку, ніколи не поверне свою колишню міць і силу. На переконання як влади, так і пересічних росіян (так званого «глибинного народу»), Українська держава – це прикре непорозуміння, країна, якої не існує, тимчасове квазідержавне утворення, а росіяни й українці – один-єдиний братній народ, тисячолітня єдність якого була зруйнована західними капіталістами. У цій неоімперській парадигмі мислення концепт «великої історичної росії» з «богообраним великоросійським народом», який складається з великоросів, малоросів і білорусів, займає одне з провідних місць в ідеології рашизму. Метою так званої «спеціальної воєнної операції» є демілітаризація й денацифікація українських громадян, приєднання України до «федерації вільних народів» та остаточне возз'єднання великоросійського та малоросійського народу. Саме тому для

Української держави і української нації це війна на виживання – чи ми їх переможемо і завоюємо собі право на вільне життя, чи рашисти нас знищать і перетворять на будівельний матеріал для неоімперії.

У цьому контексті суто теоретичне питання про етнокультурне коріння українського народу переходить в практичну площину українського державотворення, націєтворення та етнотворення. Якщо вчені-українознавці аргументовано доведуть етнічну самобутність українського народу, його власне багатовікове етнокультурне коріння, вони тим самим зруйнують вщент одну з так званих «скрєп» «великої історичної росії» та значно посилять україноцентричну спрямованість національної гуманітаристики.

Потреба пізнати свою історію, з'ясувати своє прадавнє етнокультурне коріння завжди була притаманна людям незалежно від епохи та часу їх проживання. Для будь-якого народу, зокрема і для українського, є надзвичайно актуальними питання, коли, як, за яких умов він виникає, які основні етапи у своєму становленні він проходить. Особливо важливими вони стають у доленосні для народу часи, коли нація намагається відстояти свою окремішність і самобутність та припинити зазіхання з боку інших держав. Що і відбувається у наш час. Проблема походження українського народу – одна з найбільш складних і дискусійних в українській історичній науковій думці. Вирішити її намагалося і досі намагається не одне покоління українських вчених, які живуть як в Україні, так і поза її межами [3, с. 5].

Наразі в українській етнологічній науці існують три найбільш поширені гіпотези походження українського народу та його етнокультурного коріння. Згідно з однією – український етногенез розпочався в добу енеоліту. На думку В. Хвойки, саме людність трипільської археологічної культури стала тим ядром, з якого пізніше виник український народ. Послідовники В. Хвойки, а саме В. Щербаківський, В. Петров, М. Чубатий та Я. Пастернак, творчо розвинули цю гіпотезу. Так, за В. Щербаківським, український народ – автохтон на своїй землі від часів неоліту. В. Петров стверджував, що процес творення українського народу відноситься до II тисячоліття до н. е. Згідно з поглядами М. Чубатого, етнічний розвиток українців йшов за такою схемою:

трипільці – анти – русини – сучасні українці. Я. Пастернак вважав, що українці мешкали на своїх теренах ще від часів верхнього палеоліту. Сучасні послідовники згаданої теорії походження українців пропагують винятковість українського етногенезу, месіанство українського народу та нехтують науковим обґрунтуванням власних гіпотез.

Основи концепції ранньосередньовічного походження українського народу заклав визначний український історик М. Грушевський у кінці XIX – на початку XX ст. У своїх дослідженнях М. Грушевський довів цілісність та тяглість українського історичного процесу, безперервність і нерозривність української історії від її ранньої доби через середньовіччя аж до нового періоду історії України. Після розпаду СРСР та відновлення Україною незалежності концепції ранньосередньовічного етногенезу українського народу починають активно розробляти провідні українські науковці. Одним із перших виклав нову концепцію українського етногенезу М. Брайчевський у 1993 році. Згідно з уявленнями вченого, походження українського народу відбувається за такою схемою: анти – початкова Русь V–VII ст. – Київська Русь IX – XIII ст., а далі – поступальний і цілеспрямований розвиток української етнічної спільноти. Відомий український археолог та етнолог Л. Залізняк наполягає, що культурно-історична безперервність розвитку конкретного етносу є визначальним показником його віку й часу зародження. Науковець вважає, що безперервність етнокультурного розвитку на українських етнічних землях простежується з раннього середньовіччя, а саме з кінця V ст. Тяглість та неперервність розвитку в Північно-Західній Україні засвідчує існування одного етнічного організму від дулібів, склавинів та антів до сучасних українців. Наразі ця концепція є найбільш аргументованою та відповідає універсальним закономірностям етнотворення європейських народів.

За часів існування СРСР, коли більшовики активно вели боротьбу з різними проявами так званого «українського буржуазного націоналізму», теорія М. Грушевського була піддана жорсткій критиці і підпала під заборону. Для створення так званого «радянського народу» комуністичні ідеологи поставили перед радянськими вченими-гуманітаристами завдання обґрунтувати

концепцію існування у добу середньовіччя єдиного давньоруського народу зі своїми унікальними традиціями, звичаями, мовою та культурою. Це завдання було втілене у життя за допомогою концепції давньоруської народності. Як зазначали творці цього заполітизованого концепту, лише у XIV – XV ст. від єдиного давньоруського народу від'єдналися українська та білоруська народності. І саме з тих часів починається окремішній розвиток українців та білорусів. Тому сучасні російські вчені та ідеологи так званого «русского мира» переконані, що цю прикру помилку можна виправити політико-військовими засобами.

Національно-патріотичне виховання громадян України в умовах повномасштабної російсько-української війни набуває важливого державницького значення, оскільки сприяє консолідації всіх сил українських громадян в ім'я перемоги над російськими загарбниками. Саме національно-патріотичне виховання має сприяти розвитку цілісної загальнодержавної політики щодо виховання й утвердження української громадянської ідентичності на основі єдиних суспільно-державних цінностей, таких як історична пам'ять, національна самобутність, соборність, національна гідність, загальнолюдські цінності, принципи любові і гордості за Українську державу, її історію, мову, здобутки та досягнення у сфері культури, економіки, науки, освіти та в інших галузях народного господарства [1].

В умовах повномасштабної російсько-української війни стало зрозумілим, що для остаточної перемоги над агресором недостатньо розгромити його на полі бою. Треба цілковито здолати ворога в гуманітарній, духовній, культурній та інформаційній сферах. Потрібно, аби «русский мир» зовсім зник з українських теренів. Задля цього є нагальна потреба у реформуванні гуманітарного простору України, позбавлення його російської колоніальної та радянської тоталітарної спадщини [2, с. 77–78].

Саме тому затвердження Постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2022 року № 673 «Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» є надзвичайно вагомим кроком виконавчої влади для вироблення й реалізації загальнодержавної

україноцентричної політики національно-патріотичного виховання в Україні [1].

Таким чином, впровадження нових знань про етнокультурне коріння українського народу в систему національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни набуває вагомого значення для Української держави і української політичної нації. Російські загарбники намагаються переконати українців, що вони є невід'ємною складовою частиною «великої історичної росії», «русского мира» і єдиного великоросійського народу, що українцям не потрібна власна державність і лише возз'єднання з «російськими братами» допоможе їм реалізувати свої життєві інтереси та прагнення у цьому світі. Проте українці, врахувавши гіркий і жахливий досвід XX ст., двох світових війн, голодоморів, геноциду, зрозуміли, що лише власна суверенна Українська держава може їх захистити, дати можливість гармонійно розвиватися і рухатися євроінтеграційним шляхом та у найближчій перспективі стати повноправним членом Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673 (дата звернення: 16.05.2023).

2. Фігурний Ю. Школа-родина як важливий складник національно-патріотичного виховання української молоді в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 5 (206). С. 71–80.

3. Шакурова О. В. Основні концепції етногенезу українського народу: вітчизняна історіографія (кінець XIX – початок XX ст.) / відповідальний редактор Фігурний Ю. С. Київ, 2017. 272 с.

Шинкарик Юліана Василівна
науковий співробітник
відділу української філології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ЗАСАДНИЧІ ПОЛОЖЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Реалії сьогодення довели, що українці виступають за повне відгородження від Росії. Дебати, які зараз тривають в суспільстві, доводять, що це завершальний етап процесу звільнення від впливів сусідньої держави-окупанта, яких зазнали політична, культурна й інші сфери життя. На сучасному етапі в Україні значно зросли антиросійські настрої. Відбувається формування нової національної ідентичності. Ці процеси проходять надзвичайно інтенсивно. Після повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року від Росії, її традицій та культури відцуралась значна частина українського суспільства, навіть російськомовного.

Популяризація української мови була, є і завжди буде актуальною, що зумовлено минулим і сьогоденням українців. З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну значно зріс авторитет української мови серед населення. Кожен свідомий громадянин нашої держави вважає своїм обов'язком мислити і спілкуватися українською мовою. Але в Україні залишається значна кількість людей, яка в приватному і суспільному житті послуговується мовою країни-агресора. З огляду на це мовна політика держави однозначно має бути спрямована на популяризацію української мови серед населення. Оскільки ніхто не може змусити послуговуватись державною мовою в приватному і суспільному житті. Українська мова має стати трендовою серед дітей, молоді та дорослого населення, а перехід на українську мову спілкування – усвідомленим вибором кожного українця. На цьому етапі комунікативних змін важливим є збереження мовної стійкості українців в

сучасному просторі. Особлива потреба існує в функціонуванні структури, яка буде здійснювати аналіз і контроль за виконанням «мовних законів». За умов змістовно продуманої і злагодженої роботи може докорінно змінитись мовна ситуація в Україні. На законодавчому рівні має бути розроблена стратегія розвитку, підтримки та популяризації української мови.

Зміна ставлення до Росії і російської мови посприяла популяризації української мови і українськості. 2014 рік можна вважати роком, коли російська мова почала зникати з інформаційного простору України. Зростання патріотичних настроїв у суспільстві спровокувало поширення української мови серед російськомовного населення нашої країни. Мовна політика держави стала все-таки проукраїнською. Одним із рішучих кроків став закон «Про освіту» 2017 року [2], який обмежив обсяг навчання мовами національних меншин, російською зокрема. У 2018 році Верховна Рада прийняла закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [1]. Його метою стало усунення російської мови з усіх сфер життя: державної, приватної, освіти та ЗМІ. Відстоюючи проросійську позицію, депутати «Опозиційної платформи – За життя» 21 червня 2019 року подали скаргу на неконституційність закону, на що 14 липня 2021 року Конституційний Суд України виніс рішення щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [4].

Формуючи правову стратегію захисту української мови, Україна, отримавши 21 березня 2022 року статус члена Європейської федерації національних мовних інституцій (EFNIL), може розраховувати на підтримку членів ЄС, що в свою чергу створює більше можливостей для співпраці з мовними інституціями країн ЄС, розробки досконалої мовної політики України.

На базі Міністерства культури та інформаційної політики було створено Національну платформу з вивчення української мови, девізом якої є «вивчення української мови будь-де та в будь-який час» [3]. Її цільова аудиторія – українці, які бажають підвищити рівень володіння українською мовою, а також іноземці, які хочуть її вивчити. На цьому електронному ресурсі є доступ до

навчальних матеріалів, словників, тренажерів з правопису української мови, української літератури та ін.

На сучасному етапі зріс запит на онлайн та офлайн-курси з української мови (заразом безкоштовні), розмовні клуби, освітні проєкти, особливо для внутрішньо переміщених осіб. Першочерговим завданням української влади стали заходи з популяризації української мови задля її збереження і зростання до неї інтересу в майбутньому.

Дані мовних ресурсів свідчать, що після 24 лютого 2022 року зацікавленість до української мови у світі зросла у декілька разів й такою залишається. Зокрема, за даними безкоштовної онлайн-платформи вивчення мов Duolingo, українську мову назвали трендом 2022 року [5]. 20 березня 2022 року застосунок Duolingo оприлюднив дані про країни, жителі яких почали вивчати українську мову. Згідно з ними, кількість людей, які вивчають українську мову у світі, зросла на 577%. Серед країн лідирує Польща, де кількість охочих зросла на 2677%. У США кількість користувачів збільшилася на 554%. Рекламний дохід від навчання на онлайн-платформі Duolingo перенаправляють на допомогу Україні.

Наразі перед українською владою стоїть низка мовних проблем, щодо вирішення яких має бути сформована чітка позиція політичних сил України. На фоні повномасштабного вторгнення Росії в Україну значно зросли патріотичні настрої в суспільстві, зазнав змін підхід до мовних питань.

Пропонуємо пропозиції заходів, що будуть спрямовані на популяризацію української мови в Україні та світі: 1. Українізація українського населення; 2. Затвердження на законодавчому рівні Загальнодержавної програми популяризації української мови на 2023 – 2026 рр., метою якої стане формування мовно-комунікативних компетентностей населення через популяризацію знання про українську мову; підвищення ефективності використання української мови; формування свідомого ставлення до державної мови громадянами України; 3. Пропагування серед населення знань про Україну, усвідомлення ним значеннєвості її культурної спадщини, яку вона дала світові; 4. Популяризація українського мистецтва в Україні й у всьому

світі; 5. Популяризація героїв України не лише серед громадян України, а й усієї світової спільноти; 6. Виведення з ужитку псевдоідеологічних конструкцій, що руйнують історичний код українського народу; 7. Розкриття цілей російської пропаганди в Україні, оскільки Росія й надалі пропагує й нав'язує власні наративи щодо України й української мови; 8. Контроль за телебаченням, радіо та друкованими ЗМІ; 9. Відторгнення російської мови має відбуватись у свідомості українців, їхніх думках, цінностях.

З метою практичного втілення запропонованого нами проєкту «Популяризація української мови» доцільним буде проведення курсів, експрес-курсів, тематичних лекцій, тренінгів, стажувань за такими напрямами: 1. Курс «Українська мова» для громадян, які бажають здати іспит **на рівень володіння державною мовою** для виконання службових обов'язків. Він спрямований на підвищення комунікативної компетентності особи, яка зобов'язана володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків, вільно користуватися українською мовою в усіх видах мовленнєвої діяльності та реалізовувати комунікативні наміри; 2. Курс «Українська мова» для громадян, які бажають здати іспит **на рівень володіння державною мовою** для набуття громадянства. Він спрямований на підвищення комунікативної компетентності громадян, які бажають набути громадянство України, застосовувати українську мову в усіх видах мовленнєвої діяльності та реалізовувати набуті комунікативні навички; 3. Курс «Сучасна українська мова» на базі оновленого Українського правопису в 2019 році для громадян, які хочуть вивчити або покращити знання з української мови для її ефективного використання в різних сферах спілкування; 4. Підвищення кваліфікації для працівників освітніх та наукових установ з предмета «Українська мова» в системі українознавства; 5. Підвищення мовної, мовленнєвої, соціокультурної компетентності, медійної грамотності для працівників ЗМІ; 6. Дистанційні курси для вчителів українських шкіл за кордоном, недільних шкіл з метою підвищення їхньої кваліфікації з української мови та літератури.

Особливу увагу слід звернути на книговидання, насамперед для дітей та молоді, яке під час війни має розвиватись, чому повинна сприяти сучасна

державна мовна політика України. Патріотичність книг про війну – це їх вагома перевага серед інших видань, бо така література формує національну ідентичність, любов та шану до своєї Батьківщини, патріотичні настрої зростаючого покоління. Книговидання в Україні як національний мобілізуючий чинник є умовою захисту української мови, літератури, історії, культури в складній суспільній ситуації на тлі повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Популяризація аудіо- та електронних книг теж може стати одним із інструментів пропагування читання серед дітей і дорослого населення.

Українізація суспільства зробила мову елементом, що консолідував українську спільноту, а також стала інструментом захисту національної безпеки. Російська мова, яка була розповсюдженою в публічному просторі, після 24 лютого 2022 року почала сприйматись як мова агресора. Тому громадяни України з метою збереження власної національної ідентичності та державності на усіх рівнях спілкування все частіше послуговуються українською мовою, що на сучасному етапі стало не лише суспільним, а й політичним питанням. Тож без державної підтримки не буде ефективною українізація українського суспільства. Зважаючи на попередні формулювання, можемо стверджувати, що мовна політика держави потребує вдосконалення, має бути спрямована на популяризацію української мови і українознавчої науки загалом не лише в Україні, а й за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. ВВР, 2019, № 21, ст. 81.

2. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. ВВР, 2017, № 38–39, ст. 380.

3. Національна платформа з вивчення української мови Міністерства культури та інформаційної політики. URL: https://speakukraine.net

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням від 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про забезпечення функціонування

української мови як державної" від 14 липня 2021 р. № 1-р/202, справа № 1-179/2019(4094/19). URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/497579___676242

5. How Duolingo is responding to crisis in Ukraine. URL: https://blog.duolingo.com/duolingo-statement-ukraine/

Шкурко Микола Пантелійович
директор Благодійного фонду «Ніжен»
м. Ніжин, Україна

УКРАЇНОЦЕНТРИЗМ ЯК ЗАСІБ ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

Визначальною ознакою будь-якого суспільства є функціонування механізмів самовідтворення й самозбереження. Фундаментальна різниця між спільнотами полягає в тому, що одні всупереч небезпекам продовжують ефективне самовідтворення, а інші втратили здатність відтворювати себе як суб'єкта історії. Україна поки що таких механізмів не знайшла [1]. Нам до сьогодні не вдалося здійснити перехід до цивілізованого суспільства, позбавленого "варварської демократії" з її несприйняттям авторитету розуму, порядку, закону. А саме вони спроможні гарантувати захищену правовим законодавством індивідуальну свободу щодо вибору життєстверджувальних цінностей та можливості їхнього досягнення [2]. Соціологічні дослідження свідчать, що для української молоді економічний добробут є першорядною цінністю, працевлаштування – другою за значущістю, безпека – третьою [3]. Цінності, спрямовані на створення сім'ї й народження дітей, тобто ті, що є змістом самовідтворення, потрапили на периферію. За даними ЮНЕСКО, криза "людських цінностей" у Європі зумовлена масштабними глобальними загрозами, що й зумовлює падіння народжуваності [4]. Рівень народжуваності є провідним чинником змін у кількості населення, який, на думку більшості дослідників, нерозривно пов'язаний з інститутом сім'ї та її розвитком [5].

Уся історія людського суспільства свідчить, що базовими в ієрархії інтересів будь-якого етносу чи держави завжди були й залишаються виживання та відтворення населення як у кількісному, так і в якісному вимірах [6]. Кожна епоха висуває українцям свої загострені вимоги для збереження нації. Наші сусіди "організовують" нам історичні випробування щодо самоусвідомлення нашої ідентичності. Очевидно, думки і справи очільників держави повинні зосереджуватися навколо людиноцентризму в Україні. Він має відображатися

гармонійно в поєднанні з благами, якими Природа наділила нас, на користь і заради Людини. Мовиться про формування україноцентричного світогляду з одночасною інтеграцією нації до світового порядку. Отже, головна теза україноцентризму полягає в забезпеченні біологічного та ментального відтворення популяції українців.

Україноцентризм розуміємо як ідею і чин, спрямовані на розвиток української нації у своїй державі (україноцентричного ядра). Підживлення україноцентричного ядра має відбуватися за рахунок світового українства (україноцентричної периферії). Разом вони працюють для досягнення демографічного оптимуму. Демографічний оптимум – найбільш раціональний тип відтворення населення як із точки зору інтенсивності процесів народжуваності й смертності, так і щодо відтворення демографічних структур міграції населення. Уявлення про демографічний оптимум залежить від темпів зростання населення й економічного піднесення і стану довкілля [7]. Показник демографічного оптимуму України має відповідати забезпеченню головних характеристик: етнічної (відтворення і динаміка чисельності української нації, корінних народів і нацменшин), еколого-економічної (гармонійний розвиток суспільного виробництва), військової (забезпечення мобілізаційних можливостей країни).

На момент проголошення незалежності України у 1991 р. було 52,3 млн. осіб (1% від 5,383 млрд. світового населення), через 30 років орієнтовно 35 млн. осіб (0,4% від 8 млрд. світового населення), тобто відбулося відносне скорочення населення в 2,5 раза. Можемо зробити висновок, що наш демографічний оптимум мав би становити щонайменше 80 млн. осіб.

Завдання щодо відновлення чисельності населення має вирішуватися двома шляхами: стимулюванням народжуваності та репатріацією етнічних українців.

Зараз відбувається процес формування так званого «Українського світу» – зарубіжного українства, з яким Україна будуватиме стратегічну співпрацю. В обставинах сьогодення середовище «Українського світу» не завжди має прив’язку до «своєї» землі, і саме так існує явище світового українства [8].

Якщо так сталося, що воно поглибилося, то репатріація цього «світового українства» до «землі обітованої» – України – могла б стати ще одним інструментом покращення нашого демографічного становища [9]. За прогнозами економістів, для відбудови України після війни не вистачатиме 4,5 млн. працівників. Рекрутування до іноземних підрядних компаній спеціалістів із числа зарубіжного українства слугуватиме вирішенню проблеми з трудовими ресурсами і стане інструментом репатріації. Втрата багатоквартирного фонду внаслідок війни створює необхідність відбудови житла індивідуального типу для сімей з 3–5 дітьми. Таке індивідуальне житло для багатодітних сімей (принаймні обмінний фонд) потрібне замість гуртожитків, малосімейок, «хрущовок», це уособлюватиме відхід від мегаміст радянського минулого.

На часі також ухвалення закону «Про українську націю» і на основі його розроблення Державної програми збільшення чисельності української нації. Вона має містити демографічне планування шляхом підпорядкування цій меті соціалізації жінок і чоловіків. Для жінок активна соціальна адаптація мала б відбуватися після 40 років (тобто після завершення дітородного періоду), а для чоловіків – до 40 років (тобто до сімейно-шлюбного періоду). Таким чином, робився б наголос на нормативній статево-рольовій поведінці, коли біологічні статево-рольові стереотипи збігаються з гендером, що зумовлюватиме найкращий демографічний результат.

Отже, держава має сформувати демографічний запит українському суспільству на підставі економічних обґрунтувань розвитку продуктивних сил на довготермінову перспективу за етапами 25 і 50 років з проміжними 5-річними термінами коригування на підставі переписів населення. А ефективність державного управління кожної владної каденції має оцінюватися щорічно за двома показниками: динамікою чисельності населення і ВВП на душу населення. Слід звернути увагу на те, що в Єдиному державному демографічному реєстрі забороняється вимагати від осіб персональні дані, які свідчать про етнічне походження (національність). Це суперечить конституційним правам української нації, всіх корінних народів і національних

меншин України на їхній розвиток (ст. 11 Конституції України). Тому досі залишається не зрозумілим до кінця, яку етнополітику проводить Україна як держава і чи не є це однією з причин труднощів самоідентифікації населення країни [10].

Нині планування дітонародження не є темою публічного обговорення, здебільшого це є турботою жінок. Ще й чиниться зовнішній тиск під гаслом упровадження гендерної рівності й прав так званих сексуальних меншин. Вихід вбачаємо у здійсненні просвітницької роботи щодо вирішення демографічної проблеми шляхом пропагування й підтримки багатодітності [11]. Саме тому, коли було зареєстровано проєкт закону про інститут «реєстрованого партнерства», Православна церква України закликала зняти його з розгляду та відхилити як такий, що суперечить статті 51 Конституції України та несе загрозу для демографічної ситуації в Україні [12]. Слід зазначити, що перехід на новий церковний календар також має прогресивне значення, бо він наближає нас до космічно-природного і водночас святково-трудового календаря хлібороба, виробленого нашими пращурами [13]. Таким чином, поєднання християнських настанов і православних традицій народу сприятиме духовному відродженню і розвитку національної ідентичності, що стимулюватиме потяг до здорового й духовно насиченого родинного життя, покращить демографічну ситуацію.

Вершиною україноцентричного підходу до відродження нації стане реалізація ініціативи Президента України В. Зеленського про економічний паспорт українця. Доповнення його положенням про виплату на кожну дитину від народження й до досягнення повноліття частки від ренти основного національного багатства України землі та її природних ресурсів мотивуватиме громадян до дітонародження, піклування про їхнє здоров’я, цінування громадянства й лояльності до держави, охорони її довкілля й кордонів [14].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горелов М., Моця О., Рафальський О. Українська етнічна нація / гол. ред. І. С. Чабан. Київ: Еко-продакшн, 2012. С. 143.

2. Шусть В. В. Проєкція ціннісно-смислових домінант давньоукраїнського суспільства на сучасний соціальний простір українства. Історія в нас і ми в історії: психологія історичної пам'яті. *Матеріали П'ятого круглого столу (з міжнародною участю)*. Спецпроєкт «Історична нарація та її вплив на національну свідомість українців» (25 жовтня 2021 р.) / за наук. ред. О. В. Яремчук, В. М. Саєнка. Київ: ІСПП НАПН України, 2021. С. 94–100. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/ist-v-nas21.pdf

3. Центр «Нова Європа». Результати загальнонаціонального опитування. Українське покоління Z: цінності та орієнтири / ред. та коорд. проекту Катерина Зарембо. Київ, 2017. С. 128. URL: imap://ceo%40siaivo%2Ecom@mail.ukraine.com.ua:993/fetch%3EUID%3E.INBOX%3E17299?part=1.3&filename=Ukr_Generation_ukr_inet-2.pdf&type=application/pdf

4. Ручка А. О. Ціннісна зміна як провідна тема сучасного соціологічного аналізу. *Український інформаційний простір*. Число 1. Ч. 2. Київ: КНУКіМ, 2013. С. 163–169.

5. Дорошенко Л. С. Демографія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2005. С. 92.

6. Там само. С. 77.

7. Там само. С. 20.

8. Ціпко А., Бойко Т., Газізова О., Бойко С. Українознавство: навчальна програма для учнів 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. Київ, 2020. С. 101.

9. Війна і демографія. *Ніжинський вісник*. 2022. № 20–21, 15 вересня (Нова Просвіта, вкладка. № 9 (390)). С. 4.

10. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 397.

11. Війна і демографія. *Ніжинський вісник*. 2022. № 20–21, 15 вересня (Нова Просвіта, вкладка. № 9 (390)). С. 4.

12. Документи засідання Священного Синоду ПЦУ, 28 березня 2023 р. URL: https://www.pomisna.info/uk/document-post/dokumenty-zasidannya-svyashhennogo-synodu-28-bereznya-2023-r/

13. Речник рідновіра. Київ: Трійця, 2003. С. 60.

14. Шкурко М. Щоб наша земля стала своєю. *AgroPortal*. URL: https://agroportal.ua/blogs/chtoby-nasha-zemlya-stala-svoei

Янковська Жанна Олександрівна
доктор філологічних наук,
професор кафедри філософії та культурного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»
м. Острог, Україна

МАРКЕРИ НАЦІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УМОВАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ЧАС КРІЗЬ ПРИЗМУ ТВОРІВ ІРИНИ САВКИ

Поняття ідентичності зараз надзвичайно широко використовується в наукових дослідженнях. За «Енциклопедією сучасної України», термін «ідентичність» походить від латинського «identicus», що означає однаковий, тотожний [1]. Виділяють різні види ідентичності залежно від того, за якими критеріями ідентифікують те чи інше явище, народ чи людину: національна, етнічна, культурна, релігійна, соціальна, професійна і т. д.

Національна ідентичність серед усіх цих видів є найбільш значимою, оскільки визначає ідентифікацію (чи й самоідентифікацію) особистості у належності її до певної етнічної спільності, народу, нації, культури, що відповідно зумовлює її ставлення до інших та самої себе, а також спонукає задуматися над рисами, які під час ідентифікації характеризуються як ментальні: характер, звички, поведінка, навіть зовнішність.

В умовах будь-яких військових протистоянь між різними народами-націями, а надто в часи повномасштабних війн, проблеми усвідомлення національної ідентичності постають надзвичайно гостро, і це ми можемо спостерігати в Україні сьогодні, під час російської агресії. У цих умовах постає нагальна потреба переосмислення українських культурних цінностей та історії. Виборюючи нині свою справжню незалежність на полі бою, Україна прокреслює шляхи подальшого національного поступу без болісних рефлексій «радянщини».

Проживання у поліетнічному світі (а він сьогодні є саме таким), в умовах протистоянь загострюється не лише відчуття власної ідентичності, але й міжетнічні відносини, навіть у повсякденному житті, де така взаємодія буває не такою однозначною, як на полі бою. І «вирівнювання» таких стосунків, долання міжнаціональної ворожнечі – процес дуже складний, що може тривати десятиліттями, а то й століттями, якщо взагалі можливий. Реально таке протистояння та міжнаціональна ненависть можуть бути подолані тільки між самодостатніми народами, коли, вийшовши з-під впливу «негативних державних лідерів» та політики експансії, вони проводять мирну політику, що базується на ідеях міжетнічного плюралізму. Сьогодні можемо це простежити у відносинах між Україною з одного боку та Польщею і Німеччиною – з другого.

Проте на скрижалях історії відносини України з цими державами також не були однозначними. Ми пам'ятаємо операцію «Вісла», «волинську трагедію» та інші політичні події, пов'язані із нині дружньою Польщею, а надто Другу світову війну, яка надовго посіяла зерно незгоди між українським та німецьким народами. І це не тільки ідеї, політичні перипетії, але й зламані чи змінені долі цілих родин, взаємодія із представниками інших національностей. Про це найбільше, включаючи емотивний аспект, можемо дізнатися із художніх творів, адже авторська словесність – це «художнє відображення дійсності».

Дуже цікаво про вияв та стосунки представників різних національних ідентичностей в роки Другої світової війни та у повоєнний період писала у своїх творах сучасна письменниця Ірина Савка, часто використовуючи метод біографізму, родинні історії, виявляючи риси героїв за допомогою художньої деталі, що їй вдається надзвичайно добре. Особливо ця проблема висвітлена у її новелах із збірки «Шипшинове намисто» та автобіографічному романі «Три Марти». Серед новел, у яких відображена ця тема, варто назвати твори «Шипшинове намисто», «Кася з дідом», «Під ранок», «Гобелени долі», деякі інші. У них іноді буквально декількома штрихами-деталями письменниці вдається ідентифікувати найбільш яскраві

риси українців, євреїв, німців, поляків, а також підкреслити, що серед представників цих народів є різні характери. Щодо українців, то вони зображені такими, що люблять рідну землю (це їх архетипна риса), готові прийти на допомогу іншим, ризикуючи у складний воєнний час навіть своїм власним життям (новела «Під ранок»), шанують родинні цінності, як, скажімо, в новелі «Шипшинове намисто», де шипшиновий кущ є наскрізною деталлю, яка символізує продовження роду. Але авторка не боїться писати й про негативні риси тих же українців, що уособлені, наприклад, в образі Генделика із вищезгаданої новели «Під ранок».

Про відображення рис українськості у творах Ірини Савки можна говорити багато, але варто більше зупинитися на представленні нею іншоетнічних героїв. У новелі «Кася з дідом» уся увага читача прикута до старенької пари євреїв – Рози та Ісака, які, будучи молодими, одні вижили із великої єврейської родини й общини, яка фактично вся була розстріляна у Львові під час Другої світової війни. Їх заховали у виямці під підлогою, а потім переховували у селі в корівнику селяни, навіть тоді, коли на подвір'ї стояли ворожі солдати. Ця єврейська пара прожила складне і скромне життя, проте їх ідентичність простежується у всьому: як вони одягалися, як поводили себе під час щоденного «спацеру» стометрівкою львівського парку й біля колишньої синагоги та «великих могил» розстріляних предків, їх вроджена доглянутість, інтелігентність. Таку інтелігентну, майже рафіновану вишуканість підкреслює згадка Рози про те, як донька Рут, яка давно не бачила батьків, бо виїхала до Ізраїлю, недавно у подарунок «прислала фрачний костюм», на якому «блискучі лацкани мали підкреслювати батькову імпозантність» [2, с. 27].

У зображенні трагізму долі цієї старої єврейської пари відіграла роль ще й «соціально-радянська» ідентичність – були сплюндровані могили їхніх рідних, на їх місці вирито котлован під будинок. У них було бажання, як прийде пора, спочити біля розстріляних родичів, але саме після цього Ісак і Роза твердо вирішили, що поїдуть до доньки Рут, на «Святу землю», повезуть до Великої Стіни «святий родинний плач і поховані мрії тих, хто зостався на

тому велетенському цвинтарі – Окопиську, на тому горбі горя і смутку» [2, с. 31]. А поки вони щовечора зі смутком проходять біля будинку, де пройшла їхня юність, але його забрали «совєти», проте як найбільшу цінність герої пронесли крізь життя пам'ять про те, що вікна у цьому будинку робив ще їх «дід Яків».

У новелі «Під ранок» більше йдеться про те, як українські селяни переховували й годували у лісі цілу єврейську общину. Але знайшовся зрадник – Михайло Генделик, який видав їх карателям. Найвиразнішими та вражаючими тут є дві художні деталі: перша вразила запахом – «пахло квітами, росою, чистим ранком і свіжою кров'ю» [2, с. 36], а друга побаченим – «збоку під кущем *горіли просьбою великі чорні очі Белли* – дочки доктора Ройтмана» [2, с. 36].

Німці як нація у новелах Ірини Савки проступають теж дуже коротко та неоднозначно. З одного боку – це у роки Другої світової війни – вороги, які прийшли на українську землю із загарбницькою метою та спричинили багато горя. З іншого ж – це конкретні образи, причому майже протилежні: образ немилосердної німкені пані Берти, яка усвідомлює себе представницею «вищої раси». До неї потрапила на примусові роботи головна героїня новели «Шипшинове намисто» Мирослава. У спогадах про молодість їй не раз зринають «кістляві руки фрау Берти», що «гепали в плечі дівчиськові» [2, с. 39].

Зовсім по-іншому зображено німецького молодого солдата Еріха, про якого згадує Павліна із новели «Під ранок»: «Серед чужинців теж були сердечні люди, хоч би й той Еріх. Молодий такий, як її Павло, правда, білявий. І очі добрі мав. Послав же їх той Гітлеряка вбивати. Видно, не дуже хотів той гріх брати на серце, бо замість автомата притискав до грудей скрипку і лагідно гладив, ніби шукав у ній помочі…» [2, с. 33]. З цього героїня робить висновок, що й «серед німаків теж були люди й людиська, як і серед нас» [2, с. 34].

Польська ідентичність представлена у новелі письменниці «Гобелени долі» в образі Марисі, доглядальниці пані із Відня – Матільди. Вона

стримано пронесла крізь життя хрест своєї нелегкої долі, маючи вроджену шляхетність та стриманість. Проте найвиразніше простежується взаємодія представників польської та української ідентичності за сторінками «родинної саги» Ірини Савки «Три Марти». Три жінки протягом життя торкнулися серця головного героя Романа, і за іронією долі усі мали одне ім'я. Перше його кохання – Марта із його рідного села, була українкою, але батьки розлучили їх, видавши заміж за поляка. Вона виїхала до Польщі, довго проживши там, засвоїла багато рис, які єднали її з цим народом. Друга Марта – із поляків, які залишилися жити в його селі після переселення. Це його дружина, з якою одружився спочатку у пам'ять про своє перше кохання, але потім полюбив усім серцем, ростив із нею доньку Марійку. Вона усвідомлювала себе полькою, проте, виростаючи і живучи між українцями, увібрала багато їхніх рис ідентичності, навіть свята святкували разом, оскільки костел у селі зруйнували, «вона завжди була насторожі, у відданості і щасті, що він у неї є» [3, с. 26]. Вона була натурою шляхетною, проте, як українка, поступливою, м'якою, роботящою. Із третьою Мартою, самотньою полькою (чоловік помер перед війною), Роман зустрівся у Польщі, вона порятувала його, коли утік із німецького полону. Одного разу між ними виникла мимовільна близькість. Роман повернувся додому, в Україну, а в Польщі зростала його донька Анета. Цікавою є колізія роману, вибудувана так, що всі ці Марти присутні у житті героя до кінця. Марта з Анетою приїздять до України і гостюють у сім'ї Романа, проте матір зберігає таємницю народження доньки. Про це він дізнається тільки на її весіллі. А нареченим дівчини став Влодек – син Марти, яка була першим нездійсненим коханням Романа. За текстом роману можна простежити, як взаємодіють та переплітаються ознаки ідентичностей трьох однойменних героїнь.

Зазначена тема заслуговує на ширше та більш скрупульозне, докладніше розкриття із використанням компаративного і текстологічного аналізу, що є перспективою зазначеної теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-13770.

2. Савка І. Шипшинове намисто. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 158 с.

3. Савка І. Три Марти. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 256 с.

Ятченко Володимир Феодосійович
доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу культурології
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
м. Київ, Україна

ПРОЦЕСИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ НАСТАНОВ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Екзистенційний характер проблем виживання й збереження ідентичності української культури, породжених російським військовим вторгненням та окупацією частини української території, ставлять перед вітчизняними науковцями невідкладну потребу переосмислення цілої низки проблем, пов'язаних з історичною долею та сучасним станом української культурної спадщини, з процесами духовного світу і розвитку сучасної української нації.

На тлі численних розвідок про феномен української культурної спадщини проглядає одна прикметна особливість. Коли йдеться про змістову наповненість української культурної спадщини, мова зазвичай заходить про поновлення в культурній пам'яті нації призабутих або силоміць вилучених з неї літературних, мистецьких творів, традицій чи наукових текстів, про повернення у вітчизняний духовний світ вкрадених і загніджених в тіло інших культур українських імен, наукових відкриттів тощо. Це дуже правильний, цілком виправданий і давно назрілий підхід.

Але на цьому фоні на задній план чомусь потісняються дослідження феномена *соціальних цінностей* як одного з найважливіших складників вітчизняної культурної спадщини, і це різко звужує спектр зусиль щодо її збереження й розвитку. Навіть більше, на сьогодні різко актуалізуються розвідки в контексті трансформацій змісту цих цінностей, їх перспектив, ролі й місця в структурі духовного світу українців під впливом трагічних і героїчних реалій життя в умовах війни.

З певною мірою умовності суспільні цінності можна визначити як уявлення про моделі поведінки людей, стосунки між ними, які сприймаються нами як значущі й належні, поділяються нами і яким ми віддані [докладніше див.: 3, с. 9–14]. Саме цінностями керуються люди при виборі своїх життєвих цілей і програм, варіантів поведінки в конкретних життєвих ситуаціях, оцінки стану справ у суспільстві та шляхів його удосконалення [1, с. 448–449]. Зміст конкретних цінностей носить історичний характер, тому може бути, що правильна й прогресивна цінність в одному історичному контексті виявиться шкідливою чи навіть реакційною в іншому.

Для того, аби чіткіше уявити процеси трансформацій ціннісних настанов українців під впливом реалій російсько-української війни, їх співвіднесеність з аналогічними явищами в середовищі сучасних інтелектуалів та політичних і релігійних діячів ряду європейських країн, слід кількома словами сказати про особливості ціннісних позицій духовної і політичної еліти європейських суспільств часів повоєнної Європи. Трагічний досвід геноцидів, війн 30–40-х років ХХ ст., підтримка широкими колами суспільств кривавих диктаторів і тоталітарних режимів продемонстрували відносність а то й застарілість цілої низки доти усталених моральних норм і світоглядних парадигм. Зникла віра у всемогутність гуманістичної за своїм змістом культури: чимало визначних культурних діячів відкрито підтримували диктаторські режими, а намагання окремих інтелектуалів і митців пояснити людям справжню сутність тоталітаризму були голосом волаючого в пустелі. Зазнали змін уявлення про невідхильність і незворотність суспільного прогресу, про неперервний лінеарний поступ соціального розвитку: у 30-ті роки ХХ ст. світ з жахом спостерігав, як країна-носій навіть передової європейської культури, батьківщина багатьох філософів, літераторів, митців з високими гуманістичними ідеалами може впадати в дикість і ставати виразником антилюдських поглядів і дій. Потьмяніло уявлення про героїзм як відданість (аж до самопожертви) суспільним ідеалам: маніпулювання героїзмом в тоталітарному суспільстві перетворювало його на гаранта стійкості цього суспільства, його легітимації в очах широкого загалу і т. д.

В умовах такого досвіду серйозних перетворень зазнали окремі, домінуючі в недавньому минулому, ціннісні настанови європейських суспільств. Як провідна європейська цінність у міжнародних відносинах ствердився безумовний пріоритет *компромісу* між протиборчими (в тім числі й воюючими) сторонами. Переконання про неприпустимість безумовного панування якоїсь однієї ідеології вивело на авансцену цінність *толерантності* (аж до визнання рівновартісної) до міфотворців і соціальних структур, які з погляду суцільної умовності трактують територіальні проблеми, відносність кордонів, національної ідентичності й культури.

Перебування в силовому полі такого роду ціннісних орієнтацій, ідеалів і зумовило, як виявилось тепер, ретроградну (якщо не сказати реакційну) позицію цілої низки західноєвропейських політиків та інтелектуалів щодо російсько-української війни. Ще й нині лунають заклики: компроміс за будь-яку ціну, припинення вогню за будь-яких умов, у виникненні й триванні війни винні завжди обидві сторони і т. д. і т. п. Під чари цих уявлень потрапила й частина видатних мислителів-гуманістів XX ст., зокрема Ю. Габермас [2]. Ці виправдані в умовах повоєнного мирного європейського розвою світоглядні й моральні настанови без свого переосмислення в контексті нинішніх реалій перейшли в свою протилежність, втративши надбану гірким попереднім досвідом гуманістичну наповненість.

Російсько-українська війна з усією гостротою поставила перед європейською й світовою спільнотами, політиками, релігійними лідерами, мислителями й митцями невідкладне завдання трансформації, подальшого розвитку системи ціннісних настанов. Це цілий огром проблем, і я нині в змозі назвати тільки деякі з них.

Після Освенцима, Хіросіми, Голокосту, Голодомору, низки воєн в різних куточках Землі, нинішньої російської кривавої агресії в центрі Європи, яка вже принесла українському народові жахливі втрати людських життів і страждань, величезні матеріальні збитки, цінність *збереження людського життя* (не просто життя в його біологічному вимірі, але і життя як життя етносів, націй, держав, наднаціональних і релігійних спільнот тощо) міцно

стверджується в осерді європейських ціннісних і світоглядних позицій. Натомість ціннісний плюралізм нині серйозно підважує значимість цієї настанови і приховує в собі небезпеку употужнення антигуманних тенденцій в сучасному світі. Українські багатовікові гуманістичні традиції як безумовний складник ціннісної структури українського соціуму спонукають до утримання українських ціннісних налаштувань в культурному колі європейських життєцентричних традицій.

Однак тут на просценіум виступає один сутнісно важливий момент. Цей же досвід російсько-української війни вже вимагає певного оновлення практичної спрямованості парадигми життєцентризму, і то не лише в українському, але і європейському та світовому контексті.

По-перше, українські національні цінності в умовах воєнного стану мусять стати чутливішими і більш рішучими щодо дій особистостей, соціальних утворень та пропаганди, спрямованих на заперечення згаданої цінності. Налаштованість на раніше виправданій – з огляду на прагнення будь-що-будь уникнути загрози ядерного удару – позиції добитися компромісу за будь-яку ціну (в даному разі в контексті російсько-української війни) тепер вже не просто об'єктивно трансформувалась у позицію підтримки загарбника. Подібна позиція відтепер мусить розцінюватись і як фактична підтримка світових деструктивних сил, які руйнують процеси збереження й захисту життя як найвищої цінності.

По-друге, не так вже й рідко в свідомості українця сусідять і сприймаються як природна даність відчуття, з одного боку, законної гордості і захопленості творами української культурної спадщини (творами літератури, мистецтва, піснями, науковими відкриттями тощо), їх оригінальністю, глибиною, а з другого – таке ж щире переконання, що створені вони завдяки «благотворному впливу» вищої російської культури. Тим більше, що останнє всіляко протягом багатьох десятиліть накидалось як парадигма в освітній, науковій, церковній, педагогічній практиках. Тому перед українськими вченими й особливо педагогами, засобами масової інформації стоїть об'єктивна вимога розкривати зміст, смислову й емоційну наповненість

продуктів духовної творчості в контексті розвитку української духовної аури, українських історичних та естетичних традицій.

По-третє, зважаючи на втрати українців, надто серед працездатної їх частини, внаслідок воєнних дій, еміграції, слід очікувати хвилю трудових іммігрантів, можливо, людей з іншими релігіями, поведінковими стереотипами, політичним досвідом, моральними нормами. Враховуючи досвід ряду європейських держав, слід припустити, що перед українським суспільством може постати ризик релятивізації ознак свого етносу. Особливо це стосується мовного простору, тому що новоприбулі іммігранти, зокрема з території колишнього СРСР, найвірогідніше вдаватимуться у спілкуванні до «общепринятого языка», що надасть поштовху до реанімації послаблених нівелювальних функцій російської мови в українському соціумі. Тож на часі розробка на законодавчому рівні засад функціонування української мови як мови міжнаціонального спілкування.

Оновлення ціннісних налаштувань в українському соціумі неодмінно здійснюватиме вплив на функціонування державних структур і громадянського суспільства, на форми міжособистісних і міжгрупових стосунків. Не залишаться незмінними традиції, погляди на принципи організації суспільства – справедливість, гідність, свободу, надії та інше. В своєму комплексному вияві це позначить розвиток самої української нації.

Подальше теоретичне опрацювання і впровадження в соціальні практики українського соціуму оновлених суспільних цінностей постало б і внеском України в систему сучасних європейських цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалий В. Цінність (ціннісні орієнтації). *Культурологічний словник* / за ред. В. Рожка, О. Антонюка. Київ: НМАУ, 2011. 463 с.

2. Бистрицький Є., Ситніченко Л. Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*. 2002. № 3. С. 64–81.

3. Ганс Йоас. Культурні цінності Європи. *Культурні цінності Європи* / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігандта. Київ: Дух і Літера, 2014. 551 с.

Програма
Міжнародної науково-практичної конференції

«Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»

25 травня 2023 року

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ КОНФЕРЕНЦІЇ

Голова:

Чернець Василь Гнатович — доктор філософії, професор, заслужений працівник освіти України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, член Національної спілки журналістів України, почесний академік Академії мистецтв України, директор Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Заступник голови:

Стадник Микола Миколайович — доктор філософських наук, професор, заступник директора НДІУ з наукової роботи

Члени оргкомітету:

Богданович Ганна Олександрівна — помічник директора, науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Ворончук Ірина Олексіївна — доктор історичних наук, завідувачка відділу історичних пам'яток та культурної спадщини НДІУ

Воропай Ірина Миколаївна — завідувачка господарством НДІУ

Газізова Олена Олександрівна	— кандидат історичних наук, завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі НДІУ
Зінченко Сергій Олегович	— науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі НДІУ
Казакевич Ольга Михайлівна	— доктор історичних наук, професор, завідувачка відділу української філології НДІУ
Клименко Олена Юріївна	— доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу культурології НДІУ
Краснодемська Ірина Йосипівна	— кандидат історичних наук, завідувачка відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства НДІУ
Крисаченко Валентин Семенович	— доктор філософських наук, завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ
Лєбєдєва Юлія Олександрівна	— кандидат історичних наук, вчений секретар НДІУ
Мамчик Наталія Миколаївна	— головний бухгалтер НДІУ
Настояща Катерина Василівна	— кандидат соціологічних наук, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІУ
Павко Анатолій Іванович	— доктор історичних наук, професор, завідувач відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ
Походзей Іван Іванович	— завідувач відділу кадрів та документообігу НДІУ
Сиваш Ілона Олегівна	— кандидат мистецтвознавства, заступник директора з міжнародних зв'язків та євроінтеграції НДІУ
Сцібан Олександр	— науковий співробітник відділу

Євгенович	інформаційного забезпечення та наукових комунікацій НДІУ
Фігурний Юрій Степанович	— кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ
Шинкарик Юліана Василівна	— науковий співробітник відділу української філології НДІУ
Ятченко Володимир Феодосійович	— доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології НДІУ

Організаційний секретар оргкомітету:

Безсмертна Наталія Сергіївна	— науковий співробітник відділу української філології НДІУ

ПОРЯДОК РОБОТИ КОНФЕРЕНЦІЇ

25 травня 2023 року

Місце проведення: м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, Науково-дослідний інститут українознавства (актова зала)

10.00 – 10.40 – реєстрація учасників конференції
10.40 – 11.00 – відеопривітання від зарубіжних філій НДІУ
11.00 – 11.15 – відкриття конференції, вступне слово директора НДІУ
11.15 – 13.30 – пленарне засідання
Концептуалізація дискурсу щодо проблем ідентичності та збереження культурної спадщини України в умовах російської агресії – виступи гостей конференції: керівників Національної академії мистецтв, творчих спілок України, науково-дослідних інститутів НАН України
13.30 – 14.00 – кава-брейк
14.00 – 16.00 – пленарне засідання
16.00 – 17.00 – підсумкове пленарне засідання

10.00 – 17.00 – виставка авторських робіт Покропивної Ірини Миколаївни «Чарівний світ ляльки: від минулого до сьогодення»
10.00 – 17.00 – виставка Самчиківського розпису Машевської Ольги Михайлівни «З Україною у серці»

13.30 – 14.00 – кінопоказ документальних фільмів «Українська культурна спадщина у вогні «русского мира»

РЕГЛАМЕНТ КОНФЕРЕНЦІЇ:

вітальне слово – до 10 хв.
доповідь – до 10 хв.
виступ у дискусії – до 5 хв.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

(вул. Ісаакяна, 18, актова зала НДІУ, 4-й поверх)
Головують: Чернець В. Г., Стадник М. М.

Вступне слово Чернеця Василя Гнатовича
доктора філософії, професора, заслуженого працівника освіти України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки, члена Національної спілки журналістів України, Почесного академіка Академії мистецтв України, директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Концептуалізація дискурсу щодо проблем ідентичності та збереження культурної спадщини України в умовах російської агресії від офіційних гостей конференції:

Бех Іван Дмитрович, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, директор Інституту проблем виховання НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України

Бітаєв Валерій Анатолійович, доктор філософських наук, професор, дійсний член Національної академії мистецтв України, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, перший віце-президент Національної академії мистецтв України

Галан Валерій Васильович, директор-засновник музею «Становлення української нації»

Жулинський Микола Григорович, академік Національної академії наук України, доктор філологічних наук, радник директора Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України

Карандєєв Ростислав Володимирович, перший заступник міністра Міністерства культури та інформаційної політики України, доктор філософії, заслужений працівник фізичної культури і спорту України

Кремень Василь Григорович, академік Національної академії наук України, доктор філософських наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України, президент Національної академії педагогічних наук України

Мовчан Павло Михайлович, поет, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка, голова Всеукраїнського товариства «Просвіта»

Сидоренко Віктор Дмитрович, академік Національної академії мистецтв України, народний художник України, кандидат мистецтвознавства, професор, президент Національної академії мистецтв України

Сидоржевський Михайло Олексійович, голова Національної спілки письменників України

Тимошенко Максим Олегович, доктор філософії, професор, член-кореспондент Національної академії мистецтв України, ректор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

Трима Діана Володимирівна, директор Маріупольської філії Науково-дослідного інституту українознавства

Чернявський Костянтин Володимирович, голова Національної спілки художників України, заслужений художник України, кандидат мистецтвознавства, доцент

Щербаков Ігор Володимирович, голова Національної спілки композиторів України, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка

ДОПОВІДІ:

Vaysman Sakhniuk Alexandra Olga — Head of Branch of Research Institute of Ukrainian Studies in Chicago

«Preserving, restoring, returning, and protecting the cultural heritage of Ukraine»

Illinois, Chicago, USA

Muqedi Kateryna — Doctor of Business Administration, DBA candidate, Brunch Director, Research Institute of Ukrainian Studies

«Preservation, cultivation and dissemination of culture and traditions among temporary displaced persons abroad»

Miami, Florida, USA

Алпеісова Шолпан — кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту Казахського агротехнічного університету імені С. Сейфулліна

«Російсько-українська війна як черговий етап світової духовної кризи»

м. Астана, Казахстан

Воліна Марія Дмитрівна — керівник Філії Науково-дослідного інституту українознавства МОН України у країнах Балтії

«Збереження культурної спадщини на прикладі країн Балтії»

м. Рига, Латвія

Морозова Ольга Станіславівна — доктор історичних наук, доцент, ад'юнкт кафедри історичної антропології та теорії історії Ягеллонського університету

«Проблема збереження культурної спадщини України в контексті російсько-української війни»

м. Краків, Польща

Нікулін Артур Юрійович — керівник Філії Науково-дослідного інституту українознавства МОН України у Німеччині

«Формування ідентичності національної української музичної мови під час війни»

м. Хемніц, Німеччина

Петерсонс Андрес — доктор соціологічних наук, професор, декан факультету комунікацій, *Університет Туріба*, експерт Латвійської наукової ради

«Роль російської збройної агресії у переході українського суспільства від інформаційного до цифрового»
м. Рига, Латвія

Протчева Тетяна Іванівна — автор бренду GLOW ART, дипломант Книги рекордів України, Посол Миру *«TIME for UKRAINE». Презентація проєкту* USA

Олійник Анна Федорівна — здобувачка другого (магістерського) освітнього рівня Единбурзького університету Школи соціальних і політичних наук

«Роль Единбурзького осередку Спілки українців Британії у справі збереження й поширення української культури в середовищі місцевої громади під час російсько-української війни»
м. Единбург, Велика Британія

Андрійчук Лідія Федорівна — директор Саджавського ліцею Коломийської міської ради

«Культурна спадщина рідного краю як основа проєктно-впроваджувальної перекладацької діяльності з формування національної ідентичності»
с. Саджавка, Івано-Франківська область, Україна

Андрухів Іван Арсенович — аспірант Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

«Вплив літургійної спадщини єпископа Григорія Хомишина на формування культурно-духовної ідентичності галичан в першій половині XX століття»
м. Тернопіль, Україна

Бевз Тетяна Анатоліївна — доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

«Національно-патріотичне виховання як складова державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»
м. Київ, Україна

Безсмертна Наталія Сергіївна — науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Державна мовна політика на Сході України та її вплив на формування національної ідентичності українського

народу»
м. Київ, Україна

Берест Павло Михайлович — аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
«Участь туристичних дестинацій в формуванні культурної генетичної пам'яті»
м. Київ, Україна

Бобков Олексій Олександрович — завідувач відділу міжнародних зв'язків та євроінтеграції Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Культурна спадщина: проблеми управління в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»
м. Київ, Україна

Богданович Ганна Олександрівна — науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Вплив воєнних злочинів проти культурної спадщини на психоемоційний стан українців»
м. Київ, Україна

Божук Антон Олександрович — кандидат філологічних наук, викладач кафедри мовної підготовки Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, старший науковий співробітник відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Місце поховання Степана Руданського як чинник формування ідентичності української громади Ялти»
м. Київ, Україна

Бойко Світлана Миколаївна — кандидат філософських наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Українознавство як вагомий показник національного способу мислення і збереження української ідентичності»
м. Київ, Україна

Бондарчук Віктор Олексійович — доктор мистецтвознавства, в.о. професора, проректор з навчальної

роботи Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

«Національна музична академія України у процесах збереження музичної культурної спадщини»

м. Київ, Україна

Брехунець Ніна Сергіївна — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії й культури України та спеціальних історичних дисциплін Університету Григорія Сковороди в Переяславі

«Історичне та етнокультурне коріння українського народу»

м. Переяслав, Україна

Веремейчик Олена Михайлівна — кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, археології та краєзнавства Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

«Археологічні дослідження Любеча: перспективи в умовах сьогодення»

м. Чернігів, Україна

Висовень Оксана Іванівна — доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Роль культурної спадщини України у формуванні національної ідентичності та проукраїнській консолідації суспільства під час російсько-української війни»

м. Київ, Україна

Висотін Микола Борисович — науковий співробітник відділу історичних пам'яток та культурної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«До проблеми участі української людності у повстанні Хмельницького: сучасне осмислення»

м. Київ, Україна

Височан Леся Михайлівна — доктор педагогічних наук, професор, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

«Національно-патріотичне виховання учнів початкових класів»

м. Івано-Франківськ, Україна

Вовкодав Вікторія Олександрівна — молодший науковий співробітник науково-методичного відділу охорони культурної спадщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

«Проблеми збереження та охорони пам'яток сакральної архітектури НІЕЗ «Переяслав» в умовах російсько-української війни»

м. Переяслав, Україна

Вовкодав Сергій Михайлович — старший науковий співробітник Музею космосу Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

«Основні напрямки використання географічних інформаційних систем під час дослідження історико-культурної спадщини України»

м. Переяслав, Україна

Ворончук Ірина Олексіївна — доктор історичних наук, завідувачка відділу історичних пам'яток та культурної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Архівна українiка ранньомодерної доби»

м. Київ, Україна

Газізова Олена Олександрівна — кандидат історичних наук, завідувачка відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Сучасні освітні практики з вивчення та збереження культурної спадщини українського народу як засіб формування патріотизму учнівської молоді»

м. Київ, Україна

Гай-Нижник Павло Павлович — доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Утвердження загальнонаціональної ідентичності українців за умов нових внутрішньо- і зовнішньополітичних викликів сучасності»

м. Київ, Україна

Грабовська Ірина Миколаївна — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

Грабовський Сергій Ігорович — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Григорія Сковороди НАН України

«Антропологічні виміри проблеми ідентифікації культурної спадщини України: філософсько-світоглядний підхід»

м. Київ, Україна

Грабець Юлія Андріївна — аспірантка історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка

«Внесок греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини у збереження національної ідентичності українців у міжвоєнний період»

м. Тернопіль, Україна

Григоренко Ірина Василівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури факультету української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

«Національна ідентичність у літературі та літературному процесі підрадянської України»

м. Київ, Україна

Губський Сергій Іванович — науковий співробітник відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Українська національно-культурницька праця в сухопутних частинах Кримського півострова в 1917–1918 рр.»

м. Київ, Україна

Гулюк Ігор Юрійович — науковий співробітник відділу історичних пам'яток та культурної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

«Kozacy zaporoscy na powiatrzu się rodzą»: кордони «людини

рицарської» в Речі Посполитій у першій половині XVII ст.»
м. Луцьк, Україна

Дем'яненко Наталія Дмитрівна — старший науковий співробітник Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

«Давні дерев'яні пристрої для добування меду у колекції Музею історії бджільництва Середньої Наддніпрянщини»
м. Переяслав, Україна

Дюкарєв Тимофій Миколайович — аспірант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

«Нормативно-правова база арт-ринку України»
м. Київ, Україна

Журба Катерина Олександрівна — доктор педагогічних наук, професор, завідувачка лабораторії національно-патріотичного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України

«Концептуальні засади формування національно-культурної ідентичності школярів у сучасних умовах»
м. Київ, Україна

Забродська Мирослава Анатоліївна — заступник директора з наукової, освітньої та рекламної роботи музею «Становлення української нації»

«Популяризація української історії, культурної спадщини України на міжнародній арені. Об'єднання нації на історичному підґрунті. Формування свідомої громадянської позиції та бережливого ставлення до культури, традицій та історії свого народу»
м. Київ, Україна

Замрозевич-Шадріна Світлана Романівна — доктор педагогічних наук, професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

«Особливості формування національно-культурної ідентичності особистості»
м. Івано-Франківськ, Україна

Зелінський Руслан Мар'янович — головний спеціаліст Літинської селищної ради Вінницької області, член Національної спілки краєзнавців України

«Національна ідентичність – запорука успішного

державотворення»
смт Літин, Вінницька область, Україна

Зубер Світлана Миколаївна — старший науковий співробітник Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

«Народне ткацтво та вишивка Житомирського Полісся (за матеріалами етнографічної експедиції)»
м. Переяслав, Україна

Іванець Андрій Валерійович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Проблема збереження української ідентичності в окупованому Криму в умовах широкомасштабної агресії Росії проти України (лютий 2022 р. – початок 2023 р.)»
м. Київ, Україна

Іванова Вікторія Геннадіївна — науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Мовна ситуація та статус мов в Україні»
м. Київ, Україна

Кагамлик Світлана Романівна — доктор історичних наук, старший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Проблеми ідентифікації культурної спадщини ієрархів-українців імперської доби»
м. Київ, Україна

Казакевич Ольга Михайлівна — доктор історичних наук, професор, завідувач відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Мовний ландшафт і ідентичність в умовах урбаністичного середовища»
м. Київ, Україна

Калакура Олег Ярославович — доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і

етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

«Історико-культурна спадщина як цивілізаційна цінність і пріоритет етнонаціональної пам'яті українського народу»

м. Київ, Україна

Клименко Олена Юріївна — доктор соціологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Роль терміну «Русь» у викривленні розуміння етнокультурного коріння українського народу»

м. Київ, Україна

Климчук Ірина Сергіївна — кандидат мистецтвознавства, доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

«Українське хореографічне мистецтво як чинник формування національної ідентичності»

м. Київ, Україна

Коваль Галина Василівна — доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту народознавства НАН України

«Фольклор зраненої землі: усна традиція переселенців Чорнобильської зони»

м. Львів, Україна

Козаченко Олена Євгенівна — методист відділу українознавства КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

«Українська мова як основний інструмент захисту та збереження національної ідентичності українського народу в умовах російсько-української війни»

м. Вінниця, Україна

Кононенко Алла Михайлівна — старший науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Формування національно-культурної ідентичності у підростаючого покоління через українські мистецькі практики»

м. Київ, Україна

Кононенко Тарас Петрович — доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Жити Українцем. Філософський нарис»

м. Київ, Україна

Краснодемська Ірина Йосипівна — кандидат історичних наук, завідувачка відділу історико-правових і теоретико-методологічних проблем українознавства Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Кримський українець Геннадій Афанасьєв – захисник національної ідентичності та соборної України»

м. Київ, Україна

Крисаченко Валентин Семенович — доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Русь-Україна і Московія-Росія: спадкоємність і борня за спадщину»

м. Київ, Україна

Кузьменко Андрій Володимирович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач науково-дослідного відділу «Меморіальний музей академіка В. Г. Заболотного» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

«Реалізовані архітектурні проєкти студентів В. Г. Заболотного другої половини 1930-х рр. у Хрещатому парку м. Києва»

м. Переяслав, Україна

Купрійчук Василь Михайлович — доктор наук з державного управління, провідний науковий співробітник відділу екранної культури та інформаціоналізму Інституту культурології НАМУ

«Культурна спадщина як системоутворююча ознака національної ідентичності»

м. Київ, Україна

Курило Людмила Федорівна — кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий

співробітник відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Педагогічна спадщина К. Ушинського у вимірах української та європейської ідентичності»

м. Київ, Україна

Лазаренко Володимир Іванович — завідувач відділу українознавства КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»

«Формування національної ідентичності в освітній галузі під час російсько-української війни 2014–2023 рр.»

м. Вінниця, Україна

Леміш Наталія Олександрівна — кандидат історичних наук, доцент, директор бібліотеки, викладач Класичного фахового коледжу Сумського державного університету

«Мовностилістичний аналіз обліково-статистичних документів сотенних канцелярій установ Гетьманщини як предмет сучасних археографічних публікацій з історико-культурної спадщини України»

м. Суми, Україна

Лєбєдєва Юлія Олександрівна — кандидат історичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Європейські орієнтири політичної консолідації українського суспільства»

м. Київ, Україна

Лозко Галина Сергіївна — доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Український ідеал духовної ідентичності в ордені Бога Сонця (період від німецько-радянської до російсько-української воєн)»

м. Київ, Україна

Максим'як Лідія Любомирівна — кандидат наук з державного управління, методист лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного

інституту післядипломної педагогічної освіти

«Спадкоємність культурної спадщини як маркер національної ідентичності та міжкультурного діалогу»

м. Івано-Франківськ, Україна

Маргулов Артур Худович — доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін *Дніпропетровського* державного *університету внутрішніх справ*

«Проблема збереження субкультури українського Приазов'я в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»

м. Дніпро, Україна

Маркова Олена Миколаївна — доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч культури України, завідувач кафедри теоретичної і прикладної культурології Одеської національної музичної академії ім. А. В. Нежданової

«Національні виміри культурно-мистецького надбання Одеси – поліетнічного центра Півдня України»

м. Одеса, Україна

Машевська Ольга Михайлівна — *народний майстер, автор та ілюстратор книжок, популяризатор народного мистецтва, зокрема Самчиківського розпису, художниця, арт-волонтер, Центр дитячої та юнацької творчості Деснянського району*

«Самчиківський розпис – важлива складова української культури»

м. Київ, Україна

Музиченко Ярослава Степанівна — старший науковий співробітник Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара»

«Російсько-радянські впливи в українській календарній обрядовості: проблема повернення до питомості»

м. Київ, Україна

Науменко Лідія Григорівна — науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Журнал НДІУ «Українознавство» в інформаційному гуманітарному просторі України (2001–2023 рр.)»
м. Київ, Україна

Настояща Катерина Василівна — кандидат соціологічних наук, доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Культурні практики українців як інструмент консолідації суспільства в період війни»
м. Київ, Україна

Олійник Марина Володимирівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України
«Популяризації іменних орнаментів вишивки: проєкт «Вишивка в одязі видатних українців»
м. Київ, Україна

Олійник Оксана Валеріївна — кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри методології та методів соціологічних досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка
«Роль Единбурзького осередку Спілки українців Британії у справі збереження й поширення української культури в середовищі місцевої громади під час російсько-української війни»
м. Київ, Україна

Олійник Олександр Леонтійович — кандидат історичних наук, доцент, директор коледжу, Запорізький національний університет
«Протодержавні утворення на українських землях»
м. Запоріжжя, Україна

Отич Ганна Олександрівна — здобувачка першого (бакалаврського) освітнього рівня, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
«Теоретичні аспекти національної самосвідомості»
м. Харків, Україна

Отрошко Любов Григорівна — науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Міжнародна культурно-просвітницька та дипломатична діяльність Я. Стецько як приклад боротьби за українську державність і збереження української ідентичності в еміграції»
м. Київ, Україна

Павко Анатолій Іванович — доктор історичних наук, професор, завідувач відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Культурно-мистецька спадщина П. І. Чайковського в контексті історії та сучасності: проблеми української ідентичності»
м. Київ, Україна

Пашук Володимир Степанович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України
«Відзначення столітнього ювілею відродження української літератури в 1898 р. у Львові»
м. Львів, Україна

Півторак Віталій Романович — вчитель Калуського ліцею імені Дмитра Бахматюка Калуської міської ради Івано-Франківської області, керівник гуртка Івано-Франківського обласного відділення МАН України
«Набутки культурної спадщини батьківщини в системі компетентнісних орієнтирів формування національної ідентичності»
м. Калуш, Україна

Подкупко Тетяна Леонідівна — кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету
«Вивчення історичного та етнокультурного коріння здобувачами вищої освіти ОНМедУ через залучення до родинних Великодніх традицій»
м. Одеса, Україна

Позній Олександр Володимирович — директор дослідницької компанії «Актив-Груп», аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

«Трансформація ставлення до історичних діячів на тлі «рашистської» агресії як маркер зміцнення української ідентичності»

м. Київ, Україна

Покропивна Ірина Миколаївна — вчитель образотворчого мистецтва та трудового навчання Опорного закладу освіти «Богуславський ліцей № 2» Богуславської міської ради Київської області

«Лялька як сакральний елемент народної педагогіки: традиції та сучасність»

м. Богуслав, Україна

Походзей Іван Іванович — завідувач відділу кадрів та документообігу, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Збереження культурної спадщини як чинник формування національної ідентичності»

м. Київ, Україна

Рачковська Ірина Володимирівна — директор КЗ «Рівненський обласний центр народної творчості» Рівненської обласної ради

«Формування ідеї національної ідентичності в громадах Рівненщини крізь призму культурно-освітнього процесу щодо виявлення, збереження та популяризації елементів живої спадщини»

м. Рівне, Україна

Ругаль Володимир Петрович — кандидат історичних наук, завідувач відділу, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Меморіальний комплекс

«Церковна архітектура України – об'єкт руйнування загарбниками у XX–XXI ст.»

м. Київ, Україна

Савченко Людмила Леонідівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики

дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Савченко Дарина Русланівна — здобувачка першого (бакалаврського) рівня освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

«Теоретичні аспекти національної самосвідомості»
м. Харків, Україна

Савченко Сергій Олександрович — заслужений художник України, член НСХУ, Одеської обласної організації національної спілки художників України

«Власність історично-культурного спадку»
м. Одеса, Україна

Савчин Лілія Михайлівна — кандидат історичних наук, доцент, заслужений діяч мистецтв України, докторант Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

«Традиції танцю у духовному житті українського народу: культурологічне осмислення наукового дослідження»
м. Київ, Україна

Сальнікова Наталія Валеріївна — кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ

«Збереження національної ідентичності українців як символу перемоги»
м. Кропивницький, Україна

Семенченко Федір Григорович — доктор політичних наук, професор, професор кафедри публічного управління Національного університету біоресурсів

«Національно-культурна ідентичність»
м. Київ, Україна

Сиваш Ілона Олегівна — кандидат мистецтвознавства, заступник директора з міжнародних зв'язків та євроінтеграції Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Традиційна українська дитяча іграшка як чинник національної ідентичності»
м. Київ, Україна

Сокіл Ганна Петрівна — доктор філологічних наук, професор Львівського національного університету імені Івана Франка
«Хлібороб чи/і воїн: українська національна ідентичність у фольклорі»
м. Львів, Україна

Сорочук Людмила Василівна — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу українознавства в науково-освітньому просторі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Острозька Біблія як визначна пам'ятка українського книговидання XVI ст. та чинник утвердження культурної ідентичності»
м. Київ, Україна

Стадник Микола Миколайович — доктор філософських наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Збереження культурної спадщини як чинник формування національної ідентичності»
м. Київ, Україна

Стеценко Кирило Вадимович — професор Академії мистецтв імені П. Чубинського, композитор, культуролог, народний артист України
«Вступ до аналізу і етногенези скрипкових творів Петра Чайковського»
м. Київ, Україна

Сцібан Олександр Євгенович — науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
«Природокористування як елемент культурної спадщини українського народу»
м. Київ, Україна

Телегуз Ірина Олександрівна — кандидат історичних наук, доцент Українського державного університету

імені Михайла Драгоманова

Телегуз Андрій Володимирович — кандидат історичних наук, доцент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

«Українці за кордоном: культурна спадщина та національна ідентичність»

м. Київ, Україна

Тимошенко Максим Олегович — доктор філософії, професор, ректор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського

«Національна музична академія України імені П. І. Чайковського – гарант освітньої стійкості сучасного демократичного суспільства»

м. Київ, Україна

Ткаченко Лариса Іванівна — науковий співробітник відділу інформаційного забезпечення та наукових комунікацій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Мовна політика в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку»

м. Київ, Україна

Трачук Олексій Васильович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Українці, «… Ми повинні зважати, що між нами і людністю неолітичної України лежить кілька перейдених нашими предками епох …»

м. Київ, Україна

Турпак Надія Василівна — кандидат філософських наук, провідний науковий співробітник відділу військово-патріотичного виховання Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Соціокультурне значення та перспективи розвитку біосферних заповідників України в умовах глобальних викликів війни»

м. Київ, Україна

Федоренко Яніна — доктор історичних наук, професор

Анатоліївна кафедри суспільних наук Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля Національного університету цивільного захисту України

«Формування нової обрядовості у 1950-х рр. XX ст. як спосіб знищення національної ідентичності українців»
м. Черкаси, Україна

Фігурний Юрій Степанович — кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Актуалізація збереження культурної спадщини України та її впровадження в національно-патріотичне виховання українських громадян в умовах російсько-української війни»
м. Київ, Україна

Халявка Ірина Георгіївна — доктор медичних наук

«Друге життя Юрія П'ядика»
м. Київ, Україна

Хилько Микола Іванович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«Національно-культурна ідентичність»
м. Київ, Україна

Чернявська Орина Олегівна — курсант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

«Генетичне, історичне та етнокультурне коріння українського народу»
м. Дніпро, Україна

Чирков Олег Адольфович — науковий співробітник відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Вплив російсько-української війни на розвиток етнічної будови людності України».
«Представлення знань про походження українців у шкільних навчальних атласах з українознавства»
м. Київ, Україна

Чміль Леся Володимирівна — кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту археології НАН України

«Іванківщина: дослідження 2013–2021 рр. і перспективи подальшого вивчення»

м. Київ, Україна

Чупрій Леонід Васильович — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної філософії та управління Державного податкового університету

«Культура як консолідуюча основа української нації»

м. Київ, Україна

Шакурова Ольга Владиславівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української етнології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Впровадження нових знань про етнокультурне коріння українського народу в систему національно-патріотичного ікування громадян України в умовах російсько-української війни»

м. Київ, Україна

Шевченко Лілія Михайлівна — доктор мистецтвознавства, професор, заслужений діяч культури України, професор Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової

«Національні виміри культурно-мистецького надбання Одеси – поліетнічного центра Півдня України»

м. Одеса, Україна

Шинкарик Юліана Василівна — науковий співробітник відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Засадничі положення мовної політики України під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну»

м. Київ, Україна

Шкурко Микола Пантелійович — директор Благодійного фонду «Ніжен»

«Україноцентризм як засіб відродження нації»

м. Ніжин, Україна

Шумило Сергій Вікторович — кандидат історичних наук, доктор теології, директор Міжнародного інституту афонської спадщини, науковий співробітник Ексетерського

університету, керівник філії науково-дослідного Інституту українознавства МОН у Ексетері (Великобританія)

«Роль Московського Патріархату у розробці ідеології "русского міра" та обгрунтуванні війни росії проти України з метою знищення української національної ідентичності»

Щербаков Віктор Вікторович — доцент кафедри хореографії Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, старший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«До питання збереження спадщини видатного українського хореографа Анатолія Шекери в Україні та світі у повоєнний період»

м. Київ, Україна

Янковська Жанна Олександрівна — доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філософії та культурного менеджменту Національного університету «Острозька академія»

«Маркери національних ідентичностей в умовах ІІ Світової війни та у повоєнний час крізь призму творів Ірини Савки»

м. Острог, Україна

Ятченко Володимир Феодосійович — доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства МОН України

«Трансформації змісту культурних цінностей в українському соціумі в умовах російсько-української війни»

м. Київ, Україна

Слухачі конференції:

Дейнека Олександра — адміністратор, КМДА

м. Київ, Україна

Медловська Катерина — автор, ведуча, приватна практика. Танцювально-рухова терапія, креативний розвиваючий рух, реабілітологія, терапевтичні подорожі

м. Київ, Україна

У роботі Міжнародної науково-практичної конференції *«Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період»* взяли участь 130 учасників, з яких: 120 дослідників з України (Богуслав, Вінниця, Дніпро, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Калуш, Київ, Кропивницький, Львів, Луцьк, Ніжин, Одеса, Острог, Переяслав, Тернопіль, Харків, Черкаси, Чернігів, Ужгород) та 9 науковців з 6 країн світу – Великої Британії, Казахстану, Латвії, Німеччини, Польщі, Сполучених Штатів Америки. Серед авторів – 5 академіків, 36 докторів наук, 41 кандидат наук.

Науково-дослідний інститут українознавства
Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Матеріали
Міжнародної науково-практичної конференції
Україна, Київ, 25 травня 2023 року

За загальною редакцією Стадника М. М.
Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.
Організаційний секретар: Сцібан О. Є.

П 25 Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ: НДІУ, 2023. 414 с.

Макет і верстка: Сцібан О. Є.
Загальне редагування: Науменко Л. Г., Ткаченко Л. І.
Дизайн обкладинки: Сцібан О. Є.

Формат 60х84/16
Папір офісний. Друк оперативний. Гарнітура Таймс.
Ум. др. арк. 26,0
Наклад 100 прим.

Науково-дослідний інститут українознавства
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7212 від 14.12.2020 р.

01135 м. Київ, вул. Ісаакяна, 18